T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

TRA2 BÖLGESİ

KADIN PROFİLİ ARAŞTIRMASI

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
SERHAT DEVELOPMENT AGENCY

SERKA
KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

TRA2 BÖLGESİ

KADIN PROFİLİ ARAŞTIRMASI

Koordinatör

Prof. Dr. Ömer Çaha

Araştırma Ekibi

Prof. Dr. Adem Çaylak

Doç. Dr. Havva Çaha

Doç. Dr. Hüsnü Kapu

Yrd. Doç. Dr. Olkan Senemoğlu

Oğuzhan Altınkoz

Oktay Güven

Ceren Kurğa

Gözde Özer

Meral Arslan

Danışmanlar

Prof. Dr. Adnan Akın

Prof. Dr. Murat Önder

Kasım-2017

SERKA KALKINMA AJANSI DEVELOPMENT AGENCY

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI
Ortakapı Mah. Atatürk Cad. No: 117 KARS - TÜRKİYE
Tel: +90 474 212 52 00 **Fax**: +90 474 212 52 04
e-mail: info@serka.gov.tr **web**: www.serka.gov.tr

Grafik Tasarım ve Baskıya Hazırlık
Tel: 0212 234 99 83
www.soliva.com.tr

ISBN 978-605-66913-9-3

İÇİNDEKİLER

Takdim 7

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ 12

2. BÖLÜM

TRA2 BÖLGESİNİN SOSYO-EKONOMİK ANALİZİ 22

2.1. Bölgesel Gelişme Açısından TRA2 Bölgesi 22
2.2. TRA2 Bölgesinde Sosyal ve Ekonomik Göstergeler 24
2.3. TRA2 Bölgesinde Kültürel ve Sosyal İmkânlar 29
2.4. TRA2 Bölgesinde Aile Yapısı, Nüfus ve Sağlık 31
2.5. TRA2 Bölgesinde Kadınların Eğitim Durumu 35
2.6. TRA2 Bölgesinde Kadın İstihdamı 37
2.7. TRA2 Bölgesinde Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet 39

3. BÖLÜM

KADIN PROFİLİNE İLİŞKİN GENEL BULGULAR 44

3.1. Kadınlarda Türkçe Konuşma Ve Eğitim Düzeyi 44
3.2. Kadınlarda Sosyal Güvenceye Sahip Olma Durumu 53
3.3. Yaşam Memnuniyeti Ve Bölgede Yaşama İsteği 56

4. BÖLÜM

EVLİLİK VE AİLE YAŞAMI 66

4.1. Kadınlarda İlk Evlenme Yaşı 66
4.2. Evlilik Süreci Ve Nikâh 73
4.3. Ailede Yaşayan Bireyler Ve Aile Yapısı 79
4.4. Ailede Karar Alma Süreci Ve Kadın 83

5. BÖLÜM

ANNELİK VE ÇOCUK SAHİPLİĞİ 90
5.1. Sahip Olunan Çocuk Sayısı 90
5.2. İdealize Edilen Çocuk Sayısı Ve Cinsiyeti 96
5.3. Kız Çocuklarının Okutulmasına İlişkin Tutumlar 101
5.4. Engelli Çocuk Sahipliği Ve Çocuklara Yönelik Alt Yapı İmkânları 105

6. BÖLÜM

AİLENİN EKONOMİK PROFİLİ 112
6.1.Ailenin Mülkiyet Durumu 112
6.2. Evde Bulunan Eşyalar 116
6.3. Ailenin Gelir Elde Etme Yolları 119
6.4. Ailenin Gelir Düzeyi 128

7. BÖLÜM

KADINLARDA İŞ KURMA VE İSTİHDAM 136
7.1. Kadınların Ücretli Çalışma Durumu 137
7.2. Kendi Adına İş Kurma Durumu 144
7.3. İdeal Yaşam Biçimine İlişkin Düşünceler 146

8. BÖLÜM

MESLEK SAHİPLİĞİ VE MESLEKİ EĞİTİM İMKÂNLARI 152
8.1. Kadınların Mesleki Profili 153
8.2. Mesleki Kurslardan Haberdar Olma Durumu 156
8.3. Mesleki Kurslara Devam Etme Durumu 163

9. BÖLÜM

DEVLET DESTEKLERİNDEN YARARLANMA 172
9.1. Gebelik Ve Doğumla İlgili Devlet Destekleri 173
9.2. Çocuk Eğitimi İle İlgili Devlet Destekleri 176
9.3. Devletten Alınan Sağlık Destekleri 179

9.4. Devletin Sunduğu Finansal Desteklerden Yararlanma 181
9.5. Kadınların Kendi Adlarına İş Kurma Durumları 184
9.6. Devletin Sunduğu Ayni Desteklerden Yararlanma 188
9.7. Hükümetin Kadına Yönelik Faaliyetlerine Bakış 192

10. BÖLÜM
KÜLTÜREL ALIŞKANLIKLAR VE EĞİLİMLER 198
10.1. Kadınlarda Televizyon İzleme Eğilimi 200
10.2. Kadınlarda Gazete Ve Kitap Okuma Eğilimi 206
10.3. Kadınlarda İnternet Kullanma Eğilimi 215

11. BÖLÜM
SAĞLIK DURUMU VE KİŞİSEL BAKIM 226
11.1. Kadınlarda Görülen Sağlık Sorunları 228
11.2. Sağlık Kontrolüne İlişkin Tutumlar 231
11.3. Doğum Süreci Ve Hastaneden Yararlanma 236
11.4. Doğum Kontrolüne İlişkin Tutumlar 247

12. BÖLÜM
KADINA KARŞI AİLE İÇİ ŞİDDET 254
12.1. Tra2 Bölgesindeki Kadınların Şiddet Görme Eğilimi 255
12.2. Şiddet Karşısında Geliştirilen Tutumlar 260
12.3. Şiddetle Mücadele Araçlarına İlişkin Tutumlar 264

13. BÖLÜM
TOPLUMSAL HAYATA KATILIM 274
13.1. Kadınlarda Proje Deneyimi 280
13.2. Toplumsal Ve Siyasal Faaliyetlere Katılma Eğilimi 282
13.3. Bölgedeki Çatışma Ortamı Ve Kadın 285
13.4. Kadının Sosyo-Ekonomik Durumuna İlişkin Tutumlar 291

14. BÖLÜM

GENEL TESPİTLER VE ÖNERİLER 300

14.1. Araştırmanın Genel Tespitleri 300

14.2. Kadın Sorunlarının Çözümüne Yönelik Öneriler 305

KAYNAKÇA 311

EKLER 322

EK1: VARYANS ANALİZİ (EĞİTİM) 322

EK2: VARYANS ANALİZİ (YAŞ) 329

EK3: VARYANS ANALİZİ (İLLER) 338

Takdim

TRA2 bölgesindeki kadın profilini ortaya çıkarmaya çalışan bu araştırma, bölgede yaşamakta olan kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda karşılaştıkları sorunları ve bu sorunların çözüm yollarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırma, bu amaç doğrultusunda aileden başlamak üzere, kadınların gündelik hayatlarında karşılaştıkları sorunları çok yönlü olarak ele alıp analiz etmeye çalışmıştır.

Araştırma, nicel ve nitel araştırma tekniklerini bir araya getiren karma bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Çalışma bu bağlamda dört sacayak üzerine bina edilmiştir.

Öncelikle istatistiksel verilerden ve literatürden hareketle TRA2 bölgesinin sosyal ve ekonomik yapısı ve kadının durumuyla ilgili analizler yapılmıştır.

İkinci olarak, TRA2 bölgesindeki dört il ve ilçelerinde 3224 kadına yüz yüze mülakata dayalı bir anket uygulanmıştır. Anket çalışması, il merkezlerinin yanı sıra her ile bağlı dört ilçe ve köylerinde gerçekleştirilmiştir.

Üçüncü olarak, dört il merkezinde ve ilçelerinde derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Mülakatlar, kamu yetkililerinin yanı sıra, meslek kuruluşları, belediyeler, siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları, girişimci kadınlar ve ev hanımlarıyla yapılmıştır. Dört il ve ilçelerinde 115 kişiyle bu bağlamda yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir.

Son olarak da, araştırma sürecinde bazı odak grup çalışmalarının yanı sıra her ilden katılımcıların yer aldığı bir çalıştay gerçekleştirilmiştir. Bu çalıştayda anket çalışmasının bulguları katılımcılarla paylaşılmış ve tespit edilen sorunların çözümüne yönelik bir beyin fırtınası yapılmıştır.

Bu araştırma, Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) tarafından gerçekleştirilmiştir. SERKA, başından sonuna kadar tüm uzmanları ve çalışanlarıyla araştırmanın gerçekleşmesine katkı sağlamıştır. Araştırma sahasının ayarlanması sürecinden, planlanan iş paketlerinin gerçekleştirilmesi sürecine kadar SERKA uzmanları çalışmanın her aşamasında yer alarak bu araştırmanın gerçekleşmesini mümkün kılmıştır.

Araştırma süreci boyunca çok sayıda kişi ve kuruluşların desteğini gördüğümüzü belirtmek isteriz. En büyük destek hiç kuşkusuz SERKA Genel Sekreteri Doç. Dr. Hüsnü Kapu ve ekibinden gelmiştir. Kendileri bu araştırma fikrinin mimarı olduğu gibi, araştırmanın gerçekleştirilmesini mümkün kılmada da etkin rol oynamışlardır.

Bölgedeki kamu kurumu yetkilileri, başından sonuna kadar bu araştırmayı sahiplenerek her tür desteği vermişlerdir. Bu bağlamda en büyük desteği TRA2 bölgesindeki illerin başında bulunan valilerimiz vermiştir. Her biri araştırmayı heyecanla karşılayarak bizlere kapılarını açmış, mülakat talebimize olumlu cevap vermiş ve ihtiyaç duyduğumuz desteği sonuna kadar yanımızda hissettirmiştir.

Araştırma dört ilin yanı sıra bölgedeki 15 ilçede gerçekleştirilmiştir. İlçe kaymakamlarımız da benzer biçimde gerek kapılarını bizlere açıp mülakatlar vererek, gerekse ihtiyaç hissettiğimiz başka alanlarda desteklerini esirgemeyerek yanımızda yer almışlardır.

Yine belediye yöneticileri, değişik kamu kurumlarının başında bulunan müdürler, il ve ilçelerdeki meslek kuruluşlarının başında bulunan başkanlar, siyasi parti temsilcileri, sivil toplum kuruluşu yetkilileri, girişimci ve ev hanımı kadınlarımız bu çalışmaya, gerek mülakat vererek, gerekse tıkandığımız noktalarda önümüzü açarak büyük katkıda bulmuşlardır.

Araştırmanın anket çalışması Kars ve Ağrı'da yaşayan üniversite öğrencisi genç kızlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Gençler, başından sonuna kadar büyük bir özveri ve heyecanla araştırmayı yürüttüler. Araştırmada yer alan bu arkadaşların isimleri proje ekinde yer almaktadır.

Başta valilerimiz ve kaymakamlarımız olmak üzere, bu araştırmaya şu ya da bu biçimde katkı sunan herkese ve tüm kuruluşlara teşekkürü borç biliyoruz. Hiç kuşkusuz bu araştırma ancak hepsinin destekleriyle mümkün olabilmiştir.

Araştırma, KÜREL Araştırma firması tarafından gerçekleştirilmiştir. KÜREL'e çalışma boyunca yaptığı her tür katkıdan dolayı teşekkür ederiz.

Araştırmanın, TRA2 bölgesinde yaşamakta olan kadınlarımızın sorunlarına neşter atmada katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

Prof. Dr. Ömer ÇAHA
Araştırma Koordinatörü

Ağrı - Fotoğraf: Mukadder Yardımcıel

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Bu araştırma, TRA2 bölgesinde yer alan Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerinde yaşayan kadınların profilini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu illerle, bağlı ilçe ve köylerinde yaşamakta olan kadınların aile yaşantılarının yanı sıra, toplumsal hayatta karşılaştıkları sorunlar ve bunların çözüm yolları araştırmanın ana odağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda bölgedeki kadınların sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara ilişkin çözüm yolları ayrıntılı biçimde ele alınıp araştırılmıştır. Araştırmada kadınların eğitim düzeyleri, evlilik yaşları, mesleki deneyimleri, çalışma durumları, kamu hizmetlerinden yararlanma performansları, gelir düzeyleri, aile ve akrabalık ilişkileri, sosyal ve siyasal faaliyetlere katılma eğilimleri, kültürel faaliyetleri ve alışkanlıkları, sağlık sorunları ve kişisel bakım alışkanlıkları gibi konular üzerinde durulmuştur.

Araştırma, dört ilde toplam 3224 kadın üzerinde yüz yüze ankete dayalı olarak gerçekleşmiştir. Her il, nüfus büyüklüğü oranında araştırma örnekleminde yer almıştır. Tablo 1.1'de görüldüğü gibi Ağrı'da 1064 kadın araştırmada yer alırken, Ardahan'da 589, Iğdır'da 693, Kars'ta da 878 kişi araştırma örneklemine dahil edilmiştir.

Tablo 1.1: Anketin Yapıldığı İller?

	Sayı	Yüzde
Ağrı	1064	33,0
Ardahan	589	18,3
Iğdır	693	21,5
Kars	878	27,2
Toplam	**3224**	**100**

Araştırma sahasını dört ilin merkezleriyle ilçe ve köyleri oluşturmuştur. Her ilden dört ilçe, köyleriyle birlikte araştırmada yer almıştır. İlçeler, illerin sosyo-ekonomik özellikleri ve demografik yapısı dikkate alınarak seçilmiştir. Iğdır'da sadece üç ilçe olduğu için tüm ilçeleri araştırmaya dahil edilmiştir. İlgili tabloda görüldüğü gibi Ağrı, Doğubayazıt, Patnos, Diyadin ve Tutak ilçeleriyle birlikte araştırmada yer alırken; Ardahan, Göle, Çıldır, Hanak ve Posof; Iğdır, Tuzluca, Araklı ve Karakoyunlu; Kars ise Kağızman, Digor, Selim ve Sarıkamış ilçeleriyle birlikte araştırmada yer almıştır. Her ilde aynı zamanda o ilin resmini yansıtacağı varsayılan belli sayıda köy de araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırmada nicel ve nitel araştırma tekniklerinden oluşan karma bir yöntem kullanılmıştır. Nicel yöntem olarak anket; nitel yöntem olarak da literatür analizi, mülakat ve odak grup çalışmalarına başvurulmuştur.

Araştırmada öncelikle bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda ön plana çıkan sorunlarına

ve kadınların durumuna ilişkin literatür üzerinden bir analiz yapılmıştır. Bu analizde resmi kurumların verilerinin yanı sıra, bölgeyle ilgili değişik kurumlar veya araştırmacılar tarafından yapılan araştırma verileri kullanılmıştır. Kendi araştırmamızda ele alınan her konuyla ilgili bu çerçevede bir ön inceleme yapılmış ve kendi araştırmamızın bulguları zaman zaman bu verilerle karşılaştırılmıştır.

Araştırmada ikinci olarak il merkezleriyle, ilçe ve köylerinde 3224 kadına, yüz yüze mülakat yoluyla anket uygulanmıştır. Anket, yukarıda ifade edildiği gibi, kadınların aile yaşantılarının yanı sıra sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki profilini test edecek nitelikte açık ve kapalı uçlu sorulardan oluşmuştur. Anket uygulaması 15 yaş ve üzerindeki kadınları kapsamıştır. Araştırma örnekleminin seçiminde üç aşamalı bir yöntem tespit edilmiştir. Öncelikli olarak anket uygulanacak il merkeziyle ilçelerde belli mahalleler tespit edilmiştir. Bu mahallelerin, bağlı oldukları ili veya ilçeyi sosyo-ekonomik özellikleri itibariyle temsil etme kapasitesine sahip olmalarına dikkat edilmiştir. İkinci olarak, her mahalledeki cadde ve sokaklarda "sistematik rastgele" yöntemle belirlenen katılımcılara ulaşılmıştır. Üçüncü ve nihai aşamada ise, araştırmanın yapılacağı bölgelerdeki nüfusun yaş dağılımı dikkate alınarak belli yaş aralıklarından oluşan kotalar belirlenmiş ve bu kotalara dâhil olabilecek kadınlara yüz yüze mülakata dayalı anket uygulanmıştır.

Tablo 1.2: Anketin uygulandığı yerleşim birimleri

AĞRI	Sayı	Yüzde
İl merkezi	367	11,4
Doğubayazıt	203	6,3
Patnos	187	5,8
Tutak	49	1,5
Diyadin	57	1,8
Köyler	200	6,2
ARDAHAN		
İl merkezi	226	7,0
Göle	156	4,8
Çıldır	61	1,9
Hanak	58	1,8
Posof	32	1,0
Köyler	59	1,8
IĞDIR		
İl merkezi	436	13,5
Tuzluca	72	2,2
Aralık	75	2,3
Karakoyunlu	49	1,5
Köyler	60	1,9
KARS		
İl merkezi	340	10,5
Kağızman	147	4,6
Sarıkamış	157	4,9
Digor	77	2,4
Selim	95	2,9
Köyler	61	1,9
Toplam	**3224**	**100**

Araştırmada üçüncü olarak yarı yapılandırılmış yüz yüze derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Araştırma kapsamında bir yandan anket uygulaması yapılırken, öte yandan da il ve ilçelerde kadın konusuyla doğrudan veya dolaylı bağlantılı kamu kurumları, meslek kuruluşları, siyasi partiler, sivil toplum örgütleri, girişimci kadınlar, ev hanımları, muhtarlar, konuyla ilgili araştırmacı ve uzmanlarla derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Kamu kurumları bağlamında her ilin valisi ve araştırmaya dâhil edilen ilçelerdeki kaymakamlar olmak üzere İŞKUR, Halk Eğitim, KOSGEB, Milli Eğitim, Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Halk Sağ-

lık Müdürlüğü gibi kurumların başında yer alan yetkililerle derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Ayrıca gerek il belediyeleri, gerekse ilçe belediyelerinde yetkililerle ayrıntılı biçimde mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatlarda bir yandan kamu kurumu yetkililerinin gözünden kadınların sorunları tespit edilmeye çalışılmış, bir yandan da her kurumun kadınlarla ilgili gerçekleştirdiği hizmetler araştırılmıştır.

Meslek kuruluşları bağlamında Esnaf ve Sanatkârlar Odası, Sanayi ve Ticaret Odası ile Ziraat Odası yetkilileriyle görüşülmüştür. Sivil toplum kuruluşları kapsamında, kadın konusuyla ilgili doğrudan veya dolaylı faaliyet yürütmekte olan kuruluşların başındaki yetkililerle mülakatlar yapılmıştır. Her kuruluşun kadın konusuyla ilgili gerçekleştirdikleri faaliyetleri bu bağlamda ayrıntılı biçimde masaya yatırılmıştır. Yine mahalle ve köy muhtarlarıyla mülakatlar yapılarak kadınların kamu hizmetlerinden yararlanma süreci ve yaşanan sorunlar hakkında bilgi alınmıştır. Siyasi partilerin kadın sorunlarına yaklaşımını ve bu konudaki faaliyetlerini öğrenmek üzere her il ve ilçede ayrıca siyasi partilerin başta kadın kolları olmak üzere yetkilileriyle de görüşülmeye çalışılmıştır. Araştırmaya son olarak, kendi adına işletmesi olan girişimci kadınlar dâhil edilerek, bunlarla mülakatlar yapılmış ve deneyimleri hakkında bilgi edinilmiştir. Girişimci kadınların yanı sıra herhangi bir işte çalışmayan belli sayıda ev hanımıyla da mülakat yapılmıştır. Böylece dört ilden toplamda 115 kişiyle derinlemesine mülakatlar yapılmıştır.

Araştırmada son olarak odak grup çalışmalarına başvurulmuştur. Odak grup çalışmalarında birden fazla yetkilinin bir araya gelip yöredeki kadın sorunlarına bakışları ve kadınlara yönelik hizmetleri tartışmaları sağlanmıştır. Araştırmanın son aşamasında bir çalıştay gerçekleştirilmiştir. Çalıştaya, kamu kurumları, meslek kuruluşları, sivil toplum kuruluşu temsilcileriyle, girişimci kadınlar ve konuyla ilgili uzmanlar katılmışlardır. Çalıştayda öncelikle anket sonucunda elde edilen bulgular katılımcılarla paylaşılmış, ardından TRA2 bölgesinde yaşamakta olan kadınların sorunlarının çözümü, kadınların sosyo-ekonomik açıdan daha aktif hale gelmeleri, sosyal ve siyasal hayata daha fazla katılarak seslerini duyurmaları ve kendilerini gerçekleştirebilmeleri için yapılması gerekenlere yönelik beyin fırtınası yapılmıştır.

Araştırma anketi, yukarıda ifade edildiği gibi 15 yaş ve üstündeki kadınlara uygulanmıştır. Araştırmaya hizmet edecek şekilde yaş kotaları oluşturulmuş ve her yaş aralığına belirlenen sayıda anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bölgede genç nüfus ağırlıkta olduğu için ilgili tabloda görüldüğü gibi araştırmaya daha çok genç yaşta kadınlar dahil edilmiştir.

Tablo 1.3: Kaç yaşındasınız?

	Sayı	Yüzde
15-22	642	19,9
23-29	612	19,0
30-39	775	24,0
40-49	572	17,7
50-59	377	11,7
60 ve üstü	246	7,6
Toplam	**3224**	**100**

Araştırmanın anket, mülakat ve odak gruplara dayalı saha kısmı iki farklı tarihte yapılmıştır. Söz konusu araştırmanın saha kısmı Ağrı ilinde 20 Temmuz-5 Ağustos 2016 tarihleri arasında yapılırken; geriye kalan illerde ise 1-25 Ağustos 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma, araştırmanın kapsamı ve yöntemini oluşturan bu bölümle birlikte on üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümün ardından gelen *ikinci bölümde*, istatistiksel verilerden ve yapılan bazı çalışmalardan hareketle TRA2 bölgesinin ekonomik, sosyal ve kültürel alt yapısıyla ilgili bir analiz yapılmaktadır. bölgenin ülke ekonomisi içindeki yeri, bölgedeki temel geçim kaynakları, kadınlar için sağlanan istihdam imkânları, bölgedeki hane ve nüfus yapısı, kadınların eğitim durumu ve kadının aile içindeki durumu gibi hususlar bu bağlamda ele alınıp incelenmektedir.

Üçüncü bölümde, araştırma ekseninde TRA2 bölgesinde yaşamakta olan kadınlarla ilgili elde edilen bazı genel bulgular okuyucu ile paylaşılmaktadır. Kadınların okuma yazma bilip bilmediği, eğitim düzeyi, sosyal güvencesi, kendi adına bankada bir hesabının bulunup bulunmadığı, hayatından memnun ve mutlu olup olmadığı ve son olarak da bölgeden göç etme düşüncesinde olup olmadığı gibi hususlar araştırma konusu edilmiştir. Bu bölüme yansıyan en çarpıcı verilerden biri, "kadınların bölgede yaşamaktan memnun olmadıkları ve ilk fırsatta burayı terk ederek başka yerlere göç etme isteğinde olmaları"dır. Araştırmada yer alan üç kadından ikisinin bu düşüncede olduğu anlaşılmaktadır.

Dördüncü bölümde, kadınların evlilik, aile ve akrabalık ilişkileri masaya yatırılmıştır. Bu bağlamda TRA2 bölgesinde yaşayan kadınların ilk evliliklerini kaç yaşında yaptıkları, eşlerinin başka bir evliliğinin daha bulunup bulunmadığı, aynı evde başka yakınlarıyla birlikte yaşayıp yaşamadıkları, aileyi ilgilendiren konularla ilgili kararlar alınırken kendi görüşlerine başvurulup başvurulmadığı gibi hususlar ele alınarak incelenmiştir. Bu bölümün en önemli bulgularından biri, "kadınların oldukça genç yaşlarda ilk evliliklerini yapmış olmaları"dır. Araştırma bulgularına göre katılımcıların yüzde yaklaşık 35'i' ilk evliliklerini 17 yaşın altında iken yapmışlardır. Araştırmanın ortaya koyduğu kadarıyla dikkate değer oranda kadın 12 ila 15 yaş aralığında ilk evliliğini yapmıştır. Evlilik konusuyla ilgili dikkate alınması gereken en önemli hususun bu olduğu söylenebilir.

Beşinci bölümde, kadınların annelik ve çocuk sahipliği konusu analiz edilmektedir. İlgili bölümde ayrıntılı biçimde görüleceği gibi, burada kadınların çocuklarının olup olmadığı, varsa kaç çocuklarının olduğu, ideallerindeki çocuk sayısının kaç olduğu, kız çocuklarını okula gönderip göndermedikleri, engelli bir çocuklarının bulunup bulunmadığı gibi bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde dikkat çeken bulgulardan biri, kız ve erkek çocuğuna ilişkin tutumlardaki değişimde görülmektedir. Türkiye'de geleneksel olarak değerli kabul edilen ve istenen daha çok erkek çocuktur. Ancak son zamanlarda kız çocuğuna sahip olma konusunda giderek değişen bir eğilim görülmektedir. Araştırma bulgularına göre TRA2 bölgesinde yaşayan kadınlar arasında da buna benzer bir eğilim söz konusudur. Nitekim "tek bir çocuğunuz olursa bunun kız mı yoksa erkek mi olmasını istersiniz?" şeklindeki soruya kadınların yüzde 64'ü, "kız çocuğu" şeklinde cevap vermiştir.

Altıncı bölümde, ailelerin ekonomik durumu ele alınmıştır. Bu konu üç nokta üzerinden araştırılmıştır. Öncelikle ailelerin mülkiyet durumu, herhangi bir arabalarının bulunup bulunmadığı, evlerinde temel beyaz eşyalarının olup olmadığı gibi hususlar test edilmiştir. İkinci olarak, ailelerin geçimini sağlayan faaliyet alanlarının neler olduğu incelenmiştir. Bu bağlamda ailelerin nasıl geçindiği, pazara dönük herhangi bir üretimde bulunup bulunmadığı, araştırmada yer alan kadınların eşlerinin çalışmak için gurbete gidip gitmediği gibi hususlar sorgulanmıştır. Bu bölümde son olarak da, ailelerin ortalama gelirinin ne kadar olduğu araştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre katılımcıların yaklaşık yüzde 63'ünün aylık geliri 2000 TL'nin altındadır. Bu da bölgedeki kadınların düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Yedinci bölümde, araştırmada yer alan kadınların çalışma durumu ele alınarak üç nokta üzerinde yoğunlaşılmıştır. Birincisi, kadınların ücretli herhangi bir işte çalışıp çalışmadıkları, çalışmıyorlarsa çalışma isteğinde olup olmadıkları, eşlerinin çalışmalarına nasıl yaklaştığı konuları ele alınmıştır. İkincisi, kadınların kendi adlarına herhangi bir iş kurma girişiminde bulunup bulunmadıkları, bunun için kamu kurumlarına destek için başvurup vurmadıkları, başvurmuşlarsa nasıl sonuçlandığı gibi hususlar sorgulanmıştır. Son olarak da, katılımcıların kadınlar için ideal olarak kabul ettikleri rollerin neler olduğu konusu üzerinde durulmuştur. Araştırma bulgularına göre kadınların yüzde 71'i, kendilerine imkân sağlanması durumunda çalışma isteğine sahiptirler.

Sekizinci bölümde, araştırmaya katılan kadınların mesleki deneyimi üzerinde durulmuştur. Öncelikle kadınların herhangi bir mesleğe sahip olup olmadığı, sahip olanların bu mesleği nerelerden öğrendiği sorgulanmıştır. Ardından katılımcıların kamu kurumları tarafından verilmekte olan mesleki kurslardan haberdar olup olmadıkları araştırılmıştır. Bilindiği gibi KOSGEB, Halk Eğitim ve İŞKUR gibi kamu kurumlarının yanı sıra belediyeler değişik alanlarda kadınlara yönelik mesleki eğitimler vermektedirler. Kadınların bunlardan hangi düzeyde haberdar olduğu araştırmanın ele aldığı konulardan biri olmuştur. Bu bölümde son olarak kadınların şimdiye kadar herhangi bir kurumda mesleki eğitim kursuna devam edip etmedikleri konusu incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, "araştırmaya katılan kadınların yüzde 80'ninin herhangi bir mesleğinin olmadığı" anlaşılmıştır. Bu bölümün en önemli bulgusunun bu olduğu söylenebilir.

Dokuzuncu bölümde, TRA2 bölgesinde yaşayan kadınların kamu hizmetlerinden hangi düzeyde yararlandıkları sorgulanmıştır. Sorgulama birkaç nokta üzerinden yapılmıştır. Öncelikle gebelik ve doğum başta olmak üzere, kadınların sağlık konusunda devletin sağladığı imkânlardan haberdar olup olmadıkları ve bunlardan yararlanıp yararlanmadıkları konusu ele alınmıştır. İkinci olarak, kadınların çocuklarının eğitimi için devlet tarafından sağlanan imkânlardan hangi ölçüde yararlandıkları araştırılmıştır. Üçüncü olarak, kadınların devlet tarafından sağlanan mikro kredilerden haberdar olup olmadıkları ve bunlardan yararlanıp yararlanmadıkları hususu mercek altına alınmıştır. Son olarak da, devletten alınan ayni yardımlar üzerinde durulmuştur. Araştırma bulgularına göre kadınların büyük bir kısmı burada ele alınan alanlarda devletin sağladığı imkânlardan yararlanamamıştır. Bunun nedenleri ilgili bölümde ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

Onuncu bölüm, katılımcıların kültürel yaşamları ve alışkanlıkları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede kadınların televizyon izleme alışkanlığı, izledikleri televizyon programlarının niteliği, kitap okuma eğilimleri, internet kullanma durumları analiz edilmektedir. Yine kadınların sanatsal ve kültürel etkinliklere katılma alışkanlığı da bu bağlamda sorgulanmaktadır. Kadınların sinemaya gitme alışkanlıklarıyla herhangi bir sanatçının konserini canlı olarak izleyip izlemedikleri hususu bu çerçevede incelenmiştir.

On birinci bölüm, kadınların sağlık sorunlarıyla ilgili tutum ve davranışları üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda öncelikle kadınların herhangi bir sağlık sorunlarının bulunup bulunmadığı, varsa bu sorunun üstesinden gelmek için neler yaptığı konusu incelenmiştir. Kadınların düzenli olarak sağlık kontrolü yaptırıp yaptırmadıkları konusu da bu bölümde test edilmiştir. Yine kadınların, eşlerinden izin almaksızın hastaneye gidip gidemedikleri ele alınan konulardan biri olmuştur. Bu bölümde ele alınan diğer bir konu da gebelik ve doğum süreciyle ilgili hususlardır. Kadınların gebelikleri sürecinde düzenli doktor kontrolünden geçip geçmediklerinin yanı sıra doğumlarını nerede gerçekleştirdikleri bu kapsamda sorgulanmıştır. Yine kadınların doğum kontrolü yöntemlerinden herhangi birini kullanıp kullanmadıkları araştırılan bir konu olmuştur. Bu bölümün önemli bulgularından biri, kadınların rahatsızlıkları durumunda hoca ve yaşlı kadın yerine doğrudan doktora müracaat etmeleri olmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre kadınların yüzde 98'i herhangi bir rahatsızlıkları olduğunda doktora başvurmaktadırlar.

On ikinci bölüm, aile içi şiddet konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bilindiği gibi bu konu son zamanlarda Türkiye'nin gündemini yoğun biçimde meşgul etmektedir. Özellikle kadınlara karşı işlenen cinayetler hem kamuoyunun, hem karar vericilerin, hem de araştırmacıların dikkatini bu konuya çekmiştir. Araştırmada kadınların son bir yıl içinde şiddete maruz kalıp kalmadıkları, kalmışlarsa kimden şiddet gördükleri ve şiddetle mücadele stratejileri konusu üzerinde durulmuştur. Araştırma bulgularına göre kadınların yüzde 92'si son bir yıl içinde herhangi bir kimseden dayak yememiştir. Araştırmaya katılan kadınların yüzde 3.6'sı sürekli, yüzde 3.9'u da arada bir dayak yediğini belirtmiştir. Yapılan araştırmalara göre şiddete maruz kalan kadınların bir kısmı değişik nedenlerden dolayı bunu gizleme yoluna gitmektedir. Bu araştırmada da bazı kadınların şiddete uğradığını gizleme yoluna gitmiş olabileceği tahmin edilebilir.

Araştırmanın *son bölümünde*, kadınların toplumsal ve siyasal hayata katılımı üzerinde durulmaktadır. Bu husus birkaç konu üzerinden test edilmektedir. Öncelikle kadınların şimdiye kadar yerel, ulusal veya uluslararası herhangi bir proje deneyimine sahip olup olmadıkları araştırılmıştır. Ardından kadınların siyasal partiler, dernekler, vakıflar, platformlar gibi sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine katılıp katılmadığı sorgulanmıştır. Yine bölgede sürmekte olan şiddet ortamının kadınları hangi yönde etkilediği kadınların gözünden tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma bulgularına göre kadınların en fazla rağbet gösterdiği katılım kanalı sohbetlerdir. Parti, dernek, vakıf veya platformların faaliyetlerine düzenli veya zaman zaman katılan kadınların oranı oldukça sınırlıyken, sohbetlere katılanların oranı yüzde 15'leri bulabilmektedir.

Araştırma raporunda son olarak *Tespitler ve Öneriler'*e yer verilmiştir. Araştırmanın genel tespitleri, anket yoluyla elde edilen verilerle mülakatlarda ve odak gruplarda dile getirilen görüşlere dayanmaktadır. Çözüm önerileri de benzer biçimde araştırma katılımcıları tarafından dile getirilen görüşleri büyük ölçüde esas almaktadır. Bazı öneriler de benzer sorunlar ve çalışmalar göz önünde bulundurularak araştırma ekibi tarafından geliştirilmiştir.

Burada genel hatlarıyla ifade edilen konuların her biri ilgili bölümlerde ayrıntılı biçimde ele alınıp analiz edilmiştir. Analizler ilgili soruya cevap veren katılımcılar üzerinden yapılmıştır. Başka bir deyişle soruya cevap vermeyenler hesaplamaya dahil edilmemiştir. Bu bakımdan tabloların birçoğunda katılımcı sayısı 3224'ten daha az olarak görülmektedir. Bu durum ilgili soruya cevap vermeyenlerin hesaplamaya dahil edilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Her konuyla ilgili genel frekans dağılımlarının yanı sıra çapraz analizler de yapılmıştır. Bu bağlamda ele alınan her konu eğitim, yaş ve iller üzerinden çaprazlanarak analiz edilmiştir. Farklı eğitim düzeyinde olanlar, "*okumadı*", "*ilk ve orta*", "*lise*" ve "üniversite" şeklinde dört grupta toplanmıştır. Meslek yüksekokulu mezunu olanlar da üniversite okuyanlar kategorisi içinde değerlendirilmiştir. Yine araştırmaya katılan değişik yaşlardaki katılımcılar, "*genç*", "*orta*", "*olgun*" ve "*yaşlı*" şeklinde gruplanarak kategorize edilmiştir. Araştırmaya katılan 29 yaşın altındaki tüm katılımcılar genç, 30 ila 40 yaş arasındakiler orta, 41 ila 60 yaş arasındakiler olgun, 61 ve üstü yaşlarda olanlar da yaşlı olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla çapraz analizler ile varyans analizine dayalı istatistiksel testler bu yaş kategorileri üzerinden yapılmıştır. Öte yandan iller üzerinden yapılan karşılaştırmalar tüm il düzeyinde araştırmaya dahil edilen kadınlar üzerinden yapılmaktadır.

Araştırmada katılımcılara yöneltilen her soruyla ilgili olarak eğitim ve yaş faktörünün anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını anlamak için varyans analizi yapılmıştır. Araştırmada, yüzde 95 güven aralığı esas alındığı için varyans analizinde P değerinin 0,05'ten küçük olması durumunda iki değişken arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı, büyük olduğunda ise anlamsız olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede eğitimle yaş değişkeninin kadınlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık meydana getirip getirmediği tüm sorularla ilgili olarak test edilmiştir. Yine her soruyla ilgili olarak iller arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını test etmek için de varyans analizine başvurulmuş ve aynı oran ölçü olarak kabul edilmiştir.

Çıldır Gölü - Fotoğraf: Mukadder Yardımcıel

2. BÖLÜM

TRA2 BÖLGESİNİN SOSYO-EKONOMİK ANALİZİ

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY

2. BÖLÜM

TRA2 BÖLGESİNİN SOSYO-EKONOMİK ANALİZİ

Bu bölümde, TRA2 bölgesinde yer alan illerin (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) kadın konusunu ilgilendiren sosyolojik yapısı, sosyo-ekonomik veriler ışığında analiz edilecektir. Bu bağlamda, bölgenin Türkiye ekonomisi içindeki yeri, istihdam verileri, eğitim tablosu, sağlık hizmetleri ve kadınların durumuna ilişkin veriler değerlendirilecektir. Kadınlarda istihdam, okullaşma, sağlık hizmetlerinden yararlanma ve aile içi şiddete maruz kalma gibi hususlar bu çerçevede ele alınacaktır.

2.1. Bölgesel Gelişme Açısından TRA2 Bölgesi

Türkiye'de, AB'ye uyum süreci kapsamında 2002 yılında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (NUTS) kapsamında üç kademeli bölge sistemi oluşturulmuştur. NUTS-1'de 12 genel bölge, NUTS-2'de 26 alt bölge, NUTS-3'te ise 81 il yer almaktadır. Böylece eskiden kullanılan yedi coğrafi bölge, yerini NUTS-1 düzeyindeki 12 bölgeye terk etmiş oldu.

TRA2 bölgesi, NUTS-2'deki 26 bölgeden birini oluşturmakta ve Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bölge, dört ülke (Ermenistan, İran, Azerbaycan, Gürcistan) ile sınır komşusu olması nedeniyle özel öneme sahiptir. TRA2 bölgesi, doğusunda Ermenistan, güneydoğusunda İran ve Azerbaycan'a bağlı Nahcivan özerk bölgesi, güneyinde Bitlis ve Van, güneybatısına Muş, batısında Erzurum, kuzeybatısında Artvin ve kuzeyinde Gürcistan ile çevrilidir. Bölgede yedi adet sınır kapısı bulunmakla birlikte şu anda sadece üç tanesi aktif durumdadır. Bölge, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine kapısı konumundadır. Bu bakımdan stratejik açıdan son derece önemlidir. TRA2 bölgesi, yüzölçümü bakımından 30 bin 193 bin km^2 alana sahip olup, Türkiye'nin yüzde 3.8'ini oluşturmaktadır. Bölgedeki dört ilin toplam nüfusu 2016 yılı verilerine göre 1 milyon 127 bin 161 kişiden oluşmaktadır. Türkiye nüfusunun yüzde 1.4'ü bölgede yaşamaktadır.

TRA2 bölgesi, geçmişten günümüze Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinden biridir. Kalkınma planlarının uygulamaya konulduğu ilk yıllardan itibaren, bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Fakat buna rağmen TRA2 bölgesinin de içinde yer aldığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, halen Türkiye'nin geri kalmış bölgeleri olarak dikkat çekmektedir. Türkiye'de illerin gelişmişlik seviyelerini ölçen ilk araştırma 1996 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaya göre 76 il sıralamasında Kars 62, Iğdır 69, Ağrı ise 74. sırada yer almıştır. 2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından illerin sosyo-ekonomik gelişmişliklerini ölçen bir başka araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada ise Kars 62, Iğdır 64, Ardahan 74, Ağrı ise 80. sırada yer almıştır.[1] 1996 ve 2003 yılları arasında bir karşılaştırma yapıldığında Ardahan ile Iğdır'ın daha

1 Devlet Planlama Teşkilatı, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması-2003, http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/ 341/2003-05.pdf, s.55, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

üst sıralara yükseldiği, Ağrı'nın ise daha alt sıralara gerilediği görülmektedir. Kars'ın sıralamadaki yerinde ise bir değişiklik görülmemektedir.[2] 2003 yılında gerçekleştirilen çalışmaya göre bölgede yer alan bütün iller, Türkiye'deki en geri iller olarak tanımlanan beşinci derecedeki iller arasında yer almaktadır

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2015 yılında şehirlerin yaşam kalitesini ölçmek amacıyla bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmada ildeki konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti gibi konular başta olmak üzere sosyo-ekonomik veriler kullanılmıştır. Kullanılan 41 değişken yardımı ile illerin "ne ölçüde yaşanabilir olduğu" tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmaya göre Kars Türkiye'deki iller arasında 70., Iğdır 72., Ardahan 74. Ağrı da 79. sırada yer almıştır. Bir başka deyişle, TRA2 bölgesinde, Türkiye'nin yaşam kalitesi en düşük illeri bulunmaktadır. Bu durum, bölgenin atama ve tayinlerde devlet memurları tarafından tercih edilmemesine ve zorunlu hizmet nedeniyle bölgeye gelen kamu personelinin en kısa zamanda bölgeden ayrılmalarına yol açmaktadır.[3] Ne yazık ki, kamu kurumları tarafından gerçekleştirilen bu tür araştırmalar, son on beş yılda bölgenin sosyal ve ekonomik açıdan bir ilerleme kaydetmediğini göstermektedir.

Son yıllarda kamu kurumlarının yanı sıra çeşitli özel hüviyete sahip kurum ve kuruluşlar da iller bazında araştırmalar gerçekleştirmektedirler. İş Bankası, illerin finansal gelişmişlik düzeylerini ve potansiyellerini belirlemeye yönelik kısa aralıklarla araştırmalar yapmaktadır. İş Bankası tarafından illerin gelişmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik geliştirilen endekste, 32'si ekonomik, 17'si sosyal değişken olmak üzere 49 kıstas kullanılmaktadır. İş Bankası tarafından 2014 yılında gerçekleştirilen ve 2012 yılı verileri esas alınarak oluşturulan sıralamaya göre, TRA2 bölgesindeki iller en az gelişmiş illerin yer aldığı beşinci grupta yer almaktadır. Bu araştırmada Kars 71., Iğdır 76., Ağrı 79. ve Ardahan 80. sırada yer almıştır.[4] İş Bankasının 2015 yılında, 2013 verilerini kullanarak gerçekleştirdiği ikinci araştırmada ise Kars 73., Iğdır 74., Ağrı 76. ve Ardahan 77. sırada yer almıştır.[5] Üç ilde bir gelişme gözlenmişken, Kars sıralamada daha alt sıralara düşmüştür. İş Bankası'nın gerçekleştirdiği araştırmalarda ayrıca illerin finansal gelişmişliklerine de bakılmıştır. 2012 yılına göre illerin finansal gelişmişlik sıralamasında; Kars 65., Ağrı 69., Iğdır 71. Ardahan ise 79. sırada yer almaktadır.[6] 2013 yılında ise Ağrı 64'e, Ardahan ise 78. sıraya yükselmiştir. Buna karşın Kars 70.,

2 1996 yılından 2003 yılına gelindiğinde; Iğdır 5, Ardahan ise 3 sıra yükselmiştir. Ağrı ise 1 sıra geriye düşmüştür.

3 Türkiye genelinde bölge illerinden daha kötü performansa sahip sadece iki il (Mardin ve Muş) bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. TÜİK, İl Düzeyinde Yaşam Memnuniyeti-2014, http://www.tuik.gov.tr/ PreTabl o.do?alt_id=1068, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

4 Bu endekste yer alan kriterler için bkz. Erhan Gül ve Bora Çevik, *2010 ve 2012 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması,* İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014, s.6.

5 Bu iki sıralama arasındaki farkın nedeni, yerel seçimlerde kadınların belediye eş başkanı olması ve ayrıca belediye meclisindeki kadın sayısının artmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gül ve Çevik, A.g.e., s.10.

6 A.g.e., s. 12.

Iğdır ise 80. sıraya gerilemiştir. Bu araştırmaya göre TRA2 bölgesindeki bu iller finansal gelişim potansiyeli en düşük on il arasında yer almaktadır.[7]

Son yıllarda cinsiyete göre sosyal ve ekonomik değişkenler kullanılarak, toplumsal cinsiyet endeksli araştırmalar da gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de illerin gelişmişlik seviyelerini cinsiyete göre ölçen bir çalışma, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) tarafından 2012 ve 2015 yıllarında yapılmıştır. Bu kuruluş tarafından iki ayrı dönemde gerçekleştirilen 81 ilin cinsiyet eşitliği araştırmasına göre Iğdır hariç bölgedeki illerin sıralamasında önemli sıçramalar görülmüştür.[8] Bu iki araştırmaya göre, Kars 2012 yılında 76.'dan 2015 yılında 47.'ye, Ardahan 67.'den 60.'a, Ağrı ise 81.'den 62. sıraya yükselmiştir. Iğdır ise aynı dönemde 35.'den 44. sıraya gerilemiştir.[9]

Toplumsal cinsiyet verileri dikkate alındığında bölgedeki üç ilde görülen bu iyileşmenin nedeni, bu iki araştırma arasında gerçekleştirilen yerel seçimler sonrasında belediye eş başkanı olan kadınlar ile kadın belediye meclis üyesi sayısındaki artıştır.[10] Ancak yerel seçimlerden kaynaklanan bu değişim dışarıda tutulduğunda, bölgede bu kadar kısa sürede kadınlar açısından önemli bir değişimin gerçekleşmediğini söyleyebiliriz. Bölgedeki iller kıyaslandığında, Ağrı, cinsiyete dayalı eşitsizliğin en fazla yaşandığı il olarak ön plana çıkmaktadır.

2.2. TRA2 Bölgesinde Sosyal ve Ekonomik Göstergeler

TRA2 bölgesindeki iller yukarıda görüldüğü üzere gelişmişlik endekslerinde en kötü performansa sahip iller olarak dikkati çekmektedir. Bölgenin geri kalmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bölge illerinde doğurganlık oranları yüksek olmasına rağmen, bölgenin nüfusu sürekli olarak düşme eğilimindedir. TRA2 bölgesindeki en kalabalık il Ağrı'dır. 2000 yılında Ağrı'nın nüfusu, 528,744'den 2016 yılında 542,255'e yükselmiştir. Aynı dönemde Kars'ın nüfusu 325,016 kişiden 289,786'e, Iğdır'ın nüfusu 196,785 kişiden 168,634 kişiye, Ardahan'ın nüfusu ise 133,736'den 98,335 kişiye düşmüştür.[11]

Bu verilere göre yüksek doğurganlık hızına rağmen bölge nüfusunda keskin bir düşüş eğilimi görülmektedir. Bunun altında yatan en temel neden bölgenin dışarıya verdiği göçtür. 2015-2016 yı-

7 A.g.e., s.22.

8 Hülya Demirdirek ve Ülker Şener, 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2014, http:// www.tepav. org.tr/ upload/ files/haber/ 1391012395-8.81 _Il_icin_ Toplumsal_ Cinsiyet_Esitligi_Karnesi__Taslak.pdf, s.83, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

9 Asmin Kavas Urul, *81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2016,* http:// www. tepav.org.tr/ upload/ files/ 14581420298.81_Ilin_ Toplumsal_ Cinsiyet_ Esitligi_Karnesi.pdf, s.17, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

10 A.g.e., s.17.

11 TÜİK, İl ve Cinsiyete göre İl/İlçe Merkezi, Belde, Köy Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu, 2007-2016, http:// www.tuik. gov.tr/ Pre Tablo.do?alt_id=1059, Erişim Tarihi: (01.09.2017).

lında Ağrı'da net göç hızı binde 30, Kars'ta binde 21.8, Iğdır ile Ardahan'da ise binde 17.3'tür. Bölge içinde Ağrı özellikle en fazla göç veren il olarak diğer illere göre öne çıkmaktadır. Aldığı göçe göre sıralama yapıldığında ise Ağrı 58, Kars 72, Iğdır 77 ve Ardahan 80. sıradadır. Ağrı ili bölgedeki diğer illere göre daha fazla göç almaktadır. Ağrı'ya gelen göçün daha çok çevre köy ve kasabalardan oluştuğunu unutmamak gerekir.

TRA2 bölgesinde beyin göçü önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir bölgenin gelişmişliğini etkileyen en önemli unsurlardan biri bölgedeki beşeri sermayenin niteliğidir. Bölgede ise özellikle yüksekokul ve üzeri eğitime sahip nüfusun göç etme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bölgeden göç eden yüksekokul mezunu sayısı 2010 yılında 5,261 iken 2016 yılında 12,281 kişiye yükselmiştir. Göç eden yüksekokul mezunlarını lise mezunları takip etmektedir. Aynı dönemde göç eden lise ve üzeri eğitime sahip kişi sayısı 9,836 kişiden 12,082 kişiye çıkmıştır. Bölgeden en az düzeyde göç eden nüfus, okuma yazma bilmeyenlerdir. Ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim seviyesi dikkate alınarak oluşturulan beyin göçü listesinde Ağrı Türkiye'deki iller arasında 6, Kars 7, Ardahan ise 19. sırada bulunmaktadır.[12]

Bir bölgenin gelişmişlik seviyesini etkileyen unsurlardan biri de bölgenin şehirleşme düzeyidir. Kent ve kırsal nüfusun bileşeni şehrin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verir. Şehrin gelişmişliğini etkileyen unsurların başında, o şehirde kentsel ve kırsal alanda yaşayan nüfusun oranı gelir. Bu oran bize şehirleşme düzeyini verir. Buna göre 2016 yılında Türkiye'de şehirleşme oranı yüzde 64.90 iken bölgenin şehirleşme oranı yüzde 44.61'dır. Bölgedeki illerin şehirleşme oranları ise Ağrı'da yüzde 47.7, Kars'ta yüzde 43.7, Ardahan'da yüzde 29.7 ve Iğdır'da yüzde 48.4'tür. Bu verilere göre dört ilde de nüfusun yarısından fazlası kırsal kesimde yaşamaktadır.

TRA2 bölgesi kırsal bir nüfusa sahiptir. Bu durum ekonomik hayatın yanı sıra sosyal hayatın da olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır. Bölgede ataerkil toplum yapısı hala varlığını güçlü bir şekilde sürdürmektedir. Bu durum toplumsal cinsiyet rollerinin katı bir şekilde devam etmesine neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin baskın olması, kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımını engelleyen bir nitelik taşımaktadır. Bölgede, araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde bütün katılımcılar bu hususa dikkat çekmiştir.

Bir şehrin gelişmesini etkileyen önemli unsurlardan biri de ekonomik gelişmişlik seviyesidir. Bölgenin Türkiye ekonomisine yaptığı katkı son derece düşüktür. 2000 yılında Türkiye GSYİH'nın yüzde 0.58'i bölgeden gelmiştir. Bölge illerine bakıldığında, Ağrı toplam GSYİH'a yüzde 0.22, Kars yüzde 0.19, Ardahan yüzde 0.07, Iğdır ise yüzde 0.10 oranında katkı sağlamıştır.[13] Bölgenin Türk ekonomisine katkısı 2011 yılında yüzde 0.61'e çıkmış, ancak 2014 yılında bu düzeyde kalarak

12 TÜİK, *Göç Verileri 2017*, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1067, Erişim Tarihi: (14.09.2017).

13 Devlet Planlama Teşkilatı, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması-2003, http://www. kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/ Attachments/ 341/2003-05.pdf, s.118, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

herhangi bir değişikliğe uğramamıştır.[14] Türkiye'de 26 istatistiki bölge dikkate alındığında, TRA2 bölgesi, Türkiye'deki Gayri Safi Milli Hasıla'ya en düşük oranda katkı sağlayan bölgelerin başında gelmektedir.[15] DPT tarafından gerçekleştirilen illerin gelişmişlik seviyesi araştırmasına göre bölgedeki illerin imalat sanayi gelişmişlik sıralamasına bakıldığında, Kars 70, Ağrı 72, Iğdır 74, Ardahan ise 81. sırada yer almaktadır.[16] Geçen on yıldan fazla sürede bu durum pek değişmemiştir. TRA2 bölgesindeki mevcut işletmelere bakıldığında da genel olarak düşük teknoloji kullanımının yaygın olduğu görülür. Bölgede geçimlik düzeyde ekonominin bulunması, düşük sermaye birikimi ve düşük ölçekli işletmelerin yaygınlığı ile düşük girişimcilik düzeyi, ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkilemektedir.[17]

Bölgenin ekonomisi hala tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. 2015 yılı verilerine göre, TRA2 bölgesinde istihdamın yüzde 59.5'i tarıma, yüzde 28.3'ü hizmet sektörüne dayalı olup, sanayi sektörünün payı sadece yüzde 12.2 düzeyindedir.[18] Bölgedeki sanayi sektöründe çalışanların oranı, 2011 yılı verilerine Türkiye'de sanayi sektöründe çalışanların yüzde 0.43'ü gibi düşük oranına denk gelmektedir.[19] Sanayi sektöründeki istihdamın düşük olması, bölgede sanayinin neredeyse yok denecek kadar az olmasıyla açıklanabilir.

Türkiye 2000'li yıllardan itibaren hızlı bir ekonomik gelişim sürecine girmiştir. Bu durum sadece büyük illerin değil, diğer illerin de bu ekonomik gelişimden pay almasına yol açmıştır. 2004 yılında geliri 10 milyar doların üzerinde olan bölge sayısı 10 iken, 2011 yılında bu 21 bölgeye yükselmiştir. Son yıllarda ülke genelinde yaşanan bu büyümeden TRA2 bölgesindeki iller, diğer bölge illerine göre çok daha az etkilenmiştir. TRA2 bölgesinin, bölge bazında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değeri 2004 yılında 2 milyar 671 milyon dolardan 2014 yılında sadece 4 milyar 863 milyon dolara yükselmiştir. TRA2 bölgesinde kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla ise 2004 yılında 2382 dolardan 2014 yılında 4975 dolara yükselmiştir.[20] Oysa bu süreçte Türkiye'de kişi başına düşen ortalama gelir üç katına yakın artmıştır. Bölge ile Türkiye ortalaması arasındaki farklılıklar birçok yönden gi-

14 TÜİK, 2016 "Bölgesel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre, NACE Rev.2, 2004-2014" , http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24920.

15 Erinç Yeldan vd., *Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye,* c.1, http://www.turkonfed.org/Files/ContentFile/ogt-1sektorel_analiz.pdf, s.75, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

16 Devlet Planlama Teşkilatı, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması-2003, http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/ Attachments/ 341/2003-05.pdf, s.118, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

17 Yeldan vd., *Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış*, s. 97.

18 TOBB, *72. Genel Kurul Ekonomik Rapor 2015,* Ankara: TOBB Yayınları, https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2016/72GK/72-Genel-Kurul EkonomikRapor2015.pdf, s.224, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

19 TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle Ağrı 2013,* http://www.tuik.gov.tr/ilG ostergeleri/iller/AGRI.pdf, s.8, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

20 TÜİK 2016 Tablo-4: Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması 2. Düzey, 2004-2014 http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24920

derek artma eğilimi göstermektedir.[21] TRA2 bölgesinde yaşayanların büyük bir kısmı tarım ve hayvancılıkla uğraşmasına rağmen, son on yılda bölgede tarım sektöründeki katma değer düşmüştür. 2004 yılında bölge tarımsal verimlilikte 10. sırada iken, 2014 yılında 14. sıraya gerilemiştir.[22]

Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir 2004 yılında 5961 dolardır. Aynı yıl, Ağrı'da 1931 dolar, Kars'ta 2623 dolar, Iğdır'da 2960 dolar, Ardahan'da ise 2866 dolardır. 2014 yılına gelindiğinde Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir 12,112 dolara yükselmiştir. Buna karşın 2014 yılında bölge genelinde bütün illerde kişi başına düşen milli gelir düşmüştür. Ağrı'da kişi başına düşen milli gelir 3880 dolara, Kars'ta 5685 dolara, Iğdır'da 6280 dolara, Ardahan'da ise 6360 dolara yükselmiştir.[23] Bölgedeki kişi başına düşen milli gelir Türkiye ortalamasının yarısından daha azdır. TÜİK tarafından 2015 yılında gerçekleştirilen "İllerde Yaşam Endeksi" çalışmasına göre, temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını belirtenlerin oranı Ağrı'da yüzde 73.5, Ardahan'da yüzde 71.2, Kars'ta yüzde 66.6, Iğdır'da da yüzde 65.3'tür.[24] Bu verileri dikkate aldığımızda bölgenin kronik yoksulluk sorunuyla boğuştuğunu söyleyebiliriz.

Bir bölgenin gelişmesi için beşeri sermayenin yanı sıra gerekli finans kaynaklarının da bulunması elzemdir. Bu noktada tasarruf alışkanlıkları ve miktarı oldukça önem kazanmaktadır. Türkiye'de son yıllarda tasarruf alışkanlıkları olumsuz yönde değişmektedir. 2015 yılında Türkiye'de kişi başına düşen tasarruf mevduatı ortalaması 4,342 TL'dir. Bölge illerinden Kars'ta kişi başına düşen tasarruf mevduatı tutarı 2,016 TL, Iğdır'da 2,217 TL, Ardahan'da 2,128 TL iken, Ağrı'da kişi başına düşen tasarruf mevduatı tutarı sadece 842 TL'dir.[25] Bölge illerinin tasarruf mevduat tutarları Türkiye ortalamasının yarısından daha azdır. Ağrı'da ise dörtte birin altındadır. Yukarıda bahsedildiği üzere, bölgede kişi başına düşen gelirin az olması ile hane nüfuslarının kalabalık olması gibi nedenler başta olmak üzere bölge insanının, yatırıma yönelik gerekli sermayeyi sağlaması mümkün değildir. Bu nedenle bölgenin gelişmesinde özel ve kamu kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölgede devlet tarafından gerçekleştirilen kamu yatırımları son derece yetersizdir. Bölgenin en kalabalık ili olan Ağrı, 2014 yılında yüzde toplam kamu yatırımlarından 0.4 oranında pay alırken, bu oran 2016 yılında yüzde 0.3'e düşmüştür. Kars'ta gerçekleştirilen kamu yatırımlarının, toplam kamu yatırımlarına oranı her iki dönemde de yüzde 0.3, Ardahan ve Iğdır'da ise yüzde 0.1'dir.[26] Ağrı'da kamu yatırımlarının yüzde 37.6'sı, Kars'ta yüzde 23.7'si, Ardahan'da yüzde 51.8'i, Iğdır'da ise

21 *A.g.e.,* s. 75.

22 *A.g.e.,* s. 85.

23 TOBB, *73. Genel Kurul Ekonomik Rapor 2016,* Ankara: TOBB Yayınları, https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf, s.206, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

24 TÜİK, *İllerde Yaşam Endeksi İl Sıralamaları ve Endeks Değerleri,* http: //www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1106, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

25 A.g.e.

26 TOBB, *73. Genel Kurul Ekonomik Rapor 2016,* s. 75-76.

yüzde 47.3'ü eğitimde kullanılmaktadır.[27] Bu durum, devletin bölgede üretim ve istihdam amaçlı kamu yatırımları gerçekleştirmede oldukça yetersiz kaldığını göstermektedir.

Özel sektör yatırımları, ekonomik gelişmede ivme yaratan bir unsur olarak önemlidir. Türkiye'de devlet, özel sektör yatırımlarını teşvik etmek ve özellikle bölgesel farklılıkları azaltmak için kademeli teşvik sistemi uygulamaktadır. TRA2 bölgesi, devletin yatırımcıyı en fazla desteklediği Altıncı Bölge içinde yer almaktadır. On beş ilin yer aldığı Altıncı Bölge teşviklerinde genel olarak üç tür teşvik sistemi uygulanmaktadır. Öncelikle genişleyen sektörel kapsam başlığında, asgari sabit yatırım tutarının üzerindeki tüm sektörler, bölgesel destek kapsamında değerlendirilmektedir. İkincisi, iş gücü maliyetlerini azaltmaya yönelik destekler verilmektedir. Bu başlık altında gelir vergisi stopajı on yıl, sigorta primi işveren hissesi desteği on yıl (OSB'de on iki yıl) ve sigorta primi desteği ise on yıl süresince verilmektedir. Altıncı bölgede sermaye sorunu yaşandığı için finansman kaynaklarını geliştirme amaçlı destekler de verilmektedir. 2017 yılı verilerine göre bu destek kapsamında yatırımın yüzde 80'ine karşılık gelen meblağın 900 bin TL'ye kadar olan kısmına faiz desteği verilmektedir.[28]

Yatırımları teşvik etmek için Altıncı Bölgede, KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, yüzde 90'a varan vergi indirimi sağlanmakta ve çalışanların sigorta primleri devlet tarafından karşılanmaktadır. Buna rağmen özel sektörün bölgeye olan ilgisi son derece azdır. Bölgede özellikle kadınların iş kurmasını teşvik edecek önemli unsur KOSGEB destekleridir. KOSGEB, kadın girişimcilere proje hazırlamaları halinde yatırımlarına 50 bin TL karşılıksız hibe, 100 bin TL de faizsiz kredi desteği[29] vermektedir. Kadınların proje desteği alabilmeleri için öncelikle kısa süreli uygulamalı girişimcilik eğitimleri almaları gerekir. Kadınlar, KOSGEB destek kalemlerine uygun olan bir iş fikriyle gittiklerinde, KOSGEB'ler tarafından pozitif ayrımcılık yapılarak destek görmektedirler. Ayrıca TRA2 Bölgesi 6. Bölgede yer aldığından Kadın girişimciler burada %90 destek oranından faydalanabilir. Ne var ki, bölgedeki kadınlar sistemin nasıl çalıştığı konusunda yeterince bilgi sahibi olamadıkları için bu imkândan yeterince yararlanamamaktadırlar.[30] Bölgede yaşayanların çok büyük bir kısmı, düşük gelire sahip olmaları nedeniyle iş kurmak için gerekli olan başlangıç sermayesini temin etmede zorluk çekmektedirler. [31]

Yukarıda ifade edildiği gibi, TRA2 bölgesi kronik yoksulluk sorunu ile karşı karşıyadır. Bu durum

27 A.g.e., s. 77.

28 T.C. Kalkınma Bakanlığı, *Bölgesel Gelişmişlik Düzeyine Dayalı Yatırım Teşvik Uygulamaları-2017,* https:// www.ekonomi.gov.tr /portal/ faces/ oracle/ webcenter/portalapp/pages/content/htmlViewer.jspx;jsessionid=8B 2gti8CXZ-, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

29 Ayrıntılı bilgi için bkz, KOSGEB resmi sitesi, http://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/1231/girisimcilik-destek-programi, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

30 S. K., Ağrı KOSGEB Müdürü, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha ve Mehmet Dikkaya, 20 Temmuz 2016.

31 H. Ç., Ağrı'da Kadın Girişimci, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

daha önce uygulanan yeşil kart sisteminden de açıkça görülmektedir. 2000 yılında Ağrı'da nüfusun yüzde 57.7'si, Kars'ta yüzde 37.6'sı, Iğdır'da yüzde 36.3'ü, Ardahan'da ise yüzde 31.4'ü yeşil kart uygulamasından yararlanmaktaydı.[32] 2010 yılında ise yeşil kart kullanımı Ağrı'da yüzde 58.3, Ardahan'da ise yüzde 30 olarak gerçekleşmiştir.[33] Bu verileri göz önünde bulundurduğumuzda Ağrı'da yaşayan her iki kişiden birinin yoksul olduğunu söyleyebiliriz.[34]

Türkiye, 2002 yılından itibaren sosyal devlet olma yönünde büyük bir mesafe kat etmiştir. Bu kapsamda devlet, dezavantajlı grupların sosyal ve ekonomik yaşamlarında iyileştirme yapma yönünde çeşitli yardım programları devreye sokmuştur. Bu tür yardımlar, vatandaşın devletten duyduğu memnuniyetin artmasına, vatandaş ile devlet arasında güven ilişkisinin oluşmasına yol açmaktadır. Bu durum Türkiye verilerinde açıkça görülmektedir. TÜİK'in yaptığı bir araştırmaya göre 2013 yılında Türkiye'de devletin vermiş olduğu yardımlardan memnun olduğunu belirtenlerin ortalaması yüzde 53.3 düzeyindeydi. Ne var ki, devletin verdiği yardımlardan memnun olduğunu belirten kişilerin oranı Kars'ta yüzde 32.9, Ağrı'da yüzde 35.3, Iğdır'da yüzde 38.4, Ardahan'da da yüzde 38.7 idi. Aynı araştırmaya göre devletin hasta ve yoksullara yönelik bir hizmetinin bulunmadığını belirtenlerin Türkiye ortalaması yüzde 2.4 iken, bölgede böyle bir hizmetin bulunmadığını söyleyenlerin oranı Ağrı'da yüzde 12.3, Kars'ta 12.4, Ardahan 9.1 ve Iğdır 12.3 tür.[35] Bu verilerden anlaşılacağı üzere bölge halkı devletin vermiş olduğu yardımlardan memnun değil veya yapılan yardımları yetersiz görmektedir.

2.3. TRA2 Bölgesinde Kültürel ve Sosyal İmkânlar

TRA2 Bölgesi, Türkiye genelinde il veya bölge bazında gerçekleştirilen sosyo-ekonomik endekslerde sürekli olarak son sıralarda yer almaktadır. Bölgenin bu endekslerde alt sırada yer almasına yol açan etkenlerden en önemlisi bölgenin sosyal ve kültürel olanaklara yeterince sahip olmamasıdır. Bu durum iller bazında yapılan değişik araştırmalarda açıkça görülmektedir. TÜİK, 2015 yılında Türkiye'de ilk kez "İller Bazında Yaşam Endeksi Araştırması" gerçekleştirmiştir. Bu araştırma, illeri ekonomik göstergelerinin yanı sıra, sosyal imkânları açısından da ele almıştır. Bu endekse göre TRA2 bölgesindeki illerin yaşam kalitesi açısından sıralamalarına bakıldığında; Kars 70., Iğdır

32 Devlet Planlama Teşkilatı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması -2003,* s.158.

33 Yeşil kartı sınırlayan uygulamanın Ekim 2010 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte yeşil kart kullanım oranı azalmıştır. Buna rağmen 2011 yılında yeşil karta sahip nüfus oranı Ağrı'da yüzde 52.4, Ardahan'da yüzde 21.1 düzeyindeydi. SERKA, *TRA2 Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) 2014 – 2023 Bölge Planı*, Kars: SERKA, 2013, s.9.

34 Yeşil kart suiistimal edilmesi nedeniyle 2012 yılında kaldırılmıştır. Ercan İnan'ın yaptığı bir habere göre Türkiye'nin tam 33 ilinde yeşil kartlı sayısı, çalışan sayısından fazla çıkmıştır. Bkz. Ercan İnan, "Türkiye'nin 33 İlinde Yeşil Kartlı Sayısı Çalışan Sayısından Fazla Çıktı", *Vatan Gazetesi,* http:// www. gazetevatan. com/ ercan-inan-315726-yazar-yazisi-turkiye-nin-tam-33-ilinde-yesil-kartli-sayisi--calisan-sayisind an-fazla-cikti/, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

35 TÜİK, "İl Düzeyinde Yaşam Memnuniyeti-2013", *Haber Bülteni 18507,* http://www.tuik.gov.tr/ Pre Haber Bultenleri. do? id=18507, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

72., Ardahan 74. ve Ağrı 79. sırada yer almaktadır. İllerin sahip olduğu sosyal imkânlar açısından sıralaması ise; Ağrı 72., Ardahan 73., Kars 74., Iğdır da 77. sırada bulunmaktadır.

Bir şehrin veya bölgenin sakinlerine sunmuş olduğu imkânların çeşitliliği ve miktarı o ilin cazibe merkezi olma durumunu yakından etkilemektedir. Maalesef bölgenin sosyal imkânlarının kısıtlı olması, bölgeye gelen devlet görevlilerinin de zorunlu hizmet süresinin bitmesini beklemeden bölgeden ayrılma yollarını aramasına yol açmaktadır. Bölgedeki sosyal ve kültürel imkânların yokluğunun yanı sıra, altyapı hizmetlerinde yaşanan sıkıntılar da diğer önemli bir sorundur. Bölgede yaşayanlar kendilerine sunulan hizmetlerin kalitesinden ve miktarından memnun değildir. Örneğin, belediyelerin gerçekleştirmiş olduğu çöp ve çevresel atık hizmetlerinden memnuniyet düzeyine bakıldığında, 2013 yılında Türkiye ortalaması yüzde 73.3 iken, Ağrı ve Iğdır'da yüzde 33.1, Ardahan'da yüzde 38.3 ve Kars'ta yüzde 46.3'tür. Bölgede benzer bir durum kanalizasyon hizmeti, şebeke suyu hizmeti ve toplu taşıma hizmeti sunumunda kendini göstermektedir.

Günümüzde alışveriş merkezleri ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin satın almanın ötesinde bir anlam taşımaktadır. Alışveriş merkezleri, özellikle kadınların sosyalleştiği yerler olarak görülmektedir. Bir bölgede alış veriş merkezlerinin bulunması o bölgenin cazibe merkezi olmasına yol açmaktadır. Ne var ki, 2015 yılında bölgede bin kişi başına düşen alışveriş merkezi alanı bölgedeki bütün illerde sıfırdır.[36] Bölge halkının boş vakitlerini geçirebilecekleri yerlerin olmaması sosyal hayattan duyulan memnuniyeti düşürmektedir. Bölge illerine bakıldığında sosyal hayatından memnun olduğunu belirtenlerin oranı, Iğdır'da yüzde 42, Ardahan'da yüzde 43.4, Ağrı'da yüzde 46 ve Kars'ta yüzde 47.9'dur.[37] Görüldüğü üzere, her dört ilde de yaşayanların yarısından fazlası sosyal hayatın yokluğundan şikâyetçidir. Bölge halkı sosyalleşme ihtiyacını genelde akraba ve eş-dost ziyareti ile giderebilmektedir. Şehirlerin yaşanılabilir olmasını etkileyen altyapı eksiklikleri bölgenin önemli sorunları olarak devam etmektedir.

Bölgenin sahip olduğu olumsuz şartlara rağmen Ardahan'da yaşayan kadınların yüzde 66.7'si, Ağrı'da yüzde 66.1'i, Kars'ta yüzde 60.8'i, Iğdır'da ise yüzde 57.5'i kendisini mutlu olarak hissetmektedir.[38] Bunun yanında Iğdır'da yaşayan kadınların yüzde 82'si, Kars'ta yüzde 78.1'i, Ağrıda yüzde 73.5'i ve Ardahan'da yaşayan kadınların yüzde 73.2'si geleceğe umutla bakmaktadır.[39] Geleceğe umutla baktığını söyleyen kadınların Türkiye ortalaması ise yüzde 77.5'tir. Bölgedeki dört ilin or-

36 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz TÜİK, İllere Göre Belediye Hizmetlerinden Çöp ve Çevresel Atık Toplama, Kanalizasyon, Şebeke Suyu ve Toplu Taşıma Hizmetlerinden Memnuniyet, http://www.tuik. gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

37 Ayrıntılı bilgi için bkz TÜİK, İl Düzeyinde Yaşam Memnuniyet-2017, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

38 TÜİK, *Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri 2014*, http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=294, s.48-49, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

39 Ayrıntılı bilgi için bkz TÜİK, İl Düzeyinde Yaşam Memnuniyet-2017, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

talaması Türkiye ortalamasına yakındır. TRA2 bölgesinde gerçekleştirdiğimiz Kadın Profili Araştırması'nın bu yöndeki bulguları da aşağı yukarı benzerdir. Gerek TÜİK araştırması, gerekse kendi araştırmamız bölge kadınlarının her şeye rağmen geleceğe umutla baktığını göstermektedir.

2.4. TRA2 Bölgesinde Aile Yapısı, Nüfus ve Sağlık

Türkiye hızla modernleşme ve şehirleşme yolunda olan bir ülkedir. Bu durum Türkiye'de aile yapısını derinden etkilemekte ve uygulanan nüfus politikalarını değiştirme ihtiyacı doğurmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren izlenen aile planlaması politikaları nedeniyle Türkiye'de doğurganlık hızı ciddi bir düşüşe geçmiştir. 2000 yılında Türkiye'de doğurganlık hızı 2.53 iken bölgenin doğurganlık hızı 4.09'dur. Bölge illerinin doğurganlık hızına bakıldığında Ağrıda 5.49, Iğdır'da 4.17 Kars'ta 3.76, Ardahan'da ise 2.95 olduğu görülmektedir. Yüksek doğurganlık hızının yanı sıra bölgede ataerkil toplum yapısının hâkim olması, bölge genelinde hanede yaşayan ortalama kişi sayısının Türkiye ortalamasının üstünde olmasına yol açmaktadır. 2000 yılında Türkiye'de ortalama hane büyüklüğü 4.50 iken bölgedeki ortalama hane büyüklüğü 6.63'tür. Bu tarih itibariyle bölgedeki illere bakıldığında en kalabalık ailelerin Ağrı'da olduğu dikkati çekmektedir. Ağrı'da ortalama hane büyüklüğü 7.64, Iğdır'da 6.16, Kars'ta 6 iken Ardahan'da 5.70 idi.[40] Son on beş yılda Türkiye genelinde çekirdek aile yapısı daha fazla görülmeye başlanmış ve 2016 yılında ortalama hane büyüklüğü 3.5'e düşmüştür.[41] Bu tarihte ortalama hane büyüklüğü Ağrı'da 5.4, Iğdır'da 4.4, Kars'ta 4.1 ve Ardahan'da 3.5'tir. Yüksek doğurganlık hızı ve hane halkı sayısının fazla olması bölgede kişi başına düşen gelirin azalmasına, dolayısıyla yoksulluğun artmasına da yol açmaktadır.

Nüfusu ve haneyi ilgilendiren konulardan biri de evlilik yaşıdır. Türkiye'de evlilik yaşı son yıllarda giderek yükselmektedir.[42] Evlilik yaşı 2016 yılında erkeklerde 27,1'e kadınlarda ise 24'e yükselmiştir. Oysa aynı tarihte bölgede erkeklerde evlilik yaşı 25.5, kadınlarda ise 21.2'dir. Türkiye'de evlenen erkek ve kadın arasındaki yaş farkı son yıllarda azalmaktadır. Evlenen erkek ile kadın arasındaki ortalama yaş farkı 3.1 civarındadır. Buna karşın TRA2 bölgesi erkek ile kadın arasındaki yaş farkının en yüksek olduğu bölge olarak dikkati çekmektedir. Kars, damat ile gelin arasındaki yaş farkının (4.7) en yüksek olduğu ildir. Ağrı ikinci sırada (4.3), Ardahan ve Iğdır ise üçüncü sırada (4.2) yer almaktadır.[43]

40 Devlet Planlama Teşkilatı**,** İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması -2003, s.158.

41 TÜİK, "İstatistiklerle Aile 2016", *Haber Bülteni 24646, http:// www.tuik.gov.tr/ PreHaber Bultenleri.do? id=24646* Erişim Tarihi: (07.09.2017).

42 TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?m etod=KitapDetay&KT_ID=0&KITAP_ID=158, s.32, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

43 TÜİK, *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2016,* http://www.tuik.gov.tr /PreTablo .do?alt_id=1068, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

Türkiye, son yıllarda çocuk yaşta evliliklerin azaltılması ve erken yaşta gebeliğin önlenmesi kapsamında ciddi çabalar sergilemekte ve bu kapsamda yasal düzenlemeler gerçekleştirmektedir. Yeni Medeni Kanun'un 124. Maddesinde "Erkek veya kadın 17 yaşını doldurmadan evlenemez" ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadeye rağmen Medeni Kanun'da bazı durumlar istisna tutulmuştur. Buna göre 17 yaşındaki kız veya erkek çocukları ailenin izniyle, 16 yaşını dolduranlar ise hâkim izniyle evlenebilmektedirler. Medeni Kanun, 16 yaş öncesinde çocukların hiçbir şekilde evlenmesine cevaz vermemektedir.[44]

Ne var ki, Medeni Kanunun bu açık hükmüne rağmen Türkiye'de erken yaşta evlilikler yaygın olarak görülmektedir. 2012 yılında Türkiye'de 26 ilde 5036 kadın üzerinde yapılan bir araştırmaya göre 15 ve altı yaşta evlenen kadınların oranı yüzde 9.6 kadardır.[45] Bu sorun bölgede daha ciddi olarak varlığını sürdürmektedir. Ağrı, Türkiye'de 16-17 yaş arası kız çocuk evliliğinin en yüksek (%15.7) olduğu ildir. Bölgenin diğer illerinde 16-17 yaş arası kız çocuk evlilik oranları ise, Kars'ta yüzde 12, Ardahan'da yüzde 10.7 ve Iğdır'da yüzde 9.1'dir.[46] TRA2 bölgesinde Ağustos 2017 tarihinde gerçekleştirilen bu araştırmamıza göre kadınların yüzde 35'i 17 veya altındaki herhangi bir yaşta evliliklerini yapmışlardır.[47]

Türkiyede ergen doğumları (15-19 yaş) son yıllarda hızlı bir düşüş içine girmiştir. 2001 yılında binde 49.3 olan ergen doğum hızı 2012 yılında binde 29,4'e düşmüştür. Buna karşın bölgede ergen doğumları önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. 2012 yılında Türkiye genelinde ergen doğum sıralamasında Ağrı binde 72.2, ile birinci, Kars binde 63.9 ile ikinci, Iğdır binde 50.7 ile dokuzuncu, Ardahan ise binde 48.8 ile on ikinci sırada yer almaktadır.[48] Erken yaşta evlenme ve sonrasında çocuk sahibi olma hem annenin hem de bebeğin sağlığını ciddi biçimde olumsuz etkilemektedir.

Erken yaşta evlilik ve ergen doğumunun bölgede hala ciddi bir sorun olmaya devam etmesinin temelinde toplumsal değerlerin, tutumların, davranışların ve inançların önemli bir rolü bulunmaktadır.[49] TRA2 bölgesindeki yüksek ergen doğumları, Türkiye genelinde uygulanan, erken yaşta evliliğin ve doğurganlığın önlenmesine yönelik yasal düzenlemelerin ve kampanyaların yeterince başarılı olamadığını göstermektedir.

---

44 Eski Medeni Kanun'a göre, ailenin izni alınmak şartıyla erkeğin 17, kadının ise 15 yaşını doldurması şartı aranmaktaydı. Mahkeme kararıyla evlenmede ise erkeğin 15, kadının 14 yaşını doldurması yeterliydi.

45 Havva Çaha, E. Sare Aydın ve Ömer Çaha, *Değişen Türkiye'de Kadın,* İstanbul: KADEM Yayınları, 2015,s.92.

46 TÜİK, "İstatistiklerle Çocuk 2016", *Haber Bülteni 24645,* http://www.tuik. gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24645, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

47 Bu konuyla ilgili ayrıntılar Beşinci Bölümde verilmiştir.

48 TÜİK, "Dünya Nüfus Günü 2013", *Haber Bülteni 13663,* http:// 14www.tuik.gov.tr /PreHaberBultenleri.do?id=13663, Erişim Tarihi: (14.09.2017).

49 Hilal Özcebe, Burcu Küçük Biçer, "Önemli Bir Kız Çocuk ve Kadın Sorunu: Çocuk Evlilikler", *Türk Pediatri Arşivi Dergisi,* c.48, s.2, 2013, s.91.

Bölgede sağlık hizmetleri konusunda yaşanan sıkıntılar da varlığını sürdürmektedir. 2003 yılında bölgenin sağlık hizmetlerine erişimine bakıldığında, Türkiye'deki iller arasında Kars 70., Iğdır 75., Ağrı 79., Ardahan ise 81. sırada yer almıştır.[50] Bölgede sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan sıkıntıya rağmen, bölgede görülen bebek ölümleri bu tarihte diğer illere göre daha azdır. 2003 yılında bölgedeki bebek ölümleri sıralamasına bakıldığında, Iğdır 52., Ağrı 58., Kars 65. ve Ardahan 77. sırada yer almıştır. 2009 yılında bebek ölüm oranı Türkiye'de binde 13.9 iken TRA2 bölgesinde bebek ölüm ortalaması binde 11.8'dir. Bu tarihte bebek ölüm oranları Kars'ta binde 8.3, Ağrı'da binde 12.3, Iğdır'da binde 13.8 ile Türkiye ortalamasının altındadır. Aynı yıl sadece Ardahan binde 15.7 ile daha kötü bir performans sergilemiştir. Bu demektir ki, 2009 yılına kadar bölgede anne ve bebek sağlığı alanında büyük gelişme kaydedilmiştir.[51]

Ne var ki, bebek ölümleri 2010 tarihinden sonra bölgede artmaya başlamıştır. Bunun temelinde yer alan husus araştırmamıza göre Türkiye'de uygulanan sağlık politikasının bölgeye bu konuda olumsuz yönde yansımış olmasıdır. Bilindiği gibi Türkiye'de 2005 yılında sağlıkta dönüşüm programı kapsamında aile hekimliği sistemine geçilmiş, bu sistem 2010 yılından itibaren tüm Türkiye genelinde uygulanmaya başlanmıştır. Aile hekimliği sistemi ile birlikte hekim ve ebeler, koruyucu hekimlik hizmetlerinin yanısıra özellikle gebe takibi ile bebek ve çocukların aşı takiplerinden sorumlu kişiler haline gelmiştir. Aile hekimliği sisteminin Türkiye genelinde başarıyla uygulandığı söylenebilir. Bunun sonucunda 2010 yılında Türkiye genelinde bebek ölüm ortalaması binde 12'den 2015 yılında binde 10.7'ye düşmüştür.

Yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye'deki genel trendin aksine bölgede aile hekimliği uygulamasıyla birlikte 2010 tarihinden sonra bebek ölümlerinde artış görülmüştür. TRA2 bölgesinde bebek ölümleri 2010 yılında yüzde 14'e yükselmiştir. Bölgedeki iller içinde en yüksek bebek ölüm oranı Ağrı'da görülmektedir. Ağrıda bebek ölüm oranı 2015 itibariyle binde 15.2 düzeyindedir. Kars'ta 2010 yılında binde 12.8 olan bebek ölüm oranı 2015 yılında binde 15.2'ye yükselmiştir. Iğdır ile Ardahan'da bu iki ilden farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu iki ilde bebek ölüm oranı 2015 yılında Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Iğdır'da 2010 yılında bebek ölüm oranı binde 11.9'dan binde 10.2'ye düşmüştür. Ardahan'da ise 2010 yılında binde 13 olan bebek ölüm oranı 2015 yılında Türkiye ortalamasının altında kalarak, binde 9.2 olarak gerçekleşmiştir.[52]

Bölgedeki iki ilde (Ağrı ve Kars), bebek ölümlerinin Türkiye ortalamasının üstünde olmasının en önemli nedeni, yukarıda ifade edildiği gibi aile hekimliği sistemidir. Türkiye genelinde oldukça başarılı olan aile hekimliği sistemi, nüfus yoğunluğunun çok az olması nedeniyle bu iki ilde istenen başarıyı getirememiştir. Bölgede görevli hekimlerin çok büyük bir kısmı zorunlu hizmet nedeniyle

50 Devlet Planlama Teşkilatı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması -2003,* s.123.

51 TÜİK, Ölüm İstatistikleri 2014, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id= 1060, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

52 TÜİK, Ölüm İstatistikleri 2015, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id= 1060, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

burada bulunmaktadır. Zorunlu hizmet süresinin bitmesiyle birlikte diğer bölgelere tayin istemektedirler. Tayin nedeniyle başka yere giden hekimlerin yeri kolayca doldurulamamaktadır. Hekimsiz kalan yerleşim birimlerine geçici hekimlerin gönderilmesi, gebe, bebek ve çocuk takibinde sorunlara neden olmaktadır. 2009 yılından sonra aile hekimliği sistemi kapsamında köylerdeki ebelik sisteminin kaldırılması da daha önce büyük bir ilerleme kaydedilen bebek ölüm oranlarının Ağrı ile Kars'ta tekrar yükselme trendine girmesine neden olmuştur.[53]

Benzer bir durum 5-6 yaş altı çocuk ölümlerinde de görülmektedir. 2009 yılında Türkiye'de 5-6 yaş altı bebek ölüm ortalaması binde 17.7 iken, TRA2 ortalaması binde 18.9 olup Türkiye ortalamasının üstündedir. 2009 yılında 5-6 yaş altı çocuk ölüm oranı Iğdır'da binde 22.4, Kars'ta binde 14.8, Ağrı'da binde 19.7, Ardahan'da ise binde 18.9'dur. 2010 yılından itibaren Türkiye genelinde 5-6 yaş altı çocuklarda ölümler hızla azalmaya başlamasına rağmen bölgede bunun tersi bir durum ortaya çıkmıştır. 2012 yılında 5-6 yaş altı çocuk ölüm oranları bakımından Türkiye ortalaması ile bölgedeki ortalama arasındaki fark binde 10'a kadar yükselmiştir.[54] 2013 yılından itiberen bu makas azalmaya başlamakla birlikte bölgeki tablo hala Türkiye ortalamasının oldukça üstündedir.

Sağlıkla ilgili diğer verilere baktığımızda, bölgenin oldukça alt sıralarda yer aldığı görülmektedir. 2000 yılında Türkiye'de on bin kişiye düşen hekim sayısı 12.70 iken, bölgede 4.06 hekim düşmektedir. Bunun bölgedeki illere dağılımı Ağrı'da 2.38, Kars'ta 5.08, Iğdır'da 5.81 ve Ardahan'da 5.98 şeklindedir. 2000 yılında sağlık sektörü gelişmişlik endeksinde Türkiye genelinde Kars 70., Iğdır 75., Ağrı 79., Ardahan 81. sırada yer almıştır.[55] Bölgedeki illerin olumsuz performansı aradan geçen yıllara rağmen Kars'ın dışında yerini korumaya devam etmiştir. 2015 yılı verilerine göre Kars (47.) ile Ardahan'da (72.) iyileşme görülürken, Iğdır (75.) ile Ağrı'da (81.) aynı tablo devam etmiştir.[56] Kars'taki dikkate değer iyileşme burada bulunan üniversite hastanesinin etkisiyle olmuştur.[57]

TRA2 bölgesindeki illerde 2015 yılındaki uzman hekim sayısı Ağrı'da 224, Kars'ta 214, Iğdır'da 95 ve Ardahan'da 46'dır.[58] İllerin nüfusunu dikkate aldığımızda bu sayıların oldukça düşük kaldığını söyleyebiliriz. Yukarıda ifade edildiği gibi bölgede çalışan kamu personeli çoğunlukla zorunlu hiz-

53 Z. Y. Kars Halk Sağlığı Müdürü, Mülakat: Havva Çaha, 7 Ağustos 2017.

54 TÜİK, Ölüm İstatistikleri 2014.

55 Devlet Planlama Teşkilatı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması -2003,* s.123.

56 TÜİK, *İllerde Yaşam Endeksi İl Sıralamaları ve Endeks Değerleri,* http: //www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1106, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

57 Kars'ta 2013 yılında 7, Ardahan'da 4 hastane bulunmaktaydı. Bugün Ağrı'da 11, Kars'ta 9, Iğdır'da 4, Ardahan'da ise 3 hastane bulunmaktadır. Bkz: T.C. Sağlık Bakanlığı, *Sağlık İstatistikleri Yıllığı-2014*, http://ekutuphane . sagem. gov.tr/ kitaplar/ saglik_ istatistikleri _yilligi_2014.pdf, s.92, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

58 2013 yılında Kars'ta 86 aile hekimi bulunmaktaydı. Ardahan'da uzman hekim sayısı 72, Iğdır'da ise 88'di. Bkz T.C. Sağlık Bakanlığı, *Sağlık İstatistikleri Yıllığı-2013,* http://ekutuphane.sagem.gov.tr/kitapla r/saglik_istatistikleri _yilligi_2013.pdf, s.160-207, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

met nedeniyle burada bulunmaktadır. Hizmet süreleri dolduğu anda bölgeyi terk edip başka yere tayin olmaktadırlar. Bu da bölgenin yeterli sağlık personelinden yoksun kalmasına yol açmaktadır. Bölgede çalışan doktorların aşırı iş yükü, diğer illere tayin, zorlu kış şartları gibi nedenlerden dolayı halkın sağlık hizmetlerinden memnun olma oranı oldukça düşük düzeydedir. Bölgede verilen sağlık hizmetinden memnun olma oranları, Kars'ta yüzde 69.3, Iğdır'da yüzde 66.6, Ağrı'da yüzde 66.2 ve Ardahan'da yüzde 64.6'dır.[59]

Bölgedeki dört ilde sağlık alt yapısının ve hizmetlerin yetersiz kalmasından dolayı bölge insanı Van ve Erzurum'daki üniversite hastanelerine bağımlı hale gelmiş bulunmaktadır. Bölgedeki hastanelerde tedavi edilemeyen hastalar buralara taşınmaktadır. Bu da zaten ekonomik gücü düşük olan bölge insanına ilave maliyet yüklemektedir. Bu bakımdan bölgedekilerin en fazla şikayet konusu ettiği hususların başında sağlık hizmetleri gelmektedir. Bu husus araştırmamızda net bir bulgu olarak ön plana çıkan bir tespit olmuştur.

2.5. TRA2 Bölgesinde Kadınların Eğitim Durumu

Türkiye'de son yıllarda eğitim alanında önemli gelişmeler görülmektedir. 2000'li yılların başında Türkiye'de erkeklerde okuryazarlık oranı yüzde 93.9 iken kadınlarda yüzde 80.6 idi. TRA2 bölgesinde okuma yazma bilenlerin oranı aynı tarihte erkeklerde yüzde 82.7, kadınlarda da yüzde 69,7 idi. Bölgedeki iller bazında okur yazarların oranı Ardahan'da yüzde 76.05, Kars'ta yüzde 72.69, Ağrı'da yüzde 67.95, Iğdır'da da yüzde 62.26 idi.[60] 2015 yılına gelindiğinde bölge illerinde hala okuryazar olmayanların yüksek oranda bulunduğu görülmektedir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı tüm nüfus itibariyle Ağrı'da yüzde 8.6, Iğdır'da yüzde 8.3, Ardahan'da yüzde 7.3 ve Kars'ta yüzde 7.2 oranındadır. Bu oranlar kadınlarda epey yüksek düzeydedir. Kendi araştırmamızın bulgularına göre bölgedeki kadınların yüzde 19'u hala okuma yazma bilmemektedir.

2016-2017 öğretim yılı birinci dönem verilerine bakıldığında Türkiye'de 5 yaş kız çocuklarının yüzde 60.1'i, erkek çocukların ise yüzde 58.8'i okul öncesi eğitimden yararlanmaktadır. Türkiye ortalamasında kız çocuğu lehine olan bu durum bölgede ikili bir yapıya dönüşmektedir. Ağrı'da 5 yaşındaki kız çocuklarının yüzde 33.3'ü okul öncesi eğitimden yararlanırken, erkek çocuklarda bu oran yüzde 38'dir. Ardahan'da kız çocuklarının yüzde 47.5'i, erkek çocuklarınınsa 52.2'si okul öncesi eğitime devam etmektedir. Buna karşın Kars ve Iğdır'da 5 yaş kız çocuklarının okul öncesi eğitimden erkek çocuklardan daha fazla yararlandıkları dikkati çekmektedir. Kars'ta kız çocukların yüzde 47.6'sı, erkek çocukların yüzde 45.2'si, Iğdır'da da kız çocukların yüzde 51.1'i, erkek çocukların ise yüzde 50.8'i okul öncesi eğitimden yararlanmaktadır.

59 TÜİK, "İllerde Yaşam Endeksi 2015", *Haber Bülteni 24561,* http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561, Erişim Tarihi: (28.08.2016).

60 Devlet Planlama Teşkilatı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması -2003),* s.190.

Son yıllarda izlenen eğitim politikaları kapsamında ilk ve ortaokul düzeyinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği büyük ölçüde giderilmiştir. Bu durum bölgedeki eğitim istatistiklerine de yansımaktadır. Tablo 2.1'de görüldüğü gibi TRA2 bölgesindeki erkek ve kız çocuklarının okullaşma oranları Türkiye genelinin üzerindedir. Fakat lise düzeyine gelindiğinde TRA2 bölgesindeki okullaşma oranı belirgin biçimde Türkiye ortalamasının altına düşmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, Türkiye genelinde lise çağındaki çocukların liseye devam oranı erkeklerde yüzde 82.4, kızlarda da yüzde 82.7 düzeyindedir. Buna karşın TRA2 bölgesinde erkeklerin oranı yüzde 66.6, kızların oranı ise yüzde 71.2 düzeyindedir. Bölgede ortaokulu bitirdikten sonra kız ve erkek öğrencilerin dikkate değer bir oranı lise eğitimine devam etmemektedirler.

Tablo 2.1: İlk ve Orta Öğretimde Okullaşma Oranları (2016-17 Eğitim/Öğretim Yılı)[61]

	Türkiye Geneli		**TRA2 Bölgesi**	
	Kız	*Erkek*	*Kız*	*Erkek*
İlkokul	91.24	91.08	93,38	93,05
Ortaokul	95.76	95.60	95,84	95,90
Lise	82.38	82.69	66,57	71,21

İlgili tabloda dikkat çeken hususlardan biri, kız öğrencilerle erkek öğrencilerin ilk, orta ve lise eğitimindeki oranlarının aşağı yukarı aynı düzeyde olmasıdır. Yine bu bağlamda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de kız öğrencilerin TRA2 bölgesindeki ilk ve ortaokullarda erkeklerle aynı oranda okula gitmeleri, lise düzeyinde ise belirgin biçimde erkeklerden daha fazla oranda okula devam ediyor olmalarıdır. İlgili tabloda görüldüğü gibi, TRA2 bölgesinde lise çağında okula devam eden kız öğrencilerin oranı erkek öğrencilerin oranından yaklaşık yüzde 5 daha fazladır. Devletin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kız çocuklarının okula gönderilmesi kapsamında verdiği şartlı eğitim yardımları, sağladığı taşıma sistemi imkânı ve verdiği pansiyon desteği, kız çocukların lise eğitimine devam etmesinde önemli rol oynamaktadır.

Konuya bölgedeki iller bazında baktığımızda lise eğitimine devam eden kız öğrencilerin oranı Ağrı'da yüzde 50.9, Ardahan'da yüzde 86, Iğdır'da yüzde 79,5, Kars'ta da yüzde 68.6 düzeyindedir.[62] Bu verilerden açıkça görüldüğü gibi Ardahan'da lise eğitimine devam eden kız öğrencilerin oranı, Türkiye geneli ortalamasından daha yüksektir. Ancak aynı iyimser tabloyu Ağrı'da görememekteyiz. Ağrı'da ne yazık ki, ortaokulu bitiren kız çocuklarının yaklaşık yarısı okulu terk edip lise eğitimi almamaktadırlar. Takip eden bölümlerde görüleceği gibi, Ağrı'da diğer illere göre erken yaşta evlilik oranının yüksek oluşu biraz da bununla bağlantılı olabilir.

61 MEB, *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2016-2017,* Ankara: MEB Yayınları, 2017.

62 A.g.e.

Bölgede çok sayıda pansiyonlu okul bulunmaktadır. Ağrı'da 50, Kars'ta 41, Ardahan'da 21, Iğdır'da da 15 pansiyonlu okul öğrencilere hizmet vermektedir. Pansiyonlu okullarda kalan öğrenci dağılımına bakıldığında Ağrı'da pansiyonda kalan kız öğrenci sayısı 4846 olup erkek öğrenci sayısına (4922) yakındır. Bununla birlikte bölgedeki diğer pansiyonlu okullardaki kız öğrenci sayısı, erkek öğrencilerden daha fazladır. Kars'ta pansiyonda kalan kız öğrenci sayısı 3430 iken erkek öğrenci sayısı 3261'dir. Iğdır'da 1972 kız öğrenciye karşılık 1191 erkek öğrenci, Ardahan'da da 1942 kız öğrenciye karşılık 1586 erkek öğrenci pansiyon hizmetinden yararlanmaktadır.[63] Pansiyonlu okullar özellikle uzak mesafeden gelen çocukların okula devam etmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Pansiyonlar aynı zamanda kız çocuklarının okullaşmasına önemli katkılar sağlamaktadırlar.

Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı gibi, Türkiye genelinde ilköğretime devam etme konusunda yaşanan başarı lise seviyesinde sürdürülememektedir. Bu durum TRA2 bölgesinde kendini daha yoğun hissettirmektedir. Bölge, eğitim istatistikleri açısından da Türkiye ortalamalarının oldukça altındadır. Eğitimle ilgili tüm veriler bir arada değerlendirildiğinde, 2000 yılında Eğitim açısından illerin sıralamasına bakıldığında, Kars 59, Ardahan 63, Iğdır 68, Ağrı ise 79. sırada yer almıştır.[64] 2015 yılına gelindiğinde Iğdır 69., Kars 71., Ardahan ise 74. sıraya gerilemiştir. Ağrı'nın sıralaması 79. olup değişmemiştir. Son yıllarda bölgedeki okullaşma alt yapısının iyileştirilmesine ve her ilde bir üniversite açılmasına rağmen bölgedeki eğitim göstergelerinin Türkiye'deki sıralamasını koruyor olması ilginçtir. Bu durumun, açıklanmaya muhtaç çok sayıda sosyolojik, siyasal ve ekonomik faktörden kaynaklandığı söylenebilir.

Bölgede eğitimde yaşanan sorunun öncelikli sebebi, buraya gelen öğretmenlerin kısa sürede bölgeden tayin istemeleridir. Yukarıda bahsedildiği üzere bölgedeki sosyal hayatın olmaması, şehirleşmede yaşanan sıkıntılar, ağır kış şartları, kamu görevlilerinin kısa sürede bölgeyi terk etmesi gibi nedenlerin yanı sıra, bölgede hâkim bulunan, geleneksel patriarkal değerler de okullaşmanın önündeki engeller olarak varlığını sürdürmektedir. Yine bölgede varlığını sürdüren çatışma ortamı, burayı güvensiz bir bölge haline getirdiği için kamu personelinin buradan bir an önce ayrılmasına yol açmaktadır. Bu da doğal olarak eğitime olumsuz yönde yansımaktadır.

2.6. TRA2 Bölgesinde Kadın İstihdamı

Kadınların ücretli olarak iş gücüne katılmaları, sosyal ve ekonomik hayata katılımını olumlu etkilemektedir. Kadınların ücretli olarak çalışması ekonomik yönden güçlenmelerine yol açmakta, ayrıca bu süreçte sosyalleşme ihtiyacını da gidermektedir. Türkiye'de geçmişten günümüze işgücüne katılan kadınların büyük bir kısmı tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıkları için, köyden kente göçe bağlı olarak kadınların işgücüne katılımında bir düşme eğilimi görülmektedir.

63 A.g.e.

64 Devlet Planlama Teşkilatı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması -2003,* s.129.

Kadınlar, tarım sektöründe, üretimden satışa kadar hemen her alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken, şehre göç ve tarım sektöründeki küçülmeye bağlı olarak işgücünden ayrılmaktadırlar.[65]

Bölgede ekonomik ve sosyal yapılar, kırsal ekonomi ve yaşayıştan etkilenmektedir. Türkiye, 2000'li yıllardan itibaren şehirleşmeye bağlı olarak hızla modernleşmiş iken, bölge kırsal ekonominin ve geleneksel değerlerin baskısını ağır biçimde hissetmeye devam etmiştir. 2000 yılında Türkiye'de tarım sektöründe çalışanların oranı yüzde 48.4 iken, bölgede yüzde 71.8'dir. Aynı yıl tarım sektöründe çalışanların oranı Ardahan'da yüzde 77.8, Ağrı'da yüzde 73.4, Iğdır'da yüzde 68.4, Kars'ta da yüzde 68.1 düzeyindedir.[66] 2015 yılında tarım sektörünün istihdam içindeki oranı Türkiye'de yüzde 20.6'ya düşmüştür. Oysa 2016 yılı itibariyle TRA2 bölgesinde tarımın istihdam içindeki payı yüzde 55.5 gibi yüksek bir düzeydedir.[67] Bölge, hala tarım toplumu özelliklerini göstermeye devam etmektedir. Bölgenin ekonomisi tarıma dayanmakla birlikte tarımsal verimlilik son derece düşüktür.

Bölgede son 20 yılda emek piyasalarında bir dönüşüm görülmemiştir. Ekonominin tarıma dayalı olması ve üretimin geçimlik düzeyde gerçekleştirilmesi gibi nedenlerden dolayı ücretsiz aile işçisi olmak son derece yaygındır. 2000 yılında Ardahan'da tarımda çalışanların oranı yüzde 77.8, Ağrı'da yüzde 73.4, Iğdır'da 68.4, Kars'ta da yüzde 68.1 idi. 2000 yılında Türkiye'deki ücretli çalışanların toplam istihdama oranı yüzde 43.5 iken bölgede yüzde 24.3 idi. Bölgedeki illere bakıldığında ücretli çalışanların oranı, Ağrı'da yüzde 22.8, Iğdır'da yüzde 26.4, Kars'ta da yüzde 27.8 idi.[68] 2015 yılında Ağrı'da sigortalı çalışan sayısı 35.153, Kars'ta 33.527, Iğdır'da 18.498, Ardahan'da da 14.182 kişidir. Şehir nüfusu dikkate alındığında sigortalı olarak çalışan sayısının ne denli düşük olduğu anlaşılır. Kayıtlı kadın istihdamına bakıldığında ise, Ağrı'da yüzde 4.6, Kars'ta yüzde 8.9, Iğdır'da yüzde 8.9, Ardahan'da da yüzde 11.2 gibi düşük oranlar görülmektedir. [69]

Türkiye'de işgücüne katılan kadınların önemli bir kısmı ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Bölgede bu durum daha da belirgindir. 2000 yılında Türkiye'de ücretli çalışan kadın oranı yüzde 8.81 iken, bölgede sadece yüzde 2.1 kadardır. Bu tarihte bölgedeki iller arasında ücretli çalışan kadın sayısı en az Ağrı'da bulunmaktaydı. Ağrı'da kadınların yüzde 1.47'si, Ardahan'da yüzde 1.93'ü, Kars'ta yüzde 2.47's, Iğdır'da ise yüzde 2.97 ücretli olarak çalışmaktaydı. 2000 yılından günümüze bölgenin ekonomik yapısında bir değişme olmadığından, TRA2 bölgesinde çalışan kadınların çok

65 Ücretsiz aile işçisi olarak tanımlanabilmek için kişinin aileye ait ekonomik değeri olan bir işte ücret almaksızın haftada bir saat dahi olsa çalışması gereklidir.

66 Devlet Planlama Teşkilatı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması -2003,* s.118.

67 Bölgede sanayinin istihdam içindeki payı yüzde 13.1, hizmet sektörünün payı da yüzde 31.5'tür. Ayrıntılı bilgi için bkz TÜİK, "İşgücü İstatistikleri 2016", *Haber Bülteni 24635*, http:// www. tuik. gov.tr/ Pre Haber Bultenleri. do? id=24635, Erişim Tarihi: (01.09.2017).

68 Devlet Planlama Teşkilatı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması -2003,* s.118.

69 Urul, *81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi,* ss. 33-37.

büyük bir kısmının ücretsiz aile işçisi olarak tarımsal işlerde çalışmaya devam ettiği söylenebilir.

Kısaca, bölgede kadınların çok büyük bir kısmının ücretsiz aile işçisi olarak tarımsal üretimde çalıştığı görülmektedir. Bu durum kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımını azaltıcı bir etkiye yol açmaktadır. Bölgenin kronikleşmiş yoksulluk sorununun çözümü için öncelikle tarımsal verimliliğin arttırılması ve istihdam olanaklarının geliştirilmesi gereklidir. Özellikle bölgeye özgü ürünlerin üretilmesi ve piyasaya sürülmesinde kadınlar oldukça etkin bir rol oynayabilir. Bu da doğal olarak kadınların yaşam standartlarının yükselmesine de olumlu yönde yansıyacaktır.

2.7. TRA2 Bölgesinde Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet

Aile içi şiddet, Türkiye'de son yıllarda yürütülen kampanyalara rağmen önlenebilmiş değildir. Özellikle namus cinayetleri, cinsel taciz ve aile içi şiddete yönelik haberlere yazılı ve görsel basında sık sık rastlanmaktadır.[70] Türkiye'de yasal düzeyde kadına yönelik şiddeti önleme konusunda ciddi adımlar atılmaktadır. Bu kapsamda 1985 yılında Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığı Önleme Sözleşmesi'nin (CEDAW) özel bir yeri vardır. 2012 yılında yürürlüğe giren *6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Yasa* kadına yönelik şiddeti önleme konusunda bir dönüm noktası olarak ele alınabilir.[71] Daha önce mahrem bir konu olarak görülen aile içi şiddet artık devletin müdahale alanı içinde yer almaktadır. Bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, aile içi şiddete maruz kalan kadınların haklarının korunması için başta sağlık görevlileri olmak üzere üçüncü şahıslar da bu tür vakaları yetkili mercilere bildirmekle sorumlu tutulmaktadır.

Son yıllarda yazılı ve görsel basında çıkan ve kadınların şiddet karşısında haklarını anlatan haberler bu konuda duyarlığın artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte hala kadınların çok büyük bir kısmı maruz kaldığı aile içi şiddeti, resmi makamlara bildirme konusunda çekimser davranmaktadır. Kadınlar, şiddetin boyutu ancak dayanılmaz noktaya gelince resmi işlemlere başlamaktadır. Türkiye'de kadının uğradığı aile içi şiddetin duyulması sonrasında öncelikle eş dost ve akrabaların devreye girerek sorunu çözme yoluna gitmeleri oldukça sık rastlanan bir durumdur.[72]

Türkiye'de köyden kente göçle birlikte özellikle eğitim ve iş imkânlarına ulaşımları kolaylaşan kadınlar geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin dışına çıkmak istemektedirler. Bununla birlikte toplumun genelinde cinsiyete yönelik toplumsal değerlerin değişmesi çok yavaş olmaktadır. Bu durum aile içinde çatışmaların yaşanmasına yol açmaktadır. Özellikle kadınların çalışmaya başla-

70 Süreyya Tamer Kozaklı, Alev Özkazanç, "1980'lerde Gündelik Yaşam", *Mürekkep*, s.8, 1997. s. 42.

71 Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması-2011*, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014, s.4.

72 Emine Öztürk, *"Türkiye'de Aile İçi Şiddet, Kadın Sığınma Evleri ve Din"*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2010, s.79.

masıyla birlikte aile içinde daha özgür olma, giyim kuşam ve davranışlara kendisinin karar vermek istemesi, geleneksel rolleri muhafaza etmek isteyen erkekler ile çatışmaya yol açmaktadır. Son yıllarda boşanma oranlarının artmasının önemli bir nedeni de budur.[73] Kadın, eşinden boşanmasına rağmen, erkek kendinde eski eşine müdahale hakkını görmektedir.

Yapılan araştırmalara göre Türkiye'de şiddet, kadın ve erkek tarafından içselleştirilmektedir. Erkek kadını dövmeyi bir hak olarak görmekte, kadınlar da bir hata durumunda erkeğin bu eylemi gerçekleştirebileceğine inanmaya devam etmektedir. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, kocanın eşini haklı nedenler ile dövebileceğine inanan kadınların oranı yüzde 39'dur.[74] Bu haklı nedenler ise kadının kocasına karşılık vermesi (%29), paranın lüzumsuz yere harcaması (%27), çocukların bakımının ihmal edilmesi (%23) olarak sıralanmaktadır.[75] Kadının eş ve anne olarak sorumluluklarını yerine getirmemesi, saygılı davranmaması gibi bahaneler kadına yönelik şiddetin en önemli nedenleridir.[76]

Yukarıda bahsedildiği üzere bölge, Türkiye'nin diğer bölgelerine göre şehirleşmede daha geri kalmış bir bölgedir. Buna ek olarak bölgedeki hala devam eden ataerkil toplum yapısı kadına yönelik şiddetin gizlenmesine ve resmi makamlara yansıtılmamasına yol açmaktadır. Resmi makamlara yansıyan vakaların sadece dayanılmaz noktada gerçekleştirildiğinin akılda tutulması gereklidir. Kadına yönelik şiddet, TBMM'nin de gündemine sık sık gelmektedir. TBMM'nin 2011 yılında gerçekleştirmiş olduğu bir araştırmaya göre bölge ,kadına yönelik şiddet olaylarının fazlalığı ile gündeme gelmiştir. Hazırlanan rapora göre, 2008-2011 yılları arasında polis merkezi ve jandarma karakol komutanlarına intikal eden aile içi şiddet vakalarına bakıldığında 2008 yılında Ağrı'da 70 olay, Kars'ta 108, Ardahan'da 118, Iğdır'da 148 olay polise intikal ederken; 2011 yılında Ağrı'da 339'a, Kars'ta 294, Ardahan'da 188, Iğdır'da da 228 vaka kaydedilmiştir.[77]

Türkiye'de jandarmanın sorumluluk bölgesinde yer alan aile içi şiddet vakalarına bakıldığında ise 2013 yılında Ağrı 336 olay ile Türkiye'de 8. sırada yer almaktadır. Kars 49. (104 olay), Ardahan 52. (97 olay) ve Iğdır 53. sırada (97 olay) yer almıştır. 2013 yılında aile içi şiddet nedeniyle Iğdır'da iki kadın hayatını kaybetmiştir.[78] Burada unutulmaması gereken nokta bölgede hâkim olan ataerkil

73 Dilek Karal, Elvan Aydemir, *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet,* İstanbul: USAK Yayınevi, 2012, s.8.

74 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması-2013,* http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2013/rapor/TNSA _2013_ana_ rapor.pdf, s.41, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

75 A.g.e.

76 Kaya, Faruk, "Ağrı Kent Profilinde Sosyo-Ekonomik Boyutlarıyla Kentsel Yoksulluk", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* c.13,s.2, 2011, s.219-242.

77 TBMM, *Kadına ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddet İnceleme Raporu,* https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2012/raporlar/29_05_2012.pdf, s.56-58, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

78 Jandarma Genel Komutanlığı, *2013 Yılında Meydana Gelen Aile İçi Şiddet, Kadına Yönelik Şiddet ve Çocuk Suçlarının Değerlendirilmesi,* http://www. jandarma. gov.tr/ asayis/aile_ cocuk/aile_ici_siddet_2013.pdf, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

kültür ve toplum baskısı nedeniyle, olayların resmi makamlara intikal edilmeden kapatıldığıdır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise kadın intiharlarıdır. Son yıllarda devletin töre cinayetlerini önlemeye yönelik getirdiği katı uygulamalar nedeniyle kadınlar, intihar ettirilmeye zorlanmaktadır. Bölgede yapılan araştırmalara göre, son yıllarda kız çocuklarının töre bahanesi ile infaz edilmesi yerine bu çocukların intihara zorlandığı tespit edilmiştir. 2015 yılında, Türkiye'de intihar eden kadınların yüzde 46'sı 30 yaş altı genç kadınlardır. 15-19 yaş arası ergen kız çocuklarında ise intihar oranı yüzde 18 düzeyindedir.[79] Bu da intiharlara neden dikkatle yaklaşılması gerektiğini açıklamaktadır. Bu konuda daha sağlıklı politikalar geliştirilmesi için intiharların yaş ve cinsiyete duyarlı olarak istatistiki veri haline dönüştürülmesi gerekir.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında TRA2 bölgesinde yaşayan kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda önemli sıkıntılarının olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede hala baskın olan ataerkil değerler, kadınların yaşam koşullarını ağırlaştırmaktadır. Bölgeyi kadınlar için yaşanabilir bir yer haline getirmek sadece devletin değil, aynı zamanda özel sektörün ve sivil toplum kuruluşlarının da görevidir. Özellikle kadın sivil toplum örgütlerine bu bağlamda büyük görevler düşmektedir.

79 TÜİK, İntihar İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo .do?alt_i=1060, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

Doğubayazıt, Ağrı - Fotoğraf: Mukadder Yardımcıel

3. BÖLÜM

KADIN PROFİLİNE İLİŞKİN GENEL BULGULAR

3. BÖLÜM
KADIN PROFİLİNE İLİŞKİN GENEL BULGULAR

Takip eden bölümlerde TRA2 bölgesinde yaşamakta olan kadınların sorunları farklı boyutlarıyla ele alınıp analiz edilmektedir. Başka bir deyişle, kadınları ilgilendiren hususlar farklı sorular üzerinden test edilmektedir. Bu bölümde ise kadın profiline ilişkin genel tespitler üzerinde durulacaktır. Tespitler ana hatlarıyla dört nokta üzerinden yapılmıştır: Kadınların eğitim düzeyi, herhangi bir sosyal güvenceye sahip olup olmadıkları, kendilerini hangi düzeyde mutlu hissettikleri ve bölgede yaşama arzusu taşıyıp taşımadıkları. Bu konuların her biri farklı sorularla test edilmiştir.

Takip eden sayfalarda görüleceği gibi, dört hususun her biriyle ilgili genel frekansların yanı sıra çapraz tablolara da yer verilmektedir. Çapraz tablolar üç nokta üzerinden hazırlanmıştır: Eğitim düzeyi, yaş kategorileri ve iller. Kadın profiline ilişkin resmin eğitim düzeyine, yaşa ve illere göre nasıl bir seyir izlediği bu bağlamda analiz edilmiştir. Farklı eğitim ve yaş gruplarıyla, iller arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını anlamak bakımından ayrıca varyans analizi de yapılmıştır. Varyans analizi, iki veya daha fazla grup arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını ortaya koymaktadır.

Burada incelenen konuların her birinin yörenin sosyo-ekonomik yapısının yanı sıra, sosyolojik yapısı ve kültürel değerleriyle bağlantısı vardır. Kadınların eğitim sürecine katılımlarında ekonomik imkânlarla birlikte ailenin ve sosyal çevrenin kültürel değerleri, alışkanlıkları ve yörede hâkim olan değer yargıları önemli rol oynamaktadır. Kadınlar için sağlanan ulaşım ve barınma imkânı da bu konuda önemli bir paya sahiptir. Kadınların kendi adlarına bankada herhangi bir hesabının bulunup bulunmadığıyla herhangi bir sosyal güvenceye sahip olup olmadıkları hususu, kadınların işgücünde yer almasıyla doğrudan bağlantılıdır. Kadınlar genelde eşleri üzerinden herhangi bir sosyal güvenceye sahip olurken, bankada hesap sahibi olmaları çoğunlukla ekonomik hayat içinde aktif olarak yer almalarıyla bağlantılıdır. Devletin kız çocuklarına sağladığı şartlı nakit desteğini anneler üzerinden vermesi, bazı kadınların bankada kişisel bir hesaba kavuşmasına yol açmıştır. Kadınların bölgede yaşama arzusunda olup olmadıkları hususu bölgenin sunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel imkânlarla doğrudan bağlantılıdır.

3.1. Kadınlarda Türkçe Konuşma Ve Eğitim Düzeyi

Resmi dil, ulusal düzeydeki kültürel değerlerin ana taşıyıcı unsuru olmakla birlikte toplumsal bütünlüğün ve entegrasyonun da önemli araçlarından birini oluşturur. Resmi dilin konuşulup anlaşılması, aynı zamanda eğitim imkânlarının bir toplumda hangi düzeyde yaygınlık kazandığını da gösterir. Türkiye'de resmi dil olan Türkçenin herkes tarafından konuşulup anlaşılması aynı zamanda toplumsal hayata katılıma ve kamu hizmetlerinden etkin biçimde yararlanmaya da hizmet eder. Bu husus Kürtçenin ana dil olarak yaygın biçimde kullanıldığı TRA2 bölgesinde çok daha

geçerlidir. Bu varsayımdan hareketle araştırmaya katılanlara yöneltilen sorulardan biri Türkçeyi hangi düzeyde konuştuklarına yönelik olmuştur.

Tablo 3.1: Türkçeyi hangi düzeyde biliyorsunuz?

	Sayı	Yüzde
Hem anlıyorum hem de konuşuyorum	2992	96,8
Anlıyorum ama konuşamıyorum	69	2,2
Ne anlıyorum ne de konuşabiliyorum	23	,7
Diğer	6	,2
Toplam	**3090**	**100**

Bu soruya gelen cevaplara bakıldığında Türkçenin neredeyse bölgedeki tüm kadınlar tarafından konuşulan ve anlaşılan bir dil haline geldiği görülür. Araştırmaya katılan kadınların yüzde 97 gibi büyük çoğunluğunun, Türkçeyi hem anladığını hem de konuştuğunu belirtmesi bu tezi doğrulamaktadır. Türkçeyi anlayıp ama konuşamadığını belirten kadınların oranı yalnızca yüzde 2.2 gibi düşük düzeydedir. Bu dili ne anlayıp ne de konuşabildiğini belirtenlerin oranı binde 2 gibi dikkate alınmayacak kadar düşük orandadır.

Türkçenin bölgede bu denli yaygın olarak konuşulup anlaşılıyor olmasının arkasında birçok nedenin içinde iki faktörün altını çizmek gerekir. Bunlar iletişim araçları ve eğitim imkânlarıdır. İletişim araçlarının, başta televizyon olmak üzere, radyo, gazete ve cep telefonu üzerinden neredeyse girmediği aile kalmamıştır. Özellikle televizyonun bu bağlamda önemli bir araç olduğu söylenebilir. İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi, araştırmada yer alan kadınların neredeyse tümü televizyonu şu ya da bu biçimde izlemektedirler. Televizyon özellikle belgesel, dini program, magazin ve kadın programları üzerinden kadınlar tarafından ilgi odağı haline gelmiş bulunmaktadır. İletişim araçlarının yanı sıra, eğitim imkânlarının yaygınlığı da Türkçenin bölgede konuşulmasında rol oynamıştır. Özellikle kız çocuklarının okullaşarak evde Türkçe konuşmasının burada önemli bir rolünün olduğu söylenebilir.

Tablo 3.2: Türkçeyi hangi düzeyde biliyorsunuz?

EĞİTİM	Anlıyor ve konuşuyor	Anlıyor ama konuşamıyor	Anlamıyor ve konuşamıyor	Diğer	Toplam
Okumadı	87,9	9,1	2,5	,5	**100**
İlk ve orta	98,9	,7	,3	,1	**100**
Lise	98,8	,6	,3	,3	**100**
Üniversite	100				**100**
YAŞ					
Genç	99,0	,9	,1		**100**
Orta	97,2	2,0	,7	,1	**100**
Olgun	95,1	3,4	1,1	,4	**100**
Yaşlı	91,7	5,0	2,9	,4	**100**

Eğitim düzeyi ile Türkçeyi konuşma arasındaki ilişkiye bakıldığında yukarıda ileri sürülen tezin ne denli doğru olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Tablo 3.2'de görüldüğü gibi, kadınlar arasında eğitim düzeyinin yükselişine paralel olarak Türkçeyi konuşup anlama eğiliminde de artış görülmektedir. Düşük eğitimlilerle yüksek eğitimli gruplar arasında büyük bir farklılık olmamakla birlikte Türkçenin yaygın olarak konuşulup anlaşılması eğilimi yüksek eğitimli kadınlarda daha fazla göze çarpmaktadır. Düşük eğitimli kadınların yüzde 2.5'i Türkçeyi ne anlamakta ne de konuşmakta iken, bu oran üniversite mezunu kadınlarda tek bir kişide bile göze çarpmamaktadır. Varyans analizinin sonucuna bakıldığında da eğitim düzeyinin Türkçeyi konuşup anlamada istatistiksel olarak anlamlı (P=,000) bir farklılık yarattığı görülür.

Konuya yaş kategorileri üzerinden bakıldığında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görülür (P=,000). Tablo 3.2'de görüldüğü gibi, Türkçeyi anlama ve konuşma bakımından 29 yaş ve altındaki genç kuşakla, 60 yaş ve üstündeki yaşlı kuşak arasında yüzde 7'lik bir fark bulunmaktadır. Gençlerin neredeyse tamamına yakın bir kesimi Türkçeyi konuştuğunu veya anladığını belirtmesine rağmen bu oran yaşlılarda yüzde 92'de kalmaktadır. Yaşlı kadınların içinde yüzde 2.9 oranındaki bir kesimi Türkçeyi anlayıp konuşamadığını belirtmiştir.

Tablo 3.3: Türkçeyi hangi düzeyde biliyorsunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Hem anlıyorum hem de konuşuyorum	94,0	99,3	97,1	97,9
Anlıyorum ama konuşamıyorum	4,3	,7	2,3	1,0
Ne anlıyorum ne de konuşabiliyorum	1,3		,6	,8
Diğer	,4			,2
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

İller bazında bu konuda nasıl bir tablo ortaya çıkmaktadır? Buna ilişkin analizlere bakıldığında iller arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir (P=,000). Tablo 3.3'teki verilerde görüldüğü gibi Türkçe konuşma ve anlama bakımından iller arasındaki fark yüzde olarak düşük düzeydedir. Ancak bu farkın istatistiksel olarak dikkate alınması gereken bir fark olduğunu belirtmekte yarar vardır. İlgili tabloda görüldüğü gibi Türkçenin en fazla konuşulup anlaşılan il Ardahan'dır. Buna karşın Türkçenin dört il içinde en düşük düzeyde anlaşılıp konuşulduğu il ise Ağrı'dır. Ancak iki il arasındaki farkın sadece yüzde 5 düzeyinde olduğunu belirtmekte yarar vardır. Ardahan'da Türkçeyi anlayıp konuşamayan tek bir kişi yok iken bu oran Ağrıda yüzde 5 düzeyindedir. Iğdır ile Kars'ta birbirine benzer bir tablo ortaya çıkmıştır.

Araştırmada yer alan katılımcılara yöneltilen sorulardan biri de okuma yazma bilip bilmedikleriyle ilgili olmuştur. Bu soruya gelen cevaplar Tablo 3.4'te görülmektedir. İlgili tabloda görüldüğü gibi, TRA2 bölgesindeki dört ilde yaşayan kadınların yüzde 81 civarındaki bir kısmı okuma yazma bilmesine rağmen yüzde 19'u okuma yazma bilmemektedir. Bu oranın Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde olduğunu belirtmekte yarar vardır.[80] Okuma yazma bilmek, okullaşmayla bağlantılı olduğu gibi alınan kurs eğitimi yoluyla da elde edilen bir beceridir.

Türkiye'de son yıllarda kadınların okullaşmasına yönelik bir seferberlik havası içinde takip edilen politikaları dikkate aldığımızda bunun yeterince sonuç veremediğini söylemek yanlış olmaz. İl ve ilçelerde bulunan Halk Eğitim Merkezleri, her hangi bir alanda kurs açmak için sınıf mevcudunun en az 10 öğrenciyi bulmasını şart koşarken; okuma yazma talebi durumunda tek bir kişiye bile kurs imkânı sunmaktadırlar. Tek bir kişi okuma yazma öğrenme isteğiyle herhangi bir Halk Eğitim Merkezi'ne başvurduğunda kendisine bir öğretmen tahsis edilerek eğitimini almak istediği yere görevlendirme yapılarak okuma yazma becerisi kazanmasına imkân sağlanmaktadır.

80 Türkiye'de okuma yazma bilmeyen kadın oranı 2015 yılı itibariyle yüzde 9.2 iken üniversite mezunu kadın oranı yüzde 11.7 düzeyindedir. Bkz. TÜİK, "İstatistiklerle Kadın -2015", Haber Bülteni 21519, http:// www. tuik. gov. tr/ PdfGetir. do?id=21519, Erişim Tarihi: (05.07.2016).

Tablo 3.4: Okuma yazma biliyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Evet	2599	80,6
Hayır	625	19,4
Toplam	**3224**	**100**

Halk Eğitim Merkezi yetkililerinden alınan bilgilere göre ne yazık ki bu tür kurslara kadınlar arasında fazla rağbet gösterilmemektedir. Göle Halk Eğitim Müdürü'nün şu ifadeleri bu gerçeği açıkça dile getirmektedir: "Okuma yazma bilmeyenlerin yüzde 95-96'lık kısmı 65 yaş ve üzeri kadınlardan oluşuyor. Çok talepleri yok, olsa bile aileden kaynaklı sıcak bakmıyorlar."[81] Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, okuma yazma öğrenme noktasında aile içinden veya çevreden gelen telkinlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Okuma yazma hizmetlerini daha etkin hale getiren farklı yöntemler devreye sokulabilir. Ağrı Ziraat Odası başkanı Yavuz Aydemir'in önerdiği gibi, yaz aylarında boş kalan okullarda öğretmenlere ilave ücret ödenerek kurslar açmak suretiyle bu konuda daha etkin adımlar atılabilir. Yine okuma yazma kurslarına katılan kadınlara sembolik düzeyde de olsa belli miktarda bir ödeme yapılması durumunda bu konuda çok daha başarılı sonuçlar elde edilecektir.[82] Yörenin ekonomik durumu dikkate alındığında ufak desteklerin bu konuda olumlu sonuçlara yol açacağını söyleyebiliriz.

Tablo 3.5: Okuma yazma biliyor musunuz?

EĞİTİM	**Evet**	**Hayır**	**Toplam**
Okumadı	14,6	85,4	**100**
İlk ve orta	99,8	,2	**100**
Lise	100		**100**
Üniversite	100		**100**
YAŞ			
Genç	94,8	5,2	**100**
Orta	82,3	17,7	**100**
Olgun	70,8	29,2	**100**
Yaşlı	40,7	59,3	**100**

Okuma yazma bilmek bakımından eğitim düzeyiyle yaş faktörü nasıl bir rol oynamaktadır? Bu soruya cevap vermek için ilgili yaş kategorileri üzerinden çapraz analizlere bakılabilir. Tablo 3.5'te görüldüğü gibi, okuma yazma bilme bakımından farklı eğitim düzeyleri arasında istatistiksel ola-

81 H. A. Göle Halk Eğitim Merkezi Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

82 Y. A., Ağrı Ziraat Odası Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

rak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (P=,000). Eğitim basamakları arttıkça okuma yazma oranında da paralel olarak doğrusal bir artış eğilimi göze çarpmaktadır. Okuma yazma bilenlerin oranı okumayanlarda yüzde 15 iken, bu oran lise ve üniversite eğitimi alan kadınlarda yüzde 100'e çıkmaktadır. İlgili tabloya yansıyan verilerde görüldüğü gibi araştırmada yer alan kadınların yüzde 15'i okula gitmediği halde okuma yazma bilmektedir. Bu ya devlet tarafından verilen kurs hizmetlerinden ya da kadınların kendi çabalarından kaynaklanmaktadır. Kars'ta gerçekleştirdiğimiz odak grup çalışmasında yer alan 65 yaşındaki bir kadın, "Hiç okula gitmedim, okuma yazmayı kardeşimin kitaplarından öğrendim" diyerek bu tezi doğrulamaktadır.[83]

Okuma yazma oranıyla yaş arasında güçlü bir negatif bağıntı bulunmuştur. Başka bir deyişle kadınlarda yaş arttıkça okuma yazma bilme oranı düşmektedir. Bu da genç kuşaklarla yaşlı kuşaklar arasında okuma yazma becerisi bakımından belirgin bir farklılığın olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim yapılan varyans analizi sonucuna göre yaş grupları arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (P=,000). Tablo 3.5'te görüldüğü gibi, genç kadınların yüzde 95'i okuma yazma bilirken bu oran yaşlı kadınlarda yüzde 41 düzeyine kadar düşmektedir. Bu da demektir ki, 60 yaş ve üstünde olan kadınların yarıdan fazlası hala okuma yazma bilmemektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi, devletin sağlamış olduğu imkânlara rağmen okuma yazma eğiliminin yaşlı kuşak kadınlar arasında hala düşük olması, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

Tablo 3.6: Okuma yazma biliyor musunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet	79,2	84,6	75,9	83,4
Hayır	20,8	15,4	24,1	16,6
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Tabloya iller üzerinden bakıldığında, hem oransal hem de istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu görülür (P=,000). Tablo 3.6'da görüldüğü gibi, okuma yazma bilenlerin oranı Ardahan'da yüzde 85 düzeyinde seyrederken bu oran Iğdır'da yüzde 76 düzeyindedir. Bu da iki il arasında yüzde 9'luk bir farkın olduğu anlamına gelir. Ardahan'la Iğdır arasındaki bu farkın büyük ölçüde göçle bağlantılı olduğu söylenebilir. Ardahan göç veren bir kent iken, Iğdır TRA2 bölgesindeki diğer illerin aksine göç alan bir ildir. Iğdır, genel bir eğilim olarak kent merkezindeki nüfusunu göçle kaybederken, onun yerine Doğu ve Güney Doğu bölgesinin diğer illerinden eğitim düzeyi bakımından daha düşük nitelikli nüfus almaktadır. İki kent arasındaki farklılığın bununla bağlantılı olduğu tahmin edilebilir.

TRA2 bölgesindeki dört ile bakıldığında genel olarak Kars ile Ardahan'ın kadınlardaki okuma yaz-

83 Kars Kaleiçi Mahallesinde kadınlardan oluşan odak grup çalışması, çalışmayı gerçekleştiren Havva Çaha, 6 Ağustos 2017.

ma oranı bakımından benzer, buna karşın Ağrı ile Iğdır'ın da benzer bir eğilime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Gerek kamu kurumu yetkilileri, gerekse sivil toplum kuruluşu temsilcileri, Kars ve Ardahan'ın öteden beri eğitim düzeyinin ve okullaşma oranının yüksek iki kent olduğuna vurgu yapılmışlardır. Ardahan Halk Eğitim Müdürü N. Y., "Ardahan'da eğitim düzeyi yüksek olduğu için açtığımız okuma yazma kurslarına başvuru genelde bir iki kişiyle sınırlı kalıyor," diyerek bu gerçeğe dikkat çekmiştir.[84]

Tablo 3.7: En son hangi okulu bitirdiniz?

	Sayı	Yüzde
Hiç okula gitmedim	630	19,5
İlkokul	973	30,2
Ortaokul	512	15,9
Lise	685	21,2
Meslek yüksek okulu	102	3,2
Üniversite	305	9,5
Yüksek lisans/doktora	17	,5
Toplam	**3224**	**100**

Araştırmaya katılan kadınların eğitim düzeyini ölçmek üzere, "En son hangi okulu bitirdiniz?" şeklinde bir soru yöneltilmiş ve bu soruya gelen cevaplar Tablo 3.7'de yer almıştır. İlgili tabloya yansıyan verilere göre araştırmada yer alan kadınların yüzde 19.5'i hiç okula gitmemiştir. Kadınların beşte biri lise eğitimine sahipken, yüzde 30'u ilkokul, yüzde 16'sı ise ortaokul eğitimini tamamlamıştır. Okullaşma düzeyi genç kuşak kadınlarda yaygındır. Bölgedeki yetkililerle yapılan görüşmelerde elde edilen bulgulara göre ilköğretimde okuyan öğrencilerin oranı kız öğrencilerle erkek öğrencilerde yaklaşık olarak aynıdır. Ancak okullaşmanın ileri düzeylerinde kız çocuklarının bir kısmı değişik nedenlerden dolayı (geleneksel değerler, maddi imkânsızlıklar, erken yaşta evlilik, mevsimlik aile işçisi vs.) okulu bırakmak durumunda kalmaktadır.

Tablo 3.8: En son hangi okulu bitirdiniz? (Yaşa göre)

	Okula gitmedi	İlkokul	Ortaokul	Lise	MYO	Üniversite	
Genç	6,0	13,7	22,1	34,9	5,9	17,4	100
Orta	16,5	37,0	15,1	18,8	2,6	10	100
Olgun	30,0	45,1	11,3	9,9	0,8	2,8	100
Yaşlı	57,7	35,0	4,5	2,8			100

84 N. Y., Ardahan Halk Eğitimi Merkezi Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

Kadınlardaki okullaşmaya yaş üzerinden bakıldığında farklı yaş kuşakları arasında belirgin bir farklılığın bulunduğu ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır (P=,000). Tablo 3.8'de görüldüğü gibi, gençlerde okullaşma oranı olgun ve yaşlı kadınlara göre oldukça yüksek düzeydedir. Araştırmada yer alan yaşlı kadınların sadece yüzde 2.8'i lise eğitimine sahipken bu oran genç yaştaki kadınlarda yüzde 35'e kadar çıkmaktadır. Yine araştırmaya katılan yaşlı kadınlar arasında üniversite eğitimine sahip hiç kimse yok iken, gençlerde bu oran yüzde 23'e kadar yükselmektedir. Bölgedeki dört şehrin yanı sıra, diğer yakın şehirlerde bulunan üniversitelerin de kız çocuklarının üniversite eğitimi edinmesinde işlevsel rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Kars Kafkas Üniversitesi, Ardahan ve Iğdır üniversitelerinin yanı sıra; Erzurum ve Van'da bulunan Atatürk ve Yüzüncü Yıl üniversiteleri de kız çocuklarının yüksek eğitim almaları için önemli imkânlar sunduğunu belirtmek gerekir.

Tablo 3.9: En son hangi okulu bitirdiniz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Hiç okula gitmedim	20,6	12,9	25,0	18,5
İlkokul	28,2	36,0	25,4	32,5
Ortaokul	16,4	16,0	16,2	14,9
Lise	21,4	23,8	20,6	19,8
Meslek yüksek okulu	3,9	2,7	1,6	3,9
Üniversite	9,3	7,8	10,7	9,8
Yüksek lisans/doktora	,2	,8	,6	,7
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kız çocuklarının okullaşmasında geleneksel değerlerin bölgede değişime uğradığı, yapılan derinlemesine mülakatlardan anlaşılmaktadır. Mülakat yapılan katılımcılardan biri, "insanlar kız çocuklarını okutmak için birbiriyle yarışmaktadır; eskiden böyle değildi, son zamanlarda yapılan teşvik ve yardımlarla böyle oldu," diyerek son yıllarda kız çocuklarının okullaşmasına yönelik yapılan yatırımların hangi düzeyde etkili olduğuna işaret etmiştir.[85] Başka bir katılımcı da benzer görüşleri şu ifadelerle dile getirmiştir:

> "Son üç beş yıldır ailelerin kız çocuklarını okutma eğilimi artmaya başladı. Ama bundan on yıl önce durum çok kötüydü. Bunun sebebi hem ekonomik etkenler hem de yatılı okul tarzında eğitim kurumlarının olmamasıydı. Bunların yanı sıra, kız çocuklarının okuduğu zaman ne olacağı ve nasıl okuyacağı sorunuydu. Hadi liseye kadar okudu diyelim, üniversite eğitiminin nasıl finanse edileceği ve bitirdikten sonra ne yapılacağı gibi sorunlar bulunmaktaydı. Şu an bu sorun hem kırsalda hem de merkezde azaldı. Bir de veliler, kız

85 A. S., Ağrı Sanayi İl Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

> çocuklarının erkek çocuklarından daha istekli olduğunun farkına vardılar. Geçmişe göre çocuk sayısının düşmesi ve kızların evde kalması gibi korkuların azalması da kızların eğitiminin artmasında etkili oldu."[86]

TRA2 bölgesinde yer alan iller ile ilçe ve köylerde kız çocuklarının okullaşmasındaki artış eğiliminin iki ana faktöre bağlı olduğu söylenebilir: Birincisi, devlet tarafından kız çocuklarının okullaşmasına yönelik takip edilen politikalar ve yapılan yatırımlardır. Eğitim teşviklerinin yanı sıra, ulaşım, barınma ve beslenme imkânlarının sağlanması kız çocuklarının okullaşmasında olumlu yönde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. İkincisi, bölgedeki geleneksel sosyolojik ve kültürel değerlerin ve kız çocuklarına ilişkin cinsiyetçi kalıpların değişme eğiliminde olmasıdır. Bu tür değerler değiştikçe toplumsal hayata daha fazla katılmanın önündeki kültürel engeller hafiflemekte, bu da kız çocuklarının okullaşmasını daha fazla mümkün kılmaktadır. Araştırmaya katılan kadınlardan birinin söyledikleri bu gerçeği açıkça resmetmektedir:

> "Ben köyden geldim, anneannemlerde kalıp liseyi öyle okudum. Benim dönemimde on beş kız öğrenci vardı ama sadece beş tanesi okuyabildi. Şu anda bakıyorum, hemen hemen bütün kız çocukları okuyor. Kız çocuklarının okullaşmasında önemli bir artış oldu. Daha önce sıkıntılar vardı, onlar aşıldı. Çok az aile artık kız çocuklarını okula göndermiyor. Bilinçsizlikten kaynaklı kızların kaçması oluyor. Bazı kızlar çevre, ortam, yanlış yönlendirme veya evlilik için okulu terk ediyorlar. Yani çevredekilerden etkileniyorlar. Köyümüzdeki bir kız lise 3'ten bırakıp gitti. Bunu önlemek için rehberlik öğretmenlerinin ilgilenmeleri gerekiyor. Birebir görüşme yapmaları lazım."[87]

Kız çocuklarının okullaşmasındaki artışın, yukarıda ifade edildiği gibi, devlet tarafından sağlanan imkânlarla yakından ilişkisi vardır. Bölgede neredeyse her ilçede devlet tarafından kız çocukları için sağlanan pansiyon, taşımalı eğitim ve yatılı bölge okulları gibi imkânlar kız çocukların okullaşmasında olumlu rol oynamaktadır. Bu hususa dikkat çeken katılımcılardan biri şu tespitte bulunmuştur: "Okullaşma oranı eşitlenmiş; hatta kızların okullaşma oranı erkekleri geçmek üzere. Açık liseye kayıt oranı yüzde 30'dan yüzde 8'e düştü. Oranların düşmesinde İmam Hatip lisesiyle mesleki teknik liselerin açılması etkili oldu. Mesela ilçemizde iki tane yatılı bölge okulu var. Bu tür imkânlar kızların okullaşmasını sağlıyor."[88]

Okullaşma konusunda iller arasındaki performansa bakıldığında eğitim düzeyine bağlı olarak farklı tabloların ortaya çıktığı görülmektedir. Ortaokul sonrasındaki okullaşmada dört ilin performansı birbirine yakındır. Ancak okula gitmeyenlerle ilkokul eğitimine sahip olanlar üzerinden yapılan

86 O. O., Patnos Halk Eğitimi Müdür Yardımcısı, Mülakat: Adem Çaylak, 23 Temmuz 2016.

87 N. A., Akçam Sigorta İşletmesi sahibi, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

88 Tuzluca Halk Eğitim Merkezi'nde gerçekleştirilen odak grup çalışması. Çalışmayı yapan Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

analize göre dört ilin performansı arasında belirgin bir farklılığın olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Ağrı'da okula gitmeyenlerin oranı yüzde 21 iken, Ardahan'da yüzde 13'tür. Yine Ardahan'da ilkokul eğitimine sahip olan kadınların oranı yüzde 36 düzeyinde iken bu oran Iğdır'da yüzde 25 düzeyindedir. Yapılan varyans analizi, illerin performansı arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur (P=,000).

3.2. Kadınlarda Sosyal Güvenceye Sahip Olma Durumu

Araştırmada ele alınan konulardan biri de kadınların herhangi bir sosyal güvenceye sahip olup olmadıkları olmuştur. Sosyal güvencesi olan kadınların bir kısmının bu güvenceye kendi eşleri üzerinden, bir kısmının ise kendi çalışmalarından dolayı sahip olduğu bilinmektedir. Araştırmada bu ayrıma bakılmaksızın, kadınların herhangi bir sosyal güvencesinin bulunup bulunmadığı hususu, sigortalı olup olmadıkları üzerinden sorgulanmıştır. İlgili tabloya yansıyan verilere göre araştırmada yer alan kadınların yüzde 61'nin herhangi bir sosyal güvencesi bulunurken, yüzde 39'nun ise sosyal güvencesi yoktur. Geçim kaynağı olarak ticaret, tarım ve hayvancılık gibi faaliyetlerin yaygın olduğu bölgede, kadınların üçte ikisinin herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmasının önemli bir oran oluşturduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

Tablo 3.10: Herhangi bir sosyal güvenceniz (sigortanız) var mı?

	Sayı	Yüzde
Evet, var	1965	61,3
Hayır, yok	1214	37,8
Diğer	29	,9
Toplam	**3208**	**100**

Sosyal güvenceye sahip olma konusunda eğitim düzeyi nasıl bir rol oynamaktadır? Bu soruya çapraz ve varyans analizi üzerinden bakıldığında eğitim düzeyinin belirleyici bir rol oynadığı görülür (P=,000). Okumamış kadınlar içinde herhangi bir sosyal güvencesi olanların oranı yüzde 50 düzeyindedir. Oysa bu oran ilk ve ortaokul düzeyinde eğitime sahip olanlarda yüzde 58, lise eğitimine sahip olanlarda yüzde 68, üniversite eğitimine sahip olanlarda ise yüzde 76 düzeyindedir. Tablo 3.11'de görüldüğü gibi okumamış kadınlarla üniversite eğitimine sahip olan kadınlar arasındaki performans farklılığı yüzde 25'in üzerindedir. Bu tabloyu göz önünde bulundurduğumuzda eğitim düzeyinin kadınların herhangi bir sosyal güvenceye kavuşmasında olumlu yönde etki ettiğini söyleyebiliriz.

Kadınlarda sosyal güvenceye yaş üzerinden bakıldığında farklı yaş kategorileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (P=,070). Bu da kadınların hemen hemen her yaş grubunda benzer biçimde sosyal güvenceye sahip veya sahip olmadığını göstermektedir. Tablo 3.11'deki verilerden hareket ederek bir değerlendirmede bulunacak olursak, kadınların sosyal gü-

venceye sahip oluşu kendi performanslarından, başka bir deyişle, kendilerinin ücretli herhangi bir işte çalışmasından çok eşlerinin çalışmasına bağlı olduğu söylenebilir. Özellikle gençlerin yaşlı kadınlarla aynı düzeyde sosyal güvenceye sahip olması bu tezle açıklanabilir diye düşünmek mümkündür.

Tablo 3.11: Herhangi bir sosyal güvenceniz (sigortanız) var mı?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	50,3	47,8	1,9	**100**
İlk ve orta	58,4	40,7	,9	**100**
Lise	68,3	31,1	,6	**100**
Üniversite	76,1	23,9		**100**
YAŞ				
Genç	60,0	39,2	,8	**100**
Orta	61,1	38,2	,6	**100**
Olgun	63,6	35,1	1,3	**100**
Yaşlı	58,9	40,2	,8	**100**

Kadınların herhangi bir sosyal güvenceye sahip olup olmadıklarıyla ilgili olarak iller arasında bir karşılaştırma yapıldığında bazı illerin birbirinden farklı bir tablo ortaya koyduğu görülür. Burada farklılığın belirgin olarak ön plana çıktığı iki il Ağrı ile Kars'tır. İki il arasındaki fark yüzde 11 Kars lehinedir. Başka bir deyişle, Kars'ta yaşayan kadınlar içinde sosyal güvenceye sahip olanların oranı Ağrı'daki kadınlardan yüzde 11 kadar daha fazladır. Bu oran Ağrı'da yüzde 56 iken Kars'ta yüzde 67 düzeyindedir. Ardahan ile Iğdır'ın oranları da Kars'tan sırasıyla 7 ve 5 puan daha düşük düzeydedir. Iğdır ile Ardahan'ın bu konuda birbirine yakın bir performansa sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 3.12: Herhangi bir sosyal güvenceniz (sigortanız) var mı?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, var	56,3	62,2	60,8	67,0
Hayır, yok	43,2	37,1	37,3	32,3
Diğer	,6	,7	1,9	,7
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Araştırma sorularından birini de kadınların kendilerine özgü bankada bir hesaplarının bulunup bulunmadığı hususu olmuştur. Kişisel hesap, kadının ekonomik bağımsızlığının yanı sıra, ekonomik olarak aktif olup olmamasının da resmini yansıtabilmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi, hükümetin kız çocuklarına yönelik şartlı eğitim desteklerini anneler üzerinden yapması bazı kadınların kendi namlarına bankada bir hesaba kavuşmalarına yol açmıştır. Yine gebelik ve sağlık yardımı gibi yardımlar da bazı kadınların banka hesabına kavuşmasında pozitif rol oynamaktadır.

Kendi adına bankada hesabı bulunan kadınların oranı Tablo 3.13'te görüldüğü gibi yüzde 22 gibi düşük düzeydedir. Geriye kalan kadınların bankada herhangi bir hesabı bulunmamaktadır. Bu oran yüzde 78 gibi yüksek düzeyde seyretmektedir.

Tablo 3.13: Sizin kendi adınıza bankada bir hesabınız var mı?

	Sayı	Yüzde
Evet, var	688	21,5
Hayır, yok	2507	78,4
Diğer	3	,1
Toplam	**3198**	**100**

Bankada kişisel hesaba sahip olmakla eğitim düzeyi arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu soruya cevap vermek için Tablo 3.14'teki verilere bakılabilir. İlgili tabloya bakıldığında, eğitimin bu konuda belirgin biçimde pozitif rol oynadığı görülür. Bankada kendi adına hesabı olan kadınlar büyük ölçüde eğitimi olan kadınlardır. Okumayan kadınların yüzde 8'nin bankada kişisel hesabı varken, bu oran lise eğitimi almış kadınlarda yüzde 29'a, üniversite eğitimi almış kadınlarda ise yüzde 68'e kadar yükselmektedir. Bankada kişisel hesaba sahip olmanın istihdamla yakından ilişkisinin olduğunu unutmamak gerekir. İlgili tabloya yansıyan verileri esas aldığımızda, eğitim düzeyinin artmasına paralel olarak kadınlarda istihdam edilme olasılığında da artış eğilimi görülmektedir. Zaten ilerleyen bölümlerde bu konuyla ilgili analizler yapıldığında bu varsayımın doğru olduğu ve istatistiksel testlerle doğrulandığı görülecektir. Yapılan varyans analizine göre bankada kendi adına bir hesaba sahip olma noktasında eğitim düzeyleri arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (P=,000).

Tablo 3.14: Sizin kendi adınıza bankada bir hesabınız var mı?

EĞİTİM	**Evet**	**Hayır**	**Toplam**
Okumadı	8,2	91,7	**100**
İlk ve orta	10,7	89,2	**100**
Lise	28,7	71,3	**100**
Üniversite	67,7	32,3	**100**
YAŞ			
Genç	30,3	69,7	**100**
Orta	17,6	82,3	**100**
Olgun	15,7	84,1	**100**
Yaşlı	11,5	88,5	**100**

Benzer bir ilişki yaş kategorileri bağlamında da göze çarpmaktadır. Bankada kişisel hesaba sahip olma eğilimi belirgin biçimde genç kuşaklarda daha yüksektir. Kadınlarda yaş yükseldikçe banka-

da kişisel hesaba sahip olma olasılığı ters orantılı olarak düşmektedir. Tablo 3.14'te görüldüğü gibi, genç kadınların yüzde 30'nun bankada kendi adına hesabı bulunurken, bu oran yaşlı kadınlarda yüzde 12'ye kadar gerilemektedir. Bu veri genç yaştaki kadınların diğer kadınlara göre daha fazla kayıtlı işgücü içinde yer aldığını veya istihdam edildiğini göstermektedir. Kendi adına bankada hesabının bulunması bağlamında yaş kategorileri arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (P=,000).

Tablo 3.15: Sizin kendi adınıza bankada bir hesabınız var mı?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, var	25,2	19,5	18,6	20,7
Hayır, yok	74,8	80,5	81,2	79,1
Diğer			,1	,2
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kendi adına bankada hesabının bulunması konusunda iller arasındaki performans farklılığına bakıldığında birbirine yakın bir tablo görülmekle birlikte bazı illerin diğerlerine göre biraz daha yüksek orana sahip olduğu gözden kaçmamaktadır. Tablo 3.15'te görüldüğü gibi, bu konuda en yüksek performansı Ağrı ili göstermektedir. Ağrı'da yaşamakta olan dört kadından birinin bankada kendi adına hesabı bulunmaktadır. Bu oran en düşük düzeyde yüzde yaklaşık 19 ile Iğdır'da seyretmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi, kadınlarda kendi adına bankada bir hesaba kavuşmanın iki yolu bulunmaktadır: Herhangi bir işte istihdam edilmek veya devlet yardımlarından yararlanmak. TRA2 bölgesi, sanayisi gelişmemiş bir bölge olarak kadın istihdamı imkânının sınırlı olduğu bir bölgedir. Bölgenin ekonomik yaşantısı büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayandığı için burada çalışan kadınların emeği resmi olarak görülmemektedir. Bu da doğal olarak bankada kendi adına bir hesaba sahip olma performansına yansımaktadır. Bölgedeki iller arasında sanayinin nispeten geliştiği yer Iğdır'dır. Kadınların burada özel sektörde istihdam edilme imkânı diğer illere göre daha fazla gelişmiştir. Ancak buna rağmen bankada hesabı bulunan kadın oranı burada diğer illere göre daha düşük düzeydedir. Bu da kayıt dışı çalışmayı akla getirmektedir.

3.3. Yaşam Memnuniyeti Ve Bölgede Yaşama İsteği

Araştırmada sorgulanan konulardan biri de kadınların kendilerini mutlu hissedip hissetmedikleri hususu olmuştur. Kuşkusuz mutluluk, maddi ve manevi tatmin duygusunun sonucunda gelişen psikolojik bir durumdur. Her insanın benzer şeylerle, benzer biçimde mutlu olduğu beklenemez. Bazı insanlar maddi değerlerle mutlu olurken, bazılarını manevi değerler daha fazla mutlu edebilir. Yapılan araştırmalara göre insanların refah düzeyinin artışına paralel olarak mutluluk düzeyi ters orantılı olarak düşmektedir. Zira refahın artmasıyla birlikte insanlarda beklenti ve ihtiyaç da artmaktadır. İhtiyaçların tümüyle tatmin edilememesi, doğal olarak beraberinde mutsuzluk getir-

mektedir.[89]

Araştırmanın yapıldığı TRA2 bölgesi, maddi şartlar bakımından kadınlar için sıkıntılı bir yerdir. Her şeyden önce kış şartları bölgede sert geçmekte ve uzun sürmektedir. İkinci olarak, kadınlar için sosyal imkânlar oldukça kısıtlıdır. Park ve bahçe alanları, alış veriş merkezleri, eğlence ve dinlence mekanları Iğdır şehir merkezi bir kenara bırakılırsa oldukça sınırlıdır. Üçüncü olarak, kadınların istihdamını sağlayacak yeterince yatırım ve ticaret alanları gelişememiştir. Tüm bu olumsuzlukları bir araya getirdiğimizde bölgede yaşayan kadınların yaşam memnuniyetlerinin düşük olduğu tahmin edilebilir.

Ancak araştırma bulguları şaşırtıcı biçimde tersini söylemektedir. Tablo 3.16'da görüldüğü gibi, "bir bütün olarak hayatınızı düşündüğünüzde kendinizi mutlu hissediyor musunuz?" sorusuna araştırmaya katılan kadınların yüzde 42'si çok mutlu, yüzde 41 ise biraz mutlu olduğunu belirterek cevap vermiştir. Fazla veya hiç mutlu olmadığını belirtenlerin oranı yüzde 16 düzeyindedir. Psikolojik bunalımların, anomi ve yabancılaşma duygusunun, daha çok yaşam memnuniyeti düşük kişilerde görüldüğü gerçeğini dikkate aldığımızda bölgede yüzde 16 düzeyinde mutsuz bir kadın kitlesinin bulunması, altı çizilmesi gereken sosyolojik bir soruna işaret etmektedir.

Tablo 3.16: Bir bütün olarak hayatınızı düşündüğünüzde kendinizi mutlu hissediyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Çok mutluyum	1357	42,2
Biraz mutluyum	1332	41,4
Fazla mutlu değilim	277	8,6
Hiç mutlu değilim	236	7,3
Diğer	14	,4
Toplam	**3216**	**100**

Bölgede yaşayan bazı kadınlar sosyal imkânların kısıtlılığını kurslarla telafi etmeye çalışmaktadırlar. Halk Eğitimi yetkilileriyle yaptığımız mülakatlarda bazı yöneticiler bu hususa dikkat çekerek, kadınların sosyalleşme ihtiyacını karşılamak için kurslara katıldıklarını ve bu kurslarda psikolojik rehabilitasyon gördüklerini ileri sürmüşlerdir. Ardahan Halk Eğitimi Merkezi müdiresi N. Y., bu tespiti şu ifadelerle dile getirmiştir: "Halk Eğitimlerinin kadınların sosyalleşme ihtiyacını karşılama bakımından çok önemli olduğunu düşünüyorum. Psikolojik tedavi gören bir kursiyerimiz kursa başladıktan sonra ilaç kullanmayı bıraktı. Burada sosyalleşiyorlar. Üretim yapıyorlar. Önemli olduk-

89 Yapılan araştırmalara göre insanların refah düzeyi arttıkça mutluluk oranı ters orantılı olarak azalmaktadır. Bu bakımdan Ağrı'da elde edilen araştırma bulgularının şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Örnek bir çalışma için bkz. Richard Layard, "Happiness and Public Policy: A Challenge to the Profession", *The Economic Journal,* v.116, is.510, 2006, p. C24-C35.

larının farkına varıyorlar. Üretip para kazanıyorlar. Ait olma duygusunu yaşıyorlar. Bütün bunlar da kadınları mutlu kılıyor."[90]

Eğitimin mutluluk düzeyinde bir değişime neden olup olmadığı konusu da araştırmada ele alınmıştır. Farklı eğitim düzeyleri üzerinden yapılan analize göre eğitimin, mutluluk üzerinde anlamlı bir etki meydana getirdiği anlaşılmaktadır (P=,000). İlgili tabloda görüldüğü gibi, eğitim düzeyi arttıkça kadınlarda mutlu olma eğilimi de doğru orantılı olarak artmaktadır. Çok veya biraz mutlu olduğunu belirtenlerin oranı okumayanlarda yüzde 75 düzeyinde iken, bu oran lise ve üniversite mezunlarında yüzde 88'e çıkmaktadır.

Mutsuzluk düzeyi de benzer biçimde eğitim düzeyiyle yakından ilişkilidir. Araştırma bulgularına göre, kadınlar arasında mutsuzluk düzeyi daha çok düşük eğitimli kadınlarda yoğunlaşmaktadır. Kendini fazla veya hiç mutlu hissetmeyenlerin oranı okumayan kadınlarda yüzde 24 iken, lise ve üniversite mezunlarında bu oranın yarısı olan yaklaşık yüzde 12'ye düşmektedir. Eğitim, kadınların kendilerini daha fazla ifade etmelerine, kendilerini gerçekleştirmelerine ve toplumsal hayatta daha fazla yer almalarına yol açan önemli bir araçtır. Bu imkândan yararlanma, doğal olarak yaşam memnuniyetini ve mutluluğu da beraberinde getirmektedir.

Tablo 3.17: Bir bütün olarak hayatınızı düşündüğünüzde kendinizi mutlu hissediyor musunuz?

EĞİTİM	Çok mutlu	Biraz mutlu	Fazla mutlu değil	Hiç mutlu değil	Diğer	Toplam
Okumadı	37,3	38,1	12,6	11,8	,2	**100**
İlk ve orta	41,5	42,7	8,3	7,1	,4	**100**
Lise	44,1	43,6	6,0	5,6	,7	**100**
Üniversite	48,7	38,3	8,0	4,5	,5	**100**
YAŞ						
Genç	46,7	40,1	7,5	5,3	,4	**100**
Orta	44,1	39,7	8,6	7,2	,3	**100**
Olgun	36,5	44,7	9,9	8,2	,6	**100**
Yaşlı	35,4	40,7	8,9	14,6	,4	**100**

Benzer bir eğilimin yaş kategorilerinde de kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Tablo 3.17'de görüldüğü gibi, kadınlarda yaş arttıkça mutluluk düzeyi ters orantılı olarak düşmektedir. Mutluluk düzeyi genç kuşaklarda yüzde 87 düzeyinde seyrederken, bu oran yaşlılarda yüzde 77'e denk gelmektedir. Mutsuzluğun da benzer biçimde yaşa bağlı olarak değiştiğini görüyoruz. Kadınlarda yaş ilerledikçe yaşam memnuniyeti azalmakta, böylece mutsuz olma olasılığı da beraberinde artış

90 N. Y., Ardahan Halk Eğitimi Merkezi Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017

göstermektedir. Kendisini hiç mutlu hissetmeyen kadınların oranı gençlerde yüzde 5 iken, yaşlılarda bu oran yüzde 15'e çıkmaktadır. Yukarıda eğitim için yapılan yorumun benzerini yaş için de yapmak mümkündür. Kadınlar genç yaşlarda kendilerini gerçekleştirme ve toplumsal hayata katılma konusunda yaşlılara göre daha şanslıdırlar. Bu da doğal olarak yaşam memnuniyetini arttıran bir faktör olmaktadır. Yapılan varyans analizine göre yaş, kadınlardaki mutluluk düzeyinde anlamlı bir farklılık meydana getirmektedir (P=,000).

Kadınların kendilerini mutlu hissedip etmedikleri konusunda iller arasında da benzer biçimde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (P=,020). Araştırma bulgularına göre mutsuz kadınların en fazla yoğunlaştığı il Iğdır'dır. Onu Kars ve Ağrı takip etmektedir.

Tablo 3.18: Bir bütün olarak hayatınızı düşündüğünüzde kendinizi mutlu hissediyor musunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Çok mutluyum	45,1	42,6	38,7	41,2
Biraz mutluyum	38,7	44,5	42,3	42,0
Fazla mutlu değilim	9,4	6,6	8,4	9,1
Hiç mutlu değilim	6,2	5,9	10,0	7,5
Diğer	,6	,3	,6	,2
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Araştırma sürecinde yapılan görüşmelerde bazı katılımcılar, Ağrı'daki kadın intiharlarına dikkat çekmiştir. Bunun çok sayıda psikolojik ve sosyolojik nedenden kaynaklandığı tahmin edilebilir. İntihar gibi bir vaka görüldüğünde doğal olarak "hiç mutlu olmayan" kitle üzerinde durmak gerekiyor. Zira intiharın genel olarak bu kitle içinde yer alan kadınlarca gerçekleştiğini tahmin etmek mümkündür. Ağrı'da kadın intiharlarının nedeni farklı kaynaklar üzerinden sorgulandığında aşağı yukarı benzer tespitler ortaya çıkmaktadır. Ağrı İl Sağlık Müdürü bu konuda şu görüşleri dile getirmiştir:

> "Biz intihara kalkışan kişilerin psikolojik desteklerini sağlamak için bir çalışma yaptık. Çıkan sonuçlara göre kadınların intihara teşebbüs etmelerindeki temel nedenin yaşadıkları sorunları kimseyle paylaşamamaları ve çözümsüzlüğe düşmeleri olarak gördük. Bunun temelinde ise Ağrı'nın kapalı bir toplum olması yatıyor."[91]

Kadın intiharlarının özellikle Diyadin'de yoğun olduğuna ilişkin duyumlar üzerine ilçede mülakat yapılan kişilerin bu konu hakkında görüşlerine başvurulmuştur. Nitekim ilçe kaymakamı da, il Sağlık Müdürü'nün açıklamasına benzer tespitlerde bulunarak şunları ifade etmiştir: "Burada kadınla-

91 C. S. Ağrı İl Sağlık Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

rın ve kız çocukların derdini paylaşacağı kimse yok. Bu nedenle dertlerini içlerine atmak zorunda kalıyorlar. Bazı kızlarımız bu psikolojik tramvayı kaldıramayıp intihar ediyorlar."[92]

Yörenin kapalı bir toplum yapısına sahip oluşunun yanı sıra, kadınların deşarj olmasını sağlayacak sosyal imkânların ve ortamların bulunmayışı bazı kadınları kendi içlerine kapanan psikolojik bir gerilime sevk etmekte, bu da intiharla sonuçlanmaktadır. Bu hususa dikkat çeken bir işadamının şu sözleri hayli çarpıcıdır: "Toplumumuz, bayanlar için adeta açık bir cezaevi hazırlamış durumda. Bu nedenle birçok kızımız baskıya dayanamayıp intihar ediyor."[93] Araştırmaya katılan katılımcılardan biri, bazı kadın intiharlarının arkasında cinsel taciz, istismar veya tecavüzlerin bulunduğunu iddia etmiştir.[94]

TRA2 bölgesinin en önemli sorunlarının başında göç olgusu gelmektedir. Bölgede yer alan şehirler, Türkiye'nin batı bölgelerine en fazla göç veren şehirlerdir. Kent merkezlerinden boşalan nüfusu, köylerden gelenler doldurmaktadır. Bu durum özellikle Iğdır ve Ağrı için çok daha geçerlidir. Bu da kent merkezlerinin doğal olarak köyleşmesini beraberinde getirmektedir. Araştırma katılımcılarından biri, "Kars eskiden kültürlü bir şehirdi. Fakat kent merkezinden boşalan nüfusun yerini köylerden gelenlerin doldurmasıyla birlikte burası bir köye dönüştü. Şehrin kenar mahallelerinde hayvan yetiştiren aileler var," diyerek bu duruma dikkat çekmiştir.[95]

Tablo 3.19: İmkânınız olursa bir gün bu şehirden ayrılıp başka bir şehre göçmeyi düşünüyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Evet, düşünüyoruz	2091	65,2
Hayır, düşünmüyoruz	1099	34,3
Diğer	18	,6
Toplam	**3208**	**100**

Bölgenin en önemli sorununun göç olduğu gerçeğini dikkate alarak araştırmada yer alanlara, "Bir gün imkânınız olursa bu şehirden ayrılıp başka bir şehre göç etmeyi düşünüyor musunuz?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Tablo 3.19'a yansıyan verilere göre üç kadından ikisine yakını bölgenin dışındaki bir şehirde yaşama arzusundadır. İmkânları olması durumunda göç edeceğini belirten kadınların oranı yüzde 65 gibi yüksek düzeydedir. Ardahan Belediye Başkanı Faruk Köksoy, bölgedeki göçün esas itici nedeninin kadınlar olduğunu belirtmiştir. Özellikle köylerdeki zor şartlardan

92 M. Ç., Diyadin Kaymakamı, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2017.

93 A. E., Jeotermal Genel Müdürü, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

94 N. S. Ardahan Kadına Karşı Şiddeti Önleme Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

95 F. C. Aktif İş Kadınları Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha vd., 5 Ağustos 2017.

(tarım, hayvan bakımı, ev işleri, kalabalık aile ortamı vs.) kurtulmak için kadınlar, ailelerini büyük kentlere göçe zorlamaktadırlar.[96]

Göç etme eğilimi hangi eğitim düzeyine sahip kadınlar arasında yoğunlaşmaktadır? Bu soruya cevap bulmak için eğitim üzerinden yapılan çapraz analize bakmak gerekiyor. Tablo 3.20'ye yansıyan verilere göre göç etme eğilimi en fazla eğitimli kadınlar arasında görülmektedir. Göç etme eğiliminde olduğunu belirten kadınların oranı okumayan kadınlarda yüzde 50 düzeyinde iken, bu oran lise eğitimlilerde yüzde 75, üniversite eğitimine sahip kadınlarda da yüzde 74'e yükselmektedir. Eğitim alan kadınlar, kendilerini gerçekleştirecek sosyal faaliyetlere veya işgücüne katılma konusunda doğal olarak daha isteklidirler. Bu isteklerinin karşılanmamasının sonucunda bölgeyi terk edip başka yere göç etmeyi planlamaktadırlar. Yapılan varyans analizine göre eğitim düzeyi kadınlardaki göç isteğinde anlamlı bir farklılık meydana getirmektedir (P=,000).

Benzer bir eğilimin yaş kategorisinde de var olduğu görülmektedir. Göç etme eğilimi daha çok genç kadın kuşaklarında yaygın olarak görülmektedir. Araştırmada yer alan 29 yaşın altındaki dört kadından üçü, imkânları olması durumunda bölgeyi terk edip başka yere göç edeceklerini belirtmişlerdir. Bu oran yaşlı kadınlarda yüzde 36'ya kadar gerilemektedir. Varyans analizi de yaşın göç etme eğiliminde belirleyici bir faktör olduğunu göstermektedir (P=,000).

Tablo 3.20: İmkânınız olursa bir gün bu şehirden ayrılıp başka bir şehre göçmeyi düşünüyor musunuz?

EĞİTİM	**Evet**	**Hayır**	**Diğer**	**Toplam**
Okumadı	50,8	48,7	,5	**100**
İlk ve orta	64,0	35,6	,4	**100**
Lise	75,2	23,9	,9	**100**
Üniversite	74,4	24,9	,7	**100**
YAŞ				
Genç	75,4	24,2	,5	**100**
Orta	69,4	29,8	,8	**100**
Olgun	55,8	43,6	,5	**100**
Yaşlı	36,2	63,4	,4	**100**

Göç etme eğilimi "en fazla hangi illerde göze çarpmaktadır?" sorusunun cevabına bakıldığında dört il arasında en fazla ön plana çıkan ilin Ağrı olduğu görülmektedir. Ağrı'da yaşan kadınların yüzde 69'nunun göç etme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Göç etme eğilimin en az olduğu il ise Iğdır'dır. Yukarıda ifade edildiği gibi Iğdır, diğer şehirlere göre nüfus hareketliliği en fazla olan

96 F. K., Ardahan Belediye Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

ildir. Diğer iller genel olarak verdikleri nüfusu telafi edemeyecek miktarda çevredeki köy ve kasabalardan göç alırken; Iğdır Doğu ve Güneydoğu'nun diğer illerinden de göç alarak verdiği nüfusu telafi etmektedir. Iğdır, hem sanayi yatırımları bakımından hem de tarımsal faaliyetler bakımından diğer illere göre daha çok gelişmiştir. Bu da buraya emekçi bir kitlenin akın etmesine yol açmaktadır. Yapılan varyans analizi, göç etme isteği bakımından iller arasındaki farklılığı istatistiksel olarak anlamlı bulmuştur (P=,000).

Tablo 3.21: İmkânınız olursa bir gün bu şehirden ayrılıp başka bir şehre göçmeyi düşünüyor musunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, düşünüyoruz	69,1	61,2	60,5	66,9
Hayır, düşünmüyoruz	30,2	38,3	39,1	32,6
Diğer	,7	,5	,4	,6
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

TRA2 bölgesinde nüfusunun oranı üzerinden en fazla göç veren şehir Ardahan'dır. Ardahan Valisi Mehmet Emin Bilmez, "Ardahan il olduğunda nüfusu 150 bin idi; şu anda nüfus 98 bine düşmüş durumda. Yapılan projeksiyona göre önümüzdeki on sene içinde 87 bine kadar düşecektir," diyerek Ardahan'ın yaşadığı göçün ne denli ciddi olduğuna işaret etmiştir.[97] Vali Bilmez, Ardahan'dan daha çok ekonomik durumu iyi olanların göç ettiklerini şu ifadelerle dile getirmiştir:

> "Ardahan ve ilçelerinin temel sorunu göçtür. Burada herkesin kafasında mutlaka göç düşüncesi yatmaktadır. Fırsatını bulduklarında veya imkânları olduğunda göç ederler. Buradan göç, genelde imkânı olan, hali vakti yerinde olan insanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. İş arayan, imkânı olmayanlardan çok, imkânı olanlar göçüyor. Dolayısıyla buranın kaynaklarını da beraberlerinde gittikleri yerlere götürüyorlar. Yatırım imkânı olanlar yatırımlarını genelde İstanbul'a yapıyorlar. Oraya yaptıkları yatırım daha fazla getiri sağladığı için bunu tercih etmektedirler. Bugün Ardahan'da göçten dolayı çalışabilir nitelikteki genç nüfus oranı yaşlılara göre çok azalmıştır."[98]

Başka katılımcılar da Vali Bilmez gibi göçün ekonominin dışındaki nedenlerine dikkat çekmişlerdir. Sağlık alt yapısının yetersizliği, sert ve uzun kış şartları, ilkel biçimde sürdürülen hayvancılık ve tarımın kadına yüklediği yük, kalabalık aile yaşantısı gibi nedenler özellikle kadınları göçe zorlamaktadır.[99] Göle Halk Eğitimi Merkezi Müdürü Halil Aran da benzer bir düşünceyi şu ifadelerle dile getirmiştir: "Bizim burada ekonomik göç yoktur. Eğitimden dolayı göç var. Genç nüfusu götüren eğitimdir."[100]

97 M. E. B., Ardahan Valisi, Mülakat: Adem Çaylak vd., 11 Ağustos 2017

98 M. E. B., Ardahan Valisi, Mülakat: Adem Çaylak vd., 11 Ağustos 2017

99 N. Y., Ardahan Halk Eğitim Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

100 H. A., Göle Halk Eğitim Merkezi Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017

Göçten dolayı yaşanan sosyolojik sorunlardan biri, genç kızların şehirde yaşayan erkeklerle evlenmeyi tercih etmeleridir. Köyde yaşam koşulları zor olduğu için, özellikle hayvancılıktan dolayı genç kızlar şehirde veya başka bir şehirde yaşayan erkeklerle evlenmeye çalışıyorlar. Bu da köylerde genç erkeklerin evlenecek kız bulmasında sorun oluşturuyor. Çıldır Kaymakamı Bedirhan İmamoğlu bu sorunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

> "Bölgede yaşanan en önemli sorun göçtür. Kadınlar özellikle şehirlerde yaşamak için uğraşıyorlar. Hayvancılık bölgede geleneksel usullerle yapılıyor. Bu da kadınlara ilave yük getiriyor. Kadınlar bundan kurtulmak için şehirlerde yaşamak istiyorlar. İmkânı olanlar göç ediyor. Göçten dolayı yöremizde genç nüfus azalmaktadır. Genelde yaşlı nüfus bulunmaktadır. Bu da iki soruna yol açıyor: Birincisi ekonomik olarak aktif bir nüfusun yokluğuna yol açıyor. İkinci olarak da, evlenilecek kız bulunmasında sıkıntı yaratıyor. Birçok genç evlenecek kız bulmakta zorlanıyor. Özellikle kız çocuğu olan aileler kızları tarafından göçe zorlanmaktadırlar."[101]

Kars ve Ardahan'da yaşanan göç sorunu aynı boyutlarda Ağrı'da da görülmektedir. Yapılan tespitlere göre Ağrı ve ilçelerinde son iki yıl içinde 37 bin kişi göç etmek durumunda kalmıştır.[102]

Kısaca, TRA2 bölgesinde yaşamakta olan kadınlar çok yönlü sorunlarla baş etmek zorunda kalmaktadırlar. Özellikle kırsalda yaşayan kadınlar, geleneksel aile içindeki işlerinin dışında tarım ve hayvancılık gibi faaliyetlerde de aktif olarak yer almaktadırlar. Bu da kadınların köy yaşamından kurtularak kentlere taşınmasına yol açmaktadır. Bu eğilim kadınlardaki okullaşmayla birlikte daha fazla artmaktadır.

101 B. İ., Çıldır Kaymakamı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017

102 S. A., Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı, Mülakat: Ömer Çaha vd. 20 Temmuz 2016.

4. BÖLÜM

EVLİLİK VE AİLE YAŞAMI

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY

4. BÖLÜM
EVLİLİK VE AİLE YAŞAMI

Aile, bireylerin toplumsal rolleri ilk defa öğrendikleri ve yaşattıkları kurumdur. Aile, yapısı ve üyeleri arasındaki ilişkiler bakımından içinde yer aldığı toplumdan etkilenir ve aynı zamanda toplumu etkiler. Bu sebeple de aile, yaşanılan toplumun bir örneği konumundadır. Elbette ki, kadınlarla ilgili bir çalışma aile kurumu incelenmeden eksik kalacaktır. TRA2 bölgesinde yaşayan kadınların profillerinin çıkarılması amacıyla, bölgedeki aile yapısı ve bu yapı içerisinde kadının yeri de incelenmiştir. Bu noktada kadının aile yapısı ve aile içerisindeki konumu, yaşadığı toplumsal yapının bir göstergesini oluşturmaktadır. Modern toplumlarda kadın, ailenin diğer bireyleriyle daha eşitlikçi ilişkiler içinde bulunurken, geleneksel ataerkil aile yapılarında, kadının aile içindeki rolü ikinci plana atılmaktadır. Bu duruma ilaveten modern toplumlarda, çekirdek aile modeli daha yaygınken, geleneksel toplumlarda geniş aile yapıları yaygındır.

Çalışmanın bu bölümünde yapılan analizler, yalnızca evli yahut daha önce evlilik deneyimi geçirmiş katılımcılar üzerinden yapılmıştır. Bekâr katılımcılara, bu bölüm kapsamında herhangi bir soru yöneltilmemiştir. Çalışmanın bu bölümü dört alt başlık altında incelenecektir. Öncelikle kadınların ilk evlenme yaşları analiz edilecektir. Bunu takiben kadınların nasıl evlendikleri ve hangi tür nikâhlarının bulunduğu analiz edilecektir. Üçüncü kısımda, kadınların nasıl bir aile yapısı içerisinde, kimlerle birlikte yaşadıkları incelenecek ve son olarak, aileyi ilgilendiren konularda, kadınların görüşlerine ne derecede başvurulduğu araştırılacaktır.

4.1. Kadınlarda İlk Evlenme Yaşı

Türkiye'de kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmeleri, geçmişten günümüze önemli bir sorunu teşkil etmektedir. Bu sorunun önüne geçebilmek için, bir yandan devlet eliyle hukuksal düzenlemeler yapılmakta, bir yandan da sivil toplum eliyle çeşitli bilinçlendirme çalışmaları yürütülmektedir. Araştırma kapsamında, katılımcıların evlilikleri gerçekleştirdikleri yaşın tespitinden önce, evli olup olmadıkları araştırılmıştır. İlgili tabloda görüleceği üzere, bekâr katılımcı oranı yüzde 23,1'dir. Hâlihazırda evli (%70,1) yahut daha önce evlilik deneyimi geçirmiş kadınların (%6,5) toplam oranı ise, yüzde 76,8'dir. İlgili tabloda gösterildiği gibi, dul/boşanmış katılımcıların oranı yüzde 6,5 seviyesindedir. Bu durumun çok çeşitli sebepleri olmakla birlikte, gözlemlenen genel eğilim, kadınların toplumsal baskılar dolayısıyla boşanamamasıdır. Bu konuda bir sivil toplum örgütü yetkilisinin söyledikleri dikkat çekmektedir:

> "Buradaki kızlarımız genelde itaatkâr bir şekilde yetiştiriliyor. Anne babasının yanından ayrıldıktan sonrada da aynı kültürü yaşamaya devam ediyor. Bu da kadınlarımızın seçim hakkının olmamasına neden oluyor. Zorluk çeken bir kadının, kocasından ayrılmayı seçme hakkı olamıyor. Tüm zorluklara rağmen evliliğini sürdürmek zorunda kalıyor. Bunun ailede

yol açtığı sevgisizlik, çocuklara da yansıyor."[103]

Toplumsal yaşantı içerisinde, boşanmanın olumsuz bir durum olarak algılanması, kadının ekonomik özgürlüğünün olmaması ve kadının ailesinin bu konuda kadına destek vermemesi nedeniyle, evlilikler zoraki de olsa sürdürülmektedir.

Tablo 4.1: Medeni durumunuz nedir?

	Sayı	Yüzde
Evli	2268	70,3
Bekâr	697	21,6
Dul/boşanmış	210	6,5
4.Sözlü/nişanlı	49	1,5
Toplam	**3224**	**100**

Kadınların medeni durumları üzerinde, eğitim seviyesinin rolü, yapılan varyans analizinde farklılaştırıcı bir etken olarak tespit edilmiştir (P=,000). İlgili tablo incelendiğinde görüleceği üzere, eğitim almamış kadınların yüzde 81,3 oranındaki kısmı evlidir. Bu durum üniversite mezunu kadınlarda, yüzde 44,1 oranına gerilemektedir. Bu durumun gösterdiği üzere, eğitim ile evli olma durumu arasında ters bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim seviyesi yükseldikçe kadınlarda evli olma oranı düşmektedir. Bu durumun altında yatan sebep ise, eğitim seviyesi yükseldikçe, ekonomik olarak kadının güçlenme eğilimi göstermesidir. Ekonomik olarak bağımsızlaşan kadın, hem kariyer hedeflerinden ötürü, evliliği ileriki yaşlara bırakmakta hem de, evlenme konusunda daha seçici davranabilmektedir.

Tablo 4.2: Medeni durumunuz nedir?

EĞİTİM	**Evli**	**Bekâr**	**Dul**	**Nişanlı**	**Toplam**
Okumadı	81,3	1,9	16,0	0,8	**100**
İlk ve Orta	82,3	10,6	5,5	1,6	**100**
Lise	50,7	45,0	2,9	1,5	**100**
Üniversite	44,1	51,7	1,9	2,4	**100**
YAŞ					
Genç	44,2	50,8	1,2	3,8	**100**
Orta	91,9	4,8	3,4	0	**100**
Olgun	86,5	2,3	11,1	0,1	**100**
Yaşlı	73,6	0,4	26,0	0	**100**

103 D. K., Umut Kuşum Yardımlaşma Derneği Başkanı, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 23 Temmuz 2016.

Medeni durum ile yaş ilişkisi incelendiğinde, varyans analizinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (P=,000). En fazla evli olma oranı yüzde 91,9 oranı ile orta yaş kuşağı ve yüzde 86,5 oranı ile olgun yaş kuşağındadır. Bunun sebebi, bu yaş kuşaklarının genelde evlilik çağı içerisinde bulunmalarıdır. Genç yaş kuşağındaki katılımcıların yüzde 44,2 oranındaki kısmı evlidir. Evlilik çağına gelmeyen yahut eğitimlerine devam eden kadınların da bu kuşak içerisinde bulundukları düşünüldüğünde, genç kuşakta yer alan kadınlarda evli olma oranının bu seviyede düşük olması anlam kazanmaktadır. Yaşlı gurubundaki kadınlarda ise, evli olanların oranı yüzde 73,6 oranındadır. Bu yaş grubunda dikkat çeken husus, dul/boşanmış oranının yüzde 26,0 ile en fazla bu yaş gurubunda görülmesidir. Eşlerinin, ilerleyen yaş sebebiyle vefat etmeleri, bu durumun temel sebeplerinden biridir.

Tablo 4.3: Medeni durumunuz nedir?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evli	60,7	76,6	73,6	75,3
Bekâr	30,6	16,0	18,2	17,2
Dul/boşanmış	5,3	6,6	7,6	7,1
Sözlü/nişanlı	3,4	0,8	0,6	0,5
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Medeni durum, yaşanılan iller üzerinden incelendiğinde, en yüksek evli katılımcı oranı yüzde 76,6 ile Ardahan'dır. Bu ili, yüzde 75,3 oranı ile Kars, yüzde 73,6 oranı ile Iğdır ve yüzde 60,7 ile Ağrı takip etmektedir. TRA2 illeri içerisinde, en yüksek dul/boşanmış katılımcı oranı ise, yüzde 7,6 ile Iğdır'da göze çarpmaktadır. Bu ili, yüzde 7,1 oran ile Kars, yüzde 6,6 oran ile Ardahan ve yüzde 5,3 oran ile Ağrı takip etmektedir.

Tablo 4.4: Evlendiğinizde (ilk evlilik) kaç yaşındaydınız? (Evlilik yapanlar)

	Sayı	Yüzde
17 ve altı	870	35,1
18-20	925	37,3
21-23	356	14,4
24-26	234	9,4
27-30	55	2,2
31 ve üstü	38	1,5
Toplam	**2478**	**100**

Araştırma kapsamında kadınların kaç yaşında evlendikleri de araştırılmıştır. Katılımcıların yüzde 35,1 oranındaki kısmı 17 yaş ve altında evlendiklerini belirtmişlerdir. Bu oran Medeni Kanun'da belirtilen evlenme yaşının altındadır. Bu sebeple de erken evlilik kategorisinde kabul edilmektedir. Erken yaşta evlenmenin yüzde 35 gibi, yüksek bir oranda olması TRA2 bölgesinde kız çocuklarının

erken evlendirilmesinin yaygın bir sorun olduğunun bir göstergesidir. Katılımcıların yüzde 37,3 oranındaki kısmı ise 18 ile 20 yaş arasında evlenmişlerdir. Bu da göstermektedir ki, katılımcıların yüzde 72,4 oranındaki kısmı 20 yaş ve altında evlenmiştir. Bu verilerin ışığında, TRA2 bölgesinde erken yaşta evlenmenin çok yaygın olduğu görülmektedir.

TÜİK'in 2016 yılı verilerine göre, Türkiye'deki kadınlarda ortalama evlilik yaşı 24'tür. TRA2 bölgesi için ise, kadınlarda ortalama evlilik yaşı 21,7'dir. Ağrı'da ortalama evlilik yaşı 21,2, Kars'ta 22,2, Iğdır'da ve Ardahan'da ise 22,5'tir. Bu veriler de göstermektedir ki, TRA2 bölgesi, kadınların ilk evlilik yaşları konusunda Türkiye ortalamasının altındadır ve bölgedeki kadınlar, ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan hemcinslerine nazaran daha erken yaşlarda evlenmektedirler. [104]

Tablo 4.5: Evlendiğinizde (ilk evlilik) kaç yaşındaydınız? (Evlilik yapanlar)

	Sayı	Yüzde
12	7	0,3
13	27	1,1
14	70	2,8
15	182	7,3
16	233	9,4
17	351	14,2
18	337	13,6
19	233	9,4
20	355	14,3
21	113	4,6
22	141	5,7
23	102	4,1
24	80	3,2
25	90	3,6
26 ve üstü	157	6,3
Toplam	**2478**	**100**

Tablo 4.5 incelendiğinde görüleceği üzere, kadınlarda en yüksek oranla evlenilen yaşlar, yüzde 14,3 oranı ile 20, yüzde 14,2 oranı ile 17 ve yüzde 13,6 oranı ile 18'dir. Yine aynı tabloda gösterildiği üzere, 286 katılımcı, 15 yaş ve altında evlendirilmiştir. Bu yaşlarda evlendirilen bir çocuğun, zihinsel ve fiziki gelişimini tamamlamadığı bir çağda, kendi iradesiyle evlenmesi beklenmemelidir. Bu durumun altında hem sosyolojik hem de ekonomik birçok neden bulunmaktadır. Öncelikle

104 TÜİK, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Ortalama İlk Evlenme Yaşı, 2002-2016, http:// www.tuik.gov.tr/Pre Tablo. do?alt_id=1068, Erişim Tarihi: (17.09.2017).

bölgede hâkim olan geleneksel değerler, kız çocuklarının erken yaşlarda evlendirilmesini teşvik etmektedir. Bu konuda Ağrı'nın ilçesinde görev yapan bir kaymakamın konu hakkındaki görüşleri dikkat çekmektedir:

> "Erken evliliklerin, anne babanın eğitimsiz olmasından kaynaklandığını düşünüyorum. Birçok ebeveyn, Ağrı dışında bir yer görmemiş ve bu nedenle dünyayı tanımamış durumdadır. Çocuklarını erkenden evlendirip geleneksel bir hayat sürmesini istiyorlar. Çünkü onlar için doğru yaşam tarzı budur. İnsanlarımızın bunu aşması gerekiyor. Bu amaçla çocuklarımızı üniversitelere ve şehir dışına turlara göndermeye çalışıyoruz. Hatta model oluşturması için doktor, mühendis gibi arkadaşlarımızın okullarda seminerler vermelerini sağlıyoruz."[105]

Bir diğer yandan da, özellikle kırsal kesimde çocuk sayısının fazla oluşu, aileler üzerinde ekonomik bir külfet oluşturduğundan, kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi bu ailelerde yaygın olarak görülmektedir.[106]

Tablo 4.6: Evlendiğinizde (ilk evlilik) kaç yaşındaydınız? (Evlilik yapanlar)

EĞİTİM	17 ve altı	18-20	21-23	24-26	27-30	31 ve üstü	Toplam
Okumadı	50,9	36,2	6,5	4,2	1,3	0,8	**100**
İlk ve orta	38,4	39,7	12,7	6,7	1,7	0,8	**100**
Lise	13,0	43,8	24,2	13,9	2,4	2,7	**100**
Üniversite	4,6	12,9	31,4	36,1	8,2	6,7	**100**
YAŞ							
Genç	29,1	41,4	19,2	9,9	0,3	0	**100**
Orta	27,8	35,2	17,4	14,5	3,0	2,2	**100**
Olgun	38,8	37,9	11,5	6,7	2,9	2,2	**100**
Yaşlı	57,1	31,8	4,9	3,7	1,6	0,8	**100**

Eğitim seviyesi ile kadınlarda ilk evlilik yaşı arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmektedir (P=,000). Tablo 4.6 görüleceği gibi, eğitim seviyesi yükseldikçe, ilk evlenme yaşı yükselmektedir. Tablo 4.7'de gösterildiği gibi, eğitim almayan kadınlarda ilk evlilik yaşının en yüksek oranda görüldüğü yaş, yüzde 15,5 ile 16 yaş ve yüzde 15,3 ile 17 yaştır. Üniversite eğitimi almış kadınlarda ise, 15 yaşında evlenme oranı yüzde 1,0 iken, 15 yaş altında evlenen katılımcı bulunmamaktadır. Özellikle de, 17 yaş ve altı evliliklerde, eğitim seviyesi bir kırılma alanını oluşturmaktadır. Bu durumun en önemli sebebi elbette, okullaşmanın kız çocuklarını evlilikten uzak

105 M. Ç., Diyadin Kaymakamı, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

106 S. K., Kars MHP Kadın Kolları Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Oğuzhan Altınkoz, 7 Ağustos 2017.

tutmasıdır.[107] Eğitim görmeyen kadınlarda, 17 yaş ve altında evlenme oranı yüzde 50,9 iken, bu oran üniversite eğitimi almış kadınlarda, yüzde 4,6'ya düşmektedir. Eğitimin ilk evlilik yaşında bu kadar güçlü bir faktör oluşu, bölgedeki erken evlilik sorunun çözümünde de etkili olacaktır. Kız çocuklarının okullaşma oranının arttırılması, kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmelerinin önlenmesine yardımcı olacaktır.

Tablo 4.7: Evlendiğinizde (ilk evlilik) kaç yaşındaydınız? (Evlilik yapanlar)

EĞİTİM	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Okumadı	0,8	2,0	5,1	12,2	15,5	15,3	12,1	6,7	30,3
İlk ve orta	0,2	1,0	2,8	7,4	10,0	17,2	15,7	10,0	35,8
Lise	0	0,5	0,8	2,4	2,2	7,1	14,9	14,7	57,3
Üniversite	0	0	0	1,0	0	3,6	1,5	4,1	89,7
YAŞ									
Genç	0,2	0,5	1,0	3,8	7,6	15,9	16,8	13,3	40,7
Orta	0,1	0,3	1,6	7,5	7,8	10,4	12,2	9,0	51,0
Olgun	0,2	1,7	4,1	7,7	10,2	14,9	13,2	8,2	39,8
Yaşlı	1,2	2,4	5,7	13,9	15,5	18,4	11,8	5,7	25,3

Kadınların yaş kuşakları ile kadınlarda ilk evlilik yaşı arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmektedir (P=,000). İlgili tabloda görüleceği üzere genç kuşaklarda 17 yaş ve altında evlenme oranı (%29,1), yaşlı kuşağın neredeyse yarısı kadardır (%57,1). Bu noktada genç kuşakların, yaşlı kuşaklara nazaran daha geç evlendirildikleri görülmektedir. Tablo 4.7'de de gösterildiği gibi genç kuşakta, en fazla erken yaşta evlilik 16,8 oran ile 18 yaşında gerçekleşmiştir. Bu durum yaşlı kuşakta, yüzde 18,4 oran ile 17 yaştır. Hem devlet hem de sivil toplum eliyle kız çocuklarının erken evlendirilmelerine karşı yapılan, düzenleme ve çalışmaların bölgede yavaş da olsa etkili olduğunu göstermektedir.[108] Kız çocuklarının okullaşma oranlarının arttırılmasına ve verilen bilinçlendirme eğitimlerine bağlı olarak, ilerleyen yıllarda erken yaşta evliliklerin TRA2 bölgesinde düşüş eğilimine girmesi beklenebilir.[109]

107 A. A., Kars Aile Sosyal Politikalar İl Müdürü, Mükalat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 7 Ağustos 2017

108 M. E., Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı, Mülakat: Ömer Çaha vd., 21 Temmuz 2016.

109 F. K. Ardahan Belediye Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

Tablo 4.8: Evlendiğinizde (ilk evlilik) kaç yaşındaydınız? (Evlilik yapanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
17 ve altı	36,3	34,5	33,9	35,3
18-20	36,7	37,1	40,6	35,5
21-23	15,4	13,7	11,6	16,0
24-26	9,0	10,2	9,4	9,3
27-30	2,0	2,9	1,8	2,4
31 ve üstü	0,6	1,6	2,7	1,5
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

İlk evlilik yaşı, TRA2 bölgesi illeri üzerinden incelendiğinde, iller arasında benzer eğilimler görülmektedir. TRA2 bölgesinin bütün illerinde genel eğilim, benzer oranlarda, 20 yaş ve altında evlenmek üzerinedir. 17 yaş ve altı evlilikler, dört ilde de benzer oranlarda gerçekleşmektedir. İlgili tabloda görüldüğü üzere (Tablo 4.8), bütün illerde yaklaşık olarak her üç katılımcıdan bir tanesi 17 yaş ve altında evlenmiştir. 17 yaş ve altında en çok evliliğin görüldüğü il, yüzde 36,3 oran ile Ağrı'dır. Bu ili, yüzde 35,3 oran ile Kars, yüzde 34,5 ile Ardahan ve yüzde 33,9 ile Iğdır takip etmektedir. Bu da, erken yaşta evlenme konusunda yaşanan sıkıntıların TRA2 bölgesindeki bütün illerde benzer oranlarda yaşandığını göstermektedir.

Tablo 4.9: Evlendiğinizde (ilk evlilik) kaç yaşındaydınız? (Evlilik yapanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
12	0,6	0,2	0,2	0,1
13	1,6	1,4	0,9	0,6
14	2,1	3,5	3,7	2,4
15	7,3	6,3	8,4	7,2
16	9,9	9,6	7,8	10,0
17	14,8	13,5	12,8	15,0
18	13,4	13,5	15,0	12,8
19	10,7	8,8	9,3	8,6
20	12,6	14,9	16,4	14,0
21	6,2	2,4	2,9	5,7
22	5,8	6,1	4,6	6,1
23	3,4	5,1	4,1	4,2
24	3,4	3,3	3,2	3,1
25	3,8	4,5	3,6	2,9
26 ve üstü	4,4	6,9	7,1	7,2
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Tablo 4.9'da gösterildiği gibi, Ağrı'da en fazla evlilik, 14,8 oran ile 17 yaşında gerçekleşmiştir. Ardahan'da en fazla evlilik yüzde 14,9 ile 20 yaşında, Kars'ta en fazla evlilik yüzde 15,0 ile 18 yaşında ve Iğdır'da en fazla evlilik 16,4 oran ile 20 yaşında gerçekleşmiştir. Bölge illerindeki kız çocukları arasında yaşanan erken evliliklerde, gözlemlenen bir diğer durum da, lise çağındaki kız çocuklarının kaçarak evlenmeleridir. Bu konuda bir katılımcının görüşleri dikkat çekicidir:

> "Gözlemlerime göre, lise döneminde kaçan kızlar var ama bu töreyle ilgili değildir. Zorla yaşanan olay yoktur. Köyler fazla gelişmediğinden, kadınlar daha çok çalıştırıldığı için, kadın şehre gidersem daha çok rahat ederim diye düşünüyor. Daha kaliteli bir yaşam görüyorlar. Aile çiftçilik, hayvancılık yaptığı için kızlar onların çocuklarıyla evlenmek istemiyor."[110]

Bu konuda görüldüğü gibi, kız çocuklarının okullarını bırakarak erken yaşta kaçarak evlenmelerinin temel sebebi, geleneksel yapı içerisinde kız çocuklarına yönelen aile baskısından ve ekonomik zorluklardan evlenerek kurtulmak oluşturmaktadır.[111] Fakat kız çocukları için bu durum bir kurtuluş olmamaktadır.

4.2. Evlilik Süreci Ve Nikâh

Çalışma kapsamında araştırılan bir diğer konu da, katılımcıların nasıl evlendikleridir. TRA2 bölgesinde yaşayan kadınların evlenme süreçleri ve nikâhlanma pratikleri bu bölüm çerçevesinde analiz edilecektir. Bu bölüm kapsamında sorulan sorular, yalnızca evli kadınlara yöneltilmiştir. Bu sebeple, evli olmayan katılımcıların konu hakkındaki düşünceleri analiz edilmeyecektir. Katılımcıların nasıl evlendiklerinin tespitinde, çiftlerin evliliğe giden süreçte birbirleriyle nasıl tanıştıkları esas olarak inceleme alanını oluşturmaktadır. Nikâhlanma sürecinin analizinde ise, bölgede yaygın nikâh pratikleri üzerinden inceleme gerçekleştirilecektir.

Evliliğe giden yolda, çiftlerin birbirleriyle tanışma yolları, aslında toplumsal hayat içerisinde, bireylerin ve ailelerinin nasıl birer dünya görüşüne sahip olduklarının da birer göstergesi konumundadır. Öyle ki, görücü usulü gibi, evlenecek çiftlerin bir aracı vasıtasıyla tanışmaları daha çok geleneksel toplumlarda görülen bir durumdur. Çiftlerin, birbirleriyle anlaşarak evlenmeleri ise, modern toplumlarda daha yaygın olarak gerçekleşmektedir.

İlgili tablo incelendiğinde, kadınların yüzde 55,7 oranındaki çoğunluğunun görücü usulü ile evlendiği görülmektedir. Bu durum, bölgede yapılan evliliklerde, ailenin evlilik sürecinde etkili olduğunun bir göstergesidir. Kadınların, yüzde 34,3 oranındaki kısmı ise, evliliklerini anlaşarak yaptıklarını belirtmiştir. Sonuçta anlaşarak yapılan evliliklerde de, ailenin rızası yaygın olarak alınmaktadır.

110 N. A., Kadın Girişimci, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

111 B. A. Kamer Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

Fakat eşin seçimi, görücü usulündeki gibi, aile tarafından belirlenmemektedir. Yukarıda verilen oranlardan anlaşılacağı üzere, TRA2 bölgesinde geleneksel aile yapısının daha yaygın olduğu öne sürülebilir. Araştırmaya katılan kadınların yüzde 0,4 oranındaki kısmı ise, berdel ile evlendiklerini belirtmişlerdir. Berdel, iki aile arasında kız çocuklarının ailelerin erkek çocuklarıyla evlendirildikleri bir yöntemdir.

Tablo 4. 10: Nasıl evlendiniz? (Evlilik yapanlar)

	Sayı	Yüzde
Görücü usulüyle	1380	55,7
Anlaşarak	850	34,3
Hem görücü hem de anlaşarak	163	6,6
Berdel	11	0,4
Diğer	74	3,0
Toplam	**2478**	**100**

Evlilik sürecinde eğitim seviyesinin etkisine bakıldığında, yapılan istatistiksel çalışma kapsamında anlamlı bir farklılık görülmektedir (P=,000). İlgili tabloya bakıldığında göze çarpan durum, eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte, görücü usulü ile yapılan evliliklerin oranının düştüğü ve anlaşarak yapılan evliliklerin oranının yükseldiğidir. Araştırmaya katılan eğitim almayan kadınlarda, görücü usulü ile evlenme oranı yüzde 71,7 iken, bu durum ilkokul ve ortaokul eğitimi alan kadınlarda yüzde 61,5, lise eğitimi alan kadınlarda yüzde 30,9 ve üniversite eğitimi almış kadınlarda yüzde 13,0 oranına düşmektedir. Anlaşarak yapılan evliliklerin oranı ise, eğitim almamış kadınlarda yüzde 19,5 oranındayken, ilkokul ve ortaokul eğitimi alan kadınlarda yüzde 27,4, lise eğitimi alan kadınlarda yüzde 58,3 ve üniversite eğitimi almış kadınlarda yüzde 81,9 oranına yükselmektedir.

İlgili tabloda da görüleceği üzere, eğitim seviyesi yükseldikçe, görücü usulü ile evlenme oranında azalma eğilimi yaşanmakta ve anlaşarak yapılan evlilikler artmaktadır. Özellikle lise eğitimi, nasıl evlenildiği konusunda bir farklılık yaratmaktadır. Bu da eğitim seviyesinin yükselmesinin geleneksel toplum yapısını çözerek, modern toplum yapısının oluşmasına yardım ettiğini göstermektedir.

Tablo 4.11: Nasıl evlendiniz? (Evlilik yapanlar)

EĞİTİM	Anlaşarak	Görücü	Anlaşarak ve görücü	Berdel	Diğer	Toplam
Okumadı	19,5	71,7	4,6	0,8	3,4	**100**
İlk ve orta	27,4	61,5	7,4	0,4	3,3	**100**
Lise	58,3	30,9	8,1	0,3	2,4	**100**
Üniversite	81,9	13,0	4,7	0	0,5	**100**
YAŞ						
Genç	47,3	43,0	6,5	0,2	3,1	**100**
Orta	37,9	51,6	7,4	0,1	2,9	**100**
Olgun	27,8	63,1	6,3	0,5	2,3	**100**
Yaşlı	16,9	70,4	5,3	1,6	5,8	**100**

Eğitim seviyesi üzerinden yaşanan farklılaşmanın, yaş grupları üzerinden de yaşandığı ilgili tablo incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Yapılan varyans analizinde, yaş faktörünün evliliğin nasıl yapıldığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir (P=,000). Genç kuşaklarda, anlaşarak evlenme oranı yüzde 47,3 oranında iken, yaşlı kuşakta bu oran yüzde 16,9 oranına kadar düşmektedir. İlgili tabloda gösterildiği gibi, orta, olgun ve yaşlı kuşaklarda görücü usulü ile evlenme daha yaygın iken, genç kuşakta anlaşarak evlenme oranı daha yüksektir. Kuşaklar arasında yaşanan bu değişimin ilerleyen yıllarda da devam etmesi ve yakın gelecekte TRA2 bölgesinde anlaşarak evlenme oranlarının yükselmesi olasıdır.

Tablo 4.12: Nasıl evlendiniz? (Evlilik yapanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Görücü usulüyle	62,9	47,3	50,8	58,2
Anlaşarak	25,8	42,4	38,5	33,8
Hem görücü hem de anlaşarak	8,8	5,9	6,4	5,0
Berdel	1,1	0	0,5	0
Diğer	1,4	4,3	3,7	3,1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Nasıl evlenildiği konusunda katılımcıların yaşadıkları iller incelendiğinde, yapılan varyans analizinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (P=,000). Görücü usulü ile evlenme oranının en yüksek olduğu il Ağrı iken (%62,9), en düşük olduğu il Ardahan'dır (%47,3). Anlaşarak evlenme oranında ise tam tersi bir durum söz konusudur. Anlaşarak evlenme oranının en fazla olduğu il Ardahan iken (%42,4), en düşük olduğu il Ağrı'dır (%25,8). Bu durum, Ağrı ilinde geleneksel aile yapısının, diğer illere göre daha yaygın olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. İlgili tabloda dikkat çeken diğer bir durum da, TRA2 bölgesindeki bütün illerde, görücü usulü ile evlenme oranının, an-

laşarak evlenme oranlarından daha yüksek olduğudur. Yalnızca Ardahan ilinde, iki evlilik yöntemi arasındaki oransal fark birbirine yakındır. Bu bilgiler ışığında TRA2 bölgesinde, kiminle evleneceği konusunda ailelerin evlilik sürecine yoğun olarak müdahil oldukları ve geleneksel aile yapısının bölgede daha yaygın olduğu söylenebilir.

Tablo 4.13: Nikâh durumunuzla ilgili aşağıdakilerden hangisi geçerlidir? (Evlilik yapanlar)

	Sayı	Yüzde
Hem resmi hem dini nikâhım var/vardı	2379	96,0
Sadece dini nikâhım var/vardı	61	2,5
Sadece resmi nikâhım var/ vardı	26	1,0
Hiçbir nikâhım yok/yoktu	10	0,4
Diğer	2	0,1
Toplam	**2478**	**100**

Araştırma kapsamında kadınların nikâh durumları da incelenmiştir Kanunen bir evliliğin geçerli sayılabilmesi için, resmi makamlarca nikâh kıyılması gerekmektedir. Dini nikâh konusunda herhangi bir hukuksal engel bulunmamakla birlikte, dini nikâhın kıyılabilmesi için, önce resmi nikâhın kıyılmış olması gerekmektedir. Bunun yanında çiftlerin dini nikâh kıyma zorunlulukları yoktur. Böyle bir zorunluluğun olmamasına rağmen, katılımcıların yüzde 96,0 oranındaki kısmı, resmi nikâh yanında dini nikâh da kıydıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun temel sebebi ise, yaygın gelenekte evliliğin meşruluğunun dini nikâhla sağlamlaştırılması düşüncesidir. Sadece resmi nikâh kıyan kadınların oranı yüzde 1,0 iken, sadece dini nikâh kıyan kadınların oranı yüzde 2,5'tir. Çiftlerin nikâhsız olarak birlikte yaşamalarının önünde kanunen bir engel olmamakla birlikte, nikâhsız yaşayan kadınların oranı sadece yüzde 0,4'tür.

Tablo 4.14: Nikâh durumunuzla ilgili aşağıdakilerden hangisi geçerlidir? (Evlilik yapanlar)

EĞİTİM	Resmi ve dini	Resmi	Dini	Nikâhsız	Diğer	Toplam
Okumadı	94,6	1,3	3,7	0,3	0	**100**
İlk ve orta	96,2	0,9	2,2	0,5	0,2	**100**
Lise	97,3	0,8	1,4	0,5	0	**100**
Üniversite	96,4	1,6	2,1	0	0	**100**
YAŞ						
Genç	93,1	1,6	5,0	0,3	0	**100**
Orta	97,8	0,8	1,1	0,1	0,1	**100**
Olgun	96,7	1,0	1,8	0,4	0	**100**
Yaşlı	94,7	0,8	2,9	1,2	0,4	**100**

Nikâh durumu ile eğitim durumu arasında bir bağlantı olup olmadığının cevabı, ilgili tablo kapsamında gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde eğitim durumunun nikâh durumu üzerinde anlamlı bir farklılığa sebep olmadığı görülmektedir. Tüm eğitim gruplarındaki kadınlarda, hem resmi hem dini nikâha sahip olma durumu birbirine yakın oranlardadır. Benzer bir durum, yaş grupları için de geçerlidir. İlgili tabloda görüleceği üzere, yaş ile nikâh durumu arasında anlamlı bir farklılık göze çarpmamaktadır. Bütün yaş kuşaklarında, hem dini hem resmi nikâha sahip olma arasında anlamlı bir oransal farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 4.15: Nikâh durumunuzla ilgili aşağıdakilerden hangisi geçerlidir? (Evlilik yapanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Hem resmi hem dini nikâhım var/vardı	92,3	97,5	98,0	97,0
Sadece dini nikâhım var/vardı	5,3	1,2	1,4	1,4
Sadece resmi nikâhım var/ vardı	1,6	1,0	0,4	1,1
Hiçbir nikâhım yok/yoktu	0,6	0,2	0,2	0,6
Diğer	0,3	0	0	0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Yaşanılan il üzerinden kadınların nikâh durumlarında bir farklılığın yaşanıp yaşanmadığı konusunda, ilgili tablo incelendiğinde görüleceği üzere, anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. TRA2 bölgesindeki tüm illerde, en yaygın nikâh durumu hem resmi hem dini nikâha birlikte sahip olma durumudur ve birbirine çok yakın oranlarda gözlemlenmektedir. Her ne kadar kanunen dini nikâhın, evlilikler üzerinde bir geçerliliği olmasa da, TRA2 bölgesindeki kadınlar arasında çok yaygın olarak kıyıldığı görülmektedir. Bunun yanında, dini nikâh toplumsal düzeyde kabul gören ve desteklenen bir nikâh türü olarak, resmi nikâhın alternatifi olarak değil, tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Bu sebeple dini nikâh kıyma oranının bu denli yüksek oranlarda kıyılmasının sebebi sadece dini inançlar dolayısıyla değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin teşviki sonucudur.

Tablo 4.16: Eşinizin başka bir eşi daha var mı? (Evli olanlar)

	Sayı	Yüzde
Evet, var	108	4,4
Hayır, yok	2360	95,2
Diğer	10	0,4
Toplam	**2478**	**100**

Araştırma kapsamında TRA2 bölgesinde çok evliliğin ne kadar yaygın olduğu da araştırılmıştır. Medeni kanun kapsamında kişilerin çok evlilik yapmaları yasaklanmıştır ve süregelen ilk evliliklerinden sonra gerçekleştirdikleri evlilikler kanun önünde geçersiz sayılmaktadır. İlgili tabloda görüleceği gibi, eşinin çok eşli olduğunu belirten kadınların oranı yüzde 4,4'tür. Eşinin herhangi başka bir eşi olmadığını belirten katılımcıların oranı ise yüzde 95,2'dir. Bu durum bize, eldeki verilere göre, TRA2 bölgesinde çok eşliliğin yaygın olmadığını göstermektedir.

Tablo 4.17: Eşinizin başka bir eşi daha var mı? (Evli olanlar)

EĞİTİM	Evet	Hayır	Toplam
Okumadı	7,2	92,2	**100**
İlk ve orta	3,8	95,9	**100**
Lise	2,5	97,3	**100**
Üniversite	3,1	96,9	**100**
YAŞ			
Genç	2,9	96,7	**100**
Orta	2,6	97,1	**100**
Olgun	5,6	94,0	**100**
Yaşlı	8,6	90,5	**100**

Kadınların eğitim durumları ve yaşları üzerinden eşlerinin çok eşli olması arasında bir farklılaşmanın yaşanıp yaşanmadığı konusunda, ilgili tablo incelendiğinde, gruplar arasında oransal olarak anlamlı bir farklılığın yaşanmadığı görülmektedir. İlgili tabloda görüleceği üzere, eğitim seviyesi yükseldikçe çok eşlilik oranı düşmekle beraber, bu oransal olarak gruplar arasında büyük farklılıklar yaratmamaktadır. Aynı durum yaş kuşakları için de geçerlidir. Yaşlı kuşaklar arasında çok eşlilik oranı daha yüksek iken, genç kuşaklarda bu oranın azalma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.18: Eşinizin başka bir eşi daha var mı? (Evli olanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, var	6,3	4,3	4,3	2,5
Hayır, yok	93,4	95,7	95,0	96,9
Diğer	0,3	0	0,7	0,6
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Çok eşliliğin yaşanılan iller üzerinden değerlendirilmesi yapıldığında, Tablo 4.18'de görüleceği üzere, iller arasında anlamlı bir farklılık yaşanmamaktadır. TRA2 bölgesinde bütün illerde, tek eşliliğin yaygın olduğu söylenebilir. Yukarıda incelenen veriler, bölgede gerçekleştirilen mülakatlarda edinilen bilgilerle de uyuşmaktadır. Yapılan mülakatlarda, çok eşliliğin geçmiş yıllarda görülebildiğini fakat günümüzde bölgede yaygın olmadığı katılımcılarca belirtilmiştir.[112]

112 Ardahan Halk Eğitim Merkezi'nde gerçekleştirilen odak grup çalışması. Çalışmayı yapan Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

4.3. Ailede Yaşayan Bireyler Ve Aile Yapısı

Araştırma kapsamında, katılımcıların birlikte yaşadıkları kişiler de araştırılarak, aile yapılarının tespitine çalışılmıştır. Böylelikle TRA2 bölgesinde, hâkim aile yapısının ne olduğu sorusunun cevabına ulaşılmaya çalışılmaktadır. Çekirdek aileler, aynı hanede eşlerin çocuklarıyla birlikte yaşadıkları aile yapılarıdır. Geniş aileler ise, hane içerisinde eşler ve çocuklarının yanı sıra, diğer akrabalarla birlikte yaşanılan aile yapılarıdır. Bu noktada, şehir yaşantısı içerisinde geleneksel geniş aile yapıları giderek, çekirdek aile yapısına dönüşmektedir. Kırsal kesimlerde ise, daha yaygın bir şekilde geniş aile yapısının sürdüğü gözlemlenmektedir.

TRA2 bölgesinde yaşayan kadınlara, eşlerin ve çocukların dışında, hanede bir akrabanın yaşayıp yaşamadığı sorusu yöneltildiğinde, katılımcıların yalnızca yüzde 25,4 oranındaki kısmı geniş aile yapısı içerisinde yaşadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların yüzde 74,5 oranındaki kısmı ise, çekirdek aile yapısına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Fakat bu durumun nedeni, çalışma kapsamında katılımcılara sorulmadığından ötürü, sadece durum tespiti yapılacaktır.

Tablo 4.19: Oturduğunuz evde anne, baba ve çocukların dışında sizinle birlikte yaşayan kimse var mı?

	Sayı	Yüzde
Ever, var	799	25,4
Hayır yok	2344	74,5
Diğer	4	0,1
Toplam	**3147**	**100**

Katılımcıların aile yapıları, eğitim durumları üzerinden incelendiğinde yapılan istatistiksel çalışmada anlamlı bir farklılaşma göze çarpmaktadır (P=,001). Tablo 4.20'de gösterildiği üzere, eğitim durumu ile çekirdek aile yapısı arasında doğrusal bir ilişki vardır. Eğitim almamış kadınların yüzde 71,1 oranındaki kısmı, hanelerinde eşleri ve çocuklarından başka birinin yaşamadığını belirtirken bu oran üniversite mezunu kadınlarda, yüzde 81,9 oranına yükselmektedir.

Tablo 4.20: Oturduğunuz evde anne, baba ve çocukların dışında sizinle birlikte yaşayan kimse var mı?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Toplam
Okumadı	28,5	71,1	**100**
İlk ve orta	25,6	74,3	**100**
Lise	26,5	73,5	**100**
Üniversite	18,1	81,9	**100**
YAŞ			
Genç	28,3	71,7	**100**
Orta	26,3	73,7	**100**
Olgun	22,5	77,2	**100**
Yaşlı	19,3	80,2	**100**

Durum, katılımcıların yaşları üzerinden incelendiğinde varyans analizinde anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmıştır (P=,006). İlgili tablo incelendiğinde görüleceği gibi, genç kuşaklar yaşlı kuşaklara nazaran daha yüksek oranlı olarak geniş aile biçiminde yaşamaktadırlar. Genç yaş kuşağındaki katılımcıların yüzde 71,1oranındaki kısmı çekirdek aile biçiminde yaşarken, yaşlı yaş gurubunda bu oran yüzde 80,2 oranına çıkmaktadır. Bu durumun temelinde ise iki faktör öne çıkmaktadır. Genç kuşaklarda, ebeveynlerin hayatta olma oranı daha yüksektir. Bu sebeple de, geniş aile şeklinde yaşama oranı diğer yaş guruplarından daha yüksek seviyededir. Bir diğer sebep de, ekonomik olarak gençlerin koşullarının yaşlı kuşaklara nazaran daha düşük seviyede seyretmesidir. Öyle ki, örneğin ayrı bir evde yaşamak için gereken maddi güç, genç çiftlerde zamanla gelişeceğinden, geniş aile biçiminde yaşamak seçilebilmektedir.

Tablo 4.21: Oturduğunuz evde anne, baba ve çocukların dışında sizinle birlikte yaşayan kimse var mı?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Ever, var	25,3	22,1	23,7	29,1
Hayır yok	74,6	77,8	76,0	70,9
Diğer	0,1	0,2	0,3	0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Katılımcıların aile yapıları, yaşadıkları iller üzerinden incelendiğinde, varyans analizinde iller arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmektedir (P=,012). Tablo 4.21'de gösterildiği gibi, geniş aile biçiminin en çok görüldüğü il Kars (%29,1), en az görüldüğü il ise Ardahan'dır (%22,1). Bu kapsamda, TRA2 bölgesinde, geniş aile yaşantısının özellikle kırsal kesimlerde önemli oranlarda sürdü-

rüldüğü gözlemlenmektedir.[113] Bu durum hem, toplumsal koşulların etkisiyle hem de ekonomik koşulların zorlamasıyla gerçekleşmektedir.[114]

Geniş aile biçiminde yaşayan katılımcılara, hanelerinde kimlerin oturduğu sorusu da yöneltilmiştir. Tablo 4.22'de görüleceği üzere, kadınlarda genel eğilimi eşlerinin aile bireyleri ile birlikte yaşama oluşturmaktadır. Bu, ataerkil toplum yapılarında görülen, evlenildiğinde erkeğin ailesine dâhil olma durumunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Birden fazla şık üzerinden katılımcılara yöneltilen bu soruda, kadınların yaklaşık olarak yarısı, eşlerinin anneleriyle birlikte yaşadıklarını belirtmişlerdir. Kendi anneleriyle birlikte yaşayan kadın katılımcıların oranı ise yüzde 15,8'e düşmektedir. Aynı şekilde eşinin babası ile birlikte yaşadığını belirten katılımcıların oranı yüzde 33,7 iken, kendi babası ile birlikte yaşayan katılımcıların oranı yüzde 14,8 oranına düşmektedir. Bu veriler ışığında, TRA2 bölgesinde, geniş ailelerin genelde erkeğin ailesinden kişilerin katılımıyla oluştuğu söylenebilir.

Tablo 4.22: Sizinle birlikte oturan kimdir/kimlerdir? (Oturduğunu belirtenler: Birden fazla şık üzerinden)

	Sayı	Yüzde
Kayınvalidem	384	48,1
Kayınbabam	269	33,7
Benim diğer yakınlarım	143	17,9
Annem	126	15,8
Babam	118	14,8
Eşimin diğer yakınları	105	13,1

Katılımcıların aile yapıları, eğitim durumları üzerinden incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemektedir (P=,072). İlgili tabloda da görüleceği üzere, eğitim almamış kadınlar ve ilkokul+ortaokul eğitimi almış kadınlar daha yoğunluklu olarak eşlerinin aile bireyleriyle birlikte yaşamaktadırlar. Lise eğitimi almış kadınlarda, kendi ailelerinden bireylerle yaşayan katılımcılarla, eşlerinin aile bireyleriyle birlikte yaşayan katılımcıların oranı birbirlerine yakın oranlı olarak seyretmektedir. Üniversite mezunu kadınlarda ise, durum genel eğilimin tersine seyretmektedir. Tablo 4.23'te de görüleceği üzere, üniversite mezunu kadınlar daha yoğun bir şekilde kendi aile bireyleriyle birlikte yaşamaktadırlar. Bu durumun temelinde ise, eğitim seviyesinin yükselmesi ile kadının aile içerisinde daha fazla söz sahibi olması yatmaktadır (Tablo 4.26).

Tablo 4.23: Sizinle birlikte oturan kimdir/kimlerdir? (Oturduğunu belirtenler)

113 Kars Kaleiçi Mahallesinde kadınlardan oluşan odak grup çalışması, çalışmayı gerçekleştiren Havva Çaha, 6 Ağustos 2017.

114 S. K., Kars MHP Kadın Kolları Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Oğuzhan Altınkoz, 7 Ağustos 2017.

EĞİTİM	Baba	Anne	Kayınbaba	Kayınvalide	Eş yakınları	Kendi yakınları
Okumadı	7,3	2,4	34,8	22,6	19,5	13,4
İlk ve orta	9,4	3,9	42,5	25,3	7,8	11,1
Lise	20,5	2,6	29,5	19,9	5,8	21,8
Üniversite	37,3	5,3	13,3	9,3	4,0	30,7
YAŞ						
Genç	21,5	1,2	37,2	11,6	7,8	20,6
Orta	7,9	5,8	45,5	33,0	6,3	1,6
Olgun	8,3	5,6	26,1	32,2	10,6	17,2
Yaşlı	5,0	2,5	10,0	12,5	35,0	35,0

Katılımcıların aile yapıları, yaşları üzerinden incelendiğinde, varyans analizinde anlamlı bir farklılık gözlenmektedir (P=,000). Tablo 4.23'te de gösterildiği üzere, bütün yaş gruplarında, erkeğin aile bireyleriyle birlikte yaşama oranı, kadının aile bireyleriyle birlikte yaşama oranından çok daha yüksektir. Bu noktada yaş kuşakları arasında genel eğilim, erkeğin aile bireyleriyle birlikte yaşama yönündedir.

Tablo 4.24: Sizinle birlikte oturan kimdir/kimlerdir? (Oturduğunu belirtenler: Birden fazla şık üzerinden)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Kayınvalidem	69,5	83,5	84,1	83,0
Kayınbabam	35,2	40,4	29,9	38,3
Benim diğer yakınlarım	23,1	20,9	27,0	18,5
Annem	36,8	19,3	23,5	25,7
Babam	25,0	9,9	11,1	13,2
Eşimin diğer yakınları	10,4	26,1	24,4	21,3

Katılımcıların aile yapıları, yaşadıkları iller üzerinden incelendiğinde, yapılan varyans analizinde anlamı farklılıklara rastlanmıştır (P=,000). Tablo 4.24'te görüleceği üzere, TRA2 bölgesindeki illerin hepsinde en çok birlikte yaşanılan akraba kayınvalidedir. İller arasındaki genel eğilime bakıldığında görülmektedir ki, bütün illerde erkeğin aile bireyleriyle birlikte yaşama oranı, kadının aile bireyleriyle birlikte yaşama oranından çok daha yüksektir. Bu da TRA2 bölgesinde, ataerkil aile anlayışının sürdüğünün bir göstergesidir.

4.4. Ailede Karar Alma Süreci Ve Kadın

Aile yaşantısı içerisinde, kadının rolünün tespitinin yapılabilmesi için en temel göstergelerden biri, kadına aileyi ilgilendiren konularda söz hakkı verilip verilmemesidir. Eğitim seviyesinin yüksekliği, aile yapısı, gelir durumu ve yaş gibi faktörlerden etkilenen bu durum, kadının aile içerisinde sahip olduğu rolün doğrudan bir göstergesidir. Kadının karar alma süreçlerine katılımı, hem toplumsal cinsiyet rollerinin aile yaşantısına nasıl tezahür ettiğinin bir göstergesi, hem de kadının aile içerisinde birey olarak kabul edilip edilmediğinin de bir ölçütüdür. Öyle ki, birey olarak kabul edilen ve cinsiyetler arası eşitsizliğe görece maruz kalmayan kadının, karar alma süreçlerine doğrudan dahil olması söz konusu olacaktır. Fakat aile yaşantısı içerisinde karar alma süreçlerine katılımının tesis edilmediği ya da belli konularda kısmen tesis edildiği kadının ise, cinsiyetler arası eşitsizlikten doğrudan etkilenmek suretiyle aile yaşantısı içerisindeki rolünün geri plana atıldığı ve aile içerisinde biricik bir birey olarak kabul edilmediği savunulabilir. Bu hususta en başta belirtilmesi gereken noktalardan biri, kadının karar alma süreçlerine katılımında ideal olan ve hedeflenmesi gereken, her konuda kadının eşit ve etkin söz hakkıdır. Kadınların kısmen yahut tamamen karar alma sürecinin dışında bırakılması kabul edilebilir bir durum değildir ve üzerine sosyal politikaların oluşturulması gereken bir hususu göstermektedir. Karar alma sürecinin kolektif bir hal alarak, kadının mutlak söz hakkını da kapsaması ve kadının ister aileyi ilgilendiren konularda, ister doğrudan kendilerini ilgilendiren konularda söz hakkının savunulması gerekmektedir.

Çalışmanın, kadınların aile ile ilgili karar alma süreçlerindeki etkinliğinin tespit edildiği bu kısmında, altı farklı karar alma durumu üzerinden değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Bu durumlar, aileyi ilgilendiren bazı ekonomik kararları (Ev veya arsa alımı, ev eşyası alımı ve mutfak harcamaları), sosyal yaşantıyı kapsayan bazı kararları (Kiminle görüşüleceği), altsoyların hayatlarını etkileyen bazı kararları (Çocukların eğitimi) ve doğrudan kadın bedeni üzerinden kadının kendisini de etkileyen bazı kararları (Kaç çocuk yapılacağı) içermektedir. Yukarıda zikredilen karar alma konuları, kadınların yaş, eğitim durumları ve yaşadıkları il üzerinden incelenecektir.

TRA2 bölgesinde yaşayan kadınların, aileyi ve tüm bireylerini ilgilendiren konularda alınan kararlara katılımlarında genel bir bakış açış geliştirilecek olunursa, dikkati çeken ilk durum, bölgede yaygın olarak görülen geleneksel ataerkil aile yapısında kadınların sorumluluk alanına bırakılan konularda, kadının fikrine diğer konulardan daha fazla başvurulduğudur. Çocukların bakımları ve eğitimleri ile gündelik ev işleri kapsamında sayılabilecek, mutfak harcamaları ve lazım gelen ev eşyalarının temini konularında kadınların fikrine diğer konulardan daha yüksek oranlarda başvurulmaktadır (Tablo 4.25).

Tablo 4.25: Aşağıdakilerle ilgili karar alınırken fikriniz soruluyor mu?

	Evet	Hayır
Çocukların eğitimi	78,0	22,0
Ev veya arsa alımı	65,5	34,5
Ev eşyası alımı	81,3	18,7
Mutfak harcamaları	80,7	19,3
Kiminle görüşüleceği	59,0	41,0
Kaç çocuk yapılacağı	60,2	39,8

İlgili tablo (4.25) incelendiğinde görülmektedir ki, evin gündelik işleyişi ve altsoyları ilgilendiren kararlarda, kadınlar diğer konularda olduğundan daha fazla söz hakkına sahiptirler. Mutfak harcamaları konusunda (%80,7) ve ev eşyası alımı konusunda (%81,3) kadınlar, karar alman sürecine katıldıklarını belirtmişlerdir. Ekonomik faaliyetler kapsamında verilen bu iki kararda kadınların karar alma sürecine yüksek katılımlarının temelinde ise, kadınların yüzde 82,3 oranındaki kısmının ücretli bir işte çalışmaması, bu sebeple de ev içi emek süreçlerinin kadının sorumluluk alanına bırakılması yatmaktadır. Diğer bir deyişle, yemeği yapan ve ev eşyalarını daha yoğun kullanmakta olan kadınlar, harcamayı da ihtiyaca göre kontrol etmektedirler. Fakat aile ekonomisini ilgilendiren bir diğer konu olan ev ve arsa alımı konusunda kadınların karar alma sürecine katılımları, diğer aile ekonomisini ilgilendiren kararlara nazaran daha düşük seviyedir (%65,5). Yaşanılan yahut yaşanılacak mekânın ve muhitin seçiminde kadınların söz hakkının düşmesi, hem ekonomik açıdan daha yüksek meblağlı kararlarda hem de aile yaşantısını daha yoğun bir şekilde etkileyecek kararlarda, kadınların söz hakkının daha geri plana atıldığını göstermektedir. Bu da, ataerkil aile yapısının getirmiş olduğu cinsiyet rollerinin bir tezahürüdür.

İlgili tablo incelendiğinde dikkat çeken bir diğer durum da, altsoylar üzerine alınan kararlarda kadının karar alma sürecine katılımında görünen durumdur. Kadın, çocukların bakımlarını üstlendiği üzere, çocukların eğitimleri hakkında göz ardı edilmeyecek ölçüde söz hakkına sahiptir (%78,0). Fakat kadının doğrudan bedenini ilgilendiren bir konu olan ve aileyi her alanda etkileyen kaç çocuk yapılacağı konusunda kadınların fikirlerinin alınması oranı düşük seviyededir (%60,2).

Bu da göstermektedir ki, genele bakıldığında kadınlara, çocuğun bakılması bir sorumluluk alanı olarak bırakılmıştır fakat ailenin kaç kişi olacağı konusu, konu doğrudan kadının kendi bedeni üzerinden gerçekleşse dahi, kadının daha az söz hakkının bulunduğu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da göstermektedir ki, kadınların yüzde 39,8 oranındaki önemli bir kısmı, kendi bedenleri üzerinden gelişen bir süreçte söz hakkına sahip değillerdir. Erkekler, altsoyların üretimi konusunda alınan kararlarda önemli ölçüde nihai söz hakkına sahiptirler. Bu durumun yanında, kiminle görüşüleceği konusunda da erkeklerin önemli ölçüde etkinliği söz konusudur. Kadınların sadece yüzde 59,0 oranındaki kısmı, bu konuda fikirlerine danışıldığını belirtmişlerdir. Bu durum sosyal yaşantının erkeklerin düzenlemesi altında geliştiğinin bir göstergesidir. Böylelikle kadın,

ailenin başka insanlarla geliştirdiği sosyal ilişkilerin tesisinde göz ardı edilemeyecek ölçüde geri planda bırakılmaktadırlar.

Tablo 4.26: Aşağıdakilerle ilgili kararlar alınırken fikriniz soruluyor mu?

EĞİTİM	Okumadı		İlk+Orta		Lise		Üniversite	
	Evet	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*
Çocukların eğitimi	62,5	37,5	80,1	19,9	83,8	16,2	86,9	13,1
Ev veya arsa alımı	56,0	44,0	66,3	33,7	66,4	33,6	77,1	22,9
Ev eşyası alımı	69,0	30,2	82,3	17,7	85,3	14,7	89,5	10,5
Mutfak harcaması	72,5	27,5	82,8	17,2	82,3	17,7	83,1	16,9
Kiminle görüşüleceği	47,9	52,1	60,0	40,0	64,1	35,9	64,8	35,2
Kaç çocuk yapılacağı	50,7	49,3	64,7	35,3	59,6	40,4	59,0	41,0
YAŞ								
	Genç		**Orta**		**Olgun**		**Yaşlı**	
Çocukların eğitimi	75,6	24,4	84,6	15,4	78,2	21,8	67,5	32,5
Ev veya arsa alımı	57,4	42,6	74,1	25,9	68,9	31,1	63,3	36,7
Ev eşyası alımı	79,3	20,7	86,7	13,3	81,4	18,6	73,6	26,4
Mutfak harcaması	75,3	24,7	86,2	13,8	83,9	16,1	75,7	24,3
Kiminle görüşüleceği	52,8	47,2	64,9	35,1	62,3	37,7	56,5	43,5
Kaç çocuk yapılacağı	47,9	52,1	73,8	26,2	65,5	34,5	50,8	49,2

Kadınların aileyi ilgilendiren karar alma süreçlerine etkileri, eğitim seviyesi üzerinden incelendiğinde görülmektedir ki, eğitim seviyesinin yükselmesi ile karar alma süreçlerine katılım arasında her konuda anlamlı bir farklılaşma görülmektedir (P=,000). İlgili tablo incelendiğinde görüleceği gibi, kaç çocuk yapılacağı hakkında kadının fikrinin alınması durumu dışarıda bırakıldığında, incelenen diğer bütün aileyi ilgilendiren kararlarda, eğitim seviyesi yükseldikçe kadın, daha yüksek oranlarda, aileyi ilgilendiren konularda söz sahibi olmaktadır. Üniversite mezunu kadınlar, lise ve ilkokul+ortaokul mezunlarına nazaran daha yüksek oranlı olarak aileyi ilgilendiren konularda söz sahibi pozisyonunda bulunmaktadırlar.

Eğitim görmüş olan kadın, aileyi ilgilendiren her konuda, okula gitmemiş olan kadınlara göre çok daha yüksek oranlı olarak söz sahibi pozisyondadır (Tablo 4.26). İlgili tabloda görüleceği üzere, eğitim almış olmak, aileyi ilgilendiren her konuda söz sahibi olmada bir kırılma yaratmaktadır.

Kadınların karar alma süreçlerine etkileri yaşları üzerinden incelendiğinde, yapılan varyans analizinde her konuda anlamlı farklılaşmaya rastlanmıştır (P=,000). İlgili tabloda da görüldüğü gibi aileyi ilgilendiren konularda, kadınlara fikirlerinin en çok sorulduğu yaş grupları orta ve olgun kuşaklardır. Genç ve yaşlı kuşaklarda karar alma süreçlerinin hepsinde, kadınlara fikir danışılma oranı düşmektedir.

Tablo 4.27: Aşağıdakilerle ilgili karar alınırken fikriniz soruluyor mu?

	Ağrı		Ardahan		Iğdır		Kars	
	evet	***hayır***	***evet***	***hayır***	***evet***	***hayır***	***evet***	***hayır***
Çocukların eğitimi	73,3	26,7	83,3	16,7	79,2	20,8	79,6	20,4
Ev veya arsa alımı	53,2	46,8	73,6	26,4	70,8	29,2	71,2	28,8
Ev eşyası alımı	77,3	22,7	87,0	13,0	79,7	20,3	83,6	16,4
Mutfak harcamaları	73,8	26,2	85,6	14,4	80,8	19,2	85,9	14,1
Kiminle görüşüleceği	47,2	52,8	68,7	31,3	62,4	37,6	64,4	35,6
Kaç çocuk yapılacağı	47,5	52,5	69,3	30,7	67,4	32,6	64,8	35,2

Kadınların, aileyi ilgilendiren konularda fikirlerine danışılma oranları, iller üzerinden incelendiğinde, yapılan istatistiksel analizde, her konuda iller arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmaktadır (P=,000). Tablo 4.27'de de görüleceği üzere, kadınların en çok fikirlerine danışıldığı il Ardahan, en az danışıldığı il ise Ağrı'dır. Bu noktada, kadınların fikirlerine danışılma oranlarında Ardahan ilini, sırasıyla Kars ve Iğdır takip etmektedir.

Ardahan ilinde, kadınların fikirlerine daha yüksek oranlarda danışılması, kadınların özgüvenlerinin de artmasını beraberinde getirmektedir. Ardahan'daki odak grup çalışmasında bir katılımcının; "Bizde erkek sözü geçmez, onlar hep konuşur ama son kararları ben veririm," demesi bu durumun bir göstergesidir.[115]

Fakat diğer illerde, kadınların karar alma mekanizmasının dışında bırakılmaları, bölge açısından önemli bir sorunun göstergesidir. Kadın, hem aile büyüklerinin hem de kocasının baskısını bu konuda görmektedir.[116] Bu konuda bir kadın sivil toplum kuruluşu başkanının yorumu bölgede yaşanan sorunun tespiti açısından önemlidir:

> "Aileler genelde birçok şeye izin vermiyor. Kadınlar ekonomik kararlarda etkin değil. Genelde büyükler karar veriyor. Geniş aile de var, çekirdek aile de var. Bazı kadınlar kendi ailesi ile görüşmek için kocasının ailesinden hala izin alıyor."[117]

Bu sorunun temel bir kaynağını ise, kadınların ekonomik olarak bağımsız olmaması oluşturmaktadır. Katılımcılardan birinin belirttiği gibi, bölgede ekonomik gücü olan kadının, aileyi ilgilendi-

115 Ardahan Halk Eğitim Merkezi'nde gerçekleştirilen odak grup çalışması. Çalışmayı yapan Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

116 B. S., Kadın Girişimci, Mülakat: Adem Çaylak ve Oğuzhan Altınkoz, 5 Ağustos 2017.

117 F. C., Kars Aktif İş Kadınları Derneği Başkanı-Azerbaycan Evi Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha vd., 5 Ağustos 2017.

ren konularda fikirlerine daha yoğun bir şekilde danışılmaktadır.[118] Kısaca, kadının hem aile içinde hem de toplumsal hayatta dikkate alınması ve karar mekanizmasına katılması için ekonomik bir güce sahip olması gerekir.

118 S. Ç. Ç., Karslı Kadın Girişimciler Derneği, Mülakat Havva Çaha, Ömer Çaha, 5 Ağustos 2017.

Hanlar Meclisi, Kars - Fotoğraf: Mukaddes Yardımcıel

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

5. BÖLÜM

ANNELİK VE ÇOCUK SAHİPLİĞİ

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY

5. BÖLÜM

ANNELİK VE ÇOCUK SAHİPLİĞİ

Çalışmanın bu bölümünde, TRA2 bölgesindeki kadınların, çocuk sahipliği, idealize edilen çocuk sayısı ve cinsiyeti, kız çocuklarının eğitimi, engelli çocuk sahipliği ve yaşanılan illerde çocukların yararlanabileceği sosyal imkânların varlığı durumları incelenecektir. Bu bölümde, katılımcılara yöneltilen sorular, genel olarak annelik üzerinden olduğu için- idealize edilen çocuk sayısı ve cinsiyeti hariç olmak üzere- çocuk sahibi olan katılımcılar üzerinden analiz edilmektedir. Çalışmanın önceki bölümlerinde olduğu gibi, bu bölümde de elde edilen veriler, katılımcıların eğitim durumları, yaş durumları ve yaşadıkları iller üzerinden ayrı ayrı incelemeye tabi tutulmuştur. Bölümde ayrıca incelenen veriler üzerinden TRA2 bölgesindeki kadınların, annelik ve çocuklarını ilgilendiren konulardaki duruşları ve düşünceleri tespit edilmiştir. Bu kapsamda yapılan analizler, sadece TRA2 bölgesinin günümüz koşullarını anlamak açısından önemli olmaktan öte, bölgenin geleceğine de ışık tutmaktadır. Bir önceki bölümde tartışıldığı gibi, yaygın olarak alt kuşakların eğitim ve bakımları, kadınların sorumluluk alanına bırakıldığından, bölge kadınlarının annelik ve çocuklar hakkında sahip oldukları düşünceler, takip eden kuşaklara aktarım yoluyla intikal etmektedir. Bunun yanında, çalışmanın bu kısmında kadınların annelik ve çocuk sahipliğine bakışları yaş grupları üzerinden inceleneceğinden, kuşaklar arasında oluşan dönüşüm eğiliminin, gelecek nesillerde nasıl zuhur edeceği hakkında fikir sahibi olunabilecektir.

5.1. Sahip Olunan Çocuk Sayısı

Çalışmanın bu kısmında, TRA2 bölgesindeki kadın katılımcıların, çocuk sahibi olma oranları ve eğer çocukları varsa kaç çocuk sahibi oldukları durumu, eğitim, yaş ve yaşanılan iller bazında incelenecektir. Böylelikle TRA2 bölgesinde yaşayan kadınların çocuk sahipliği üzerinden genel bir profilinin çıkarılması sağlanmış olacaktır.

İlgili tablo incelendiğinde görülmektedir ki (Tablo 5.1), katılımcıların yüzde 92,5 oranındaki kısmı çocuk sahibidir. Katılımcıların yalnızca yüzde 7,5 oranındaki kısmı, çocuk sahibi olmadığını belirtmiştir. Bu da göstermektedir ki, kadınlar, çok yüksek oranlı olarak, evlendiklerinde çocuk sahibi olmaktadırlar.

Tablo 5.1: Çocuğunuz var mı? (Evlilik yapanlar)

	Sayı	Yüzde
Evet, var	2293	92,5
Hayır, yok	185	7,5
Toplam	**2478**	**100**

Katılımcıların eğitim seviyeleri üzerinden, çocuk sahibi olup olmadıkları durumu incelendiğinde, varyans analizinde de görüleceği gibi farklı eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (P=,000). İlgili tablo incelendiğinde görüleceği üzere, eğitim görmemiş kadınlarda çocuk sahibi olma oranı yüzde 95,4 iken, ilkokul ve ortaokul eğitimi almış kadınlarda çocuk sahibi olma oranı yüzde 93,8, lise eğitimi almış kadınlarda yüzde 89,1, üniversite eğitimi almış kadınlarda ise 81,5 oranındadır. Bu durum göstermektedir ki, eğitim seviyesinin yüksekliği ile çocuk sahibi olma arasında negatif bir korelasyon bulunmaktadır. Eğitim seviyesi yükseldikçe, çocuk sahibi olma oranında düşüş yaşanmaktadır. Bu durumun en temel sebeplerinden biri olarak, eğitimli kadının çocuk sahibi olmayı mesleki kariyeri üzerinde bir engel olarak görme eğilimi gösterilebilir. Eğitim seviyesi yükselen kadın, bu sebeple çocuk sahibi olmayı ileriki yaşlara erteleyebilmektedir.

Tablo 5.2: Çocuğunuz var mı? (Evlilik yapanlar)

EĞİTİM	**Evet**	**Hayır**	**Toplam**
Okumadı	95,4	4,6	**100**
İlk ve orta	93,8	6,2	**100**
Lise	89,1	10,9	**100**
Üniversite	81,5	18,5	**100**
YAŞ			
Genç	82,5	17,5	**100**
Orta	95,0	5,0	**100**
Olgun	95,7	4,3	**100**
Yaşlı	97,1	2,9	**100**

Kadınların farklı kuşaklar üzerinden çocuk sahibi olma durumları incelendiğinde görülmektedir ki, kuşaklar arasında çocuk sahipliğinde anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (P=,000). Genç yaş grubundaki kadınlarda çocuk sahibi olma oranı yüzde 82,5 iken, yaş ilerledikçe bu oranda artış gözlemlenmekte ve yaşlı yaş gurubundaki kadınlarda bu oran yüzde 97,1 oranına çıkmaktadır. Bu durum da yaş ile çocuk sahibi olma arasında negatif bir ilişkinin olduğu anlamına gelir. Genç kuşaktaki kadınlar, çocuk sahibi olma eğilimini yaşlı kuşaklara nazaran daha az taşımaktadırlar.

Tablo 5.3: Çocuğunuz var mı? (Evlilik yapanlar)

	Ağrı	**Ardahan**	**Iğdır**	**Kars**
Evet, var	90,4	93,9	92,3	93,9
Hayır, yok	9,6	6,1	7,7	6,1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Çocuk sahibi olma durumu, TRA2 bölgesinde iller üzerinden incelendiğinde ise, iller arasında büyük farklılıkların bulunmadığı gözlenmektedir. Ağrı'daki kadınlarda çocuk sahibi olma oranı yüzde

90,4 iken, bu oran Ardahan'da yüzde 93,9, Iğdır'da yüzde 92,3 ve Kars'ta yüzde 93,9 oranındadır. Bu açıdan söylenebilir ki, çocuk sahibi olma durumu üzerinden iller arasında bir farklılaşma eğilimi bulunmamakta ve bu illerde kadınların çocuk sahibi olma durumları benzeşmektedir. İlgili tabloda görüldüğü gibi iller arasındaki farklılık düşük olmakla birlikte yapılan istatistiksel testlere göre bu farklılık yine de dikkate alınacak düzeyde bir anlamlılık taşımaktadır (P=,000).

Tablo 5.4: Kaç çocuğunuz var? (Evlilik yapanlar)

	Sayı	Yüzde
1	291	12,7
2	577	25,2
3	549	23,9
4	365	15,9
5	229	10,0
6	127	5,5
7	68	3,0
8	49	2,1
9	21	0,9
10	10	0,4
11	2	0,1
12	3	0,1
14	2	0,1
Toplam	**2293**	**100**

Çalışma kapsamında katılımcıların sahip oldukları çocuk sayısı da araştırılmıştır. İlgili tablo incelendiğinde (Tablo 5.4) görülmektedir ki, katılımcılar yoğunluklu olarak 2 ve 3 çocuk sahibidirler. Tablodaki verilerde görüldüğü gibi 2 çocuk sahibi olan katılımcıların oranı, çocuk sahibi olan katılımcıların yüzde 25,2'lik kısmını, 3 çocuk sahibi olanlar ise yüzde 23,9'lük kesimini oluşturmaktadırlar. Böylece 2 ve 3 çocuk sahibi olan katılımcıların toplamı, çocuk sahibi olan tüm katılımcıların yüzde 49,1'lük kısmını oluşturmaktadırlar. Bu da göstermektedir ki, TRA2 bölgesindeki kadınlarda, genel olarak 2 ve 3 çocuk sahibi olma eğilimi yaygındır.

Çocuk sahibi olan katılımcıların ağırlıklı ortalamaları alındığında görülmektedir ki, çocuk sahibi olan katılımcılar ortalama 3,36 çocuk sahibidirler. TÜİK'in tespitine göre bölgede ortalama sahip olunan çocuk sayısı 3,13 düzeyindedir. Bunu dikkate aldığımızda araştırmamıza katılan katılımcıların sahip olunan çocuk sayısı bakımından TRA2 bölgesini temsil etme kabiliyetine sahip olduğu görülmektedir.[119]

119 TÜİK, *İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Toplam Doğurganlık Hızı 2009-2016*, http:// www. tuik.gov.tr/ PreTablo.do? alt_id=1060, Erişim Tarihi: (13.09.2017).

TRA2 bölgesi, sahip olunan ortalama çocuk sayısı bakımından Türkiye'deki 26 istatistiki bölge içerisinde en yüksek ortalamaya sahip dördüncü bölge konumundadır. Sahip olunan ortalama çocuk sayısında Türkiye ortalamasının 2,10 olduğu düşünüldüğünde, TRA2 bölgesindeki kadınların, ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan kadınlara nazaran daha fazla çocuk sahibi oldukları söylenebilir.[120] Bu da bölgede nüfus artışının Türkiye ortalamasının bir buçuk katı kadar olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 5.5: Kaç çocuğunuz var? (Çocuğu olanlar)

EĞİTİM	1	2	3	4	5 ve üstü	Toplam
Okumadı	5,7	11,3	17,7	18,2	47,1	**100**
İlk ve orta	9,4	25,4	28,7	18,0	18,5	**100**
Lise	23,5	42,4	21,6	9,8	2,7	**100**
Üniversite	40,6	38,1	15,0	4,4	1,9	**100**
YAŞ						
Genç	36,6	37,8	17,0	5,9	2,7	**100**
Orta	9,9	33,1	29,1	15,9	12,0	**100**
Olgun	4,6	17,3	26,9	19,8	31,4	**100**
Yaşlı	3,0	5,6	11,5	21,8	58,1	**100**

Sahip olunan çocuk sayısı, kadınlarda eğitim düzeyi üzerinden incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir (P=,000). İlgili Tablo incelendiğinde, eğitim seviyesinin yükselmesiyle, sahip olunan çocuk sayısı arasında negatif bir ilişki görülmektedir. Eğitim almamış kadınların yüzde 47,1 oranındaki kısmı 5 ve üstü çocuk sahibi iken, üniversite eğitimi almış kadınlarda 1 çocuk sahibi olan kadınların oranı yüzde 40,6, 2 çocuk sahibi kadınların oranı ise yüzde 38,1 oranındadır. İlkokul ve ortaokul eğitimi almış kadınlarda, 3 çocuk sahibi olanlar başı çekerken, 2 çocuk sahibi olmak, yüzde 25,4 ile onu takip etmektedir. Lise eğitimi almış kadınlarda ise, 2 çocuk sahibi olma oranı yüzde 42,4 iken, bunu yüzde 23,5 oranıyla 1 çocuk sahibi olma takip etmektedir. Tüm bunlar da göstermektedir ki, eğitim seviyesi yükseldikçe, kadınlarda sahip olunan çocuk sayısı düşmektedir.

Eğitim seviyesi düşük olan kadınlarda çok daha fazla çocuk sahibi olma eğiliminin temel sebebi bölgede, çok çocuk sahibi olmanın bir zenginlik göstergesi olarak algılanması olabilir.[121] Bu noktada belirtilmelidir ki, zenginlik göstergesi denilerek, sadece dışarıdan aileye yönelen maddi zenginlik anlaşılmamalıdır. Bundan öte, çocuk sayısındaki artış, özellikle kırsal kesimde yaşayan ailelerde, daha fazla iş gücü anlamına gelmektedir. Bunun yanında, çocuk sayısındaki artış, üst

120 A.g.e.

121 A. Ö., Iğdır İl Sağlık Müdürlüğü, Mülakat: Havva Çaha vd., 9 Ağustos 2017.

kuşakların ilerleyen yaşlarında karşılaşabilecekleri, sağlık sorunları, maddi sorunlar, yaşlı bakımı gibi konularda bir garanti anlamına gelmektedir. Tabi ki, bu noktada eğitim seviyesi daha düşük gruplarda doğum kontrol yöntemleri hakkında yetersiz bilgi sahibi olma durumu da etkili olabilecek bir faktör olarak kabul edilebilir.

Daha eğitimli gruplarda ise, gerek kadınların işgücü piyasasına katılımı dolayısıyla ortaya çıkan bakım zorlukları nedeniyle çok çocuk sahibi olmaktan kaçınması, gerekse çok çocuğun bir zenginlik göstergesi olduğu yönündeki algının kırılması gibi durumlardan ötürü, daha az çocuk sahibi olma eğilimi gözlemlenmektedir. Bunun yanında da eğitim seviyesi yükselen kadının aile planlaması noktasında, bilinç seviyesinin yükseldiği tahmin edilebilir.

Sahip olunan çocuk sayısı, yaş üzerinden incelendiğinde, yapılan varyans analizinde anlamlı bir farklılık görülmektedir (P=,000). İlgili tabloda da görüleceği gibi (Tablo: 5.5), yaş arttıkça sahip olunan çocuk sayısında artma eğilimi görülmektedir. Genç kuşaklarda 2 çocuk sahibi olma oranı yüzde 37,8 iken, 1 çocuk sahibi olma oranı yüzde 36,6'dır. Orta yaş gurubunda ise, 2 çocuk sahibi olma oranı yüzde 33,1 iken, 3 çocuk sahibi olma oranı yüzde 29,1'dir. Olgun yaş grubunda, 5 ve üzeri çocuk sahibi olma oranı yüzde 31,4'tür ve bu oranı yüzde 26,9 ile 3 çocuk sahibi olma takip etmektedir. Yaşlı grubunda ise en yüzsek oran yüzde 58,1 ile 5 ve üzerinde çocuk sahibi olmak iken, bu oranı yüzde 21,8 ile 4 çocuk sahibi olmak takip etmektedir. Bu da katılımcılardan birinin belirttiği gibi eskiye nazaran sahip olunan çocuk sayısında ciddi bir azalmanın olduğunu göstermektedir.[122] Genç kuşaklar, üst kuşaklara nazaran daha az sayıda çocuk sahibi olma eğilimi göstermektedirler.

122 S. A., Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı, Mülakat: Havva Çaha vd., 20 Temmuz 2016.

Tablo 5.6: Kaç çocuğunuz var? (Evlilik yapanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
1	14,4	12,4	12,2	11,7
2	19,2	31,0	24,2	27,1
3	19,7	22,1	26,1	27,3
4	17,7	14,3	15,3	15,9
5	11,3	11,8	9,2	8,2
6	7,4	4,3	5,9	4,5
7	4,3	1,7	3,2	2,5
8	3,3	1,5	1,9	1,7
9	1,0	0,9	1,3	0,6
10	0,7	0	0,6	0,4
11	0,3	0	0	0
12	0,3	0	0	0,1
14	0,3	0	0	0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

TRA2 Bölgesinde yaşayan kadınların, sahip oldukları çocuk sayısı iller üzerinden incelendiğinde, varyans analizi açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (P=,000). İlgili tabloda da (Tablo 5.6) görüleceği üzere, sahip olunan çocuk sayısının en fazla olduğu grupları bütün illerde, 2 ve 3 çocuk sahibi katılımcılar oluşturmaktadır. Bu durum yukarıda açıklanan sahip olunan çocuk sayısının genel ortalamasıyla uyumluluk arz etmektedir. TUİK verileri incelendiğinde TRA2 bölgesindeki iller içerisinde sahip olunan çocuk sayısının en yüksek olduğu il ortalama 3,69 ile Ağrı'dır.[123] Bu ili, ortalama 2,96 ile Iğdır takip ederken, Kars ilinde sahip olunan çocuk sayısı ortalama 2,57'dir. Bölgede en az çocuk sahipliği ise, ortalama 2,0 ile Ardahan'da görülmektedir. Bu veriler gösteriyor ki, TRA2 bölgesindeki iller doğurganlık ortalaması bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde kalmaktadırlar. Ağrı, sahip olunan ortalama çocuk sayısının 4,33 olduğu Şanlıurfa ilinden sonra, 3,69 çocuk ile Türkiye'de yüksek doğurganlık ortalamasının olduğu ikinci il konumundadır. TRA2 bölgesi her ne kadar doğurganlık oranı olarak Türkiye ortalamasının üzerinde bulunsa da, her geçen yılda doğurganlık seviyesinde düşüş eğiliminin yaşandığı unutulmamalıdır. TÜİK verilerine göre bölgenin ortalaması 2009 yılında 3,46 iken, 2016 yılında doğurganlık ortalaması daha önce de belirtildiği üzere, 3,13'e gerilemiştir.[124] Bu eğilimin, yıllar içerisinde düzenli olarak, bütün illerde görüldüğü göz önüne alındığında, yakın gelecekte düşüş eğiliminin süreceği tahmin edilebilir.

123 TÜİK, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Toplam Doğurganlık Hızı, 2009-2016.

124 TÜİK, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Toplam Doğurganlık Hızı, 2009-2016.

5.2. İdealize Edilen Çocuk Sayısı Ve Cinsiyeti

Çalışma kapsamında, TRA2 bölgesindeki kadınların zihnindeki ideal çocuk sayısı da araştırılmıştır. Ucu açık bir soru vasıtasıyla katılımcılara yöneltilen bu soruyla, kadınların kaç çocuğa sahip olmayı istedikleri öğrenilmeye çalışılmıştır. İdealize edilen çocuk sayısını takiben çocuklar için idealize edilen cinsiyet de araştırma konusu edilmiştir. İdealize edilen çocuk cinsiyetini test etmek üzere katılımcılara, "Tek çocuğunuz olmuş olsa bunun kız mı yoksa erkek mi olmasını istersiniz?" tarzında bir soru yöneltilmiştir. Kadınların zihinlerindeki ideal çocuk sayısı ve cinsiyet, takip eden sayfalarda görüleceği gibi, eğitim seviyesi, yaş grubu ve yaşanılan iller üzerinden ayrıca çapraz analize tabi tutulmuştur.

Tablo 5.7: Sizce bir kadın kaç çocuk yapmalıdır?

	Sayı	Yüzde
1	152	4,8
2	1154	36,3
3	982	30,9
4	706	22,2
5	108	3,4
6	30	0,9
7	14	0,4
8	10	0,3
9	1	0,0
10	22	0,7
12	1	0,0
Toplam	**3180**	**100**

İdeal çocuk sayısı üzerinden oluşturulan ilgili tablo incelendiğinde (Tablo 5.7) kadınlarda ideal çocuk sayısının üç yaş çevresinde toplandığı görülür. Katılımcıların yüzde 36,3 oranındaki kısmı ideal olan çocuk sayısını 2 olarak belirtmişken, yüzde 30,9 oranındaki kısmı 3, yüzde 22,2 oranındaki kısmı ise 4 olarak belirtmiştir. Katılımcıların sahip olunabilecek ideal çocuk sayısının ağırlıklı ortalaması alındığında, kadınlarca ortalama ideal çocuk sayısının 2,95 olduğu görülmektedir. Yukarıdaki bölümde de aktarıldığı gibi, TRA2 bölgesinde ortalama çocuk sahipliği sayısının 3,36 olduğu düşünüldüğünde, kadınların hâlihazırda sahip oldukları çocuk sayısından daha az sayıda çocuk sahibi olmayı idealize ettikleri görülmektedir.

Bu noktada hatırlanması gereken ise, çalışmanın 4. Bölümü kapsamında incelenen, kadınların aileyi ilgilendiren konulardaki karar alma süreçlerine katılımlarında, kaç çocuk sahibi olunacağı konusunda fikirlerine müracaat edilme oranıdır. Tablo 4.26'da gösterilen veriler kapsamında, kadınların kaç çocuk sahibi olunacağı konusunda yüzde 60,2 oranındaki kısmına fikirlerinin danışılması,

bizlere idealize edilen çocuk sayısı ile sahip olunan çocuk sayısı arasında yaşanan bu farklılaşmayı açıklama imkânı sunmaktadır. Öyle ki, kaç çocuk sahibi olunacağı konusunda karar alma sürecine dahil olmaları kısıtlı kalan kadınlar, hâlihazırda mevcut çocuk sayısından daha düşük sayıdaki çocuğa sahip olmayı idealize etmektedirler. Bunun yanında, Türkiye genelinde sahip olunabilecek ideal çocuk sayısının 3,0 olarak görüldüğü hatırlandığında, TRA2 bölgesindeki kadınların, doğurganlık hızlarının diğer bölgelere nazaran daha yüksek olmasına rağmen, sahip olunabilecek ideal çocuk sayısında, diğer bölgelerde yaşayan hemcinsleriyle benzer bir algıya sahip oldukları söylenebilir.[125]

Tablo 5.8: Sizce bir kadın kaç çocuk yapmalıdır?

EĞİTİM	1	2	3	4	5 ve üstü	Toplam
Okumadı	2,2	25,7	29,9	28,8	13,4	**100**
İlk ve orta	4,1	33,9	31,6	25,1	5,4	**100**
Lise	6,7	44,5	32,3	13,9	2,5	**100**
Üniversite	8,0	47,6	27,4	15,5	1,5	**100**
YAŞ						
Genç	6,3	44,9	29,9	16,9	2,0	**100**
Orta	4,9	36,5	33,4	21,6	3,5	**100**
Olgun	3,4	28,1	30,2	28,4	9,9	**100**
Yaşlı	2,1	23,6	30,6	26,9	16,9	**100**

İdealize edilen çocuk sayısına bakış, katılımcıların eğitim durumları üzerinden incelendiğinde, varyans analizi açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmektedir (P=,000). Öyle ki, eğitim görmemiş kadınlarda, ideal çocuk sayısı sorusuna, en yüksek değerdeki cevap, yüzde 29,9 oranıyla 3 çocuk olarak verilmiştir. Diğer gruplarda ise, idealize edilen çocuk sayısı 2 çocuk olarak görülmektedir (Tablo 5.8). Fakat ilgili tablo incelendiğinde görülmektedir ki, eğitim seviyesi yükseldiği ölçüde, 2 çocuk sahibi olmayı idealize etme eğilimi artış göstermektedir. Bu da eğitim seviyesinin yükselmesiyle, idealize edilen çocuk sayısı arasında negatif bir bağlantı olduğu anlamına gelir. Eğitim seviyesi yükseldiği ölçüde, daha az çocuk sahibi olma düşüncesi yaygınlaşmaktır.

İdealize edilen çocuk sayısına bakış, katılımcıların yaş grupları üzerinden incelendiğinde, eğitim seviyesine benzer bir şekilde, yapılan varyans analizlerinde anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (P=,000). Tablo 5.8 içerisinde de gösterildiği üzere kuşaklar arasında, idealize edilen çocuk sayısında bir farklılaşma bulunmaktadır. Öyle ki, genç yaş grubundaki kadınlarda ideal çocuk sayısı yüzde 44,9 ile 2 çocuk sahibi olma olarak tespit edilmişken, bu durum orta yaş grubundaki kadınlarda

125 TÜİK, İstatistiklerle Kadın 2016", *Haber Bülteni 24643,* http://www.tuik .gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24643, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

yine 2 çocuk sahibi olarak görülmekle beraber, bu düşünceye sahip olan katılımcı oranının yüzde 36,5'e düştüğü görülmektedir. Olgun yaş grubundaki kadınlarda ve yaşlı yaş grubundaki kadınlarda ise idealize edilen çocuk sayısının en yüksek olduğu cevabın 3 olduğu görülmektedir. Tüm bunlar, genç kuşakların yaşlı kuşaklara nazaran daha az çocuk sahibi olma isteğine sahip olduklarını göstermektedir. Bu durumun genel bir eğilimin göstergesi olduğu düşünüldüğünde, ileriki yıllarda bölgede doğurganlık hızının daha da düşmesi beklenmelidir.

Tablo 5.9: Sizce bir kadın kaç çocuk yapmalıdır?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
1	2,4	6,4	5,3	6,2
2	27,6	45,9	36,1	40,7
3	33,6	29,7	28,6	30,2
4	30,4	14,1	22,9	17,0
5	3,9	2,6	2,9	3,6
6	0,6	0,9	1,3	1,2
7	0,4	0,2	1,0	0,2
8	0,2	0	0,9	0,2
9	0	0	0,1	0
10	0,8	0,3	0,9	0,6
12	0,1	0	0	0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

İdealize edilen çocuk sayısı hakkında kadınların görüşleri, yaşanan iller üzerinden incelendiğinde görülmektedir ki, Ağrı'da yaşayan kadınlar için, en ideal çocuk sayısı 3 çocuk (%33,6) ve 4 çocuk (%30,4) olarak öne çıkmaktadır. Bu durum da, diğer illerde yaşayan kadınlarla kıyaslandığında, Ağrılı kadınların idealize edilen çocuk sayısında diğer illerdeki kadınlardan daha yüksek sayıda çocuk sahipliğini idealize ettiklerini göstermektedir (Tablo 5.9). Bu bulgular yukarıda daha önce açıklanan sahip olunan çocuk sayısının, Ağrı ilinde diğer illerden daha yüksek olmasını doğrular niteliktedir. Ağrı dışında kalan illerde, ideal çocuk sayısı değişen oranlarda olmakla birlikte en yoğunluklu olarak 2 çocuk ve 3 çocuk olarak belirtilmiştir. İdealize edilen çocuk sayısının en düşük olduğu il ise Ardahan'dır. Ardahan'da yaşayan katılımcıların yüzde 45,9 oranındaki kısmı en ideal çocuk sayısının 2 olduğunu belirtirken, yüzde 29,7 oranındaki kısmı ise en ideal çocuk sayısının 3 olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum da, doğurganlık oranının Ardahan ilinde neden TRA2 bölgesi içerisinde en düşük seviyede olduğunun göstergelerinden birini oluşturmaktadır.

Tablo 5.10: Tek bir çocuğunuz olacak olursa bunun kız mı yoksa erkek mi olmasını istersiniz?

	Sayı	Yüzde
Kız	2026	63,8
Erkek	1151	36,2
Toplam	**3177**	**100**

Çalışma kapsamında, idealize edilen çocuk sayısının tespitini takiben, katılımcıların zihninde, çocuğun idealize edilen cinsiyeti de araştırılmıştır. Bu noktada belirtilmelidir ki, bu kapsamda yöneltilen soru, sadece evli katılımcılara değil, bütün katılımcılara yöneliktir. İlgili tablo incelendiğinde görülmektedir ki, katılımcıların yüzde 63,8 oranındaki kısmı, eğer tek bir çocukları olacak olursa, bunun kendi cinsiyetlerinden olmasını isterken, yüzde 36,2 oranındaki kısmı karşı cinsiyetten olmasını istemektedir. Türkiye'de erkek çocuk doğum oranının, kız çocuklardan daha fazla olmasına[126] ve Türkiye'deki hâkim kültürde, erkek çocuk sahibi olmanın daha önemli görülmesine[127] rağmen, katılımcıların tek çocuklarının olması durumunda bunun kız olmasını istemeleri, çocuğun cinsiyeti noktasında kadın bakış açısını göstermektedir.

Tek bir çocuk sahibi olunması durumunda, hangi cinsiyetin tercih edileceği sorusu, katılımcıların eğitim durumları üzerinden incelendiğinde eğitim almayan kadınlarla eğitim alan kadınlar arasında yüzdelik olarak bir farklılık göze çarpmaktadır. Fakat bu farklılık istatistiksel olarak dikkate alınacak kadar önemli bir farklılık değildir (P=,294). Eğitim grupları arasında, kız çocuğu isteyen kadınların en düşük olduğu grup, eğitim almayan kadınlardan oluşmaktadır (%59,8). Diğer gruplar arasında ise, kız çocuğunu tercih etme oranları birbirlerine çok yakın değerlerdedir (Tablo 5.11). Bu farklılığa rağmen bütün eğitim gruplarında yoğunlaşan cinsiyet tercihini kız çocuğu teşkil etmektedir.

126 TÜİK, *Temel Doğum İstatistikleri,* http:// www.tuik.gov.tr/ PreTablo.do? alt_id=1060, Erişim Tarihi: (14.09.2017).

127 Bkz. Çiğdem Kâğıtçıbaşı, Çocuğun Değeri, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1981.

Tablo 5. 11: Tek bir çocuğunuz olacak olursa bunun kız mı yoksa erkek mi olmasını istersiniz?

EĞİTİM	Kız	Erkek	Toplam
Okumadı	59,8	40,2	**100**
İlk ve orta	63,9	36,1	**100**
Lise	65,9	34,1	**100**
Üniversite	65,7	34,3	**100**
YAŞ			
Genç	63,3	36,7	**100**
Orta	66,7	33,3	**100**
Olgun	64,0	36,0	**100**
Yaşlı	55,8	44,2	**100**

Tek bir çocuk sahibi olunması durumunda, hangi cinsiyetin tercih edileceği sorusu, katılımcıların yaşları üzerinden incelendiğinde görülmektedir ki, yaşlı kadınların dışında kalan kuşaklarda, kız çocuğu olmasını isteyenlerin oranları birbirlerine çok yakın tespit edilmektedir. Yalnızca yaşlı kadınlarda kız çocuk sahibi olma tercihi, diğer gruplara nazaran daha düşük seviyede gözükmektedir. Fakat buna rağmen, tüm yaş gruplarındaki kadınların öncelikli tercihini kız çocuğuna sahip olma durumu oluşturmaktadır (Tablo 5.11). Yaşlı kadınlarla genç kadınlar arasındaki tercih farklılığını dikkate aldığımızda, kız çocuğu yönünde bir değişimin bölgedeki kadınlar arasında hakim olduğu görülmektedir.

Tablo 5.12: Tek bir çocuğunuz olacak olursa bunun kız mı yoksa erkek mi olmasını istersiniz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Kız	57,7	64,3	67,8	67,8
Erkek	42,3	35,7	32,2	32,2
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Tek bir çocuk sahibi olunması durumunda, hangi cinsiyetin tercih edileceği sorusu, katılımcıların yaşadıkları iller üzerinden incelendiğinde Ağrı ilinde yaşayan katılıcılar haricinde, diğer illerde yaşayan katılımcıların birbirlerine yakın oranlardaki kısmı kız çocuğunu tercih etmişlerdir (Tablo 5.12). Yalnızca Ağrı ilinde yaşayan katılımcılarda, kız çocuk tercihi diğer illerde yaşayan katılımcılara nazaran daha düşük seviyededir. Ağrı'da kız çocuğu tercih eden kadınların oranı Iğdır ve Kars'taki kadınlardan yaklaşık 10 puan düşük düzeydedir. Ancak unutmamak gerekir ki, Ağrı'daki kadınlar da kız çocuğundan yana tercihte bulunmaktadırlar. Ağrı'da tek çocukları durumunda bunun kız olmasını tercih eden kadınların oranı yüzde 57,7 iken, erkek olmasını tercih edenlerin oranı ise yüzde 42 düzeyindedir. Bu da kız tercihinin yaklaşık yüzde 15 düzeyinde erkek tercihinin

önünde olduğu anlamına gelmektedir. Iğdır ile Kars'ta kız çocuğu tercih eden kadınların oranı, erkek çocuğu tercih eden kadınların oranından iki kat daha fazladır. Bu verileri dikkate aldığımızda bölgedeki tüm illerde yaşayan kadınlar arasında tek çocuğa sahip olunması durumunda bunun kız çocuğu olması yönünde bir eğilimin baskın olduğu sonucuna varabiliriz.

5.3. Kız Çocuklarının Okutulmasına İlişkin Tutumlar

Çalışma kapsamında, katılımcıların kız çocuklarını okula gönderip göndermedikleri de araştırılmıştır. Hem TRA2 bölgesinin hem de Türkiye'nin özellikle geçmiş yıllarda önemli sorunlarından olan, kız çocuklarının eğitim hayatına katılması sorununun, katılımcılar üzerinden tespitinin yapılmasına çalışılmıştır. Bu sebeple, öncelikli olarak katılımcıların okul çağında kız çocuklarının var olup olmadığının tespiti yapılacak, bunu müteakip de, kız çocuğu olan katılımcıların, kız çocuklarının okullaşması hakkındaki tutumları analiz edilecektir.

İlgili tablo (Tablo 5.13) incelendiğinde görülmektedir ki, katılımcıların yaklaşık yarısının okul çağında kız çocuğu bulunmaktadır (%50,2). Okul çağında kız çocuğu olmayan katılımcıların oranı yüzde 49,8 olmakla birlikte bu grubun, içerisinde okul çağında kız çocuğu olan katılımcıların da var olduğu unutulmamalıdır.

Tablo 5.13: Okul çağında kız çocuğunuz var mı? (Çocuğu Olanlar)

	Sayı	Yüzde
Evet, var	1151	50,2
Hayır, yok	1142	49,8
Toplam	**2293**	**100**

Yukarıda ifade edildiği gibi, kız çocuğu olan ailelerin, çocuklarını okula gönderip göndermediği de ele alınan konulardan biri olmuştur. İlgili tablo incelendiğinde görülmektedir ki (Tablo 5.14), katılımcıların yüzde 93,5 oranındaki kısmı tüm kız çocuklarını okula gönderdiklerini belirtmişlerdir. Bu denli yüksek eğilim, kız çocuklarının okullaşmasına olumsuz bakan geleneksel değerlerin bölgede aşıldığını göstermektedir. Bilindiği gibi kız çocuklarının okullaşmasına karşı toplumumuzda geçmişte olumsuz bir tutum söz konusuydu. Geleneksel değerlerin en fazla baskın olduğu TRA2 bölgesinde kız çocuklarının okullaşmasına ilişkin bu denli olumlu tutum, toplumumuzda kadınların lehine olan değişimi resmetmektedir.

Kız çocuklarının okullaşması konusunda, son yıllarda hem devlet hem de sivil toplum eliyle gerçekleştirilen projeler, kız çocuklarının okula gönderilmesini hızlandırmıştır. Yaşanan bu değişim sürecinde devletin gerçekleştirdiği düzenlemeler hakkında bir katılımcının söyledikleri ilgi çekicidir:

> "Son yıllarda kızların çoğu okula gitmeye başladı. Hükümetin verdiği desteklerle aileler ekonomik olarak rahatladı. Özellikle ders materyallerinin ücretsiz dağıtılması kız çocuklarının okullaşmasında çok önemli oldu. Biz 2000'lerin başında evleri gezerken evlerde okumayan onlarca kız çocuğuyla karşılaşıyorduk. Ama artık çok az kişinin çocuğu okumuyor."[128]

Gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, verilen eğitim teşvikleri ve yürütülen bilinçlendirme çalışmalarının, toplumun kız çocuklarının okutulması konusunda bilinç seviyesinin artmasına ve dönüşüm geçirmesine yardım etmektedir. Bu konuda yaşanan dönüşüm hakkında, gerçekleştirilen odak grup çalışmasında edinilen bilgiler, dönüşümün niteliğini aktarması açısından önemlidir:

> "Eskiden kızların okumasının günah olduğunu söylerlerdi. Bu nedenle kızlarımızı okula göndermezdik. Şimdi ise böyle bir şey kalmadı. Genel olarak insanlar kız çocuklarını okutmaya çalışıyorlar."[129]

Yukarıda da vurgulandığı gibi, kız çocuklarının okullaşması noktasında TRA2 bölgesinde olumlu yönde seyreden bir dönüşüm yaşanmaktadır. Fakat buna rağmen kız çocuklarının okutulması konusunda katılımcıların yüzde 1,1 oranındaki kısmı, okula göndermediklerini, yüzde 4,4 oranındaki kısım ise, kız çocuklarının bazılarını okula gönderdiklerini belirtmişlerdir. Kız çocuklarının bazılarını okula gönderen yüzde 4,4 oranındaki kısım için, kız çocuklarının okullaşmasına karşıdır denemeyecektir; çünkü kısmi de olsa, çocuklarını okula göndermektedirler. Bu gruptaki katılımcılar için, bazı kız çocuklarının okula gönderilememesinin sebebi maddi zorluklar olabileceği gibi, kız çocuklarını eskiden göndermeyip şimdi göndermeye başladıkları da olabilir.[130] Bazıları içinse, özellikle küçük yaştaki kız çocuklarının okula ulaşım noktasında sorunlar çekildiği için okula gönderilemedikleri öne sürülebilir.[131] Dolayısıyla bazı kız çocuklarını okula göndermeyenlerin bu tutumu değer yargılarından çok koşullarla bağlantılı olabilir. Bunu da bir varsayım olarak kabul ettiğimizde bölgede yaşayan ailelerin yüzde 99 oranında kız çocuklarını okula gönderme eğiliminde olduklarına hükmedebiliriz.

128 B. Ş., Ak Parti Meclis Üyesi, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

129 Muhtarlarla yapılan odak grup çalışmasından. Çalışmayı yapan Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

130 S. K., Kars MHP Kadın Kolları Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Oğuzhan Altınkoz, 7 Ağustos 2017.

131 Kars Kağızman Park Odak Grup Görüşmesinde Bir Ev Hanımı, Görüşmeyi Gerçekleştiren: Havva Çaha ve Gözde Özer, 8 Ağustos 2017.

Tablo 5.14: Kız çoğunuzu/çocuklarınızı okula gönderiyor musunuz? (Çocuğu Olanlar)

	Sayı	Yüzde
Tüm kız çocuklarını okula gönderiyoruz	1076	93,5
Bazılarını gönderdik, bazılarını göndermedik	51	4,4
Kız çocuklarını okula göndermek istemiyoruz	13	1,1
Diğer	11	1,0
Toplam	**1151**	**100**

Bu noktada kız çocuklarının okullaşması noktasında yaşanan bir diğer sorun da erken yaşta evlilikten ötürü okuldan ayrılma olarak görülebilir. Kız çocuklarının erken yaşta evlenmesi, genellikle TRA2 bölgesindeki kırsal alanda yaşayan bir sorun olarak karşımıza çıkmakta ve çok yaygın olmamakla beraber, yine de göz önünde bulundurulması ve bilinçlendirilme çalışmalarının yapılması gereken bir sorunu teşkil etmektedir. Bu konuda bir katılımcının dikkat çektiği husus önemlidir:

> "Burada eğitime bakış çok güzel. Yüzde 1'lik bile sorun yok. Ancak, liseye giden öğrencilerde kaçma olayı var. Maalesef var. Öğrencilerin geneli köyden geliyor. Evlilik biraz da cazip geliyor. Örneklerini görüyor. Evden kaçanlarla ilgili bir projemiz devam ediyor. Evden kaçıp pişman olanları görsel olarak belgesel yaptık ve okullarda gösteriyoruz. Veliler artık çocuklarını eğitime yönlendiriyorlar."[132]

Kız çocuklarının okullaşmasını sağlayan katılımcılar, kendi eğitim seviyeleri üzerinden incelendiğinde, yapılan istatiksel analiz kapsamında gruplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (P=,002). Eğitim almamış katılımcıların yüzde 86,2 oranındaki kısmı tüm kız çocuklarını okula gönderdiklerini belirtmişlerdir ki, kendileri eğitim almayan bir grubun, alt kuşaklarının eğitimini teşvik ettikleri sonucuna ulaşılabilir. Bu noktada şu da belirtilmelidir ki, kız çocuklarının okutulmasında, var olan yasal zorunluluklar da, okullaşma oranının yükselmesinde etkili olmaktadır. Eğitim almayan katılımcıların, yüzde 10,2 oranındaki kısmı, bazı çocuklarını okula gönderdiklerini bazılarını ise göndermediklerini belirtmişlerdir. Çocuklarını okula göndermeyenler ise, eğitim almayan katılımcıların yüzde 2,9 oranındaki kısmını oluşturmaktadır. İlgili tabloda gösterildiği üzere (Tablo 5.15), eğitim almış kadınlarda, çocuklarını okula gönderme tutumunun çok daha gelişmiş olduğu gözlemlenmektedir.

132 Z. O. Göle Kaymakamı, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

Tablo 5.15: Kız çoğunuzu/çocuklarınızı okula gönderiyor musunuz? (Çocuğu olanlar)

EĞİTİM	Tümünü gönderiyor	Bazılarını Gönderiyor	Göndermiyor	Diğer	Toplam
Okumadı	86,2	10,2	2,9	0,7	**100**
İlk ve orta	94,9	3,2	0,6	1,2	**100**
Lise	98,8	0,6	0,6	0	**100**
Üniversite	96,9	1,6	0	1,6	**100**
YAŞ					
Genç	93,1	5,6	1,3	0	**100**
Orta	96,6	1,9	1,1	0,4	**100**
Olgun	92,2	5,3	0,8	1,6	**100**
Yaşlı	73,0	18,9	5,4	2,7	**100**

Kız çocuklarının okullaşma tutumu yaş üzerinden incelendiğinde istatistiksel olarak yaş grupları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülür (P=,000). İlgili tabloda da görüleceği gibi, kız çocuklarının okula gönderme noktasında en düşük performans yaşlı kadınlarda mevcuttur (%73,0). Fakat bu grubun kız çocuklarının okullaşmasına karşı olduğu anlamına gelmez. Çünkü yaşlı grubuna dâhil katılımcıların yüzde 18,9 oranındaki kısmı, bazı çocuklarını okula göndermektedirler. Kız çocuklarını okutmayan yaşlı grubuna dâhil katılımcıların oranı ise yüzde 5,4'tir. Diğer yaş gruplarında ise, kız çocuklarının okutulması noktasında çok daha iyi bir performans görülmektedir. Bu da göstermektedir ki, TRA2 bölgesinde, kuşaklar arasında kız çocuklarının eğitilmesi üzerine bir uzlaşma vardır ve gelecekte kız çocuklarının okullaşma oranlarında bir artış beklenmelidir.

Tablo 5.16: Kız çoğunuzu/çocuklarınızı okula gönderiyor musunuz? (Çocuğu Olanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Tüm kız çocuklarını okula gönderiyoruz	90,7	98,0	89,9	96,7
Bazılarını gönderdik, bazılarını göndermedik	6,5	1,0	6,7	2,4
Kız çocuklarını okula göndermek istemiyoruz	2,0	0	1,9	0,3
Diğer	0,8	1,0	1,5	0,6
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kız çocuklarının okullaşması iller üzerinden incelendiğinde, yapılan istatiksel analiz kapsamında iller arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (P=,002). Kız çocuklarının hepsini okula gönderdiğini belirten katılımcıların, en yüksek oranlı olduğu il, Ardahan iken (%98,0), en düşük oranlı il Iğdır'dır (%89,9). Bu noktada Ardahan'ın, TRA2 bölgesinin diğer illerine bir örnek oluşturduğu söylenebilir. Bölge coğrafyasının birbirine benzer fiziki koşullar göstermesine, devlet teşviklerinin her yerde aynı uygulanmasına rağmen, TRA2 bölgesi içerisindeki iller arasında kız çocuklarının

okullaşma oranları noktasında farklılaşmanın olması, konu hakkında bilincin iller düzeyinde farklılık göstermesinin bir sonucudur. Bu noktada Ardahan ilinde, kırsal alanlarda dahi kız çocuklarının okula gönderilmesi hakkında bir bilincin geliştiğini, bir katılımcının şu sözlerinden çıkarmamız mümkündür:

> "Bizde kız çocuğunu okutmaya karşı hiç ayrım yok. Kızlar daha çok okutulur. Kızdır, yazıktır kan ayaktır derler bizim burada. Gitsin okusun kendisini kurtarsın. Mesela benim oğlum 17 yaşında okumadı, biz hiç gocunmadık. Dedik okumadı burada işler yapar. Ama bizim köyde bir kız okumamıştı köy seferber oldu. Derneğimizin faaliyeti var. Biz müzeye bir sandık koyduk gelen kişiler para atıyor. O parayı kızın ailesine veriyoruz okusun diye."[133]

Kız çocuklarının okullaşması noktasında, en düşük katılımcı oranına sahip il olan Iğdır'da ise durum sadece kız çocuklarının okutulması üzerine yaşanan bir bilinç eksikliği değil, aynı zamanda, toplumsal koşulların bir sonucu olarak belirginleşmektedir. Bir katılımcının konu hakkında söylediği, "Okullaşma oranı yüksek. Fakat okuldan alma durumu var; ama Iğdır kökenli aileler değil Doğubayazıt ve Ağrı kökenli aileler daha çok,"[134] tespitinden de anlaşılacağı üzere, göç gibi değişim süreçleri Iğdır'daki kız çocuklarının okullaşma oranlarına olumsuz yönde etki etmektedir.

5.4. Engelli Çocuk Sahipliği Ve Çocuklara Yönelik Alt Yapı İmkânları

Çalışmanın bu kısmında, katılımcıların engelli çocuk sahipliği durumları incelenecek, bunu takiben de katılımcıların engelli ve engeli olmayan çocuklarının, park, bahçe, sosyal tesis gibi olanaklardan ne ölçüde yararlandığı araştırılacaktır. Bu noktada katılımcı sayısı bu konuyu anlamlı bir şekilde analiz etmek için yetersiz kaldığı için, katılımcıların eğitim durumu, yaş ve yaşadıkları iller üzerinden analiz edilmeyecektir. Çocuk gelişimi için zaruri bir ihtiyaç olan fiziksel ihtiyaçların ve yine çocuk gelişimi açısından çok önemli bir konumda bulunan sosyalleşme ihtiyacının giderilebilmesi için, TRA2 bölgesindeki illerde yeterli imkânların bulunup bulunmadığının tespiti, önemlidir. Aynı zamanda, park, bahçe ve sosyal tesisler kadınların sosyalleşme alanlarını teşkil ettiğinden, çalışmanın bu bölümünde çocuklara yönelik altyapı imkânları, kadınların da sosyalleşebilme imkânlarıyla birlikte incelenecektir.

Türkiye'de 2011 yılı TÜİK verilerine göre yaklaşık 4 milyon 883 bin engelli bulunmaktadır ki bu da Türkiye nüfusunun yüzde 6,6 oranındaki kısmını oluşturmaktadır.[135] Yine TÜİK verilerine göre,

133 Z. Ö., Kars Boğatepe Köyü Çevre ve Yaşam Derneği Başkanı, Girişimci Ev Hanımı, Mülakat: Havva Çaha vd. 8 Ağustos 2017.

134 Z. B. A., Iğdır Kadın Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Oğuzhan Altınkoz, 9 Ağustos 2017.

135 TÜİK, "Dünya Nüfus Günü 2015"**,** *Haber Bülteni 18617*, www.tuik.gov.tr/ PreHaber Bultenleri. do?id= 18617, Erişim Tarihi: (14.09.2017).

24 yaş ve altı genç ve çocuk engellilerin toplam engellilere oranı yüzde 38,3 olduğuna göre,[136] Türkiye'de genç ve çocuk engelli nüfusu yaklaşık 1 milyon 870 bin kişidir. Tüm bunlar, Türkiye'de engelli nüfusun ne kadar ciddi bir yekunu teşkil ettiğinin bir göstergesidir.

Tablo 5.17: Engelli herhangi bir çocuğunuz var mı? (Çocuğu olanlar)

	Sayı	Yüzde
Evet, var	107	4,7
Hayır, yok	2186	95,3
Toplam	**2293**	**100**

İlgili tabloda (Tablo 5.17) gösterildiği üzere, katılımcıların yüzde 4,7 oranındaki kısmı engelli bir çocuğu olduğunu belirtirken, yüzde 95,3 oranındaki kısmı, engelli bir çocuğu olmadığını belirtmiştir. Bu verileri dikkate aldığımızda TRA2 bölgesinde Türkiye ortalamasının altında engelli çocuk bulunduğunu söyleyebiliriz.

TRA2 bölgesinde yaşayan kadınların gündelik hayatlarında karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri hem çocuklarına hem de kendilerine yönelik yeterli düzeyde park, bahçe ve sosyal tesisisin var olmamasıdır. İlgili tabloda (Tablo 5.18) görüleceği üzere, katılımcıların yalnızca yüzde 26,6 oranındaki kısmı yaşadıkları yerde kentsel tesis imkânlarının yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların yüzde 73,3 oranındaki büyük bir kısmı ise kentsel tesis imkânlarının yaşadıkları yerlerde gelişmediğini belirtmişlerdir. Çalışma kapsamında bir katılımcının, kadınların sosyal hayatları için imkânlar yeterli mi? sorusuna verdiği "hiçbir şey yok, yani bir parkımız bile yok" cevabı, durumun vahametini ortaya koyması açısından önemlidir.[137]

Tablo 5.18: Yaşadığınız yerde çocuklarınızı götüreceğiniz yeterli park, bahçe, sosyal tesis var mı?

	Sayı	Yüzde
Evet, var	845	26,6
Hayır, yok	2330	73,3
Diğer	3	0,1
Toplam	**3178**	**100**

Yaşadıkları yerlerde, kentsel tesis imkânlarının yeterliliği hakkındaki görüşleri, katılımcıların eğitim durumları üzerinden incelendiğinde eğitim düzeyleri bakımından katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (P=,002). Tablo 5.19 çerçevesinde gösterildiği gibi,

136 TÜİK, Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010, http://www. tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017, Erişim Tarihi: (14.09.2017).

137 Y. A., Ağrı Ziraat Odası Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

eğitim almamış katılımcıların yüzde 80,2 oranındaki kısmı, diğer eğitim gruplarından daha yüksek oranlı olarak, yaşadıkları bölgede kentsel tesis imkânlarının var olmadığını belirtmişlerdir. Eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte, yaşadıkları bölgede kentsel tesis imkânlarının yeterli olmadığını belirten katılımcıların oranında da azalma görülmektedir. Öyle ki, kentsel tesis imkânlarının yeterli olmadığını belirten katılımcıların oranı, üniversite mezunlarında yüzde 69,7 oranına gerilemektedir.

Tablo 5.19: Yaşadığınız yerde çocuklarınızı götüreceğiniz yeterli park, bahçe, sosyal tesis var mı?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Toplam
Okumadı	19,8	80,2	**100**
İlk ve orta	28,1	71,8	**100**
Lise	27,4	72,4	**100**
Üniversite	30,3	69,7	**100**
YAŞ			
Genç	25,4	74,4	**100**
Orta	27,1	72,9	**100**
Olgun	28,4	71,5	**100**
Yaşlı	24,0	76,0	**100**

Eğitim durumu üzerinden yaşanan bu farklılaşmanın temel nedenlerinden biri, eğitimli nüfusun genelde kent merkezlerinde yaşamayı tercih etmesinden dolayı, sosyal imkânlara erişilebilirliklerinin diğer gruplardan daha yüksek gerçekleştiği öne sürülebilir. Fakat bu durum kentsel tesis imkânlarının TRA2 bölgesinde yaşayan katılımcılarca yeterli görülmesine neden olmamaktadır. Her eğitim grubundan katılımcıların büyük çoğunluğu kendilerinde sosyal imkânların gelişmemiş olmasından şikâyet etmektedir ki, bu durum kadınların sosyalleşme süreçlerini doğrudan olumsuz etkilemektedir.

Yaşadıkları yerlerde, kentsel tesis imkânlarının yeterliliği hakkındaki görüşleri, katılımcıların yaşları üzerinden incelendiğinde görülmektedir ki, her yaş grubundan katılımcıların büyük çoğunluğu, yaşadıkları yerlerde yeterli derecede kentsel tesisin bulunmadığını belirtmektedirler. Kuşaklar arasında eğlence anlayışının ve ihtiyacının değişken olabileceği de düşünüldüğü zaman, şehirlerdeki park, bahçe ve sosyal tesislerin hiçbir yaş grubuna tam anlamıyla hitap etmediği öne sürülebilir.

Tablo 5.20: Yaşadığınız yerde çocuklarınızı götüreceğiniz yeterli park, bahçe, sosyal tesis var mı?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, var	23,5	27,3	25,8	30,4
Hayır, yok	76,5	72,7	74,2	69,2
Diğer	0	0	0	0,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Yaşadıkları yerlerde, kentsel tesis imkânlarının yeterliliği hakkındaki görüşleri, katılımcıların yaşadıkları iller üzerinden incelendiğinde görülmektedir ki, TRA2 bölgesindeki illerin tamamında kentsel tesis imkânları yetersizdir. Iğdır ilinde yaşayan katılımcıların yüzde 74,2 oranındaki kısmı, yaşadıkları yerlerde, sosyal imkânların yetersiz olduğunu belirtmektedirler. Sosyalleşme sorunları yaşayan kadınlar, altyapı imkânsızlığından ötürü kendilerine sosyalleşebilecekleri alanlar bulmaya çalışmaktadırlar. Bu sebeple kadınlar, Halk Eğitim Merkezleri gibi, bina noktasında imkânları bulunan kurum ve kuruluşların imkânlarından yararlanmak suretiyle sosyalleşmelerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu durum Iğdır'da yapılan odak grup çalışmasında da dile getirilmiştir:

> "Park, bahçe ve alışveriş imkânları ilçede yok. İnsanların negatif enerjilerini atabilecekleri bir alan yok. Sinema, tiyatro gibi kültürel aktiviteler bulunmamakta. Kahvehanelerde kadınlar da oturabiliyor. Halk eğitim merkezi kurslarını sosyal etkinlik alanı olarak kullanıyorlar, bu yüzden kurslara katılım fazla oluyor, insanlar muhabbet etmeye ve sosyalleşmeye geliyor."[138]

Ardahan ilinde yaşayan katılımcıların yüzde 72,7 oranındaki kısmı da, yaşadıkları yerlerde park, bahçe ve sosyal tesislerin yetersiz olduğunu belirterek, kentte kadınların ve çocukların sosyalleşmeleri için gerekli imkânların bulunmadığını öne sürmüşlerdir. Bu noktada bir katılımcının aşağıdaki tespiti önemlidir:

> "Kura Nehri kenarında yeni park yapıldı. Onun dışında fazla park yok. AVM maalesef yok. Hiç sosyal alan yok. Halk konserleri, kermesler olabilir ama bunlar da yok. En azından bir yerden başlamak lazım. Bunun nedeni maddi sıkıntı değil kültür ve bilinç oluşturuyor. Bilişsel sorunlar nedeniyle bunlar yapılmıyor. İstesek yapabiliriz. Belediye bunları yapabilir. Tiyatro oyunları olabilir, yaygınlaştırılabilir."[139]

Kars ilinde yaşayan katılımcıların yüzde 69,2 oranındaki kısmı, yaşadıkları yerlerde park, bahçe ve sosyal tesislerin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Diğer TRA2 bölgesi illeriyle kıyaslandığında en

138 Tuzluca Halk Eğitim Merkezi'nde gerçekleştirilen odak grup çalışması. Çalışmayı yapan Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

139 N. A., Kadın Girişimci, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

düşük katılımcı oranı Kars ilinde görülmekle birlikte neredeyse üç kişiden ikisinin kentteki park ve bahçe alt yapısını yetersiz bulması önemli bir sorun olarak kaydedilmelidir. Kars ilinde kadınların ve çocukların sosyalleşmesi açısından bir toplumsal baskı bulunmamakla birlikte, kadınların sosyalleşebilecekleri tesisler yetersiz bulunmaktadır.[140] Bu konuda bir katılımcı şu görüşleri dile getirmiştir: "Park, bahçe ve sosyal imkânlar yeterli değildir. İmar planında park alanı olarak gözüken alanlar da açıkçası şu an dolu, yeni park yapılabilecek yer de yoktur."[141] Bu görüşleri esas aldığımızda kentte kısa vadede alt yapı sorununun giderilmesinin zor olduğu söylenebilir.

Bu noktada, Ağrı ilinde yaşayan katılımcılar, diğer illerde yaşayan katılımcılara kıyasla daha yüksek oranlı olarak (%76,5) sosyal imkânsızlıktan şikâyetçidirler. Bu konuda bir katılımcının Ağrı hakkındaki tespiti önemlidir:

> "Kadınların sosyal ve kültürel alanı ve park yok. Kadınların sosyalleşmelerini sağlayacak mekânlar yok. Cumhuriyet meydanı dışında mekân yok. Yüzüncü yıl parkını gençler ele geçirmiş aile gitmiyor artık."[142]

Kadınların ve çocukların sosyalleşmesi açısından, altyapı yetersizliği bulunan Ağrı ilinde, kadınlar açısından bir diğer sorun da, kapalı toplum yapısı dolayısıyla, kadınların sosyalleşme imkânlarının kısıtlanması sorunudur. Bu noktada bir katılımcının söyledikleri kaydedilmeye değerdir:

> "Bence bir yerdeki park bahçe sayısının çok olması kadınların sosyalleşeceği ortamların olacağı anlamına gelmez. Çünkü sorun zihniyetten kaynaklanmaktadır. Kadınların dışarı çıkmasını dedikodu mezesi yapan bir zihniyetin olduğu yerde alışveriş merkezi de olsa, park bahçe de olsa kimse gitmez. Kısaca zihniyeti değiştirmeden koşulların oluşturulmasının hiçbir mantığı yoktur."[143]

Ağrı ilinde yaşayan kadınlar, bir yandan altyapı yetersizliği dolayısıyla sosyalleşmede sorunlar yaşarken, bir yandan da toplumsal baskılar sonucunda sosyalleşememektedirler. Toplumsal baskının diğer TRA2 illerine nazaran daha yoğun görüldüğü bu ilde, kadınların ve çocukların sosyalleşememesi sorunu, kadınlar açısından ciddi bir sorunu teşkil etmektedir.

140 F. C., Kars Aktif İş Kadınları Derneği Başkanı-Azerbaycan Evi Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha vd., 5 Ağustos 2017.

141 R.E., Kars Belediyesi Kadın Çalışmaları Birimi, Mülakat: Adem Çaylak vd., 7 Ağustos 2017.

142 M. K., Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

143 O. O., Patnos Halk Eğitim Müdür Yardımcısı, Mülakat: Adem Çaylak, 23 Temmuz 2016.

Kars - Fotoğraf: Mukadder Yardımcıel

6. BÖLÜM

AİLENİN EKONOMİK PROFİLİ

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
SERHAT DEVELOPMENT AGENCY

6. BÖLÜM
AİLENİN EKONOMİK PROFİLİ

TRA2 bölgesindeki ailelerin ekonomik profilini öğrenmek için, konut ve özel eşya sahipliği üzerinde de durmak gerekiyor. Bunun için çalışmamızın bu bölümü bölgedeki ailelerin gelir düzeyi, konut ve araba mülkiyeti ile evde bulundurulan eşyaların çeşitliliğini ortaya koyacak sorulara ayrılmıştır.

Bölge'de ev mülkiyeti oranı yüzde 60'ların üstünde seyrederken, gündelik yaşamın artık vazgeçilmez aletleri haline gelen televizyon, buzdolabı ve çamaşır makinesinin neredeyse her eve girdiği gözlenmektedir. Bunda ulusal çapta yaygınlaşan büyük firmaların servis ve satış ağının yanı sıra alım gücündeki artışın ve fiyatlardaki düşüşünün etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca uzun vadeli taksit imkânlarının, gelir düzeyi düşük olmasına rağmen, dayanıklı tüketim malzemelerinin her eve girmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Ailedeki ekonomik refah, insanların kişisel ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânıyla da ilişkilidir. Bu bağlamda bölgede çalışan kadının kendine dair tasarrufta bulunduğu, kendi ihtiyaçlarını kendisinin karşıladığına yapılan bir mülakatla tanıklık ediyoruz:

> "İlk başlarda çalışan bayan bulmakta zorlandık. Şu an ise 30'a yakın bayan çalışanımız var. Bu rakam toplam çalışanımızın yüzde 40'ını geçiyor. Tüm çalışanlarımız, maaşlı, sigortalı ve mesai saatlerine riayet ederek çalışıyor. Bu da kadınların kendi ekonomik özgürlüklerini kazanmaları için çok uygun bir ortam hazırlıyor. Şunu söyleyebilirim ki, bize sürekli çeşitli internet siteleri üzerinden yapılan alışverişe ait kargolar geliyor. Bunlar genelde eşarp, makyaj malzemesi ve takı gibi bayanların ihtiyaçlarına yönelik. Bu da kadın çalışanlarımızın az veya çok denilemez ama sonuçta ekonomik özgürlüklerini ellerine aldıklarını gösteriyor.[144]

Görüldüğü üzere kadının kendi kişisel ihtiyacını karşılama düzeyi, aynı zamanda ekonomik bağımsızlığıyla ilişkilidir. Bölgedeki kadınların yaşamakta olduğu mahrumiyet kadınların ekonomik alanda rahatlamalarıyla çözüme ulaşabilir.

6.1.Ailenin Mülkiyet Durumu

Ailenin ekonomik profilini tespit etmede en önemli unsurlardan birisi konut sahipliğidir. Araştırmaya katılan kadınların 2368'i oturduğu evin kendilerinin olduğunu belirtmiştir. Tablo 6.1'de de görüldüğü üzere kadınların yüzde 73,9'u ev sahibiyken, yüzde 21,1'i kiracı durumundadır. Lojmanda oturanlar dikkate alınmayacak kadar düşük düzeydedir.

144 A. E., Diyadin Jeotermal Genel Müdürü, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

Tablo 6.1: Yaşadığınız konutun mülkiyet durumu nedir?

	Sayı	Yüzde
Ev sahibiyiz	2368	73,9
Kiracıyız	676	21,1
Lojmanda oturuyoruz	16	,5
Ev sahibi değiliz ama kira ödemiyoruz	134	4,2
Diğer	12	,4
Toplam	**3206**	**100**

Eğitim düzeyi, konut sahibi olma noktasında kadınlar arasında bir farklılık yaratıyor mu? Bu soruya çapraz analizlerin yanı sıra varyans analizi üzerinden bakabiliriz. Tablo 6.2'de görüldüğü gibi ev sahibi olma oranı eğitim düzeyi yükseldikçe düşmektedir. Buna karşın kiracı oranı ise eğitim düzeyine paralel olarak artış göstermektedir. Ev sahibi olmakla eğitim arasında bir ilişki görülmüş olmasına rağmen bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmamaktadır (P=,240).

Eğitimli kadınların kirada diğerlerine göre daha fazla oranda oturuyor oluşu çalışma durumuyla açıklanabilir. Üniversite mezunu olan kadınlar, kendileri veya eşleri maaşlı çalıştığı için doğal olarak daha mobil bir hayat yaşamaktadırlar. Bu da kaçınılmaz olarak kirada oturmayı zorunlu kılmaktadır. Bu araştırmada eğitim düzeyinin kadınlarda artmasına paralel olarak kirada oturma eğilimindeki artışın bununla bağlantılı olduğunu akla getirmektedir.

Konuya yaş grupları üzerinden bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu görülür (P=,000). Bu farklılık yaşlıların gençlere göre daha fazla oranda ev sahibi olmasından kaynaklanıyor. Tablo 6.2'de görüldüğü gibi, genç kuşakla yaşlı kuşak arasında ev sahibi olma noktasında yaklaşık yüzde 14 düzeyinde bir farklılık bulunmaktadır. Türkiye'deki yaşam şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda bunun anlaşılır bir durum olduğu söylenebilir. Zira ev sahibi olmak çoğu zaman belli bir birikimi gerektir. Bu da doğal olarak yaşa paralel seyreder. Yaşlıların gençlere göre daha fazla oranda ev sahibi oluşu, buna karşın gençlerin yaşlılara göre daha fazla oranda kirada kalıyor oluşu bununla bağlantılı olabilir.

Tablo 6.2: Yaşadığınız konutun mülkiyet durumu nedir? Eğitim ve Yaş Dağılımı

EĞİTİM	Ev sahibi	Kiracı	Lojman	Ücretsiz oturuyor	Diğer	Toplam
Okumadı	76,8	17,3	,6	5,0	,3	**100**
İlk ve orta	73,2	20,7	,3	5,2	,5	**100**
Lise	72,8	23,1	,3	3,5	,3	**100**
Üniversite	73,4	24,7	1,4	,5		**100**
YAŞ						
Genç	72,1	23,0	,6	4,1	,2	**100**
Orta	68,3	26,6	,6	3,9	,5	**100**
Olgun	77,7	16,8	,3	4,8	,4	**100**
Yaşlı	85,7	10,2	,4	3,3	,4	**100**

Oturulan evin mülkiyetine sahip olma oranı iller arasında ciddi bir farklılık göstermemekle birlikte, Iğdır diğer illere göre (%76,4) araştırmaya katılanların ev sahipliği açısından ilk sırada gelmektedir. Aynı zamanda Iğdır yüzde 18,8 ile kirada oturanların sayısının da en az olduğu ildir. Ev sahibi olanların oranının en az olduğu il Kars'tır. Iğdır'la ikisi arasındaki fark yalnızca yüzde 4 olup, dikkate alınmayacak kadar düşük düzeydedir. Benzer bir durum kirada oturma noktasında da göze çarpmaktadır. En fazla kirada oturulan il olan Ardahan ile en az oturulan yer olan Iğdır arasındaki fark yüzde 4 düzeyindedir. Yapılan varyans analizine göre yaşanılan konutun mülkiyet durumu noktasında iller arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur (P=,133). Başka bir deyişle, illerin bu konuda sergilediği performans birbirine oldukça yakındır.

Tablo 6.3: Yaşadığınız konutun mülkiyet durumu nedir? İller arası dağılım

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Ev sahibiyiz	74,5	72,2	76,4	72,2
Kiracıyız	21,1	22,9	18,8	21,6
Lojmanda oturuyoruz	,7	,7	,4	,2
Ev sahibi değiliz ama kira ödemiyoruz	3,1	3,9	4,3	5,5
Diğer	,6	,3		,5
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Ailelerin ekonomik durumunu test etmek için ayrıca ailelerin araba sahipliğine de bakılmıştır. Bu bağlamda ailelerin araç sahibi olma oranlarına bakacak olursak, ailelerin çoğunun arabasının olmadığı görülür. Arabası olanlar toplam katılımcılar üzerinden yüzde 40 düzeyinde iken, arabası olmayanlar yüzde 60 civarındadır. Bu da iki grup arasında yaklaşık yüzde 20 düzeyinde bir farkın bulunduğu anlamına gelmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Araştırmaya katılanlara binek araç anlamında arabalarının olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. Kamyon, kamyonet, traktör, otobüs gibi araçlar hakkında soru sorulmamıştır. Dolayısıyla arabasının olmadığını belirten bazı ailelerde bu tür araçlardan bulunabilir. Benzer bir durum arabası olanlar için de geçerlidir.

Tablo 6.4: Ailenizin arabası var mı?

	Sayı	Yüzde
Evet, var	1281	40,0
Hayır, yok	1920	59,9
Diğer	4	,1
Toplam	**3205**	**100**

Ailenin arabaya sahip olmasının katılımcıların eğitim düzeyindeki dağılımına bakacak olursak, üniversite eğitimi aldığını belirtenlerin ailelerinin arabaya sahip olma oranı diğerlerine göre belirgin biçimde üst düzeydedir. Üniversite mezunu kadınların bulunduğu ailelerde arabası olanların oranı yüzde 61 iken okumayan kadınların bulunduğu ailelerde bu oran yüzde 27 düzeyindedir. Bu, üniversiteli kadınların bulunduğu ailelerin okumayan kadınların bulunduğu ailelere göre iki kat daha fazla otomobil sahibi olduğu anlamına gelir. Genel olarak bakıldığında eğitim düzeyiyle arabaya sahip olma durumunun doğru orantılı olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, eğitim düzeyi arttıkça arabaya sahip olma oranı da artmaktadır (Tablo 6.5).

Üniversite mezunu olanların sosyal ve iş hareketliliğinin daha yüksek olduğunu söylemek yerinde olacağı için eğitim düzeyi yüksek olanların bir arabaya sahip olma durumunun yüksek olması da bir sürpriz değildir. Yapılan frekans analizi de farklı eğitim düzeyine sahip kadınlar arasında arabaya sahip olma noktasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğunu gösteriyor (P=,000).

Tablo 6.5: Ailenizin arabası var mı? Eğitim düzeyi ve yaş ile ilişkisi

EĞİTİM	**Evet**	**Hayır**	**Toplam**
Okumadı	27,4	72,4	**100**
İlk ve orta	37,2	62,6	**100**
Lise	44,4	55,6	**100**
Üniversite	61,0	39,0	**100**
YAŞ			
Genç	42,3	57,7	**100**
Orta	42,8	57,2	**100**
Olgun	37,5	62,1	**100**
Yaşlı	28,5	71,1	**100**

Benzer biçimde sosyal hareketlilik, yaşlılarda daha az olduğu için genç, orta ve olgun yaş grubunun arabaya sahip olma oranının daha yüksek olması normal karşılanacak bir durumdur. Nitekim bu araştırmada da bir arabaya sahip olduğunu belirtenlerin yaş grubuna baktığımızda olgun ve yaşlı kişilerin genç ve orta yaştaki kişilere oranla araba sahibi olma oranının daha düşük olduğu gözlenmektedir (Tablo 6.5). Arabaya sahip olma noktasında gençlerle yaşlılar arasında yüzde 14

kadar bir farkın olduğu anlaşılmaktadır. Gençlerin yaşlılara göre daha fazla araba sahibi oluşu nasıl açıklanabilir? Gençler, yaşlılara göre daha fazla eğitimli kuşağı oluşturmaktadır. Bu da genç kuşakların ekonomik yaşamına pozitif yönde bir etki oluşturmaktadır.

Tablo 6.6: Ailenizin arabası var mı? İller arası karşılaştırma

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, var	39,3	42,6	34,7	43,1
Hayır, yok	60,7	57,2	65,3	56,5
Diğer		,2		,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Arabaya sahip olmak bakımından iller arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır? İlgili tablonun ve varyans analizinin yardımıyla bu sorunun cevabına baktığımızda yüzde olarak büyük bir farklılık olmamakla birlikte var olan farklılığın istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu görülür (P=,005).Tablo 6.6'da görüldüğü gibi, iller arasında en fazla araba sahibi olan yer Kars'tır. Buna karşın en az araba sahibi olunan il ise Iğdır'dır. İkisi arasındaki fark yüzde 8 kadardır. Yukarıdaki tablolarda analiz edildiği gibi ev sahipliği konusunda Iğdır'ın performansı diğer illerden küçük bir farkla da olsa daha yüksektir. Oysa araba sahibi olma noktasında diğer illerden daha düşük bir performans sergilediği anlaşılmaktadır. Bu husus maddi durumla ilgili olduğu gibi araba kullanma kültürü ve ihtiyacıyla da bağlantılı olabilir. Yukarıda ifade edildiği gibi araba sahipliği tüketim alışkanlığı, yapabilirlik, ilgi ve heves gibi faktörlerle bağlantılı bir husustur. Kars'ın bu noktada Iğdır'a göre daha ileride olduğu anlaşılmaktadır.

6.2. Evde Bulunan Eşyalar

Yaşanılan evin mülkiyeti ve bir arabaya sahip olmanın dışında ailelerin ekonomik profili evde bulundurdukları ortak kullanım eşyalarıyla da ortaya konulabilir. Bu doğrultuda araştırmaya katılanların evlerinde bulundurdukları eşyalara (Tablo 6.7) baktığımızda müzik seti/kasetçaların en az sahip olunan eşya olması ilgi çekicidir. Müzik seti/kasetçalara sahip olma oranı yüzde 31,5 iken, onu 62,4 oranıyla bulaşık makinesine sahip olanlar takip etmektedir. Araştırmaya katılanların sadece yüzde 2,1'inde buzdolabı ve televizyon yok iken 3,1 oranında katılımcı bir çamaşır makinesine sahip olmadığını bildirmiştir. Bu verileri dikkate aldığımızda buzdolabı, çamaşır makinesi ve televizyonun neredeyse bölgedeki her eve girdiğini söyleyebiliriz.

Tablo 6.7: Evinizde aşağıdaki eşyalar var mı?

	Var	Yok
Buzdolabı	97,9	2,1
Çamaşır makinesi	96,9	3,1
Televizyon	97,9	2,1
Bulaşık makinesi	62,4	37,6
Müzik seti/kaset çalar	31,5	68,5

Evde bulundurulan eşyanın eğitim düzeyindeki dağılımına baktığımızda, eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte evde bulaşık makinesine sahip olma oranıyla müzik setine sahip olma oranının arttığı görülmektedir. Üniversite eğitimi aldığını bildirenlerin ailelerinde bulaşık makinesine sahip olma oranı yüzde 79,3 ile diğer eğitim düzeylerindekilere göre daha yüksektir. Aynı şekilde üniversite eğitimi alanların ailelerinde müzik seti sahipliği yüzde 52'dir. Eğitim düzeyi yüksek olanların bulaşık makinesine sahip olma durumlarının yüksek olması şaşırtıcı değildir. Çalışmanın 7. Bölümünde ayrıntısıyla değinileceği üzere bir işte ücretli çalışma oranının en yüksek olduğu eğitim düzeyi üniversite mezunlarıdır. Bu doğrultuda çalışma hayatıyla ev hayatını bir arada yürütmenin en iyi yolu ev işlerini kolaylaştıracak aletlerin yaygın kullanılmasıdır. Bundan dolayı iş hayatında daha fazla olan üniversite mezunları aynı zamanda evde de ev işini kolaylaştırıcı ürünlere sahiplik açısından üst sıralarda yer almaktadır.

Eğitim düzeyinin yüksek olduğu ailelerde böyle bir tablo çıkmasına karşın, okumadığını bildirenlerin yüzde 42,5'i evinde bulaşık makinesi olduğunu belirtirken, sadece yüzde 18,3'ü müzik setine sahip olduğunu bildirmiştir. Evde sahip olunan eşya açısından dikkat çekici diğer bir konu, bütün eğitim düzeylerinde buzdolabı, çamaşır makinesi ve televizyona sahip olma oranı yüzde 90'ların üstünde olmasıdır. Bu oran üniversite ve lise mezunu olduğunu belirtenlerde yüzde yüze yaklaşmış durumdadır (Tablo 6.8).

Tablo 6.8: Evde sahip olunan eşyanın eğitim düzeyi ve yaş düzeyindeki dağılımı

EĞİTİM	Okumadı		İlk+Orta		Lise		Üniversite	
	Var	*Yok*	*Var*	*Yok*	*Var*	*Yok*	*Var*	*Yok*
Buzdolabı	94,3	5,7	98,2	1,8	99,7	,3	99,5	,5
Çamaşır makinesi	92,8	7,2	96,8	3,2	99,1	,9	99,5	,5
Televizyon	94,7	5,3	98	2	99,7	,3	99,3	,7
Bulaşık makinesi.	42,5	57,5	61,2	38,8	73	27	79,5	20,5
Müzik seti	18,3	81,7	26,1	73,9	42,7	57,3	52	48
YAŞ								
	Genç		**Orta**		**Olgun**		**Yaşlı**	
Buzdolabı	98,7	1,3	97,8	2,2	98,1	1,9	93,5	6,5
Çamaşır makinası.	97,3	2,7	97,4	2,6	96,8	3,2	93,5	6,5
Televizyon	98,2	1,8	98,1	1,9	98,1	1,9	95,1,	4,9
Bulaşık makinası.	61,1	38,9	62,7	37,3	65,3	34,7	57,3	42,7
Müzik seti	37,8	62,2	30	70	26,9	73,1	21,6	78,4

Evde bulunan eşyanın yaş düzeyinde dağılımına bakıldığında bir müzik setine sahip olmayla yaş arasında ters orantı olduğu görülmektedir. Yani yaş ilerledikçe müzik setine sahip olma oranı düşmektedir. Genç kuşaktakilerin müzik setine karşı daha ilgili olduğu gerçeğini dikkate aldığımızda bu durumun şaşırtıcı olmadığını söyleyebiliriz. Buzdolabı, çamaşır makinesi ve televizyona sahip olma oranları bütün yaş gruplarında yüzde 90'nın üstündedir (Tablo 6.8).

Evde sahip olunan eşyanın TRA2 illeri arasında karşılaştırması yapıldığında ilk söylenecek şeylerden birisi Ardahan ve Kars'taki ailelerin bulaşık makinesine ve müzik setine sahip olma oranlarının Ağrı ve Iğdır'a göre daha yüksek olmasıdır. Tablo 6.9'daki verilerden anlaşıldığı üzere buzdolabı, çamaşır makinesi ve televizyona sahip olma oranı bütün illerde yüzde yüzlere yaklaşırken, bulaşık makinesine sahip olma oranı Ardahan'da yüzde 74, Kars'ta ise 70,4 düzeyindedir. Oysa bu oran Ağrı'da yüzde 52, Iğdır'da ise yüzde 58.5 düzeyindedir. Bulaşık makinesinin bir yandan ailenin ekonomik durumuyla, bir yandan da kadının çalışma yaşamında yer alışıyla bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bölümlerde yapılan analizlerde görüldüğü gibi Ardahan ile Kars ekonomik göstergeler itibariyle bazı noktalarda Ağrı ile Iğdır'ın önünde seyretmektedirler.

Tablo 6.9: Evinizde aşağıdaki eşyalar var mı? İller arasında karşılaştırma

	Ağrı		Ardahan		Iğdır		Kars	
	var	*yok*	*var*	*yok*	*var*	*yok*	*var*	*yok*
Buzdolabı	97,8	2,2	96,9	1,7	98,3	1,7	98,4	1,6
Çamaşır makinesi	97,0	3,0	97,3	2,7	95,9	4,1	97,3	2,7
Televizyon	97,4	2,6	98,0	2,0	98	2	98,5	1,5
Bulaşık makinesi	52,0	48,0	74,0	26,0	58,5	41,5	70,4	29,6
Müzik seti/kasetçalar	29,7	70,3	33,2	66,8	29,8	70,2	33,8	66,2

Diğer taraftan evde bulunan eşyaların çeşitliliği, evin veya arabanın mülkiyetinin olup olmaması, kadınlar için refahın olduğu anlamına gelmez. Çünkü refah bazı durumlarda kadına yansımayabilmektedir. Türkiye genelinde olduğu gibi TRA2 bölgesinde de servet ve mülkiyet genel olarak erkeğin üzerine kayıtlı bulunmaktadır. Bu duruma işaret eden katılımcılardan biri bu hususu şu ifadelerle dile getirmiştir: "Kadınlar arasında yoksulluk yaygındır. Açıkçası eşi zengin olsa da kadın yoksuldur. Çünkü zenginlik çoğu zaman kadınla paylaşılmıyor."[145] Bu ifadeleri doğru kabul edecek olursak, o zaman refahın kadınlara erkeklerle paralel düzeyde yansıması için kadınların da mülkiyet ve servete ortak olmaları gerektiğini söyleyebiliriz.

6.3. Ailenin Gelir Elde Etme Yolları

Bu bölümde araştırmaya katılan ailelerin, geçimlerini hangi yollardan sağladığına değinilmektedir. Geçimini sağlamak için şehir dışına çıkma durumlarından, evde satmak için bir ürün üretip üretmediklerine kadar çeşitli yönlerden ailelerin ekonomik profili ortaya konulmaktadır

Yapılan mülakatlarda kadınların ekonomik getiri elde etmek için bazı yöntemler uyguladıkları dile getirilmiştir. Bir katılımcının şu ifadeleri bu gerçeğe dikkat çekmektedir:

> "Cumartesi günü Erzurum caddesinde bayanlarımız tandır olur, pasta olur, geleneksel üretim yaparak bunları sergiliyorlar. Köydeki bayanlar bile, merkezdeki marketlerle anlaşarak, evlerinde ürettikleri tandır ekmeklerini satıyorlar. Artık kadınlarımız para kazanma yöntemlerini öğreniyorlar. Tabi eksiklerimiz çok."[146]

Elbette bu bütün illerde ve her yerde yaygın olarak gerçekleşen bir durum değildir. Fakat yaygınlaştırılırsa etkili olma potansiyeli barındırdığı söylenebilir.

145 R. E. Kars Belediyesi Kadın Çalışmaları Birimi, Mülakat: Adem Çaylak v.d., 07 Ağustos 2017

146 M. E. Ağrı Esnaf ve Sanatkar Odalar Birliği, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2017.

Araştırmaya katılanların aile geçimini nasıl sağladıklarına baktığımızda maaşlı işten geçimini sağlayanların oranı yüzde 45 ile ilk sırada gelmektedir. Türkiye'de toplam nüfus artmasına rağmen tarımsal istihdam oranı azalmaktadır. Bunun bir göstergesi de TRA2 bölgesindeki illerde karşımıza çıkmaktadır. Zira araştırmaya katılanlardan 3,8 oranında tarımdan, 8,2 oranında ise hayvancılıktan geçimini sağlayan aile bulunmaktadır. Dikkat çekici bir diğer veri ise serbest meslekten geçimini sağlayanların yüzde 22,9 ile ikinci sırayı alıyor olmasıdır (Tablo 6.10).

Tablo 6.10: Aileniz geçimini nasıl sağlıyor?

	Sayı	Yüzde
Maaşlı işten	1441	45,0
Serbest meslekten	734	22,9
Ticaretten	462	14,4
Hayvancılıktan	262	8,2
Tarımdan	122	3,8
Diğer	179	5,6
Toplam	**3200**	**100**

Bu verileri TÜİK'in istihdam verileriyle birlikte ele aldığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkıyor: TÜİK'in 2017 Mayıs ayı raporuna göre, tarım sektöründe çalışan sayısı 37 bin, tarım dışı sektörlerde çalışan sayısı ise 584 bin kişi artmıştır. İstihdam edilenlerin yüzde 19,6'sı tarım, yüzde 18,9'u sanayi, yüzde 7,5'i inşaat, yüzde 54'ü ise hizmetler sektöründe yer almıştır.[147] Türkiye genelinde tarımda istihdam bu kadar yüksekken TRA2 bölgesinde neden düşüktür? Bunun bir nedeni maaşlı işte çalışanların içinde tarım ve hayvancılıkla ilgili bir sektörde ücretle çalışanların olabileceği gibi bir diğer neden olarak da TRA2 bölgesindeki tarım arazilerinin durumu gösterilebilir. Bir de araştırma örneklemi içinde daha çok şehir merkezlerindeki kadınlar yer almıştır. Tarımsal faaliyet genel olarak köylerde yürütülmektedir. Araştırma örneklemi içinde köylerde yaşayan kadınlar sınırlı sayıda yer aldığı için tarımla geçinen aileler tam olarak araştırmaya yansımamış olabilir.

147 TÜİK, "İşgücü İstatistikleri Mayıs 2017", *Haber Bülteni 24630,* http:// www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24630, Erişim Tarihi: (01.09.2017).

Tablo 6.11: Tarım Alanları Verisi, 2016[148]

	Toplam alan	Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin alanı		Sebze bahçeleri alanı	Meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı
		Ekilen	*Nadas*		
TRA2	**6 586 969**	**5 157 833**	**1 300 887**	**64 846**	**63 403**
Ağrı	3 605 555	2 397 492	1 200 476	6 844	743
Kars	2 013 312	1 985 212	19 193	19	8 888
Iğdır	686 278	534 138	40 994	57 902	53 244
Ardahan	281 824	240 991	40 224	81	528

Görüldüğü üzere toplam tarımsal alana oranla ekilen alan karşılaştırması yapıldığında Ağrı ilk sırada gelmektedir. Sadece Ağrıda nadasa bırakılan alan, bütün illerde nadasa bırakılan alanların tamamından daha geniştir. Ayrıca Iğdır'da bulunan sebze bahçeleri alanı diğer illerin sebze bahçelerinin toplamından neredeyse 9 kat daha büyüktür.

Bu tablodan çıkan sonuca göre, bölgede ekilebilir topraklar üzerinden tarıma dayalı bir istihdam seferberliği yapılacak olursa bunun bütün bölgelere eşit düzeyde yapılmasının hatalı olacağıdır. Çünkü toprakları tarıma pek de müsait olmayan Ardahan ile toprakları tarımda önemli bir potansiyele sahip Iğdır'a aynı oranda destek vermek gerekli potansiyeli ortaya çıkaramayabilecektir.

Diğer taraftan geçimini kazanma biçiminin iller arasında anlamlı bir farklılık gösterdiği araştırmanın bir diğer sonucunu oluşturmaktadı r (P=,000). Kadınların, illerin kendilerine özgü koşulları içinde istihdam seferberliğine katılmalarının önü açılmalıdır. Bu bağlamda Iğdır'da tarıma yönelik bilgilendirici toplantılar ve kursların yaygınlaştırılması ve yine tarıma yönelik desteğin artırılması kadınların iş olanaklarını geliştirme açısından önem taşımaktadır.

Ailenin geçimini sağlama biçiminin eğitim düzeyleri arasındaki dağılımına bakılacak olursa (Tablo 6.12), maaşlı bir işte çalışmayla eğitim düzeyi doğru orantılı bir şekilde artmaktadır. Okumayıp bir maaşlı işte çalışanların oranı yüzde 32 iken, üniversite mezunu olup maaşlı bir işte çalıştığını söyleyenlerin oranı yüzde 62'den biraz fazladır.

Burada bir noktaya daha dikkat çekmek gerekiyor: Hangi eğitim düzeyinde olursa olsun ailelerin geçimini kazanma biçimi bir maaşlı iş aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu, bölgede her eğitim düzeyinin çalışma olanağı bulduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca okumadığını belirtenlerin yüzde 5,3'ü tarım, yüzde 11,3'ü hayvancılık, yüzde 27,6'sı serbest meslekle geçimini sağladığını belirtmiştir ki, bu oranlar diğer eğitim düzeylerinden yüksektir.

148 TÜİK, *Tarım Alanları 2016,* http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.d o?alt_id=1001, Erişim Tarihi: (14.09.2017).

Tablo 6.12: Aileniz geçimini nasıl sağlıyor? Eğitim ve yaşla ilişkisi

EĞİTİM	Maaş	Ticaret	Tarım	Hayvancılık	Serbest Meslek	Diğer
Okumadı	32,4	11,3	5,3	11,3	27,6	12,1
İlk ve orta	42,0	15,2	3,9	8,5	24,9	5,5
Lise	52,4	14,4	2,4	6,6	21,5	2,7
Üniversite	62,2	16,5	3,8	5,0	11,6	,9
YAŞ						
Genç	44,9	15,2	3,6	9,1	25,5	1,7
Orta	43,9	17,0	3,6	6,9	23,8	4,8
Olgun	45,2	12,8	4,1	8,6	21,9	7,5
Yaşlı	48,6	8,6	4,5	5,8	11,5	21,0

Ayrıca Tablo 6.12'den anlaşıldığı üzere TRA2 bölgesinde en fazla oranda, eğitim düzeyi düşük kadınların aileleri tarım ve hayvancılıkla ilgilenmektedir.

Ailenin geçimini kazanma biçiminin yaş düzeylerindeki dağılımına bakıldığında, bir maaşlı işle geçimini sağlama ile bulunulan yaş arasında belirgin bir farklılık olmadığı görülmektedir. Fakat fark yüzde 4 düzeyinde olmasına rağmen yaşlıların gençlere oranla daha fazla bir maaşlı işle geçimini sağlaması dikkat çekilmesi gereken bir detaydır. Fakat bu fark, ticaretle geçimini sağlama durumunda gençlerin lehine dönmektedir. Gençlerin yüzde 15'inden fazlası ticaretle uğraşırken, bu oran orta yaş düzeyinde yüzde 17, olgun yaş düzeyinde yüzde 12,8, yaşlılardaysa yüzde 8'in üzerindedir. Bir diğer ayrıntı ise serbest meslekle uğraştığını söyleyen gençlerin oranının, bütün yaş düzeylerinden fazla olmasıdır. Bu oran yaşlılarda yüzde 11,5 iken, gençlerde yüzde 25,5'tir.

Her eğitim düzeyinde insanların iş bulmasının nedenlerinden birisi de illerde açılan istihdam sağlayıcı kurum ve kuruluşlardır. Yapılan mülakatlardan da anlaşıldığı üzere eğitim düzeyi düşük olsa da iş bulma imkânının mümkün olduğu söylenebilir. Örneğin İŞKUR Ağrı il müdürü, kendilerine yapılan başvurularda genel olarak ilköğretim düzeyinde kişilerin katılım sağladığı, Toplum Yararına Program (TYP) kapsamında vatandaşların üç, altı ve dokuz aylık dönemler halinde çalışabildiklerini söylemiştir.[149]

Ailenin geçimini kazanma biçiminin iller arasındaki dağılımına baktığımızda tablo 6.13'te gösterildiği gibi, bütün illerde maaşlı bir işten geçimini kazanmanın, en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Maaşlı bir işten geçimini kazananların oranı yüzde 54 ile en yüksek Ardahan'da gerçekleşirken, bu oran en düşük seviye (%38,6) ile Ağrı'da gerçekleşmiştir.

149 G. G., İŞKUR Ağrı İl müdürü, Mülakat: Ömer Çaha-Havva Çaha, 12 Temmuz 2016.

Tablo 6.13: Aileniz geçimini nasıl sağlıyor? İller arası karşılaştırma

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Maaşlı işten	38,6	54,0	43,5	48,1
Serbest meslekten	30,9	12,4	24,3	19,4
Ticaretten	15,0	14,7	13,8	14,1
Hayvancılıktan	8,6	8,9	5,2	9,5
Tarımdan	4,0	2,9	4,5	3,7
Diğer	2,9	7,2	8,7	5,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

TRA2 bölgesinde kadınlara geçimlerini sağlamak için istihdam yaratacak önemli adımlar atılabilir. Fakat istihdam olanakları bölge özelinde gerçekleştirilmelidir. Örneğin Tuzluca'da yapılan odak grup toplantısında dikkat çekilen noktalar şunlardır: Tuzluca'da mera hayvancılığıyla seracılığın desteklenmesi ve tuz terapi merkezlerinin oluşturulması büyük öneme sahiptir.[150]

Ayrıca bölgede dikkat çekilen konulardan birisi hayvancılık ve tarıma dayalı gelir elde etmenin gerilediğidir. Bu çalışmada da ortaya konulduğu üzere bu tespit bir gerçekliği yansıtmaktadır. Bu doğrultuda yapılan mülakatta da bu konuya dikkat çekilmiştir: "Tarım ve hayvancılıkta gerileme vardır. Pazar sorunu yaşanıyor. Üretici ürününü satamıyor, girdi masrafları karşılanamıyor."[151]

Araştırmaya katılanların gelir elde etme yollarını öğrenmek için eşlerinin gurbete gidip gitmedikleri de sorulmuştur. Bu oranlara bakmadan önce Ağrı'da yapılan bir mülakattan hareketle Ağrı'da ki göç olgusuna değinmek yerinde olacaktır:

> "Gerek siyasi, gerekse başka nedenlerle görev sürelerinin bu kadar kısa olması Ağrı'nın sorunlarını çözümsüz bir hale getirmektedir. Son iki sene içerisinde Ağrı'dan 30 bin insan göç etmiştir. Eğer ilçeleri de bu sayıya dâhil edersek 37 bin kişi gibi bir rakamla karşılaşmaktayız. Mülki amirlerinin bile sağlık, eğitim ve sosyal hayat gibi sorunları bahane ederek kendi ailelerini getirmediği Ağrı'dan bu göçün olması gayet doğaldır."[152]

Fakat başka bir mülakatta ise Ardahan özelinde göçün artık eskisi gibi ve eski düzeyde gerçekleşmediğine değinilmiştir:

"Bana göre göç konusu bitti. Göç tarifine uyan bir göç Ardahan'da yok. Göç nasıl oluyor? Ailece karar alınır, eşyasını satar, yükler, yer ayarlar. Özellikle 80'li yıllarda oldu. Terörden dolayı kaçtı. Terk ettiler. Ama 80-2000 arasında azalan bir gerçek göç var. Yansımaları bugüne kadar devam ediyor.

150 Tuzluca Odak Grup Toplantısı, Mülakat: Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

151 O. A., Iğdır Esnaf Sanatkarlar Odası Sicil Memuru, Mülakat: Adem Çaylak, 9 Ağustos 2017

152 S. A., Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha ve Mehmet Dikkaya, 20 Temmuz 2016.

Ailenin merkezi büyükşehirde oluşmuş. Gençler okuyup o tarafa doğru meylediyor. Gidince iş buluyor, evleniyor. Anne baba burada yaşıyor. Yaşlanınca da çocuğunun yanına gidiyor."[153]

Bir diğer mülakatta ise göçün doğrudan işsizlikle bağlantısına değinilmiş, "İşsizlik büyük sorun. İş yüzünden göç ediyorlar buradan" diye belirtilmiştir.[154] Iğdır'daki göç olgusuna bakacak olursak orada da yapılan mülakatlarda "Göçün sebebi maddi duruma bağlı" ifadesi kullanılmıştır.[155]

Tablo 6.14: Eşiniz çalışmak için gurbete gidiyor mu?

	Sayı	Yüzde
Evet, gider	406	17,7
Hayır, gitmez	1866	81,4
Diğer	21	,9
Toplam	**2293**	**100**

Araştırmaya katılan evli kadınlara yöneltilen, "Eşiniz çalışmak için gurbete gidiyor mu" sorusuna gelen cevaplara baktığımızda "evet, gider" diyenlerin oranı yüzde 17,7 iken "hayır" diyenlerin oranı yüzde 81'den fazladır (Tablo 6.14).

Eşinin çalışmak için başka bir yere gittiğini belirtenlerin yaş ve eğitim düzeylerine baktığımızda, okuma düzeyiyle "evet" yanıtı arasında ters bir orantı olduğu görülmektedir. Okumayanlar ile ilk ve ortaokul mezunları arasında bu oran yüzde 19'lardayken, Üniversite mezunlarında yüzde 11,6'dır. Yaş ile ilişkisine baktığımızda ise, genç ve orta yaş gruplarında eşlerin gurbete gitme oranı daha yüksek iken, yaşlılarda daha düşüktür. Ayrıntılar Tablo 6.15'te verilmiştir. Üniversite eğitimi alanların gurbete gitme oranlarının düşüklüğü, iş olanakları açısından daha az sıkıntı yaşadıklarını göstermektedir.

153 F. K., Ardahan Belediye Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

154 K. S., Tuhafiye dükkânı çalışanı, Mülakat: Havva Çaha, Gözde Özer, 8 Ağustos 2017.

155 A.T., Iğdır Belediyesi Başkan Yardımcısı, Mülakat: Adem Çaylak, 9 Ağustos 2017.

Tablo 6.15: Eşiniz çalışmak için gurbete gidiyor mu? Eğitim ve yaş ile ilişkisi

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	19,8	79,1	1,1	**100**
İlk ve orta	19,3	80,0	,7	**100**
Lise	12,1	86,8	1,1	**100**
Üniversite	11,6	87,3	1,1	**100**
YAŞ				
Genç	21,8	77,4	,9	**100**
Orta	23,2	76,3	,4	**100**
Olgun	12,5	86,7	,8	**100**
Yaşlı	8,4	88,6	3,0	**100**

Eşlerin çalışmak için gurbete gitmesinin iller arasındaki dağılımına baktığımızda, eşin gurbete gitme oranı Ardahan'da 8,5 düzeyiyle en düşük seviyedeyken 25,5 ile Ağrı'da en üst seviyededir (Tablo 6.16).

Eşlerin gurbete hangi tür işleri yapmak üzere gittiği araştırmada sorulmamıştır. Ancak bilindiği kadarıyla bölgeden Türkiye'nin Batı bölgelerine geçici olarak çalışmak üzere gidenler genelde niteliksiz gerektirmeyen inşaat, bağ ve bahçe gibi gündelikli işler için gitmektedirler. Dolayısıyla bölgeden başka bölgelere daha çok niteliksiz işlerde çalışmak üzere insan gücü gittiği söylenebilir. Öte yandan bir ilden başka bölgelere çalışmak üzere gitmenin temelinde yatan ana faktör o ildeki iş ve istihdam imkânının yetersizliğidir. Araştırmada elde edilen bulguları esas aldığımızda Ağrı'nın diğer bölge illerine göre bu konuda daha dezavantajlı konumda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir zamanlar tarım ve hayvancılık ve bağlı sektörlerle ilgili üretim merkezi olan bölge giderek tüketici konumuna düşmüş bulunmaktadır. Bu da doğal olarak işsizliğe yol açmaktadır.

Bu arada yapılan varyans analizine göre eşlerin çalışmak üzere gurbete gitmesi bakımından iller arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (P=,000).

Tablo 6.16: Eşiniz çalışmak için gurbete gidiyor mu? İller arası karşılaştırma

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, gider	25,5	8,5	15,6	18,3
Hayır, gitmez	73,3	90,7	84,0	80,7
Diğer	1,3	,9	,4	1,0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Eşinin çalışmak üzere gurbete gittiğini belirten katılımcılara ayrıca eşlerinin ne kadar süreyle gurbete gittiği sorulmuştur. Gelen cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla en fazla gurbete gidiş süresi 1 ila 7 ay arasında değişmektedir. Bu iki süre limiti içinde gurbete gidenlerin oranı yaklaşık yüzde 67

düzeyindedir. Araştırma bulgularına göre bir aydan daha az süreyle gurbete gidip çalışanlar da bulunmaktadır. Bu durumda olan katılımcı eşlerinin oranı yüzde 12 düzeyindedir. Yine 8 ila 12 ay arasında gurbete gidenlerin oranı da azımsanmayacak kadar yüksek olduğu söylenebilir (%14). Gurbete daha çok emek gerektiren işlerde çalışanların gittiğini göz önünde bulundurduğumuzda gurbete gitmenin daha çok gençler arasında yoğun olduğunu söyleyebiliriz. Bu da bölgedeki illerde görülen önemli sosyolojik sorunlardan birine işaret etmektedir. Zira çok sayıda yeni evlenmiş veya küçük yaşta çocuğu olan baba, ailesinin geçimini sağlamak için eşini ve çocuklarını terk ederek gurbete gitmek zorunda kalmaktadır.

Tablo 6.17: Senenin ortalama kaç ayını gurbette geçirir? (Eşi gurbete çıkanlar)

	Sayı	Yüzde
Bir aydan az	50	12,3
1-3 ay arası	135	33,3
4-7 arası	135	33,3
8-12 ay arası	57	14,1
Diğer	28	6,9
Toplam	**405**	**100**

Gurbette geçirilen süre bakımından eğitim düzeyi anlamlı bir farklılık yaratmakta mıdır? Bu sorunun cevabını Tablo 6.18'deki çapraz analizlerde bulabiliriz. Tablodaki verilerden anlaşıldığı kadarıyla eğitim düzeyi yüksek olan kadınların eşleri daha az süreyle gurbete gitmektedir. Eşi bir aydan daha az süreyle gurbete gidenlerin oranı okumayanlarda yüzde 6 iken, üniversite mezunlarında yaklaşık yüzde 29 düzeyindedir. En büyük fark üniversite mezunlarıyla diğerleri arasında görülmektedir.

Konuya yaş üzerinden bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın var olduğu görülmektedir (P=,001). İlgili tabloda görüldüğü gibi yaşlı kadınların eşleri diğerlerine göre daha az süreyle gurbette kalmaktadır. Buna karşın genç ve olgun yaştaki kadınların eşleri daha fazla gurbette vakit geçirmektedirler.

Tablo 6.18: Senenin ortalama kaç ayını gurbette geçirir? Eğitim ve yaş ile ilişkisi

EĞİTİM	Bir aydan Az	1-3 ay	4-7 ay	8-12 ay	Diğer	Toplam
Okumadı	6,1	39,8	35,7	14,3	4,1	**100**
İlk ve orta	12,7	32,1	32,5	16,0	6,8	**100**
Lise	14,3	33,3	33,3	7,1	11,9	**100**
Üniversite	28,6	21,4	32,1	7,1	10,7	**100**
YAŞ						
Genç	10,0	32,3	43,1	8,5	6,2	**100**
Orta	18,3	32,9	29,3	14,6	4,9	**100**
Olgun	7,1	37,8	27,6	21,4	6,1	**100**
Yaşlı		15,4	30,8	7,7	46,2	**100**

Eşinin gurbete çalışmaya gittiğini belirten kadınların, eşlerinden ayrı kalma sürelerine iller bazında bakıldığında Tablo 6.19'da belirtildiği gibi en yüksek oran Ağrı'da karşımıza çıkmaktadır. Ağrı'daki kadınların eşlerinin sadece yüzde 9.4'ü bir aydan daha az süreyle gurbete gitmektedir. Geriye kalanlar daha uzun sürelerde gurbete gitmektedirler. Oysa eşleri bir aydan daha az süreyle gurbete giden kadınların oranı Ardahan'da yüzde 21.6, Iğdır'da yüzde 17.3 ve Kars'ta yüzde 10.9 düzeyindedir. Hatırlanacağı gibi eşinin gurbete gitme oranı en düşük il Ardahan'dı. Ardahan yüzde 21,6 oranı ile eşlerin bir aydan az ayrı kaldığı illerin başında yer almaktadır. Kısaca, Ağrı'daki kadınların eşleri diğer illerdeki kadınlara göre daha fazla oranda ve sürede gurbette kalmaktadır.

Tablo 6.19: Senenin ortalama kaç ayını gurbette geçirir? İller arası karşılaştırma

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Bir aydan az	9,4	21,6	17,3	10,9
1-3 ay arası	33,9	29,7	33,3	33,7
4-7 arası	37,5	21,6	30,7	31,7
8-12 ay arası	10,9	10,8	16,0	19,8
Diğer	8,3	16,2	2,7	4,0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Eşlerin gurbette geçirdiği süre konusuna varyans analizi üzerinden bakıldığında iller arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülür (P=,000). Bu da eşlerin gurbete gidişinde olduğu gibi gidiş süreleri bakımından da farklı performanslara sahip oldukları anlamına gelir.

6.4. Ailenin Gelir Düzeyi

Ailelerin gelir düzeylerine baktığımızda, Tablo 6.20'de gösterildiği üzere, yüzde 40'lık bir kesimin 1001-2000 TL arasında bir gelire sahip olduğu görülmektedir. 2001-3000 TL arasında bir gelir elde ettiklerini söyleyenlerin oranı ise yüzde 22 dolaylarındadır.

TÜRK-İŞ 30 yıldan beri yoksulluk ve açlık sınırı üzerine araştırmalar yapmaktadır. 2017 Temmuz ayı araştırmasının sonucuna göre[156] Türkiye genelinde duruma bakacak olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için yapması gereken aylık gıda harcaması tutarı 1.479,66 TL'dir.

Gıda harcaması ile birlikte giyim, konut (kira, elektrik, su, yakıt), ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer aylık harcamalarının toplam tutarı ise 4.878,38 TL'dir.

Aynı araştırmanın sonucuna göre bekâr bir çalışanın aylık yaşama maliyeti 1.876,53 TL olarak gerçekleşmiştir.

Bu verilen ışığında araştırmanın sonucuna baktığımızda, bütün illerde yoksulluk sınırının üstündeki aile oranının neredeyse yüzde 10 civarında olduğu söylenebilir. Bir diğer ifadeyle TRA2 bölgesindeki ailelerin yüzde 90'ı yoksulluk sınırının altında bir gelire sahip görünmektedir (Tablo 6.19).

Tablo 6.20: Hanenizin aylık toplam geliri yaklaşık olarak ne kadardır?

	Sayı	Yüzde
0-500 TL	162	5,1
501-1000 TL	548	17,2
1001-2000 TL	1283	40,2
2001-3000 TL	714	22,4
3001-5000 TL	320	10,0
5001 TL ve üstü	95	3,0
Diğer	68	2,1
Toplam	**3190**	**100**

Aylık hane gelirinin eğitim düzeyinde dağılımına baktığımızda, eğitim ile aylık gelir arasında doğru bir orantı olduğu gözlenmektedir. Okumadığını belirtenlerin yüzde 9,2'sinin hane geliri 0-500 TL arasında iken, üniversite eğitimini tamamlayanların yüzde 2,1'i bu düzeyde bir gelire sahiptir.

156 TES İŞ, *Açlık ve Yoksulluk,* http:// www.tes-is.org.tr/ news-detail/ 35/HAZ%C4%B0RAN-2017-A%C3%87LIK-VE-YOKSULLUK- , Erişim Tarihi: (11.09.2017).

Üniversite eğitimi alanların yüzde 12,6'sı 5001 TL ve üstü gelire sahiptir. Ayrıca üniversite eğitimi alanların 24,4'ü 3001-5000 TL arasında bir gelire sahipken, genelde 2000 TL üzerinde bir gelire sahip oldukları anlaşılmaktadır. İlk ve orta eğitimi alanlarla lise eğitimi alanların 1001 ile 3000 TL arasında bir gelire sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıntılar Tablo 6.21'de aktarılmıştır. Eğitim düzeyinin gelir bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa yol açtığı anlaşılmaktadır (P,000).

Gelirin yaşa oranla dağılımına bakıldığında yaş ile gelir arasında benzer biçimde anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir (P=,000). Bu bağlamda genç ve orta yaş grubunun daha yüksek ücret kazandığı söylenebilir. Yaşlıların yüzde 48,5'i 1001-2000 TL arasında toplam gelire sahip olurken, genç orta ve olgun yaş grubunun yine çoğunlukla 1001-2000 arasında gelir elde eden bir ailede yaşadığı görülüyor (Tablo 6.21).

Tablo 6.21: Hanenizin aylık toplam geliri yaklaşık olarak ne kadardır? Eğitim ve Yaş ile ilişkisi

EĞİTİM	0-500	501-1000	1001-2000	2001-3000	3001-5000	5001 ve üstü	Toplam
Okumadı	9,2	27,9	38,3	13,2	6,0	5,5	**100**
İlk ve orta	5,0	18,9	45,6	20,8	6,6	3,0	**100**
Lise	3,2	11,0	41,5	27,2	12,2	4,7	**100**
Üniversite	2,1	5,2	22,3	33,4	24,4	12,6	**100**
YAŞ							
Genç	4,8	16,1	36,9	25,2	11,9	5,2	**100**
Orta	4,7	14,7	40,5	22,1	11,2	6,9	**100**
Olgun	4,6	18,5	42,3	22,3	8,3	4,0	**100**
Yaşlı	9,8	25,4	48,4	9,4	3,7	3,3	**100**

Yukarıda anılan araştırma ışığında yoksulluk ve açlık sınırı düşünüldüğünde yaşlı ve olgun yaş grubundakilerle, eğitim düzeyi düşük veya hiç eğitimi olmayan ailelerin daha kötü durumda olduğu görülmektedir.

Tablo 6.22'de gösterildiği üzere Ardahan'da araştırmaya katılanların yüzde 50'ye yakını, ailelerinin gelir düzeyini 1001-2000 TL aralığında belirtmiştir. Aynı şekilde diğer illerde de gelir düzeyi yine 1001-2000 TL aralığında seyretmektedir. Bütün illerde 3001-5000 TL kazananların oranı yüzde 10 civarındadır. Yüksek gelir grubuna (5000 TL ve üstü) bakıldığında bunların dört il içinde daha çok Ardahan ile Kars'ta yoğunlaştığı görülür. En düşük oranın bu bağlamda görüldüğü il, Iğdır'dır. Kentler arasındaki fark fazla olmamakla birlikte bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (P=,000).

Tablo 6.22: Hanenizin aylık toplam geliri yaklaşık olarak ne kadardır? İller arası dağılım

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
0-500 TL	8,0	2,6	5,3	3,1
501-1000 TL	22,1	13,1	16,5	14,4
1001-2000 TL	31,4	49,4	42,7	42,7
2001-3000 TL	23,6	21,3	20,5	23,1
3001-5000 TL	10,0	9,2	10,0	10,7
5001 TL ve üstü	2,8	3,6	1,8	3,7
Diğer	2,1	,9	3,1	2,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Tablo 6.9'da geçimini hayvancılıktan sağlayanların oranının yüzde 8 dolayında olduğuna değinilmişti. Aynı şekilde hayvansal ürünler olan peynir, yoğurt, süt vb. ürünleri satmak için üretenlerin oranı yüzde 7,6 düzeyindedir. Yani neredeyse hayvan bulunduran her aile bunu ekonomik olarak değerlendirmektedir. Pazara yönelik ev içinde üretim yapanların oranı hiç bir üründe yüzde 10 civarına bile ulaşamamaktadır. Halı, kilim gibi önemli bir kalemin yüzde 1 civarında bile üretiminin gerçekleştirilmemesi düşündürücüdür. Zira halı ve kilim üretimi her mahalleye açılabileceği için kadınların ulaşması açısından en kolay ve kârlı üretim alanlarından biri olabilir. Bu bağlamda mahallelerde halı, kilim üretimi yapılıp, ürünlerin satılabileceği olanakları sunmak kadınlar için bir gelir kaynağı olabilir.

Tablo 6.23: Satmak için evde aşağıdakilerden herhangi birini üretiyor musunuz?

	Evet	Hayır
Peynir, yoğurt, süt vb	7,6	92,4
El işi, örgü, nakış vb	8,5	91,5
Halı, kilim vb.	,5	99,5
Reçel, pekmez vb.	1,0	99,0
Diğer	5,6	94,4

Evde satmak için üretilen ürünle eğitim ve yaş ilişkisini incelediğimizde peynir, yağ, süt gibi ürünlerin üretiminin, hem okumayan hem de üniversite mezununun olduğu ailelerde yüzde 6-7 oranında gerçekleştiğini görüyoruz. Hangi eğitim düzeyinde olunursa olunsun, evlerde sadece peynir, yağ, süt vb. ile el işi örgü vb. ürünler üretildiği, halı, kilim, reçel ve pekmez gibi ürünlerin satılmak amacıyla neredeyse hiç üretilmediği söylenebilir. El işi ve örgü gibi ürünlerin üniversite mezunu ailelerde diğer eğitim düzeylerine göre daha düşük oranda üretildiği görülmektedir.

Üretilen ürünün yeterli düzeyde pazara sunulması konusuyla ilgili mülakat yapılan katılımcıların çoğu, kadın pazarının açılması ve yöresel ürünlerin satılması gerektiğine değinmiştir.[157]

157 S. K, Kura Kum Eleme İşletmesi Sahibi, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz ve Durmuş Okan Bozkırlı, 11 Ağustos 2017.

Üretilen ürünün yaş düzeyleri arasındaki dağılımına bakıldığında, yaşla, el işi, örgü ve peynir, yoğurt, süt gibi ürünlerin üretilmesi arasında bir bağlantının olduğu görülmektedir. Genç orta ve olgun yaş gruplarında el işi, örgü gibi ürünlerin üretilmesi yüzde 8-11 aralığında iken, yaşlılarda bu oran 2,5'e düşmektedir. Gençlerin yüzde 8,4'ü peynir, yağ, süt gibi ürünleri ürettiklerini belirtmişlerdir. Bu oran diğer yaş gruplarına göre en yüksek düzeydedir.

Tablo 6.24: Satmak için evde aşağıdakilerden herhangi birini üretiyor musunuz? Eğitim ve yaşla düzeylerinde dağılımı

EĞİTİM	**Okumadı**		**İlk+Orta**		**Lise**		**Üniversite**	
	Evet	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*
Peynir, yağ, süt vs.	6,7	93,3	8	92	8,2	91,8	6,8	93,2
El işi, örgü, vs.	7,2	92,8	10,1	89,9	8,9	91,1	3,9	96,1
Halı, kilim, vs.	,6	99,4	,4	99,6	,7	99,3	,2	99,8
Reçel, pekmez, vs.	1,1	98,9	,8	99,2	1,2	98,8	1	99
YAŞ								
	Genç		**Orta**		**Olgun**		**Yaşlı**	
Peynir, yağ, süt vs.	8,4	91,6	6,9	93,1	7,6	92,4	6,2	93,8
El işi, örgü, vs.	8,3	91,7	10,6	89,4	8,6	91,4	2,5	97,5
Halı, kilim, vs.	,3	99,7	,3	99,7	,6	99,4	1,6	98,4
Reçel, pekmez, vs.	1,1	98,9	,8	99,2	1,1	98,9	,8	99,2

Bütün eğitim düzeylerinde evde üretim yapılıyor olması, eğitimin istihdam açısından önemli olmakla birlikte tek başına belirleyici olmadığı anlamına gelir. Bu bağlamda bölge illerinde hangi ürün daha çok üretiliyorsa buna dair eğitim ve pazarlama stratejisi geliştirilebilir.

Bütün illerde, her yaş ve eğitim düzeyinde üretim bilgisi kolay ve yatırım maliyeti gerektirmeyen ürünlerin üretildiği söylenebilir. Yani kadınların, genellikle tarıma dayalı geleneksel faaliyetler ve el işleri gibi kendilerinin genellikle bilgi sahibi oldukları alanlarda üretim yaptıkları görülmektedir. Gelir düzeyi daha yüksek olmasına rağmen belirli bir yatırım ve araç isteyen halı-kilim gibi ürünlerin üretilmediği görülmektedir. Bu bağlamda pazar değeri daha yüksek ürünlerin üretilmesi için yatırımlar yapılıp, buna uygun eğitim verilebilir.

Tablo 6.25: Satmak için evde aşağıdakilerden herhangi birini üretiyor musunuz?

	Ağrı		Ardahan		Iğdır		Kars	
	evet	***hayır***	***evet***	***hayır***	***evet***	***hayır***	***evet***	***hayır***
Peynir, yoğurt, süt vb	6,9	93,1	9,6	9,4	6,0	94,0	8,5	91,5
El işi, örgü, nakış vb	11,2	88,8	4,1	95,9	7,4	92,6	8,9	91,1
Halı, kilim vb.	0,8	99,2	0,0	100	0,9	99,1	0,2	99,8
Reçel, pekmez vb.	0,6	99,4	0,5	99,5	1,6	98,4	1,3	98,7
Diğer	2,7	97,3	6,5	93,5	11,5	88,5	6,7	93,3

Ailelerin aylık geliri ile eğitim ve yaş düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (P=,000). Aynı şekilde bulunulan il ile hanenin toplam geliri arasında da anlamlı bir farklılığın olduğu söylenebilir (P=,000). Tablo 6.25'e yansıyan verilere bakıldığında peynir, yoğurt ve süt gibi ürünlerin en fazla üretildiği il yüzde 9.6 ile Ardahan'dır. Buna karşın el işi, örgü ve nakış gibi el emeğine dayalı olarak üretilen ürünlerin en fazla olduğu il yüzde 11,2 ile Ağrı'dır. Halı ve kilim ile reçel ve pekmezin neredeyse hiçbir ilde dikkate değer ölçüde üretilemediği ilgili tabloda açıkça görülmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi, halı ve kilim gibi pazar değeri yüksek ve diğer ürünlere göre dayanıklılığı daha fazla olan ürünlerin bölgede üretimi teşvik, yatırım ve eğitimlerle yaygınlaştırılıp, ailelerin gelir düzeyi iyileştirilebilir.

Ardahan - Fotoğraf: Mukadder Yardımcıel

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

7. BÖLÜM

KADINLARDA İŞ KURMA VE İSTİHDAM

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY

7. BÖLÜM

KADINLARDA İŞ KURMA VE İSTİHDAM

Bu bölümde, TRA2 bölgesindeki kadınların çalışma durumları ve çalışmaya dair imkânlarına, kendi adlarına iş kurabilme ve iş hayatına atıldıklarında aile bireyleri tarafından aldıkları tepkilere değinilmektedir. En son başlık ise kadınların, kadınlar için ideal yaşam biçimine dair görüşlerine yer verilmiştir.

TRA2 bölgesinde istihdamın genel olarak iki temel sorunu olduğu söylenebilir. Birincisi, istihdamın çoğunlukla geçici veya kısa süreli gerçekleşmesidir. İkincisi, kalifiye eleman bulma sorunudur. Iğdır Valisi Enver Ünlü, bölgede birçok işletmenin çalıştıracak eleman bulamadığına değinmiştir:

> "Yatırımcılardan alınan bilgilere göre işsizlik sorunu yok. Tekstil firmaları işçi bulmakta zorlanıyorlar. Asansör imalatı yapan firmada Suriyeliler çalışıyor. Firmalar kalifiye personel bulmakta zorlanıyor. Iğdır'da geçici süreliğine gelen Afganlar bulunmaktadır. Bazı işlerde onlar çalışıyor. Organize sanayide ara eleman sıkıntısı bulunmaktadır."[158]

Bölgede kimi zaman kadın derneklerinin istihdam konusunda sessiz kaldıklarını İŞKUR müdürü şöyle dile getiriyor: "Bakın biz il istihdam toplantıları yapıyoruz ve bu toplantılara tüm kadın derneklerini çağırıyoruz ama kimse gelmiyor."[159]

Peki, kadınlar daha çok hangi işler de çalışmaktadırlar? Ücret karşılığı çalışan kadınların çalışma alanlarına dair bilgiyi Ardahan İŞKUR müdüründen şöyle alıyoruz: "Kadınlar, marketlerde çalışıyorlar, satış elemanı oluyorlar. Bürolarda ziyaret ettiğimde çok görmüyorum. Genelde reyon görevlisi oluyorlar."[160]

Yapılan mülakatlardan bölgeye özel, istihdam için yapılabilecek bir kaç öneri şöyle olabilir: Özellikle meyvecilikte gelişebilecek yerlere Kars'ta Kağızman, Ardahan'da Posof, Iğdır'da Tuzluca ve diğer birçok Iğdır ilçesi için, sulama sorunlarını ortadan kaldıracak adımlar atılmalı. Seracılık desteği ve buna yönelik eğitimler verilmeli. Ayrıca ürünlerin üretilmesinden çok satışında mağduriyetin ortaya çıktığı düşünüldüğünde, bu ürünlerin satışının yapılabileceği imkânların yaratılması gerektiği açıktır. Bu doğrultuda yapılan odak grup toplantısında şu konulara değinilmiştir:

> "Sulamada modern teknikler kullanılamıyor. Üretici hasat etse bile ürününün mali değeri çok düşük. Girdi masraflarını karşılayabilecek fiyattan ürünü satamıyor. Tarımda makineleşme yakıt masraflarının fazlalığından dolayı gelişemiyor. Eski usul tarım yapılıyor ya da

158 E.Ü., Iğdır Valisi, Mülakat: Ömer Çaha v.d., 09 Ağustos 2017.

159 G. G., İŞKUR Ağrı İl Müdürü, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

160 A.S., Ardahan İŞKUR Müdürü, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz ve Durmuş Okan Bozkırlı, 11 Ağustos 2017.

tarım alanları boş kalıyor. Aynı zamanda miras bölüşümünden dolayı araziler parçalanıyor ve bu durum tarım alanlarının yeterince değerlendirilmemesine neden oluyor. Dolayısıyla meyveciliğe elverişli olan Tuzluca'da bile bu sektör gelişemiyor. Hâlbuki topraklar oldukça verimli."[161]

Mülakatlardan anlaşıldığı üzere aslında bölgede istihdam sağlayıcı imkânlar bulunmasına rağmen, bu imkânlar tam kapasiteli değerlendirilememektedir.

7.1. Kadınların Ücretli Çalışma Durumu

Başlarken hemen şu noktaya dikkat çekmek gerekmektedir: Kadının ücretli bir işte çalışması, istihdam olanaklarının yanında başka olanakların da sağlanmasıyla mümkündür. Örneğin çocuklu kadınların çalışma durumunu ele alacak olursak, anne çalışmak istediğinde çocuğun bakımı sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sorun gelişmiş şehirlerde bile tam anlamıyla çözülememişken TRA2 bölgesinde çözüme ulaşmasının zor olduğu görülmektedir. Bu anlamda kadının ekonomik hayata katılabilmesi için bu sorunun bölge illerinde çözüme ulaşması gerekmektedir. Yapılan mülakatlarda bu noktaya şöyle dikkat çekilmiştir: "Kadınlar çalışmak istese bile iki üç çocuğu bir bakıcıya bırakması gerekiyor. Çalıştığı yerden aldığı ücreti bakıcıya verince olayın bir manası kalmıyor. Bu nedenle kocalarından çok kadınlar çalışmak istemiyor."[162]

Tablo 7.1'de ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, araştırmaya katılan kadınların yüzde 16,1'i bir işte çalıştığını belirtmiştir. TÜİK'in Hane Halkı İşgücü araştırması sonuçlarına göre; 2015 yılında, Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde istihdam oranı yüzde 46 olup, bu oran erkeklerde yüzde 65, kadınlarda ise yüzde 27,5'dir.[163] Görüldüğü üzere istihdama katılım oranı TRA2 bölgesinde, Türkiye ortalamasının epey altında seyretmektedir.

Tablo 7.1: Ücretli herhangi bir işte çalışıyor musunuz?

	Sayı	**Yüzde**
Evet, çalışıyorum	516	16,1
Hayır, çalışmıyorum	2667	83,2
Diğer	24	,7
Toplam	**3207**	**100**

161 Tuzluca Odak Grup Toplantısı, Mülakat: Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

162 B.A., KAMER Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

163 TÜİK, "İstatistiklerle Kadın 2016", *Haber Bülteni 24643,* http://www. tuik. gov .tr/ Pre HaberBultenleri.do?id=24643, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

Kadın istihdamının artması için Tuzluca'da yapılan odak grup toplantısında şöyle bir öneri dile getirilmiştir: "Kız çocuklarının OSB'de istihdam edilebilmeleri için şirketin servisle ulaşım imkânlarını sağlaması ya da belediye otobüsü hattının oluşturulması gerekmektedir. Bu sayede kadınların işgücüne katılımı sağlanabilir."[164]

Bir iş imkânı sağlanması durumunda çalışabileceğini söyleyenlerin oranının yüzde 70,3 düzeyinde olduğunu göz önünde bulundurursak (Tablo 7.2), kadın istihdamının TRA2 bölgesinde düşük olmasının nedenlerinden birisinin bölgedeki iş olanaklarının kısıtlı olduğu söylenebilir. Ayrıca çalışmak istemeyenlerin bu kararında iş koşullarının uygun olmamasının yanında aile ve sosyal çevre etkisinin de olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. İlerleyen sayfalarda ayrıntısıyla bakacağımız üzere çalışmak isteyenlerin aile ve eşlerinin, kadınların çalışmak isteme taleplerine olumlu bakma oranı yüzde 58 düzeyindedir.

Tablo 7.2: Size bir iş imkânı sağlansa çalışmak ister misiniz? (Çalışmayanlar)

	Sayı	Yüzde
Evet, çalışmak isterim	1881	70,5
Hayır, çalışmak istemem	774	29,0
Diğer	12	,4
Toplam	**2667**	**100**

Ayrıca kadınların kamuda çalışma tercihlerinin de ücretli bir işte çalışmalarının önünde bir engel teşkil ettiği söylenebilir. Zira Ardahan İŞKUR müdürü duruma şöyle dikkat çekmiştir:

> "Özel sektöre girmek istemiyorlar. Ev ziyaretlerine gittiğimde bayanlara neden özel sektörde çalışmak istemediklerini sorduğumda sigorta yapmadıklarını veya asgari ücretin tamamını vermediklerini söylüyorlar. Bir de özel sektörde geç saatlere kadar çalıştırdıklarını ama ailesinin izin vermediğini söylüyorlar. Ama bizim TYP programlarını tercih etmelerinin sebebi, sabah 8 aksam 5, kamu kurumundaki gibi haftalık 45 saati doldurup çalıştıklarında hafta sonu da rahat çalışma olmadığı için tercih ediyorlar."[165]

Kadınların yine iş hayatında olmamalarının bir nedenini çalışan kadına bölge insanının bakış açısıyla açıklayan bir katılımcı şöyle bir tespitte bulunmuştur:

> "Bu bölgede aslında hiç kimse ekonomik hayatta değil, erkekler de aynı kadınlar da, tam olarak çalışmıyorlar. Toplum olarak biraz tembeliz. Vasıflı veya vasıfsız hiç bir eleman bulma şansınız yok. Kadınların ekonomik bağımsızlığı ve özgüvenleri yok. Ben sektöre atıldığımdan beri her çeşit zorlukla karşılaştım; ama çok şükür aştık. Şoför-operatör çalıştı-

164 Tuzluca Odak Grup Toplantısı, Mülakat: Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

165 A.S., Ardahan İŞKUR Müdürü, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz ve Durmuş Okan Bozkırlı, 11 Ağustos 2017.

rıyorsunuz mesela, 'erkek sektörü kadının ne işi var,' bakış açıları çok çirkindi; ama artık değişti."[166]

Ücretli herhangi bir işte çalışmanın eğitim ve yaş düzeyindeki dağılımına baktığımızda, eğitimle ücretli bir işte çalışma arasında doğru bir orantı olduğu, yaş ile ücretli bir işte çalışma arasındaysa ters bir orantı olduğu söylenebilir. Okumadığını belirtenlerin ücretli bir işte çalışma oranı yüzde 3,5 düzeyindeyken, üniversite mezunu olduğunu belirtenlerin çalışma oranı yüzde 46,1'dir. Yani eğitim düzeyi arttıkça ücretli bir işte çalışma oranı da artmaktadır. Gençlerin yüzde 22,5'i ücretli bir işte çalışırken bu oran yaşlılarda yüzde 1'in altındadır (Tablo 7.3).

Tablo 7.3: Ücretli herhangi bir işte çalışıyor musunuz? Eğitim ve yaş dağılımı

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	3,5	96,2	,3	**100**
İlk ve orta	10,1	89,0	,9	**100**
Lise	22,2	76,7	1,0	**100**
Üniversite	46,1	53,4	,5	**100**
YAŞ				
Genç	22,5	77,0	,5	**100**
Orta	15,8	83,3	,9	**100**
Olgun	11,9	87,1	1,1	**100**
Yaşlı	,8	98,8	,4	**100**

Yukarıdaki tabloda eğitim durumu göz önüne alındığında verilerin TÜİK istatistiğiyle de uyumlu olduğu görülür. TÜİK verilerine göre de eğitim durumuna göre işgücüne katılım oranı incelendiğinde, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları görülmüştür. Bu verilere göre okuryazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 16,1, lise altı eğitimli kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 26,6, lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 32,7, yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 71,6 olmuştur. Fakat burada yine gözden kaçırılmaması gereken konu, TRA2 bölgesindeki kadınların eğitim düzeyleriyle, ücretli herhangi bir işte çalışma oranlarının Türkiye geneli ortalamasının oldukça altında kaldığıdır. TRA2 bölgesinde bütün eğitim düzeylerindeki kadınların ücretli bir işte çalışma oranı, Türkiye geneli ortalamasının altında kalmıştır.

Kadınların ücretli bir işte çalışma oranları iller arasında karşılaştırıldığında, en yüksek seviye Ağrı'da karşımıza çıkmaktadır. Ağrı'daki kadınların yüzde 20,6'sı ücretli bir işte çalışıyorken bu oran en düşük 11,8 yüzdeyle Iğdır'da gerçekleşmektedir (Tablo 7.4).

166 S.K, Kura Kum Eleme İşletmesi Sahibi, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz ve Durmuş Okan Bozkırlı, 11 Ağustos, 2017.

Tablo 7.4: Ücretli herhangi bir işte çalışıyor musunuz? İller arasında karşılaştırma

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, çalışıyorum	20,6	13,5	11,8	15,8
Hayır, çalışmıyorum	77,9	86,2	87,9	83,7
Diğer	1,5	,3	,3	,5
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Ücretli herhangi bir işte çalışmanın yaş, eğitim düzeyi ve yaşanılan il arasında anlamlı bir farklılık gösterdiği söylenebilir (P=0,000).

Ayrıca şu konuya da değinmek yerinde olacaktır. Kadınların ücretli bir işte çalışma oranıyla, "bir iş imkânı sağlanması durumunda çalışmak isteyenlerin" oranı karşılaştırıldığında aradaki farkın yüksekliği, kadınların iş bulamadıkları için çalışamadıkları gerçeğini yansıtmaktadır. "Size bir iş imkânı sağlansa çalışır mısınız?" sorusuna evet diyenlerin oranı ile eğitim düzeyleri karşılaştırıldığında bütün eğitim düzeylerinde kadınların yüzde elliden fazlasının çalışmak istediği görülmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça kadınların çalışma isteğinin arttığı, buna karşın yaşın artmasıyla çalışmak isteyenlerin oranının düştüğü söylenebilir. İş imkânı sağlansa çalışmak isteyen okumamış kadınların oranı yüzde 52,2 iken bu oran üniversite mezunlarında yüzde 88,8'e çıkmaktadır. Yaşlıların ise yüzde 31,8'i iş imkânı sağlanırsa çalışacağını belirtirken, bu oran gençlerde 80,4 düzeyinde gerçekleşmektedir (Tablo 7.5).

Tablo 7.5: Size bir iş imkânı sağlansa çalışmak ister misiniz? Eğitim ve Yaş dağılımı

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	52,2	47,5	,3	**100**
İlk ve orta	71,3	28,3	,4	**100**
Lise	81,7	17,7	,6	**100**
Üniversite	88,8	10,3	,9	**100**
YAŞ				
Genç	80,4	19,0	,5	**100**
Orta	78,9	20,4	,6	**100**
Olgun	64,0	35,8	,2	**100**
Yaşlı	31,8	67,8	,4	**100**

Görüldüğü üzere hemen hemen bütün illerde istihdama katılım oranı düşük seviyelerde seyretmektedir. Bunun birçok nedeni olabileceği gibi, bir katılımcı mülakatta terörle bağlantısına da değinmiştir:

> "Önceden terör dağdaydı. Çözüm süreciyle beraber önce sokağa, sonra caddeye, daha sonra ise şehir hayatımıza girdi. Bakın size bir olay anlatayım. Benim en büyük tacirim sırf teröre karşı korunamadığı için kaçtı. Dağdan gelenler, 'devlete verdiğin kadar bana da vergi vermelisin!' dediler. Adam da dayanamadı başka yere göçtü."[167]

Araştırma bulgularına göre bölgede kadınlara yönelik iş imkânı sağlanacak olursa, her yaş düzeyinde çalışan bulunacağı söylenebilir. Tablo 7.6'da da gösterildiği gibi, iş imkânı sağlansa da çalışmayacağını belirtenlerin oranı Ağrı'da yüzde 27,1 iken diğer illerde bu oran yüzde 30 civarındadır. Kısaca çalışmak isteyenlerin oranı, çalışmak istemeyenlerin oranından belirgin biçimde daha fazladır.

Tablo 7.6: Size bir iş imkânı sağlansa çalışmak ister misiniz? İller arasında karşılaştırma

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, çalışmak isterim	72,8	69,0	69,3	70,2
Hayır, çalışmak istemem	27,1	30,1	30,2	29,4
Diğer	,1	,9	,5	,4
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Bir iş imkânı sağlandığında kadınların çalışıp çalışmama istekleriyle, eğitim ve yaş düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır (P=,000). Aynı şekilde kadınların bir iş imkânı bulduklarında çalışıp çalışmama kararları ile bulundukları iller arasında da anlamlı bir farklılık saptanmıştır (P=,000).

Toplumsal ilişkiler çok yönlü normlara sahiptir. Bu yönüyle cinsiyetler arasında da hemen hemen her toplumda roller ortaya çıkmıştır. Kadına çoğunlukla ev işi ve çocuk bakımı rolü uygun görülürken, erkek ailenin geçimini ve kollanmasını sağlama rolünü üstlenmiştir veya bu görevlerin cinsiyetler tarafından bu şekilde sahiplenilmesi istenmektedir. Bundan dolayı, ailelerde kadınların çalışmak istemesi bu toplumsal normların zorlanması anlamına gelmektedir. Yaşamın maddi olanaklar üzerine kurulduğu günümüzde, ekonomiye katkı sunan kişi ailede de söz söyleme hakkını elde etmektedir. Bu yönüyle kadınların ekonomik alana katılması ev içindeki normların değişmesi, erkeğin rolünü kaybetmesi anlamını taşıyacağı için kadının çalışma isteği çoğunlukla olumsuz karşılanır. Bundan dolayı aile gelirlerinin bu düzeyde düşük olduğu TRA2 bölgesinde de kadınların çalışma isteğinin olumsuz karşılanma oranı yüksektir.

167 S.A., ATSO Başkanı, Mülakat: Ömer Çaha vd. 20 Temmuz 2016.

TRA2 bölgesinde çalışmak isteyen kadınların bu isteği aile bireyleri arasında nasıl karşılanmaktadır? Bu soruya, "olumlu bakar ve destekler" diyenlerin oranı yüzde 58 düzeyindedir (Tablo 7.7.)

Tablo 7.7: Çalışmak isterseniz eşiniz veya aile bireyleri bunu nasıl karşılar? (Evli olanlar)

	Sayı	Yüzde
Olumlu bakar ve destekler	1249	58,0
Olumsuz bakar ve izin vermez	870	40,4
Diğer	36	1,7
Toplam	**2155**	**100**

TÜİK'in "Aile Yapısı Araştırması, 2016" sonuçlarına göre; kadınların çalışmasını uygun bulanların oranı toplamda yüzde 84,9 olup erkeklerde bu oran yüzde 78,1, kadınlarda yüzde 91,5 düzeyindedir. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (NUTS-1) düzeyine göre kadınların çalışmasını uygun bulanların oranları incelendiğinde, en yüksek oran yüzde 90,6 ile TR3'ün yer aldığı Ege (İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak) bölgesinde gerçekleşmiştir.[168]

Bizim gerçekleştirmiş olduğumuz bu çalışmada ise yukarıda da değinildiği gibi aile bireylerinin olumlu bakıp destekleyeceğini söyleyenlerin oranı bu rakamların altında seyretmektedir. Bu rakamların bu kadar farklı çıkmasının nedeni aile bireylerinin kadınların çalışmasını olumlu bulurken, söz konusu olan ailedeki kadınlar olduğunda duruma dair fikirlerinin değişmesi olabilir.

Kadınların çalışmak istediğinde aile bireylerinin bu durumu nasıl karşıladıklarının yaş ve eğitim düzeyindeki dağılımına bakacak olursak, okumayanların ailelerindeki bireylerin onların çalışma isteğini destekleyip olumlu bulma oranları 43,8 iken, üniversite mezunlarının olduğu bir ailede bu oran yüzde 89,3'e yükselmektedir.

Diğer taraftan çalışmasının aile bireyleri tarafından olumlu karşılanacağını bildiren yaşlı yaş grubundaki bireylerin oranı yüzde 43 iken, gençlerde bu oran 61,3 düzeyindedir (Tablo 7.8). Eğitimsizlerin ve yaşlı yaş grubundaki bireylerin, çalışma isteklerinin aile bireyleri tarafından olumlu karşılanma oranlarının diğer yaş grupları ve eğitim düzeylerine göre düşük olduğu bu çalışmada ulaşılan bir sonuçtur.

168 İstatistiklerle Kadın 2016", *Haber Bülteni 24643,* http://www.tuik. gov .tr/ PreHaber Bultenleri.do?id=24643, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

Tablo 7.8: Çalışmak isterseniz eşiniz veya aile bireyleri bunu nasıl karşılar? Eğitim ve yaş dağılımı

EĞİTİM	Olumlu	Olumsuz	Diğer	Toplam
Okumadı	43,8	53,9	2,3	**100**
İlk ve orta	55,0	43,4	1,6	**100**
Lise	72,4	26,0	1,6	**100**
Üniversite	89,3	10,0	,7	**100**
YAŞ				
Genç	61,3	38,0	,6	**100**
Orta	58,6	39,6	1,8	**100**
Olgun	58,2	39,8	2,1	**100**
Yaşlı	43,0	53,6	3,4	**100**

Kadınların çalışma isteklerinin aileleri tarafından olumlu veya olumsuz karşılanmasının iller bazındaki dağılımına baktığımızda, Tablo 7.9'de gösterildiği gibi çalışmak isteyen kadınların en çok Ardahan'da destek bulduğu, buna karşın en düşük düzeyde de Ağrı'da olumlu karşılandığı söylenebilir. Iğdır'da kadınların çalışma isteklerinin olumlu karşılanıp desteklenme oranı yüzde 62, Kars'ta ise 57,6'dır.

Tablo 7.9: Çalışmak isterseniz eşiniz veya aile bireyleri bunu nasıl karşılar? (Evli olanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Olumlu bakar ve destekler	47,3	69,7	62,0	57,6
Olumsuz bakar ve izin vermez	51,7	28,1	35,9	40,8
Diğer	1,0	2,2	2,1	1,7
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Çalışmak isteyen kadınların bu isteklerinin eşleri veya aile bireyleri tarafından olumlu veya olumsuz karşılanma durumlarının, yaş ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Aynı durumun bulunulan il özelinde de gerçekleştiği tespit edilmiştir (P=,000).

Ayrıca mülakatlarda çalışanlara sigorta yaptırılmadığını dile getirenler de vardır: "İstasyon Mahallesinde oturuyorum. 15 yıldır serbest çalışıyorum. Kars'ta birçok yerde çalıştım. Ama sigortalı çalışmadım hiç; yapmıyorlar sigorta."[169] Bu tür uygulamaların önüne geçmek, kadınların iş hayatına atılmaları için önemlidir. Zira çalışma tek başına maddi getiriden ziyade ileriye dönük sigorta ve emeklilik için de gereklidir.

169 S. A., Dükkan Çalışanı, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 07 Ağustos 2017.

7.2. Kendi Adına İş Kurma Durumu

Kadınların TRA2 bölgesinde iş kurma veya ekonomik alanda karşılaştıkları çeşitli sorunlara değinmek gerekirse bu sorunların iki yönlü olduğu söylenebilir. Bu sorunlardan ilki kadınların doğrudan mevcut durumları içinde, kendilerinden kaynaklanmakta, diğeri ise yukarıda da değinildiği gibi sosyal çevrenin kadınların üzerindeki baskısından kaynaklanmaktadır. Kadınların "Ekonomik alanda karşılaştıkları sorunlar nelerdir?" gibi bir soruya bir katılımcı, "Kadınlarımız birçok şeyden habersiz. Hatta kredi, sermaye gibi temel kavramları bile bilmiyorlar. Bunun giderilmesi amacıyla kadınlarımıza İşletme nedir, muhasebe nedir, kim ne destek veriyor gibi alanlarda eğitimler verilmeli," diye cevap vermiştir.[170]

İlgili tabloda görüldüğü gibi kendi adına iş kurmak isteyen kadınların oranı yüzde 39,9'dur. Geriye kalanlar kendi adına şimdiye kadar herhangi bir iş kurma girişiminde bulunmadığı gibi şu anda da böyle bir düşünceye sahip değildir.

Tablo 7.10: Kendi adınıza iş kurmak gibi bir düşünceniz oldu mu veya var mı?

	Sayı	Yüzde
Evet kurmak istedim/istiyorum	1274	39,9
Hayır, kurmak istemedim/istemiyorum	1897	59,4
Diğer	21	,7
Toplam	**3192**	**100**

Kendi adına iş kurmak isteyenlerin eğitim düzeyi ve yaş ile ilişkisine baktığımızda, lise ve üniversite mezunlarının iş kurma isteklerinin daha yüksek olduğu görülür. İlgili tabloda görüldüğü gibi eğitim düzeyi arttıkça kadınlarda kendi adına iş kurma isteği de doğru orantılı olarak artmaktadır. İş kurma isteğinde olan kadınlar okumamış gruplar içinde yüzde 24 düzeyinde iken bu oran üniversite eğitimi almış olan kadınlarda yüzde 56 gibi yüksek bir düzeye çıkmaktadır. Bu da üniversite eğitimi alan kadınlar içinde iş kurma düşüncesinde olanların oranının okumayan kadınların iki katından daha fazla olduğu anlamına gelir. Bu verileri esas aldığımızda eğitimin kadınları hem çalışma hem de kendi adına müstakil iş yapma konusunda motive ettiğini söyleyebiliriz.

Konuya yaş kategorileri üzerinden baktığımızda iş kurma isteğinin yaş arttıkça azaldığı görülür. Tablo 7.11'de ayrıntılı gösterildiği üzere kendi adına iş kurmayı düşündüğünü belirten genç yaş grubunun oranı yüzde 48 iken, bu oran yaşlılarda yüzde 15,6 gibi düşük bir orandadır. İş kurma eğiliminin genç kuşaklarda bu denli yüksek oluşu iki nedene bağlanabilir: Bunlardan biri genç kuşaklardaki eğitim düzeyinin yaşlı kuşaklara göre daha fazla oluşu; diğeri ise gençlerin daha girişken oluşudur.

170 D.Ö.Ö. Ağrı Girişimci İşkadınları Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

Tablo 7.11: Kendi adınıza iş kurmak gibi bir düşünceniz oldu mu veya var mı? Eğitim ve yaş dağılımı

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	24,2	75,6	,2	**100**
İlk ve orta	36,5	62,9	,6	**100**
Lise	51,9	47,0	1,0	**100**
Üniversite	55,8	43,3	,9	**100**
YAŞ				
Genç	48,0	51,4	,6	**100**
Orta	39,7	59,5	,8	**100**
Olgun	35,7	63,6	,6	**100**
Yaşlı	15,6	83,6	,8	**100**

İş kurmak isteyenlerin TRA2 bölgesindeki illerde karşılaştırılması yapıldığında ilginç bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Sadece Ağrı'daki kadınların yüzde 50'den fazlası bir iş kurmak istediğini belirtirken, Ardahan'da bu oran yüzde 30,6, Iğdır'da ise yüzde 32,6 düzeyindedir. Kars, kadınların kendi adlarına iş kurmak istemeleri açısından ikinci sırada gelmektedir (Tablo 7.12). Kars'ın ikinci sırada gelmesinin önemli bir nedeni bir mülakatta ifade edilmiş olan, Kars'ta kadınların iş kurmalarına karşı olumlu tavır olabilir: "Kars diğer illere göre kadın girişimcilere sıcak bakan bir yer. Özellikle kaz yetiştiriciliğinde kadınlar çok ön plandadır. Köylerde mesela kadının kendi emeğiyle yaptıklarından kazandıklarının parası kadına aittir, ona karışmazlar."[171]

Tablo 7.12: Kendi adınıza iş kurmak gibi bir düşünceniz oldu mu veya var mı? İller arasında dağılım

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet kurmak istedim/istiyorum	52,6	30,6	32,6	36,7
Hayır, kurmak istemedim/istemiyorum	46,8	68,7	67,3	62,3
Diğer	,7	,7	,1	1,0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kadınların kendi adlarına iş kurma gibi bir düşüncelerinin olması ile yaş ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (P=,000). Aynı şekilde bulunulan il ile kadınların kendi adlarına bir iş kurmak istemeleri arasında da anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (P=,000).

Genel olarak bakıldığında kendi adına iş kurma oranlarının düşük olduğu söylenebilir. Bu sonuç,

171 L.A., Kars KOSGEB Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Oğuzhan Altınkoz ve Gözde Özer, 07 Ağuston 2017.

çok boyutlu nedenleri barındırmaktadır. Bu nedenlerin başında kadınların iş yürütmesine dair sosyal çevrenin bakış açısının geldiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan iş imkânlarına dair bilginin yetersiz olması da kadınların kendi adlarına iş kurmalarının önünde bir engel teşkil etmektedir. Daha aşağılarda tartışıldığı gibi, bölgedeki kurslar ve finans desteklerinden haberdar olma oranı neredeyse yüzde 50 civarında kalmaktadır. Bundan dolayı destek imkânının olması kadar, bu imkânın halk tarafından biliniyor olması da önem kazanmaktadır.

Bölgede kadın girişimciliğinin geliştirilmesiyle ilgili olarak girişimci bir kadın şu öneride bulunmuştur:

> "İşini gücünü eline almış örnek modeller oluşturulabilir. Mesela ben vazifemi alıp Ağrı'ya geldiğimde Diyadin'deki ilk bayan çalışandım. Bazı aileler bana bakarak kızlarını okutmak istediler. Hatta benden kızlarını hangi bölümü göndermeleri gerektiği hakkında bilgi aldılar."[172]

Bir başka mülakatta benzer biçimde kadının rol modelliğine dikkat çekilmiştir. Çalışan kadın, hem diğer kadınlar hem de aileleri için rol model olurken, kadının çalışamayacağı yönündeki algıyı ortadan kaldırmak için de kilit rol oynamaktadırlar:

> "Kurumumuzda çalışan bayanlar diğer bayanlara rol model oluyorlar. Aileler yanımızda çalışan bayanlara bakıp kendi kızlarının da bu tür kişiler olmasına öykünüyorlar. Bu açıdan bir proje ile okuyan ve meslek sahibi olan kızlarımızın okul okul dolaştırılıp rol model olarak sunulmasının uygun olacağını düşünüyorum."[173]

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, rol modelleri oluşturulduğunda ve topluma sunulduğunda bir takım ön yargılar kırılmakta, bu da kadınlar açısından olumlu sonuçlara yol açmaktadır.

7.3. İdeal Yaşam Biçimine İlişkin Düşünceler

İnsanın kendine dair tahayyülü toplumsal ilişkilerinden bağımsız gelişmemektedir. Dünyaya dair algılar toplumsal ilişkilerinden bağımsız olmadığı gibi onlar tarafından da koşullanırlar. Bir zaman sonra toplum kadının ve erkeğin neleri yapıp yapmayacağı, kadına ve erkeğe neyin uygun olacağı konusunda bir takım fikirler ve tutumlar kazandırır. Bu durum toplumsal cinsiyet dediğimiz şeyi oluşturur. Toplumsal cinsiyet, bir toplumda üretildiğinde o toplumun üyeleri de kendini o görüş içinden tanımlamaya başlar. Toplumsal cinsiyeti tespit etmenin en güzel yolu kadınların ve erkeklerin kendilerine dair bakışlarıdır. Çünkü toplumsal cinsiyet, insanların kendilerine dair ideallerine de sirayet eder.

172 D.Ö.Ö., Ağrı Girişimci İşkadınları Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 22 Temmuz 2016.

173 A.E., Diyadin Jeotermal Genel Müdürü, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

Bu konuyu test etmek üzere kadınların kendileri için ideal olarak gördüğü şeyin ne olduğu yönünde katılımcılara bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya yüzde 66,6 oranında katılımcı ideal yaşamın "Ev kadınlığıyla çalışma yaşamını birlikte yürütmek" cevabını vermiştir. Bu soruya, iyi bir ev kadını ve anne olmanın kadınlar için ideal bir yaşam olduğu cevabını verenlerin oranı yüzde 19,6'dır. Bu oran iyi bir meslekte maaşlı çalışmak, kadınlar için ideal bir yaşam biçimidir diyenlerin oranından yüksektir (Tablo 7.13). Görüldüğü üzere kadının ailesini bir kenara bırakarak bir meslekte maaşlı çalışması, kadınlar için ideal bir yaşam olarak en alt düzeyde karşılanmıştır. Kadınların hem ev kadınlığı ve annelik, hem de toplumsal hayatta maaşlı çalışma arzusunda olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7.13: Sizce kadınlar için ideal yaşam biçimi nedir?

	Sayı	Yüzde
İyi bir ev kadını ve anne olmak	626	19,6
İyi bir meslekte maaşlı çalışmak	440	13,8
Ev kadınlığıyla çalışma yaşamını birlikte yürütmek	2131	66,6
Diğer	3	,1
Toplam	**3200**	**100**

Araştırmaya katılan kadınların eğitim ve yaş düzeyiyle kadınlar için ideal yaşamın ne olduğuna yönelik görüşleri arasındaki oransal dağılıma baktığımızda, bütün eğitim düzeyindeki katılımcıların en az yüzde 51'nin kadınlar için ideal yaşamın ev kadınlığıyla çalışma yaşamını birlikte yürütme olduğunu belirttiği görülmektedir. Fakat eğitim düzeyi arttıkça iyi bir anne ve ev kadını olmak görüşünü belirtenlerin oranında ciddi bir düşüş gözlenmektedir. Bu oran hiç okumayanlarda yüzde 35,5 iken üniversite mezunlarında yüzde 5,5 düzeyindedir. Üniversite mezunlarının oranının bu kadar düşük olmasında aldıkları eğitimin kadınlar için imkân sunmasıyla ilişkisi olduğu söylenebilir. Eğitim düzeyinin cinsiyet eşitliği açısından farkındalık yaratma potansiyelinin olduğu göz önünde bulundurulursa, eğitim düzeyi arttıkça kadına biçilen iyi bir anne ve ev kadını olma rolünün tercih edilmesinin azalması sürpriz olarak görülemez.

Diğer taraftan katılımcıların yaşları arttıkça, kadın için ideal yaşamın iyi bir anne ve ev kadını olmak olduğu yönündeki görüşün oranı da artmaktadır. Gençlerin yüzde 13,6'sı kadınlar için ideal yaşamın iyi bir anne ve ev kadını olmak olduğunu belirtirken, yüzde 15,1'i başarılı bir mesleğe sahip olmak, yüzde 71,3'ü de her ikisini birlikte yürütmek olarak görüş bildirmiştir. Yaşlı katılımcılara baktığımızda ise yüzde 36,1'i iyi bir anne ve ev kadını olmayı, ideal yaşam olarak görürken, yüzde 16'sı başarılı bir işe sahip olmak, yüzde 47,5'i ise her ikisini birlikte gerçekleştirmek olarak görüş bildirmiştir (Tablo 7.14). Yaşlıların eğitim durumları göz önünde bulundurulduğunda ve sosyal olarak içindeki durum göz önüne alındığında kadın için ideal yaşamın iyi bir anne ve ev kadını olmak yönündeki tercihleri de anlaşılır olacaktır.

Tablo 7.14: Sizce kadınlar için ideal yaşam biçimi nedir? Eğitim ve Yaş dağılımı

EĞİTİM	İyi bir anne ve ev kadın	Başarılı meslek	İkisi birlikte	Toplam
Okumadı	35,5	12,7	51,8	**100**
İlk ve orta	21,1	13,9	64,9	**100**
Lise	10,4	15,2	74,3	**100**
Üniversite	5,5	12,4	81,9	**100**
YAŞ				
Genç	13,6	15,1	71,3	**100**
Orta	18,6	10,9	70,3	**100**
Olgun	23,9	13,7	62,3	**100**
Yaşlı	36,1	16,0	47,5	**100**

Kadınlar için ideal yaşam biçiminin ne olduğu yönündeki soruya verilen cevabın iller düzeyinde dağılımına baktığımızda ise, tablo 7.15'de ayrıntılı biçimde görüldüğü gibi Ağrı'da katılımcıların yüzde 24,5'i iyi bir ev kadını ve anne olmak görüşünü bildirirken, yüzde 14'ü iyi bir meslekte maaşlı çalışmak olarak, yüzde 61,5'i ise her ikisini birlikte yürütmenin ideal yaşam biçimi olduğunu belirtmiştir. Kadınlar için ideal yaşamın ev kadınlığıyla çalışma yaşamını birlikte yürütmek olduğunu belirtenlerin oranı yüzde 71,1 ile Ardahan'da, yüzde 68 civarında da Iğdır ve Kars'ta gerçekleşmiştir.

Tablo 7.15: Sizce kadınlar için ideal yaşam biçimi nedir? İller arasında karşılaştırma

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
İyi bir ev kadını ve anne olmak	24,5	15,2	18,7	17,3
İyi bir meslekte maaşlı çalışmak	14,0	13,5	12,6	14,5
Ev kadınlığıyla çalışma yaşamını birlikte yürütmek	61,5	71,1	68,6	68,1
Diğer		,2	,1	,1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

"İyi bir ev kadını ve anne olma" seçeneğinin kadınlar için geleneksel değerlere işaret ettiği varsayımını esas aldığımızda Ağrı'nın diğer illere göre biraz daha fazla geleneksel değerleri taşıdığı söylenebilir. Buna karşın Ardahan bu konuda en az düzeyde geleneksel değerleri barındırmaktadır. Ardahan'daki kadınların büyük çoğunluğu (%71) iki rolün bir arada bulunmasını kendileri için ideal olarak görmektedirler.

Kadınlar için ideal yaşamın ne olduğuna dair görüşler ile eğitim ve yaş düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (P=,000). Aynı şekilde kadınların, kadınlar için ideal yaşam biçimine dair görüşleriyle bulundukları iller arasında da anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (P=,000).

Damal, Ardahan - Fotoğraf: Mukadder Yardımcıel

Eleşkirt, Ağrı - Fotoğraf: Mukadder Yardımcıel

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

8. BÖLÜM

MESLEK SAHİPLİĞİ VE MESLEKİ EĞİTİM İMKÂNLARI

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY

8. BÖLÜM

MESLEK SAHİPLİĞİ VE MESLEKİ EĞİTİM İMKÂNLARI

Bu bölümde TRA2 bölgesindeki kadınların meslek bilgileri ve mesleki eğitim imkânlarına bakılmaktadır. İlk önce kadınların mesleki profillerinin analiz edildiği bu bölümde, bölgedeki kadınların ne tür kurslardan haberdar olduklarına ve hangi kurslara devam ettiklerine odaklanılmaktadır.

Mesleki eğitimlerin organizasyonu açısından ilk önce kurumlar arasındaki ilişki ve işbirliğine değinmek gerekmektedir. Gerek yapılan mülakatlarda yöneticilerin değindikleri sorunlar, gerekse bizzat girişimcilerin kişisel deneyimleri göstermektedir ki, kurumlar arası işbirliği önemli başarıları getirmektedir. Kurumlar arası işbirliğinin olmaması ise ciddi bir maddi kayıp anlamına gelmektedir. Yapılan mülakatlarda sormuş olduğumuz "Kurumlar arasında iletişim eksikliği olduğunu düşünüyor musunuz", sorusuna bir İŞKUR yetkilisi şu cevabı vermiştir:

> "Devlet, teşvikleri verirken belirli kurumlar üzerinden yürütüyor. Mesela KOSGEB'e mikro kredi ile destek vermesini istiyor. Bizden engellilerin iş kurması için destek vermemizi istiyor. Başka bir kurumdan da başka bir şekilde destekleme yapmasını istiyor. Burada asıl sorun bu kadar programın çok dağınık şekilde uygulanmaya çalışması. Aslında devletin istihdam yönündeki bütün desteklemelerinin İŞKUR veya belirli bir kurumda birleştirilmesi gerekli. Çünkü her programı uygulamak için ayrı ayrı altyapı, saha çalışması ve uzman gerekiyor. Bunlar ise aynı işin defalarca tekrarlanmasına ve israfa neden oluyor."[174]

Bir başka mülakatta ise kurumlar arası işbirliğinin nasıl etkin bir şekilde diğer insanları olduğu kadar, kadınları da kurslara çektiğine değinilmiştir:

> "Damal'da bebek kursu açıldı. 25 kadın Ardahan'da, 25 kadın Damal'da toplam 50 kadın eğitim aldı. Kilimcilik kursu devam ediyor. Toplum Yararına Program katılımcıları çoğunlukla kadındır. 2016 yılında 160 kişi olan katılımcı sayısı bu yıl 1030'a yükseldi ve bunların 562'si kadın. KOSGEB Girişimcilik Kursu'na katılan 221 kişinin de 88'i kadın."[175]

Bu bağlamda bölgede en azından iller bazında kurumlar arası işbirliği ve ortak projeler yapılabilmesi için girişimde bulunulmasının önemli olduğunu hatırlatmakta fayda görülmektedir.

174 G.G., Ağrı İŞKUR Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

175 A.S., Ardahan İŞKUR Müdürü, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz ve Durmuş Okan Bozkırlı, 11 Ağustos 2017

8.1. Kadınların Mesleki Profili

Bu bölüm altında araştırmaya katılan kadınların mesleki olarak durumlarına bakılmaktadır. Kadınların mesleki olarak düşük oran ve düzeyde kalmalarının, bu yönde gelişmelerine olanak verecek imkânlara sahip olmamayla ilgisi olduğu söylenebilir. Örneğin, işyeri sahipleri işletmelerinde "Kız çocuklarını çalışmaya yönlendiriyorlar mı?", yönündeki soruya mülakatta şöyle yanıt alınmıştır: "Hayır. Çünkü çocuklarımızı mesleki anlamda geliştirecek kurum ve işletmelere sahip değiliz. Meslek liselerinden mezun olan çocuklarımıza bile staj yaptıracak yer bulamıyoruz. Kısaca yokluk içinde yaşıyoruz."[176]

Böylece anlaşılıyor ki, kadınların teknik bir meslekte bile kendilerini geliştirme olanakları yok. Ayrıca kadınların kâğıt üzerinde bir işletmenin sahibi olması, kadınların iş yaşamından uzak oldukları gerçeğini kapatmıyor. Zira işletmelerin kayıtlı olduğu kadınların çoğu, sadece işletme kaydını kendi üzerine yaptırmış durumda. Ticaret ve Sanayi Odası Başkanına yöneltilen "Odanıza kayıtlı kadın işletmeciler bulunmakta mı?", sorusuna şöyle yanıt verilmiştir: "Evet var. Fakat bunların yüzde 90'ı iş hayatında aktif rol almamaktadır. Sadece eşlerinin yürüttüğü işletmelerin kâğıt üzerinde ki sahipleri durumundadırlar."[177]

Tablo 8.1'de de görüldüğü üzere, araştırmaya katılan kadınların yüzde 19'u bir mesleği olduğunu belirtmiştir. Ücretli bir işte çalıştıklarını söyleyenlerin oranının yüzde 16 olduğunu (Tablo 7.1) göz önünde bulundurursak, yüzde 3'lük bir meslek sahibi kadının işsiz olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 8.1: Herhangi bir mesleğiniz var mı?

	Sayı	Yüzde
Evet, var	605	19,0
Hayır, yok	2544	79,8
Diğer	40	1,3
Toplam	**3189**	**100**

Bir mesleğe sahip olduğunu söyleyen kadınların, eğitim ve yaş düzeyine bakacak olursak, okuması olmayanların bir mesleğe sahip olma oranı yüzde 4,3 iken, bu oran üniversite mezunlarında yüzde 69,8'e yükselmektedir. Lise mezunlarının da bir mesleğe sahip olma durumunun yüzde 22,6 oranında olması lise eğitiminin meslek kazandırmada yeterli olmadığını gösterir. Yaş ile bir mesleğe sahip olma arasındaki ilişkiye bakacak olursak, genç ve orta yaş grubunun bir mesleğe sahip olma oranının yüzde 20-25 arasında olduğu görülürken bu oranın orta yaş grubunda yüzde 14 seviyelerine, yaşlı grubunda ise yüzde 5,7 oranına düştüğünü görüyoruz (Tablo 8.2). Üniversite

176 S.A., ATSO Başkanı, Mülakat: Ömer Çaha vd., 20 Temmuz 2016.

177 S.A., ATSO Başkanı, Mülakat: Ömer Çaha vd. 20 Temmuz 2016.

mezunlarının bir mesleğe sahip olmalarının bu denli yüksek olmasına şaşırmamak gerekir. Çünkü hem üniversitenin kazandırmış olduğu meslek açısından hem de artık eğitim görmüş insanlar olarak geleneksel geçim kaynaklarının tatmin edici gelmemesi, üniversite mezunlarına kendilerine uygun meslek edinmeleri yönünde baskı oluşturmaktadır.

Tablo 8.2: Herhangi bir mesleğiniz var mı? Eğitim ve Yaş ile İlişkisi

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	4,3	95,4	,3	**100**
İlk ve orta	9,1	89,3	1,6	**100**
Lise	22,6	76,0	1,5	**100**
Üniversite	69,8	29,3	1,0	**100**
YAŞ				
Genç	24,1	74,7	1,2	**100**
Orta	20,6	77,9	1,6	**100**
Olgun	14,4	84,5	1,1	**100**
Yaşlı	5,7	93,1	1,2	**100**

Bir mesleğe sahip olduklarını söyleyen kadınların iller nezdinde dağılımına baktığımızda ise, kadınların bir mesleğe sahip olmaları bakımından Kars yüzde 21,3 oranıyla ilk sırada gelmektedir. Kadınların yüzde 17,3 oranıyla en az mesleğe sahip olduğu il ise Iğdır'dır (Tablo 8.3). Burada ilgi çekici olan durum Ağrı'da bir mesleği olduğunu söyleyen kadınların oranı yüzde 18,5 olmasına rağmen, ücretli bir işte çalıştığını söyleyenlerin oranı yüzde 20,6'dır. Diğer illerde ise bir mesleğe sahip olma oranı, ücretli bir işte çalışma oranın en az 3 puan üstünde seyretmektedir. Genç nüfusun eğitimli olma düzeyinin yüksek olmasından dolayı meslek açısından daha avantajlı olduğu söylenebilir.

Tablo 8.3: Herhangi bir mesleğiniz var mı? İller arası karşılaştırma

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, var	18,5	18,3	17,3	21,3
Hayır, yok	78,7	81,4	82,5	77,9
Diğer	2,9	,3	,1	,8
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Herhangi bir mesleğe sahip olma ile yaş ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (P=,000). İller bazında ise anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilir.

Bir mesleği olanların bu mesleği nereden öğrendiklerine baktığımızda ise "okul okuyarak edindim" diyenlerin oranı yüzde 55,4 ile ilk sırada gelmektedir. Özel kurslardan meslek edinenlerin

oranı yüzde 7,8 iken, devletin açtığı kurslardan meslek edinenlerin oranı yüzde 15,7 düzeyindedir. Ayrıca çıraklıktan çalışarak meslek edindiğini söyleyenlerin oranı yüzde 16,2'dir (Tablo 8.4). Bu durumda eğitimin meslek edindirme açısından önemine yapmış olduğumuz vurgu burada bir kez daha ispatlanmaktadır. Kadınların bir meslek edinmek istediklerinde bunun en iyi yolunun eğitim olduğu söylenebilir. Bundan dolayı kadınların eğitime teşvik edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Tablo 8.4: Bu mesleği nereden edindiniz? (Mesleği olanlar)

	Sayı	Yüzde
Çıraklıktan çalışarak edindim	98	16,2
Okul okuyarak edindim	335	55,4
Devletin açtığı kurslardan edindim	95	15,7
Özel kurslardan edindim	47	7,8
Diğer	30	5,0
Toplam	**605**	**100**

Mesleğini edinme yöntemiyle, eğitim ve yaş arasındaki ilişkiye baktığımızda ise şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Üniversite mezunlarının okudukları okuldan mesleklerini elde etme oranı yüzde 88 iken bu oran lise mezunlarında yüzde 47 düzeyindedir. Ayrıca okumayanların yüzde 46'dan fazlası, ilk ve orta eğitim mezunlarının ise yüzde 45,1'i bir kurstan eğitim alarak meslek edinmişlerdir (Tablo 8.5). Buna göre okumayan ile ilk ve ortaokul mezunlarına yönelik kurslar önemli bir işlev görmektedir. Bundan dolayı açılacak olan kursların, bölgedeki halkın eğitim düzeyi gözetilerek açılması bir zorunluluktur.

Tablo 8.5: Bu mesleği nereden edindiniz? (Mesleği olanlar) Eğitim ve yaş dağılımı

EĞİTİM	Çıraklıktan	Okuldan	Devlet Kursundan	Özel kurstan	Diğer	Toplam
Okumadı	15,4	23,1	38,5	7,7	15,4	**100**
İlk ve orta	34,0	7,6	32,6	12,5	13,2	**100**
Lise	22,4	47,8	17,4	8,7	3,7	**100**
Üniversite	3,3	88,0	3,6	4,7	,4	**100**
YAŞ						
Genç	12,7	71,6	6,9	5,6	3,3	**100**
Orta	19,1	53,3	15,8	7,9	3,9	**100**
Olgun	20,0	24,4	34,8	13,3	7,4	**100**
Yaşlı	25,0	16,7	25,0		33,3	**100**

Mesleği edinme yönteminin iller arasında karşılaştırması yapıldığında Ağrı'da kurslardan meslek edinenlerin oranının diğer illere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bütün illerde okul oku-

yarak meslek edinenlerin oranı yüzde 50'nin üstündedir. Tablo 8.6'da gösterildiği üzere devletin açtığı kurslardan meslek edinen kadınların oranı Ardahan ve Iğdır'da eşit olmakla beraber yüzde 21,1 düzeyindedir. Çıraklıktan meslek edindiğini söyleyenlerin oranı en düşük Iğdır'dadır. Bu oran yüzde 9.2'dir. Bu bağlamda meslek sahibi olmanın en iyi yolunun eğitim alarak gerçekleştiği görülmektedir. Bundan dolayı okullaşma oranının bölgedeki kadınların meslek edinmeleri açısından öneminin yadsınamaz olduğu söylenebilir.

Tablo 8.6: Bu mesleği nereden edindiniz? (Mesleği olanlar) İller arası karşılaştırma

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Çıraklıktan çalışarak edindim	21,1	11,9	9,2	17,2
Okul okuyarak edindim	51,8	57,8	61,5	54,4
Devletin açtığı kurslardan edindim	11,5	21,1	21,1	14,2
Özel kurslardan edindim	8,7	5,5	6,4	8,9
Diğer	6,9	3,7	1,8	5,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Bir mesleği olanların mesleklerini öğrenme biçimleriyle yaş ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır (P=,000). Fakat bu farklılık yaşanılan il göz önünde bulundurulduğunda ortaya çıkmamaktadır.

8.2. Mesleki Kurslardan Haberdar Olma Durumu

Mesleki kurslara dair istatistiklere geçmeden önce bölgeye dair yapılan mülakatlara değinmek yerinde olacaktır. Kursların kalıcı çözümler üretme konusunda yetersiz olduğuna dikkat çekilmektedir. Tuzluca'da yapılan odak grup toplantısında dile getirilen bir kanaat şöyledir: "Kurumlar bünyesinde yapılan faaliyetler kısa vadeli çözüm üretiyor. Kurslar kapsamında eğitim belgeleri veriliyor ancak bu belgelerin iş başvurularında geçerliliği ya da yeterliliği bulunmamaktadır."[178] Benzer şekilde katılım olsa da yeterli etkinin yaratılmadığına işaret eden bir diğer katılımcı ise şöyle demiştir: "Kurslar veriliyor ama açıkçası bunlar istihdama ve üretime fazla dönüşmüyor. Katılım oldu ama ticari faaliyete dönmedi."[179]

Diğer taraftan kurumsal kursların olmasının, bölgede yatırım yapan firmaların kalifiye eleman bulmalarını kolaylaştırdığı söylenebilir. Hatta bir firma müdürü, firma içi eğitimi bile bu kurslar aracılığıyla sağladığını şöyle dile getirmiştir: "Burada yetişmiş kalifiye eleman bulma şansınız çok az. Bu nedenle İŞKUR kapsamında 9 kişiye eğitim veriyoruz. Stajyer gibi düşünmeniz daha doğru olur.

178 Tuzluca odak grup toplantısı, Gerçekleştiren: Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

179 Z.O., Göle Kaymakamı, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017

Bunun maliyetlerinin büyük bölümünü biz karşılıyoruz."[180]

Fakat İŞKUR'un kura usulü çalışmalarında bile hile olduğunu düşünenler de yok değil. Toplu mülakatlarda bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: "İşe alımlarda torpil dönüyor. İŞKUR'da da öyle. Kura çekiliyor. Ama bazı kişiler kura dışında bırakılıyor."[181]

Çalışmaya katılanların yüzde 54,4'ü İŞKUR'un mesleki kurslarından haberdar olduğunu belirtmiştir (Tablo 8.7). Genel olarak bakıldığında İŞKUR'un mesleki kurslarından haberdar olma düzeyinin diğer kurslara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun en büyük nedeni olarak İŞKUR'un doğrudan istihdama yönelik çalışmalar yapması görülebilir. Zira yapılan mülakatlarda bu noktaya şöyle değinilmiştir: "İŞKUR eğitimlerinden memnun kaldım. Hem maddi kazanç elde ettim hem sigorta edindim. Üretken oldum. 7-8 aylık eğitimle 14 ay çalıştım."[182]

Tablo 8.7: İŞKUR'un açtığı mesleki kurslardan haberiniz oluyor mu?

	Sayı	Yüzde
Evet, oluyor	1754	54,4
Hayır, olmuyor	1462	45,3
Diğer	8	,2
Toplam	**3224**	**100**

İŞKUR'un bölgede en çok haberdar olunan mesleki kurslara sahip olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, İŞKUR'un kısa süreli de olsa istihdam sağlayabilme potansiyelinin diğer kurslara oranla daha yüksek olmasıdır. Fakat bu durumun da yapılan mülakatlarda hoş karşılanmadığı veya yeni sorunlar ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Bir sivil toplum örgütü yöneticisi bu noktada şu hususa dikkat çekmiştir: "İŞKUR, kadın girişimciliğini pasifize etti bence. Çünkü kadınlar İŞKUR'la kısa süreli çalışmalara, başka bir deyişle sürekliliği olmayan çalışmalara yönlendiriliyor."[183]

İŞKUR'un açmış olduğu kurslardan haberdar olmanın eğitim ve yaş düzeyinde dağılımına baktığımızda, okumayanların haberdar olma oranı ile yaşlı grubundakilerin haberdar olma oranı yüzde 35 düzeyindedir. Bunun önemli bir nedeninin, hem okuma yazma bilmeyenlerde hem de yaşlılarda sunulan imkânları takip edecek araçların eksik olduğu söylenebilir. Gençler (%56) ve orta yaş (%59,2) düzeyindekilerin haberdar olma oranı ise diğer gruplardan daha fazladır. Bu aynı zamanda iş bulma isteğiyle de ilgilidir. Genç işsizliğinin yaygın olduğu bir yerde iş olanağı sağlayacak ku-

180 A.E., Diyadin Jeotermal Genel Müdürü, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

181 "Güneş Doğudan Doğar" kooperatifi üyelerinden oluşan grup mülakatı, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 09 Ağustos 2017.

182 Aynı mülakat.

183 F.C., Aktif İş Kadınları Derneği Başkanı, Mülakat: Ömer Çaha v.d., 05 Ağustos 2017

rumların fırsatlarından gençlerin haberdar olması da doğal karşılanabilir. Tablo 8.8'de görüldüğü üzere, İŞKUR'un açtığı kurslardan en yüksek oranda Lise (%67,2) ve Üniversite (%73,8) mezunlarının haberdar olduğunu görüyoruz.

Tablo 8.8: İŞKUR'un açtığı mesleki kurslardan haberiniz oluyor mu?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	32,2	67,8		**100**
İlk ve orta	52,4	47,3	,3	**100**
Lise	67,2	32,6	,3	**100**
Üniversite	73,8	25,7	,5	**100**
YAŞ				
Genç	56,0	43,7	,3	**100**
Orta	59,2	40,4	,4	**100**
Olgun	54,1	45,9		**100**
Yaşlı	32,5	67,1	,4	**100**

İŞKUR'un açtığı mesleki kurslardan haberdar olma durumunun iller özelinde dağılımına bakacak olursak, en yüksek oranda Ardahan'daki kadınların (%63,3) haberdar olduğunu görüyoruz. En düşük düzeyde ise yüzde 45,3 oranıyla Ağrı yer almaktadır (Tablo 8.9).

Ardahan'da kadınların İŞKUR'un kurslarına ilgisini bölgedeki İŞKUR yöneticisinden de teyit etmek mümkün. Kendisiyle yapılan mülakatta şu noktalara dikkat çekmiştir:

> "Mesleki eğitim kursları oluyor. Devletin verdiği bakım parasının teşvik etmesiyle çocuk bakıcılığı kursuna 150 kişi başvurdu. Bunların hepsi kadınlara yönelik oldu. Yaşlı, engelli, hasta bakım kursu açıldı. 25 kişi başvurdu, bunların 5'i erkekti. Endüstri Meslek Lisesi Elektrik Bölümü mezunu kişi vardı kursta. Bunun sebebinin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yaşam Evleri'ne belgeli kişilerin alınacak olması olduğunu öğrendim."[184]

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, istihdam olasılığının bulunduğu kurslara karşı kadınlarda ilgi yüksektir. Bu da kadınların aslında çalışma arzusunda olduğunu göstermektedir. Buradaki veriler önceki bölümde analiz edilen kadınlardaki çalışma düşüncesi verilerini teyit edici niteliktedir.

184 A.S., Ardahan İŞKUR Müdür, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz ve Durmuş Okan Bozkırlı, 11 Ağustos 2017.

Tablo 8.9: İŞKUR'un açtığı mesleki kurslardan haberiniz oluyor mu?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, oluyor	45,3	63,3	57,6	56,9
Hayır, olmuyor	54,4	36,7	42,4	42,5
Diğer	,3			,6
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

İŞKUR'un açtığı mesleki kurslardan haberdar olma ile yaş ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Aynı farklılığın bulunulan il açısından da sağlandığı görülmektedir (P=,000).

TRA2 bölgesindeki illerde çeşitli kurum ve kuruluşlar bünyesinde çıraklık veya mesleki düzeyde kurslar açılmaktadır. Mülakatlarımıza katılan kimi katılımcılardan bu kursları karşılaştırmalarını istedik. Bu bağlamda kendilerine, "Sizce halk eğitimin verdiği kurslar mı daha faydalı yoksa sizin gittiğiniz çıraklık eğitimi mi?" şeklinde bir soru yöneltilmiş ve şu karşılık alınmıştır:

> "Bence çıraklık eğitimi. Çünkü orası bildiğiniz okul. Müracaatı da çok basit. Kimlik fotokopisi yeterli oluyor. Tabi ben Halk Eğitim'e gitmediğim için böyle söylüyorum. Oralara da gidip görmek lazım. Ayrıca şu an Halk Eğitim'e giden 15-20 tane bayan bize iş getiriyor. Onlar olmasa bizim işlerimiz yürümez."[185]

Görüldüğü üzere çıraklık eğitimi alıp iş kuran birisi Halk Eğitim'den eğitim alanlardan ciddi destek görmektedir. Bu da göstermektedir ki, kurumlar arası iletişim ve işbirliği, ciddi ilerlemeler kat etmek için önemlidir.

Halk Eğitim'in verdiği mesleklerden haberdar olduğunu söyleyenlerin oranı (52,3) haberdar olmayanların oranından (47,5) daha yüksektir.

Tablo 8.10: Halk eğitimin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz var mı?

	Sayı	Yüzde
Evet, var	1686	52,3
Hayır, yok	1530	47,5
Diğer	8	,2
Toplam	**3224**	**100**

Halk Eğitimin verdiği kurslardan haberdar olanların eğitim düzeyine baktığımızda, okumayanların en düşük düzeyde (%29,2) olduğu görülmektedir. Üniversite mezunları ise (%76,2) listenin başın-

185 B.Ş., Ak Parti Meclis Üyesi ve Girişimci, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016).

da gelmektedir. Bu da eğitime paralel olarak Halk Eğitim tarafından verilen kurslardan haberdar olma seyrini arttırmaktadır.

Yaş ilişkisine baktığımızda ise gençlerin (%58) diğer yaş gruplarına oranla daha fazla haberdar olduğunu görüyoruz. Orta (%55,1) ve Olgun (yüzde 48,7) yaş gruplarının, yaşlılara (%28,5) göre bu tür kurslardan daha yüksek düzeyde haberdar oldukları görülmektedir (Tablo 8.11). Bu da gençlerin kendilerini geliştirme ve meslek edinme noktasında yaşlı kadınlara göre daha istekli oluşuyla açıklanabilir.

Ayrıca İŞKUR'un mesleki eğitimlerinden haberdar olanların oranının Halk Eğitim'in kurslarından haberdar olma oranlarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun temel nedenlerinden birisinin yukarıda da değinildiği gibi İŞKUR'un doğrudan istihdama yönelik kurslar açıyor olmasıdır.

Tablo 8.11: Halk eğitimin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz var mı? Eğitim ve Yaş ile ilişkisi

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	29,2	70,8		**100**
İlk ve orta	47,9	51,9	,2	**100**
Lise	68,3	31,2	,4	**100**
Üniversite	76,2	23,3	,5	**100**
YAŞ				
Genç	58,0	41,7	,3	**100**
Orta	55,1	44,5	,4	**100**
Olgun	48,7	51,3		**100**
Yaşlı	28,5	71,1	,4	**100**

Halk Eğitim'in verdiği mesleki kurslardan haberdar olma durumunun iller bazında oranlarına bakılacak olursa, Tablo 8.12'de gösterildiği gibi, Ardahan'ın yüzde 58,1 ile ilk sırada geldiği, Iğdır'ın ise yüzde 49,5 oranıyla en alt sırada olduğu görülmektedir. Aradaki bu farkın yüksek olmasının nedeni Iğdır ilinin merkez yerleşiminin geniş bir alanı kapsaması, Ardahan ilinin ise merkez olarak daha az bir alan kaplaması olabilir. Merkezin geniş alana yayılmadığı iller bilginin dağılması açısından avantaj sağlamaktadır. Merkezi daha geniş bir alanı kaplayan iller kendi içinde bir kaç merkez oluşturduğu için, kurum ve kuruluşlar tarafından özellikle çalışma yapılmazsa bilgilendirmenin daha az olmasına yol açtığı söylenebilir.

Tablo 8.12: Halk eğitimin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz var mı?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, var	50,2	58,1	49,5	53,2
Hayır, yok	49,5	41,8	50,5	46,4
Diğer	,3	,2		,5
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Halk Eğitim'in verdiği mesleki eğitimlerden haberdar olma ile yaş ve eğitim düzeyleri ve bulunulan iller açısından anlamlı bir farklılık oluşturduğu söylenebilir (P=,000).

TRA2 bölgesindeki illerde, İŞKUR ve Halk Eğitim'in dışında belediyelerin de açtığı kurslar bulunmaktadır. Kadınların belediyenin açtığı kurslardan haberdar olma oranlarına baktığımızda, Tablo 8.13'de de gösterildiği üzere, yüzde 27,5 gibi düşük bir seviyede olduğu görülmektedir. Bunun bir nedeni olarak, Halk Eğitim ve İŞKUR'un çoğunlukla istihdam yaratıcı alanlarda eğitimler verirken, Belediyelerin, gitar, saz çalma, diksiyon vb. gibi hobi kurslarına ağırlık vermesi görülebilir. Bir başka nedeni de bölgedeki belediyelerin dikkat çekici düzeyde kurs faaliyetlerinin bulunmaması olabilir.

Tablo 8.13: Belediyenin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz oluyor mu?

	Sayı	Yüzde
Evet, oluyor	885	27,5
Hayır, olmuyor	2324	72,2
Diğer	8	,2
Toplam	**3217**	**100**

Belediyelerin verdiği mesleki eğitimlerden haberdar olmanın eğitim ve yaş düzeyinde dağılımına bakacak olursak, okumayanların (12,2), en alt düzeyde olduğu, ilk ve ortaokul mezunlarının oranının (23,5) lise mezunlarından (38,6) az olduğu gözlenmektedir. Haberdar olanların oranı en çok lise mezunlarında karşımıza çıkmaktadır. Yaş dağılımına baktığımızda ise gençlerin oranı (30,8) ile orta yaşların oranı (29,4) neredeyse aynı düzeydedir. Yaşlı grubundakilerin oranı (17'1) ise en düşük seviyededir (Tablo 8.14).

Tablo 8.14: Belediyenin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz oluyor mu?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	12,2	87,6	,2	**100**
İlk ve orta	23,5	76,4	,1	**100**
Lise	38,6	60,9	,6	**100**
Üniversite	46,4	53,1	,5	**100**
YAŞ				
Genç	30,8	68,9	,3	**100**
Orta	29,4	70,4	,3	**100**
Olgun	24,3	75,4	,2	**100**
Yaşlı	17,1	82,9		**100**

Belediyenin vermiş olduğu mesleki eğitimlerden haberdar olma durumunun iller arasındaki dağılımına baktığımızda ise Ağrı en alt düzeyde (23,2) bir orana sahipken, Iğdır (26,2) ve Kars (26,9) neredeyse aynı orana sahiptir. Listenin başında ise Ardahan (37,9) bulunmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi belediyelerin kurs faaliyetlerinin bilinirliği iki faktörün etkisi altında olabilir: Yerleşim yerinin genişliği ve belediyenin kurs hizmeti sunup sunmayışı.

Tablo 8.15: Belediyenin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz oluyor mu?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, oluyor	23,2	37,9	26,2	26,9
Hayır, olmuyor	76,4	62,0	73,7	72,9
Diğer	,4	,2	,1	,2
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Şimdiye kadar değinmiş olduğumuz bütün mesleki kurslar göz önünde bulundurulduğunda, eğitim düzeyleriyle mesleki kurslardan haberdar olma arasında anlamlı bir ilişki olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu durumun bütün meslek edindirme kurslarında aynı olduğu görülmektedir (P=,000). Yaş düzeyi ve bulunulan il ile açılan kurslardan haberdar olma ilişkisi, anlamlı bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem yaş hem de iller arasında meslek edindirme kurslarından haberdar olma düzeyi arasında bağlantı olduğu görülmektedir (P=,000).

Ayrıca bölgede bu kursların yanı sıra başka kursların da olduğu yapılan mülakatlar sonucunda anlaşılmaktadır. Kadınlara yönelik bu kurslardan birisi de KAMER tarafından Ağrı'da gerçekleştirilmiştir. Bu konuda başkanın ifadesi şöyledir:

> "SODES kapsamında çini ve seramik var. Gönüllülerimiz çinileri süsleyip kendi mahallelerinde satmaya çalışıyorlar.[186] Bu proje kısaca şöyle gerçekleşti: 2013 yılında ne yapabiliriz diye düşündük. Çini ve seramik üzerine bir atölye yapmak istedik. Projeyi yazdık ve kabul edildi. 110 bin TL hibe aldık. Atölyeyi kurduktan sonra 4 ay gibi süreyle eğitim aldık. Bürokratik işlerde epeyce zorlandık ama sonunda başarabildik."[187]

Bu ifadelerden üç ders çıkarmak mümkündür. Öncelikle kadınlar kendi aralarında örgütlendiklerinde ve iş yapma girişiminde bulunduklarında bunu başarabileceklerini görüyoruz. İkinci olarak, kendilerine destek verildiğinde, bu desteğin karşılığını nasıl başarılı çalışmalarla ortaya koyabileceklerini fark ediyoruz. Üçüncü olarak da, olumlu bir model söz konusu olduğunda bunun kadınları nasıl olumlu yönde teşvik ettiğini bu ifadeden anlıyoruz.

8.3. Mesleki Kurslara Devam Etme Durumu

Mesleki kurslar açılırken, katılımcıların katılıp katılmayacağını etkileyen bazı hususlar olduğu söylenebilir: İlk olarak devam edilen kursun güncel olup olmaması, yine buna bağlı olarak gidilen kursun sonunda bir iş bulunup bulunmayacağı en önemli nedenler arasında yer almaktadır. Buna ek olarak, kadınların kurslara devam edip etmemesinin önündeki engellere kursu alan kadının ailesinin bu duruma yaklaşımı eklenebilir.

Ayrıca bazı kurslar doğrudan üretim çıktısı alınmaya yönelik kurslar da olabiliyor. Bu durumda da üretilen ürünün satılması veya pazara sunulması sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda yapılan mülakatlardan çıkan bir öneri şöyledir:

> "Milli Eğitim ile çeşitli kurumların protokol imzalayıp istihdama yönelik çalışmalar yapması gerekmektedir. Kurslar sonucunda kadınların ürettiklerini satabilecekleri bir yer gerekmektedir. İlçede pazar kültürü yok, haliyle pazarda satma imkânları da yok. İlçeye sebze hali yapılmış ama binayı kullanan yok. Iğdır merkezde de pazar yeri/hal zaten yok."[188]

Yine bununla bağlantılı olarak kurslara devam sorununun bir nedeni olarak da üretilen ürünlerin satılamaması eklenebilir. Fakat ürünlerin satılması için sunulan imkânların da değerlendirilemediği görülmektedir. Kars'ta bu süreç şöyle anlatılmaktadır:

> "Aslında burada belediye başkanı kent konseyinde el emeği göz nuru diye bir pazaryeri açtı kadınlara. Gelin orada para vermeden yaptığınız ürünleri orada satın dedi. Buna en fazla 1 ay dayanabildiler. Çok fazla gelmediler. Zor geldi onlara. Az çok iyi satışlar oluyor-

186 B.A., KAMER Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

187 Aynı mülakat.

188 Tuzluca odak grup toplantısı, Gerçekleştiren: Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

> du ama devam etmediler. İyi satışlar oldu. Benim arkadaşlarım da geldiler. Ama devam ettirmediler. Kış şartlarından dolayı, soğuktan dolayı zor geldi çalışmak. Kadınlar biraz da evde oturmaya alışmışlar."[189]

Kadınların açılan kurslara devam etmesinin önündeki bir diğer engel ise ailenin tutumudur. Bununla ilgili yapılan mülakatta şu noktaya dikkat çekilmiştir:

> "2007 başında belediye ile ortak proje yaptık. Kadınlara bir şekilde parayı tattırmamız lazımdı. 20 genç kıza satış elemanlığı kursu verdirdik. Bir türlü aileler izin vermiyordu. Kızlar annelerini gönderdiler, farkındalık eğitimleri verdirdik. Ondan sonra durum değişti. Güçlendirdik kadınları."[190]

Mülakatta söylenenler göz önünde bulundurulduğunda bölgede kadınların kurs veya istihdam olanakları karşısında ailelerinin olumsuz tepkileri farkındalık eğitimleriyle ortadan kaldırılabileceği görülür.

Yine dikkat çekildiği gibi, meslek edindirme kurslarının istihdama dönüp dönmediği hususunda Göle Sosyal Yardımlaşma Vakfı Müdürü şu hususa dikkat çekmiştir:

> "Hiç dönüşmüyor. İŞKUR'dan ortak proje yapıyorlar. Günlük ücret veriliyor. Ama insanların amacı gidip bu işi öğrenip istihdam yaratmak değil. Amaç verilen parayı almak. Biz aynı zamanda Göle'de 23 tane gelir getirici proje desteği verdik. 51 proje yaptık. 27 tanesi aktif açıldı. 14 kadına, 15 bin lira onlar 15 bin biz olmak üzere (ortaklık) 30 bin lira destek verdik. Bizimki geri ödemeli 8 yılda. Açılan işyerlerinin yüzde 90'a yakını kapandı."[191]

Mülakatlarda dikkat çekilen bir diğer konu ise, kadınların kurslara gitmesinin asıl nedeninin meslek edinmekten ziyade para kazanmak olduğudur. Bir mülakatta konuyla ilgili şunlara değinilmiştir:

> "İŞKUR'a baktığımda kadınlar genelde temizlik için başvuruyor. Farklı alanlara da gidebilirler. Evli, orta yaşlılar temizliğe gidiyor. Meslek amaçlı iş yapılmıyor. Kadın girişimcilere yönelik destekler gayet faydalı. Kuaför, kırtasiye, sigortacılıkla ilgilenen kadınlar var, bunlar diğerlerini de cesaretlendiriyor."[192]

Kadınların kurslara katılım gösterip göstermemelerini belirleyen önemli bir etkenin, şehrin merkezinde veya köylerinde yaşamaları olduğuna bir mülakatta dikkat çekilmiştir. Aynı mülakatta,

189 S.K., Kars MHP Kadın Kolları Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Oğuzhan Altınkoz, 07 Ağustos 2017

190 S.Ç., Karslı Girişimci Kadınlar Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha ve Gözde Özer, 07 Ağustos 2017

191 M.D., Göle SYDV Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

192 N.A., Akçam Sigorta İşletmesi, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

köyde yaşayan kadınların iş yükü fazla olduğu için, hayvana bakma gibi işleri olduğundan, kursa katılmanın gerekli olduğunu düşünmedikleri ve alacakları sertifikanın ne işe yarayacağı konusunda muğlaklık yaşamalarından dolayı kurslara gitmek istemediklerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca mülakatta, "Halk eğitimin kapasitesinin yüzde 50'si kullanılmaktadır. Bilgisayar, İngilizce kursuna katılan kadınların bir amacı vardır. Ama usta öğretici iknasıyla kursa katılan kadınların yüzde 50'sinin amacı yoktur. Açılan kursların yüzde 5'i kapanmaktadır" denilmiştir.[193]

Fakat her ne olursa olsun bölgede açılan kursların kadınların hayatlarında önemli etkileri olduğuna değinmek gerekiyor. Zira sadece kursa giderek eğitimci olma şansı bile bulunabilmektedir. Yapılan mülakatta buna şu şekilde dikkat çekilmiştir: "Bir kadın 680 saat eğitim aldığında kendisi kurs açabiliyor. Devlet bu durumda kendisinden eğitmen olarak yararlanıyor."[194]

Araştırmaya katılan kadınlardan herhangi bir mesleki eğitim kursuna devam edenlerin oranı yüzde 24,7'dir (Tablo 8.16). Bu oran oldukça düşük düzeydedir. Bunun yukarıda sayılanlar da dahil olmak üzere birçok nedeni olabilir.

Tablo 8.16: Herhangi bir mesleki eğitim kursuna devam ettiniz mi/ediyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Evet, ettim/ediyorum	784	24,7
Hayır, etmedim/etmiyorum	2383	75,2
Diğer	1	,0
Toplam	**3168**	**100**

Bir meslek edindirme kursuna gidenlerin oranıyla eğitim düzeylerine baktığımızda, okumayan ile ilk ve ortaokul mezunlarının meslek edindirme kurslarına, lise ve üniversite mezunlarından daha az katıldıkları söylenebilir. Okumayanların yüzde 10,6'sı bir meslek edindirme kursuna gitmezken, bu oran üniversite mezunlarında 35,6'ya yükselmektedir.

Bir meslek edindirme kursuna devam edenlerin yaş dağılımına baktığımızda yaşlı grubundakilerin (%12,8), genç (%26), orta (%26,6), olgun (%24,7) yaş gruplarına göre daha az bir mesleki eğitim kursuna katıldıkları gözlenmektedir. Ayrıntılar Tablo 8.17'de verilmektedir.

193 M.G., Iğdır Halk Eğitim Merkezi Müdürü, Mülakat: Ömer Çaha ve Oğuzhan Altınkoz, 09 Ağustos 2017.

194 H.D., Çıldır Halk Eğitim Müdürü, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha ve Olkan Senemoğlu, 11 Ağustos 2017.

Tablo 8.17: Herhangi bir mesleki eğitim kursuna devam ettiniz mi/ediyor musunuz?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Toplam
Okumadı	10,6	89,4	**100**
İlk ve orta	24,1	75,9	**100**
Lise	32,2	67,6	**100**
Üniversite	35,6	64,4	**100**
YAŞ			
Genç	26,0	74,0	**100**
Orta	26,6	73,4	**100**
Olgun	24,7	75,2	**100**
Yaşlı	12,8	87,2	**100**

Kadınların TRA2 bölgesinde herhangi bir mesleki eğitim kursuna katılım düzeylerinin bu kadar düşük olması dikkat çekmektedir. Açılan kurslara dair bir güven sorunu da olabilir. Bu bireyin kendisinden kaynaklandığı gibi, aile ve sosyal çevresinden de kaynaklanabilir. İnsanlar kendi veya aile bireylerinin gittiği yerlerin güvenli olup olmadığını bilmek ister. Eğer gidilen kursun güvenli olup olmadığını tespit etmek kolay değilse gitme kararı da olumsuz etkilenebilir. Bu doğrultuda toplumsal yapının önderleri sayılabilecek kişilerin yönlendirmeleri etkili olabilir. Bu bağlamda kurslara yönelik Cuma hutbelerinde ailelere güven vermesi için meslek edindirme kursları, halk eğitim merkezi kurslarına özendirme amacıyla duyuruların yapılması gibi bir öneri gelmiştir.[195]

Herhangi bir mesleki eğitim kursuna devam etmenin iller genelinde dağılımına baktığımızda Ardahan katılımın en yüksek (%28,5), Kars (%22) ve Iğdır (%22,8) ise en düşük düzeylerde olduğu il konumundadır (Tablo 8.18).

Tablo 8.18: Herhangi bir mesleki eğitim kursuna devam ettiniz mi/ediyor musunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, ettim/ediyorum	26,2	28,4	22,8	22,0
Hayır, etmedim/etmiyorum	73,8	71,6	77,2	77,9
Diğer				,1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Herhangi bir mesleki eğitim kursuna devam etme durumuyla yaş ve eğitim düzeyi arasındaki ilişki incelendiğinde anlamlı bir farklılık olduğu görülür (P=,000). Fakat bu duruma il düzeyinde bakıldı-

195 Tuzluca odak grup toplantısı, Gerçekleştiren: Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

ğında, mesleki eğitim kurslarına devam etme ile bulunulan il arasında bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (P=,089).

Kurslara katılım açısından genç katılımcı bulma yönünden sıkıntı çekildiği de dile getirilmiştir. Mülakatlarda sorulan "Kurslarla ilgili olarak genelde ne tür sorunlarla karşılaşıyorsunuz" sorusuna "Burada kursiyer bulmakta zorlanıyoruz. Göçten dolayı genç nüfus fazla yok. Bu bakımdan kurslara rağbet gösterenler genelde yaşlılar. Onların da eğitimleri düşük olduğu için kurslar biraz randımansız oluyor"[196] yanıtı alınmıştır.

Meslek eğitimi kurslarının çok çeşitli şekilde sunulduğu, yapılan mülakatlarla anlaşılmaktadır. Ayrıca doğrudan kadınların hayatlarını değiştiren kursların olduğu veya kursa giden kadınlardan doğrudan hayatları değişenlerin bulunduğu söylenebilir. Örneğin Iğdır'da gerçekleştirilen toplu görüşmelerde kurslarla ilgili, "Halk eğitimde birçok kursa gittim. Bilgisayar, resim v.s. sonra da İŞ-KUR'dan aldım. Çocuk gelişimi eğitimi aldım. Bu yıl çalıştım çocuk gelişiminde" diyen kadınlarla karşılaşılmıştır.[197] Aynı toplantıda bir başka kadın ise şunu dile getirmiştir: "Halk eğitimde İngilizce, bilgisayar, çocuk gelişimi okudum. Ücretli öğretmenlik yapmayı düşünüyorum."[198]

Ardahan özelinde de bakıldığında, çeşitli kursların açıldığı ve bu kurslardan kadınların etkin bir şekilde yararlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda Ardahan Halk Eğitim Müdürü ile yapılan bir mülakatta şu noktalara değinilmiştir:

> "Meslek ve genel kurslar açıyoruz. Eylül'de başlarız, piyasanın neye ihtiyacı varsa ona göre kurs açıyoruz. Bizzat burada yalnız çalışıyorum. 2 usta öğreticimiz var. Kendim araştırıyorum. Okuma yazma kursları birinci işlev. Meslek kursları açtık. 140 kurs açtık, 4.200 kişiye eğitim verdik. Giyim, halı, Damal bebeği, hasta yaşlı bakımı kurslarımız var. Çağrı merkezi, halkoyunları vs. kültürümüzü yaşatacak kurslar da açıyoruz, piyasa ihtiyacını karşılayacak kurslar da açıyoruz. Hobi kursları da açıyoruz. Rağbet yarı yarıya. Yarı kadın yarı erkek geliyor."[199]

Kadınların ne tür mesleki eğitim kurslarına gittiğini tespit etmek için de sorular sorulmuştur. Buna göre, dikiş, nakış ve örgü gibi el becerisine dayanan ama eğitim istemeyen kurslara katılım oranı yüzde 54,4 düzeyindedir. En düşük oranda ise resim, fotoğraf vb. gibi sanatsal kurslara katılımın olduğu görülmektedir.

196 H.D., Çıldır Halk Eğitim Müdürü, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha ve Olkan Senemoğlu 11 Ağustos 2017.

197 Güneş Doğudan Doğar Kooperatifi üyeleriyle yapılan mülakat

198 Aynı mülakat.

199 N.Y., Ardahan Halk Eğitim Müdür, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

Tablo 8.19: Ne tür mesleki eğitim kursuna devam ettiniz/ediyorsunuz? (Devam edenler)

	Sayı	Yüzde
Dikiş, nakış ve örgü gibi kurslar	436	56,4
Büro, sekreterlik gibi kurslar	74	9,6
Kuaförlük, cilt bakımı gibi kurslar	69	8,9
Yabancı dil eğitimiyle ilgili kurslar	46	6,0
Resim, fotoğraf vb gibi sanatsal kurslar	35	4,5
Diğer	113	14,6
Toplam	**773**	**100,0**

Gidilen mesleki eğitim kursunun, kadınların eğitim düzeylerine göre dağılımına baktığımızda Tablo 8.20'de gösterildiği gibi, okumayanların yüzde 83,3'ünün dikiş nakış türü kurslara gittiği görülmektedir. Aynı şekilde ilk ve ortaokul mezunlarının yüzde 74,8'i dikiş nakış kursuna gitmiştir. Dikiş nakış kursuna gidenlerin oranı lise eğitimi alanlarda (%47,9) daha da düşerken, en düşük seviyede ise üniversite mezunlarında (%11,3) karşımıza çıkmaktadır.

Dikiş nakış belirli bir yatırım ve eğitim istemeyen bir alan olduğu için eğitim düzeyleri düşük kadınların bu alana yönelmesi doğal görülebilir. Üniversite mezunlarının en çok tercih ettiği kurs ise yüzde 30,5 oranıyla büro ve sekreterlik olmuştur. Yine aynı şekilde büro ve sekreterlik tercihi lise mezunları (%11,5) arasında da rağbet görürken, okumayan ve ilk ve ortaokul mezunlarında çok düşük seviyelerde (%1,5) tercih edilmiştir. Bunun nedeni şüphesiz büro ve sekreterliğin belirli eğitim düzeyine ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Belirli bilgisayar kullanımı gerekliliği ve büro ve sekreterlik işinin de hemen hemen her ilde ihtiyaç duyulan bir alan olmasının, üniversite mezunlarının tercihini etkilediğini tahmin etmek güç olmasa gerek.

Tablo 8.20: Ne tür mesleki eğitim kursuna devam ettiniz/ediyorsunuz? (Devam edenler)

EĞİTİM	Dikiş nakış	Kuaförlük	Resim fotoğraf	Büro sekreterlik	Yabancı dil	Diğer	Toplam
Okumadı	83,3	4,5	3,0	1,5		7,6	**100**
İlk ve orta	74,8	7,7	2,6	1,4	,6	12,9	**100**
Lise	47,9	14,7	5,1	11,5	4,6	16,1	**100**
Üniversite	11,3	5,0	9,2	30,5	24,1	19,9	**100**
YAŞ							
Genç	34,1	13,8	7,5	17,5	10,6	16,6	**100**
Orta	61,7	7,8	2,6	8,3	4,7	15,0	**100**
Olgun	80,4	4,0	2,2	,9	1,3	11,1	**100**
Yaşlı	77,1	2,9	2,9			17,1	**100**

Mesleki eğitim kursuna gidenlerin yaş dağılımına baktığımızda ise, dikiş nakış kursuna gidenlerin her yaş düzeyinde diğer mesleki eğitim kurslarına gidenlerden çok olduğu görülmektedir. Dikiş nakış kursunu en çok tercih edenler, olgun yaş grubu (%80,4) olurken onu yaşlılar grubu (%77,1) takip etmektedir. En az tercih eden grup ise orta yaşlılardan (%61,7) sonra genç yaş grubu olmuştur (%34,1). Ayrıca gençler, kuaförlük (%13,8), resim-fotoğraf (%7,5), büro sekreterlik (%17,5) yabancı dil (%10,6) gibi alanları diğer yaş gruplarına göre daha fazla tercih etmişlerdir (Tablo 8.20). Öğrenmesi kolay olan dikiş nakış eğitiminin hemen her kesimden tercih edilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Dikiş nakış kurslarının yanı sıra diğer kursları gençlerin tercih etmesi, meslek edindikten sonra uzun soluklu istihdam olanağına sahip olmayla açıklanabilir.

Tablo 8.21: Ne tür mesleki eğitim kursuna devam ettiniz/ediyorsunuz? (Devam edenler)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Dikiş, nakış ve örgü gibi kurslar	46,2	61,6	64,3	61,7
Büro, sekreterlik gibi kurslar	12,5	6,3	6,3	10,4
Kuaförlük, cilt bakımı gibi kurslar	13,5	2,5	10,5	6,0
Yabancı dil eğitimiyle ilgili kurslar	9,0	4,4	2,1	5,5
Resim, fotoğraf vb gibi sanatsal kurslar	6,3	4,4	2,1	3,8
Diğer	12,5	20,8	14,7	12,6
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Mesleki eğitim kurslarına devam etme durumunun iller bazında dağılımına baktığımızda, bütün illerde dikiş nakış vb örgü gibi kursların ilk sırada geldiği görülmektedir. Yine bütün iller düzeyinde en az tercih edilen kursun Tablo 8.21'de görüldüğü üzere resim, fotoğraf gibi sanatsal kurslar olduğu söylenebilir.

Mülakatlardan anlaşılıyor ki, dikiş, nakış ve örgü gibi kurslar, destek veren kurum ve kuruşlar tarafından da ön planda tutuluyor: "Biz genelde yiyecek, tuhafiye dikiş nakış gibi sektörlerde küçük işletmelere destek verdik burada."[200]

Yapılan istatistiksel analizlere göre mesleki eğitim kurslarına devam etmeyle yaş, eğitim ve iller arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (P=,000). Bu da devam edilen meslekler bakımından iller arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunduğu anlamına gelir.

200 L.A., Kars KOSGEB Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Oğuzhan Altınkoz ve Gözde Özer, 07 Ağustos 2017.

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

9. BÖLÜM

DEVLET DESTEKLERİNDEN YARARLANMA

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY

9. BÖLÜM

DEVLET DESTEKLERİNDEN YARARLANMA

Sosyal devlet, bir toplumdaki alt sınıfların yaşam standartlarını insanı yaşam endeksine uyacak şekilde geliştirmeye çalışır. Bu bağlamda sosyal devlet alt sınıflara yönelik bir takım destek paketlerini devreye sokabilir. Fakat sağlanacak destekler kadar bu desteklerin nasıl yürütüldüğü ve yeterli düzeyde yürütülüp yürütülmediği de önemlidir. Araştırmamız bu konuyu da kapsamlı biçimde ele alıp sorgulamıştır. Araştırma bulgularına göre devlet desteklerinde büyük bir kısmı yararlanıcılarla bağlantılı olmak üzere bazı sorunlar göze çarpmaktadır. Katılımcılardan biri bu konuya ışık tutmak üzere şu ifadeleri dile getirmiştir:

> "Gençlerde tembellik var. 23 yaşındaki genç bile SYDV'ye başvurup yardım isteyebiliyor. Askerlik, dul, yetim vb tüm yardımlara bir kişi aynı anda başvurabiliyor. 2016 yılında Tuzluca'da SYDV başvuruları toplamda 17.000 adet. Çalışmak insanların aklına gelmiyor. Devletin yardımlarından olabildiğince yararlanmaya çalışıyorlar. Bu durum, iş bulma kaygısını barındırmıyor, bulsa bile devlet yardımlarının kesilmemesi için sigortasız çalışmak istiyorlar. Haliyle devlet yardımlarının istihdam üzerinde olumsuz etkileri oluyor."[201]

Yine aynı yönde bir görüş beyanı da Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası başkanına yöneltilen, "Özellikle kadınların halı ve kilim örme gibi ekonomik aktivitelere yönelik katılımlarının ne düzeyde olduğu" sorusuna şu yanıt alınmıştır: "Artık kimse çalışmak istemiyor. Herkes hazıra alışmış durumda. Bölgemize yapılan destekleme ve yardımlar bizleri tembelleştirdi. Maalesef insanlarımız yardım almak varken çalışmayı tercih etmiyor. Korkarım balık almak yerine balık tutmayı öğretmedikçe bu böyle devam edecektir."[202]

Aynı düşünce bir katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir: "Bakıyorum bazen hiç yardıma ihtiyacı olmayacak genç bir adam geliyor, vermek istemiyorum ama kâğıt üstünde şartları da sağlıyor, vermek zorundayım. Hatta engelli raporu bile alıyorlar bir şekilde."[203] Yardımları bu şekilde istismar edenler olduğu gibi hak ettiği halde yardım alma prosedürünü bilmediği için yardımlardan yararlanamayan vatandaşların da olduğu yine mülakatlar esnasında verilen bilgiler arasındadır.[204]

Devletin sunmuş olduğu destek ve yardımlardan yararlanmanın bölgede ilginç bir etkisi olduğu da yapılan mülakatlarda ortaya çıkmıştır. Yardımlarla yaşamını sürdüren dul kadınların evlenmek istememelerine vurgu yapan bu görüşmede şunlar not edilmiştir:

201 Tuzluca odak grup toplantısı, Gerçekleştiren: Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

202 S.A., Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı, Mülakat: Ömer Çaha vd. 20 Temmuz 2016.

203 K.Ş., Kars SYDV Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, Mülakat: 07 Ağustos 2017.

204 R. E., Kars Belediyesi Kadın Çalışmaları Birimi, Mülakat: Adem Çaylak v.d., 07 Ağustos 2017

> "Dayımın hanımı vefat edince biz de dayımızı yeniden evlendirmek istedik. Köy köy gezdik ama bir türlü dayımla evlenmek isteyen dul bir kadın bulamadık. Sebebini sorduğumuzda, 'ben dul maaşı alıyorum, çocuk maaşı alıyorum, yakacak yardımı alıyorum, çocuklarım için eğitim yardımı alıyorum ve yeşil kartım var. Niye evleneyim ki?' gibi bir cevapla karşılaştık."[205]

Yardımlarla ilgili istismarlar söz konusu olmakla birlikte yardımların özellikle kadınlara özgüven kazandırmada önemli bir araç olduğu söylenebilir. Birçok kadın devlet tarafından yapılan şartlı nakit yardımlarından dolayı ilk kez bankada bir hesaba kavuşmuş, kendi adına mevduata sahip olabilmiştir. Bu da kendisini, eşine ve diğer aile bireylerine karşı güçlü kılmaktadır.

9.1. Gebelik Ve Doğumla İlgili Devlet Destekleri

Türkiye'deki genç nüfusun sayısını arttırmak, çocuk sahibi olunmasını desteklemek amacıyla devlet, 2015 yılında yapmış olduğu düzenleme ile gebeliğe ve yeni doğan çocuklara para yardımı yapılmasının yolunu açmıştır. Devlet bu bağlamda doğum parası, süt parası ve rapor parası gibi çeşitli yardımları karşılamaktadır. Devlet desteğinin sağlanması için anne ve bebeğin sağlıklı doğmasının dışında herhangi bir şart aranmamaktadır. Desteğin çocuk sahibi olmak isteyip ekonomik durumu yerinde olmayanlar için önemli bir uygulama olduğunu söylemek mümkün. Fakat yardımların yerinde olmadığına dair şüpheler de yok değildir.

Alınan çocuk yardımlarının ev giderlerinde kullanıldığına dikkat çeken bir katılımcı, "Erkekler kadınların aldığı çocuk parasını alıyorlar ellerinden, şahsi ihtiyaçlarını karşılıyorlar. Çocuğa vermiyorlar ki" diyerek doğum ve gebelik parasının yerini bulmadığını belirtmiştir.[206]

Araştırmada katılımcılara yöneltilen sorulardan biri devletin verdiği gebelik ve doğum yardımlarından haberdar olup olmadıklarıyla ilgili olmuştur. Devletin verdiği gebelik/doğum yardımlarından haberdar olanların oranı Tablo 9.1'de de gösterildiği gibi yüzde 44,4 düzeyindedir. Buna karşın katılımcıların yüzde 56'sının devletin bu bağlamda verdiği yardımlardan haberi yoktur.

205 M.E., Ağrı Esnaf ve Sanatkar Odalar Birliği, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

206 E. D., Sarıkamış'ta Bir Tuhafiye Dükkânı Sahibi, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 08 Ağustos 2017

Tablo 9.1: Devletin verdiği gebelik/doğum yardımından haberiniz var mı?

	Sayı	Yüzde
Evet, var	1383	44,4
Hayır, yok	1731	55,6
Diğer	1	,0
Toplam	**3115**	**100**

Konuya eğitim düzeyi üzerinden bakıldığında eğitimle devletin gebelik ve doğum için verdiği yardımlar hakkında bilgi sahibi olma arasında pozitif bir bağıntının olduğu görülmektedir. Tablo 9.2'de görüldüğü gibi kadınlarda eğitim düzeyi arttıkça gebelik ve doğumla ilgili yardımlar hakkında bilgi sahibi olma oranı belirgin biçimde artmaktadır. Okumayan kadınların yaklaşık yüzde 35'i bu tür yardımlardan haberdar iken, üniversite eğitimi alan kadınların yüzde 58'i gebelik ve doğum yardımlarından haberdardır. Yapılan istatistiksel testlere göre eğitim düzeyi ile gebelik ve doğum yardımlarından haberdar olma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (P=,000).

Konuya yaş değişkeni üzerinden bakıldığında da yaşla gebelik ve doğum yardımlarından haberdar olma arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İlgili tablodaki verilerde görüldüğü gibi gençlerle yaşlılar arasında belirgin bir farklılık bulunmaktadır. Bu tür yardımlardan haberdar olan genç kadınların oranı yüzde yaklaşık 49 iken, yaşlı kadınların oranı yüzde 39'dur.

Tablo 9.2: Devletin verdiği gebelik/doğum yardımından haberiniz var mı?

EĞİTİM	**Evet**	**Hayır**	**Toplam**
Okumadı	34,6	65,4	**100**
İlk ve orta	43,4	56,6	**100**
Lise	48,0	52,0	**100**
Üniversite	58,2	41,8	**100**
YAŞ			
Genç	48,5	51,5	**100**
Orta	53,8	46,2	**100**
Olgun	38,4	61,5	**100**
Yaşlı	18,8	81,2	**100**

Yaşlı ve okuma düzeyi düşük olanların gebelik ve doğum yardımından haberdar olmalarının bu denli düşük olması anlaşılabilir bir durumdur. Yaşlıların çocuk sahibi olma isteğinin düşük olması, bu tür konulara ilgilerinin azalmasına da neden olmaktadır. Aynı şekilde haberdar olma yolları olan basılı yayın araçlarına karşı ilgilerinin az olması haberdar olma oranlarını da etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devletin verdiği gebelik ve doğum yardımından haberdar olanların iller nezdinde dağılımına bakacak olursak, haberdar olma açısından oranın en düşük olduğu il Ardahan'dır (%38,4). Ağrı ise haberdar olanların en yüksek olduğu (%49,8) il durumundadır. İki en yüksek il ile en düşük il arasındaki fark yüzde 11 kadar olup, bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 9.3: Devletin verdiği gebelik/doğum yardımından haberiniz var mı?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, var	49,8	38,4	42,7	43,1
Hayır, yok	50,2	61,6	57,1	56,9
Diğer			,1	
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Gebelik ve doğum yardımından haberdar olanlara ayrıca, "Şimdiye kadar devletin verdiği bu yardımlardan alıp almadıkları" yönünde bir soru yöneltilmiştir. Tablo 9.4'te görüldüğü gibi devletin verdiği gebelik ve doğum yardımından haberdar olan kadınların ancak yüzde 34.5'i bu tür yardımlardan yararlanmıştır. Geriye kalanlar ise bugüne kadar yararlanmamıştır. Bu veriyi esas aldığımızda bu tür yardımlardan haberdar olan her kadının yardım almadığını görüyoruz. Bu durum haberdar olan her kadının gebelik ve doğum sürecini yaşamamış olmasıyla bağlantılı olabilir.

Tablo 9.4: Şimdiye kadar devletten gebelik/doğum yardımı aldınız mı? (Haberi olanlar)

	Sayı	Yüzde
Evet aldık	477	34,5
Hayır almadık	905	65,4
Diğer	1	,1
Toplam	**1383**	**100**

Kadınların devletten gebelik ve doğum yardımı alma durumlarının eğitim düzeyi üzerinden bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülür (P=,172). Tablo 9.5'te görüldüğü gibi okumayanların yüzde 33'ü şimdiye kadar gebelik veya doğum yardımı almışken, üniversite eğitimine sahip olanların ise yüzde 28'i bu tür yardımları almıştır. İki grup arasındaki fark yüzde 5 kadardır. Öte yandan ilk ve ortaokul ile lise eğitimi alan kadınlar arasındaki fark da yüzde 2 düzeyindedir. Kısaca, bu farklar istatistiksel olarak dikkate alınacak kadar büyük değildir.

Konuya yaş değişkeni üzerinden bakıldığında yaş ile gebelik ve doğum yardımı alma eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülür (P=,000). Tablo 9.5'te görüldüğü gibi genç kadınların yüzde 39'u şimdiye kadar gebelik ve doğum yardımı alırken, yaşlıların ancak yüzde yaklaşık 24'ü almıştır. Gençlerin yaşlılardan daha fazla oranda bu tür yardımlardan yararlanması iki duruma bağlanabilir: Gençlerin yaşlılara göre daha fazla eğitimli oluşu ve yine yaşlılara göre daha doğurgan oluşu.

Tablo 9.5: Şimdiye kadar devletten gebelik/doğum yardımı aldınız mı? (Haberi olanlar)

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	33,0	67,0		**100**
İlk ve orta	37,0	63,0		**100**
Lise	34,9	65,1		**100**
Üniversite	27,6	71,9	,5	**100**
YAŞ				
Genç	39,1	60,7	,2	**100**
Orta	38,8	61,2		**100**
Olgun	24,2	75,8		**100**
Yaşlı	23,5	76,5		**100**

Devletin gebelik ve doğum yardımlarının iller bazında dağılımına bakacak olursak, bütün illerin destek alma oranlarının yüzde 33,4 ile 35,8 arasında olduğu görülmektedir. İlgili tabloda görüldüğü gibi gebelik ve doğum yardımını en fazla alan Ardahan ile en az oranda alan Ağrı arasındaki fark yüzde 1.5'den daha azdır. Diğer iki ilin oranı neredeyse birbirine eşittir. Bu da iller arasında bu bağlamda anlamlı bir farklılığın olmadığı anlamına gelmektedir. Nitekim yapılan istatistiksel analizlere göre iller arasındaki fark dikkate alınacak kadar anlamlı bulunamamıştır.

Tablo 9.6: Şimdiye kadar devletten gebelik/doğum yardımı aldınız mı? (Haberi olanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet aldık	33,4	35,8	35,0	34,9
Hayır almadık	66,6	64,2	64,6	65,1
Diğer			,3	
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Devletten gebelik ve doğum yardımı alma konusunda yukarıda ifade edildiği gibi yaş değişkeni bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Farklı eğitim gruplarının performansı birbirine eşdeğerdedir. Benzer bir yargıyı iller için de dile getirmek mümkündür.

9.2. Çocuk Eğitimi İle İlgili Devlet Destekleri

Devletin TRA2 bölgesindeki illerde çocuk eğitimine ciddi boyutlarda desteği olduğu söylenebilir. Hem taşıma masraflarının karşılanması hem de yatılı kalmak isteyenler için imkânların sunulması bu desteklerden bir kaçı. Eğitime desteğin boyutu ve durumu hakkında İl Milli Eğitim yetkilileriyle yapılan mülakatta şunlara değinilmiştir:

> "Durumu iyi olmayan velilerimize sosyal yardımlaşmadan her ay öğrenci parası yatıyor. Bu özellikle aileyi teşviktir; yani siz yeter ki çocuğunuzu okula gönderin. Bizim zaten eğitimimiz parasızdır; kitapları devlet veriyor, taşımayı devlet sağlıyor, okula gittiği için teşvik veriyor. Pansiyonlu okulların ihtiyaçlarını yine devlet karşılıyor. Okulda neredeyse kantin masrafları dışında öğrencinin masrafı yok. Öğrenci kendi harçlığını bazen kantinden bir şey alırken harcıyor. Bu da veli için bir masraf değildir."[207]

Araştırmaya katılanlara "Aile olarak şimdiye kadar devletten çocuk eğitimi için destek aldınız mı?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya gelen cevaplara Tablo 9.7'de yer verilmiştir. İlgili tabloda görüldüğü gibi aile olarak devletten çocuk eğitimi için destek alanların oranı yüzde 20 gibi düşük düzeydedir. Devletten eğitim desteği aldığını belirtenlerin oranının bu denli düşük oluşu, katılımcıların eğitim yardımına bakışıyla ilgilidir. Bilindiği gibi devlet herkese taşıma hizmeti verdiği gibi tüm öğrencilere ücretsiz kitap imkânı sağlamaktadır. Katılımcılar devlet tarafından sağlanan bu tür imkânları destek olarak görmekten çok, kanıksanmış bir hak gibi algılıyor.

Tablo 9.7: Aile olarak şimdiye kadar devletten çocuk eğitimi için destek aldınız mı?

	Sayı	Yüzde
Evet, alıyoruz	628	20,0
Hayır, almıyoruz	2506	79,8
Diğer	6	,2
Toplam	**3140**	**100**

Devletten destek alanların eğitim ve yaş olarak dağılımına baktığımızda, bütün eğitim düzeylerinde destek alanların oranı yüzde 19-21 arasındadır. Bu da göstermektedir ki, bütün eğitim düzeyinde ki ailelerde öğrenci yardımı alınmaktadır. Bunun böyle olmasının nedeni zorunlu eğitimden dolayı herkese desteğin sağlanmış olmasıdır. Örneğin taşımalı eğitim herkesin ücretsiz yararlandığı bir sistemdir. Yaş dağılımına baktığımızda ise Tablo 9.8'de gösterildiği gibi genç, orta ve olgun yaş grubu arasında dağılım yüzde 20,4 ila yüzde 21,3 arasında düşük farklarla değişirken, yaşlı grubundakilerin eğitim için çocuk yardımı alma oranları sadece yüzde 8,6 düzeyindedir.

207 O.U., Kars İl Milli Eğitim Müdürü, Mülakat: Havva Çaha, 07 Ağustos 2017.

Tablo 9.8: Aile olarak şimdiye kadar devletten çocuk eğitimi için destek aldınız mı?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	20,8	79,0	,2	**100**
İlk ve orta	19,7	80,1	,2	**100**
Lise	19,3	80,4	,3	**100**
Üniversite	20,8	79,2		**100**
YAŞ				
Genç	20,4	79,4	,2	**100**
Orta	21,4	78,3	,3	**100**
Olgun	21,3	78,6	,1	**100**
Yaşlı	8,6	91,0	,4	**100**

Ailenin çocuk eğitimi için devletten aldığı desteğin iller bazında nasıl dağılım gösterdiğine baktığımızda, Ardahan'ın (%16,3) en az destek aldığı il olduğu, Ağrı'nınsa (%24,1) en çok destek alan il olduğu görülmektedir. Iğdır (%19,3) ile Kars'ın (%18) arasındaki fark ise yüzde birden düşüktür (Tablo 9.9). Ağrı'nın diğer illere göre daha fazla oranda devletten çocuk eğitimiyle ilgili yardım alması çocuk sayısının önceki bölümlerde analiz edildiği gibi bu ilde fazla sayıda oluşuyla bağlantılı olabilir.

Tablo 9.9: Aile olarak şimdiye kadar devletten çocuk eğitimi için destek aldınız mı?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, alıyoruz	24,1	16,3	19,3	18,0
Hayır, almıyoruz	75,6	83,5	80,6	81,9
Diğer	,3	,2	,1	,1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Ailenin devletten çocuk eğitimi için destek alması konusunda farklı eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (P=,930). Yine iller arasında da bu bağlamda anlamlı bir farklılık yoktur (P=145). Buna karşın yaş grupları arasında devletten eğitim yardımı alma bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir (P=,000).

9.3. Devletten Alınan Sağlık Destekleri

Bölgede hala yeşil kart olarak bilinen sağlık sigortası sistemi, Genel Sağlık Sigortası adı altında işlemektedir. Sağlık sigortasından yararlananların genel olarak bu sistemden memnun olduğu, katılımcılarla yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır. Bir katılımcı, "Yeşil kart konusunda hiç sıkıntım olmadı. Onunla ameliyat oldum. Sigortalı olsaydım bir sürü para gidecekti," diyerek bu durumu açıklamıştır.[208]

Araştırmada sorulan sorulardan biri de devletten şimdiye kadar sağlık yardımı alınıp alınmadığıyla ilgili olmuştur. Devletin sunmuş olduğu herhangi bir sağlık yardımından yararlandığını belirtenlerin oranı Tablo 9.10'da görüldüğü gibi yüzde 23,6 düzeyindedir. Buna karşın katılımcıların yüzde 76'sı bugüne kadar sağlık yardımı almadığını belirtmiştir. Eğitim için geçerli olan durumun burada da geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Devletin Genel Sağlık Sigortası kapsamında vatandaşa sunduğu hizmeti katılımcılar "sağlık desteği" olarak görmeme eğilimindedir.

Tablo 9.10: Devletten herhangi bir sağlık yardımı alıyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Evet, alıyoruz	754	23,6
Hayır, almıyoruz	2434	76,1
Diğer	10	,3
Toplam	**3198**	**100**

Devletten yardım alanların eğitim düzeyine göre dağılımına baktığımızda, en yüksek düzeyde üniversite mezunları karşımıza çıkmaktadır. Üniversite mezunlarının yüzde 32'si sağlık yardımı alırken, bu oranı lise mezunları (%27,9) takip etmektedir. Destek alanlardan en düşük düzeyi ise ilk ve ortaokul mezunları (%19,5) oluşturmaktadır. Okumayanların devletin sağlık yardımlarından yararlanma oranı yüzde 22,9 düzeyindedir.

Üniversite mezunlarının sağlık yardımından yararlanma oranlarının bu derece yüksek olmasının nedeni, sağlık sigortasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere, 18 yaşını doldurmuş olan çocuklar evli olmamaları şartıyla, lise ve dengi öğrenim veya Meslekî Eğitim Kanunu kapsamında aday çıraklık ve çıraklık eğitimi ile işletmelerde meslekî eğitim görmeleri halinde 20 yaşını, yüksek öğrenim görmeleri halinde ise 25 yaşını doldurana kadar, bakmakla yükümlü olunan kişi kapsamında anne veya babaları üzerinden sağlık yardımı alabiliyorlar. Bu da eğitim düzeyi yüksek olanların oranının daha yüksek olmasına neden olmaktadır.

208 Güneş Doğudan Doğar Kooperatifi Üyelerinden Oluşan Grup Mülakatı, Gerçekleştiren: Havva Çaha ve Gözde Özer, 09 Ağustos 2017.

Devletten herhangi bir sağlık yardımı aldığını belirtenlerin yaş düzeylerine göre dağılımına baktığımızda, genç yaş düzeyinin yüzde 25,9'la en yüksek oranda sağlık yardımı alması yine anne ve babaları üzerinden sağlık yardımı almalarıyla ilişkilendirilebilir. Yaş düzeyi olarak, yaşlı yaş grubundaki kişilerin (%15) yardım alma açısından en düşük düzeyde oldukları, onları olgun yaş düzeyindekilerin (%22,1) takip ettiği görülmektedir.

Tablo 9.11: Devletten herhangi bir sağlık yardımı alıyor musunuz?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	22,9	76,9	,2	**100**
İlk ve orta	19,5	80,3	,3	**100**
Lise	27,9	71,6	,4	**100**
Üniversite	32,0	67,5	,5	**100**
YAŞ				
Genç	25,9	74,0	,1	**100**
Orta	24,4	75,0	,6	**100**
Olgun	22,1	77,7	,2	**100**
Yaşlı	15,0	84,1	,8	**100**

Devletten sağlık yardımı alanların iller bazında dağılımına baktığımızda tablo 9.12'de gösterildiği gibi, en az yardım alan ilin Ardahan (%18,6) olduğu görülmektedir. Ardahan'ı Iğdır (%20,1) takip ederken, en çok yardım alan il ise Kars'tır (%27,8). İlgili tabloda görüldüğü gibi en yüksek oranda yardım alan il ile en düşük oranda yardım alan il arasındaki fark yüzde 10'a yakındır. Yapılan istatistiksel testlere göre iller arasındaki farklılık istatistiksel olarak dikkate değer düzeyde anlamlılık taşımaktadır (P=,004).

Tablo 9.12: Devletten herhangi bir sağlık yardımı alıyor musunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, alıyoruz	25,0	18,6	20,1	27,8
Hayır, almıyoruz	74,9	81,4	79,6	71,4
Diğer	,1		,3	,8
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Devletten herhangi bir sağlık yardımı alma konusunda farklı eğitime sahip olan kadın grupları arasında bir fark var mıdır? Bu soruya yapılan varyans analizi yardımıyla cevap bulabiliriz. Yapılan analize göre eğitim düzeyleri arasında sağlık yardımı alma bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (P=,000). Benzer biçimde yaş kategorileri arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (P=,004).

9.4. Devletin Sunduğu Finansal Desteklerden Yararlanma

Araştırmada ele alınan konulardan biri de devletin kadınlara sağladığı kredi imkânlarıyla ilgili olmuştur. Finansal destekler belirli teknik şartların yerine getirilmesini gerektirdiği için kadınlar bürokratik bazı zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Mülakatlarda buna şöyle dikkat çekilmiştir: "Biz ilk defa böyle bir işe girişiyoruz. Bu nedenle işlerin nasıl yürüdüğünü bilmiyoruz. Yaptığımız işlemlerde eksiklerimiz olduğunda eksiğimizin ne olduğunu anlatmak yerine, "olmamış" deyip gönderiyorlar."[209]

Devletin kadınlara yönelik sunduğu finansal destekler konusunda önemli bir noktaya daha değinmek gerekiyor. KOSGEB, hibe veya kredi verirken, kadınlara erkeklerden daha fazla oranda vermektedir. 2017 yılında kadınlara 50 bin TL hibe, 90 bin TL'ye kadar da faizsiz kredi verilmesi öngörülmüştür. Bu miktar erkeklerde 30 bin ile 70 bin TL'dir. Bundan dolayı işletme kadın tarafından açılıyor fakat eş veya aile bireylerinden birileri bu işletmeyi kadın yerine yönetebiliyor. Dolayısıyla kadının kendi üzerine açılan işletmede bile kadın ikinci plana itilebiliyor. Bu duruma dair sormuş olduğumuz, "Verdiğiniz destekler yerini buluyor mu? Desteği alanlar bunu değerlendirebiliyor mu" sorusuna şu yanıt alınmıştır.

> "Ne yazık ki tam olarak olmuyor. Bazen erkekler kadınlar için ayrılan yüzde 20'lik avantajı istismar edebiliyorlar. Bildiğiniz gibi kadınlara, şehit yakınlarına ve engellilere kurduğu işin yüzde 90'ı oranında, erkeklere de yüzde 70'i düzeyinde karşılıksız destek veriliyor. Erkekler kadınların pozitif avantajını istismar edebiliyorlar. Normalde kadının sürdürmesi gereken işletmeyi erkek işletebiliyor. Burası küçük bir yer olduğu için bunlar biliniyor. Biz de doğrusunu söylemek gerekirse buna göz yumuyoruz. Çünkü önemli olan bunun aileye hizmet vermesidir diye düşünerek biraz esnek davranıyoruz."[210]

Devletin kadınlar için sağladığı mikro kredi imkânları mülakat yapılan katılımcılar nezdinde sorgulandığı gibi ankete katılan kadınların gözüyle de sorgulanmıştır. Anket uygulanan katılımcılara öncelikle devletin kendilerine sağladığı mikro kredi imkânlarından haberlerinin olup olmadığı sorulmuştur. Tablo 9.13'te görüldüğü gibi bu imkândan haberdar olan kadınların oranı yüzde 27,9 düzeyindedir. Buna karşın haberinin olmadığını belirten katılımcı oranı yüzde 72 gibi yüksek sayılır bir orandadır.

209 B.A., KAMER Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

210 R.S., Ardahan KOSGEB Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

Tablo 9.13: Devletin kadınlar için sağladığı kredi imkânlarından haberiniz var mı?

	Sayı	Yüzde
Evet, var	897	27,9
Hayır, yok	2315	72,0
Diğer	3	,1
Toplam	**3215**	**100**

Sunulan kredilerden haberdar olma ile eğitim düzeyi karşılaştırıldığında, okumayanların sadece yüzde 10,5'inin haberdar olduğunu görüyoruz. Bu oran eğitim düzeyi arttıkça artmaktadır. Lise mezunlarının kredi imkânlarından haberdar olma oranı yüzde 36 iken, bu oran üniversite mezunlarında yüzde 55'dir (Tablo 9.14). Eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte kredi imkânlarından haberdar olunmasının, gündemi takip edecek araçların yaygın olarak kullanılmasıyla ilişkisi olduğu söylenebilir. Bu bakımdan eğitimli kitlenin bu konuyla ilgili daha fazla haberdar olduğu anlaşılıyor.

Devletin sunduğu mikro kredilerden haberdar olma oranının yaş kategorileri düzeylerindeki dağılımına baktığımızda, genç ve olgun yaş grubunda yüzde 27 oranında mikro kredi imkânlarından haberdar olunduğu görülmektedir. Bu oran en yüksek düzeyde orta yaş grubunda yüzde 33,1 oranında, en düşükse yaşlı grubunda yüzde 16,3 oranında seyretmektedir. Bu da orta yaştaki kadınların yarısından daha az olduğu anlamına gelmektedir. İş kurma ve buna ilişkin araştırma yapma eğiliminin genç veya orta yaşlardaki kadınlarda daha fazla olduğu gerçeğini dikkate aldığımızda burada ortaya çıkan oranların anlaşılır olduğunu söyleyebiliriz.

Devletin kadınlar için sağladığı mikro kredi imkânlarından haberdar olma ile yaş ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (P=0,000).

Tablo 9.14: Devletin kadınlar için sağladığı kredi imkânlarından haberiniz var mı?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	10,5	89,5		**100**
İlk ve orta	23,8	76,2		**100**
Lise	36,0	63,8	,1	**100**
Üniversite	55,3	44,2	,2	**100**
YAŞ				
Genç	27,2	72,7	,2	**100**
Orta	33,1	66,8	0,1	**100**
Olgun	27,6	72,4		**100**
Yaşlı	16,3	83,7		**100**

Devletin kadınlar için sağladığı mikro kredi imkânlarından haberdar olmanın iller arasında dağılımına baktığımızda, en düşük düzeyde (24,1) Iğdır'ın geldiği, onu Ağrı'nın (28,1) takip ettiği gö-

rülmektedir. En yüksek oran ise Kars (29,2) ve Ardahan'a (30,1) aittir. Tablo 9.15'te görüldüğü gibi iller arasındaki fark dikkate alınmayacak kadar düşüktür. En yüksek il ile en düşük il arasındaki fark yüzde 5 kadar düşük düzeydedir. Nitekim yapılan istatistiksel testlere göre de bu farklılık anlamlı olmayıp dikkate alınacak düzeyde değildir (P=108).

Tablo 9.15: Devletin kadınlar için sağladığı kredi imkânlarından haberiniz var mı?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, var	28,1	30,1	24,1	29,2
Hayır, yok	71,8	69,9	75,9	70,7
Diğer	,1			,1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Görüldüğü üzere devletin sunmuş olduğu kredi fırsatlarından kadınların sadece yüzde 30 oranında bir kesimi haberdar olmaktadır. Yapılan mülakatlarda bunun temel nedenleri arasında iletişim araçlarının etkin kullanılmaması gösterilmiştir. Mülakata katılanlardan birisi "Sizce kadınların iş yardımlarından haberdar olmamasının nedeni nedir," sorusuna şu yanıtı vermiştir. "İletişim çağında yaşıyoruz, fakat kadınlarımız gazete okumuyor, internet kullanmıyor. Bu nedenle kadınlara ulaşmak için kapı kapı dolaşmak gerekiyor."[211] Devletin KOSGEB aracılığıyla sağladığı imkânlardan haberdar olmamada kadınların ilgi düzeyinin büyük bir role sahip olduğu söylenebilir.

KOSGEB'in kredi imkânlarından yararlanmak için gerekli şartların sağlanması sürecini test etmek üzere sormuş olduğumuz "KOSGEB'in verdiği mikro krediler üzerine neler söyleyebilirsiniz," sorusuna bir katılımcı şu cevabı vermiştir:

> "İnsanların iş kurması için güzel bir uygulama. Fakat buradaki kadınlarımızın büyük ekonomik sorunları var. En basit iş yerini bile kurmak için 20 bin TL sermaye gerekli. Siz bu sermaye ile işe başlamalısınız ki KOSGEB'in yardımından yararlanabilesiniz. Kadınlarımız 20 TL'ye bile muhtaçken böyle bir uygulamanın optimal uygulandığını söyleyemeyiz."[212]

Diğer taraftan KOSGEB yardımlarında bazı sorunların da ortaya çıktığı görülmektedir. Sorunlardan biri, kadınların kendi adlarına açtıkları işletmeleri özellikle eşleri veya aile bireylerinin işletiyor olmasıdır. Diğer bir sorun ise müracaatların genel olarak benzer işler için yapılmasıdır. Bu hususu Ardahan KOSGEB Müdürü şu ifadelerle dile getirmiştir:

> "Burada herkes neredeyse aynı işi yapmaya kalkışıyor. Bize de benzer işler için başvuruyorlar. Şarküteri, ev yemekleri, fotoğrafçılık, dikiş nakış, terzilik, kuaförlük, lokanta vs. Harita

211 D.Ö.Ö., Ağrı Girişimci İşkadınları Derneği Dernek Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

212 B.Ş., Ağrı Ak Parti Meclis Üyesi ve Girişimci, Mülakat: Ömer Çaha ve Havva Çaha, 21 Temmuz 2016.

> mühendisliği eğitimini almış birisi mühendislik bürosu açmak için müracaat etti, değerlendirdik. Farklı alanları genelde tercih ediyoruz."[213]

Yukarıda ifade edildiği gibi devlet kadın girişimciliğini teşvik etmek için 50 TL geri ödemesiz hibe, 90 bin TL'ye kadar da faizsiz kredi imkânı sağlamaktadır. Kadınların bu imkândan yararlanmaları için KOSGEB tarafından verilen girişimcilik eğitimini almaları gerekiyor. Girişimcilik eğitimin alan kadınlar başvuru formunu doldurarak KOSGEB'e destek için müracaat etmektedirler. Başvuru belgesi son derece sade olup, okuma yazma bilen her kadının doldurabileceği bilgileri içermektedir. Kadınların devlet tarafından sağlanan bu imkândan etkin biçimde yararlanmaları için özgün iş ve yatırım fikirleri geliştirmeleri gerekir.

9.5. Kadınların Kendi Adlarına İş Kurma Durumları

TRA2 bölgesindeki kadınların kendi adlarına iş kurma oranları Tablo 9.19'da da gösterildiği üzere oldukça düşük (4,8) düzeydedir. Bunda rol oynayan nedenler, sağlanan kredileri almak için belirli bir sermaye ve eğitim düzeyi gerekliliğinin yanında, kadınların kendi işlerini kurmalarına ailenin ve sosyal çevrenin bakışıdır. Diğer taraftan TRA2 bölgesindeki kadınların sosyal olarak kent içinde hareketliliği ciddi boyutlarda düşük olduğu için kendi işlerini kurmaları bu durumdan da etkilenmektedir. Zira belirli riskleri tespit etmek ve imkânları değerlendirebilmek belirli bir sosyal hareketliliği gerektirir. Ayıca kadının tek başına hareket edebilmesinin zorluğu hareket ettiğinde de bunun eş ve aile bireylerinden alacağı tepki ve desteğin de etkisi tartışılmazdır. Katılımcılarla yapılan mülakatların birinde bu konuya aşağıdaki ifadelerle dikkat çekilmiştir:

> "Bayanların çalışabileceği alan yok. Bu nedenle kadınların kendi işini açmaktan başka şansı kalmıyor. Buda sermaye ve eşlerin desteğini istiyor. Hadi sermayeyi KOSGEB gibi devlet destekleri ile halledebilirsiniz. Ama eşlerin desteğini almak için ayrı bir çalışma yapılması gerekli."[214]

Bölgede kendi adlarına iş kurmaları için verilen desteğin, kadınlar için ikili bir rol oynadığı söylenebilir. İş kuran kadın hem diğer kadınlar için rol model oluyor hem de kendi işletmesinde kadınların çalışmasına imkân sağlamış oluyor. Kendisi de girişimci olan bir katılımcı kendisiyle yapılan mülakatta şunu söylemiştir: "Kars'ta kadınlar kendi çabalarıyla, eşleriyle beraber ya da işte eşlerinden destek alarak kendi ticari faaliyetlerine başlıyorlar. Her şekilde mücadele ediyorlar. Son üç dört yıldır ciddi anlamda arttı iş yeri açmak. İşyeri açamıyorsa bir başka kadın girişimcinin yanında çalışmaya başlıyor."[215]

213 R.S., Ardahan KOSGEB Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

214 B.Ş., Ak Parti Meclis Üyesi ve Girişimci, Mülakat: Ömer Çaha ve Havva Çaha, 21.07.2016.

215 B. H., Girişimci, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz, Adem Çaylak ve Olkan Senemoğlu, 05.08.2017

Tablo 9.16: Kendi adınıza iş kurmak için herhangi bir yere destek için başvurdunuz mu?

	Sayı	Yüzde
Evet, başvurdum	154	4,8
Hayır başvurmadım	3021	95,0
Diğer	4	,1
Toplam	**3179**	**100**

Kendi adına iş kurmak için herhangi bir yere başvuranların, eğitim ve yaş düzeylerindeki dağılımlarına baktığımızda, okumayanların oranı (%1,8) yok denecek kadar az düzeyde seyretmektedir. Okumayanları ilk ve orta eğitim (%4,3) mezunları takip ederken, lise mezunlarının oranı (%7,3) üniversite mezunlarının oranıyla (%7,4) neredeyse aynıdır. Bu veriler ışığında kadınların eğitim düzeyinin doğrudan kendi işlerini kurma açısından önemli olduğu söylenebilir.

Ayrıca kendi adına iş kurmak için herhangi bir yere destek için başvuranların yaş düzeyinde dağılımına baktığımızda, orta yaş grubunun (%4,3) yok denebilecek kadar az olan yaşlı grubundan (%0,8) sonra geldiği, en yüksek düzeyde ise olgun yaş gruplarının (%5,8) olduğu görülmektedir. Kendi adına iş kurma aynı zamanda belirli riskler de taşıdığı için, yaşlıların risk üstlenme eğilimlerinin düşük olmasının bu oranların dağılımında etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 9.17: Kendi adınıza iş kurmak için herhangi bir yere destek için başvurdunuz mu? Eğitim ve Yaş düzeyindeki dağılımı

EĞİTİM	**Evet**	**Hayır**	**Diğer**	**Toplam**
Okumadı	1,8	98,1	,2	**100**
İlk ve orta	4,3	95,6	,1	**100**
Lise	7,3	92,6	,1	**100**
Üniversite	7,4	92,4	,2	**100**
YAŞ				
Genç	5,2	94,6	,2	**100**
Orta	4,3	95,5	,1	**100**
Olgun	5,8	94,2		**100**
Yaşlı	,8	98,8	,4	**100**

Kendi adına iş kurmak için herhangi bir yere destek için başvuranların iller arasında dağılımına baktığımızda, başvuranların Ardahan'da (2,8) en düşük düzeyde seyrettiği, onu ise Iğdır'ın takip ettiği (3,8) görülmektedir. En yüksek orana sahip olan Ağrı (5,9) ile Kars'ın (5,8) neredeyse aynı düzeye sahip olduğu söylenebilir. Bu konuda en yüksek performansa sahip olan Ağrı'nın Ardahan'ın iki katına yakın bir yüzdeye ulaştığı görülmektedir.

Görüşmeye katılan kadınlardan kendi adına iş kurmak için herhangi bir yere destek için başvuranların eğitim, yaş düzeyleri ve bulunulan iller arasındaki ilişkiye bakıldığında, iller bazında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmazken (P=315), eğitim ve yaş düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülür (P=,000).

Tablo 9.18: Kendi adınıza iş kurmak için herhangi bir yere destek için başvurdunuz mu?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, başvurdum	5,9	2,8	3,8	5,8
Hayır başvurmadım	93,9	97,2	96,0	94,1
Diğer	,2		,1	,1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kendi adına iş kurmak için herhangi bir yere destek için başvuran kadınlara aynı zamanda başvurularının nasıl sonuçlandığı da sorulmuştur. Kurum ve kuruluşların vermiş olduğu desteklerden yararlanırken bazı sorunlarla karşılaşıldığı bu bağlamda yapılan mülakatlarda tespit etmek mümkündür. Bazı gereksiz bürokratik süreçler destek almayı zorlaştırmaktadır. Yine bir iş kurmak için belli bir sermayeye sahip olmak, ödemelerin alımdan sonra yapılması gibi hususlar karşılaşılan sorunlardır. Katılımcılardan biri bu konuya şu ifadelerle dikkat çekmiştir: "Yardımlarda bürokratik işlemler çok fazla oluyor. Bu yüzden insanlarımız işlemleri yürütmekte zorluk çekiyorlar. Bence yardım konusunda bürokratik işlemleri olabildiğince muhtarlarımızın yapması için çalışmalar yürütülmelidir.[216] Yine aynı katılımcı destek almak için elde ettiği sertifikanın başına gelenleri ve sonrasında yaşananları şöyle ifade etmiştir:

> "KOSGEB'e 2010 yılında başvurduk. Girişimcilik kursuna gittik ve belgemizi aldık. Sonra bir şeyler olmuş ve belgeler iptal edilmiş. Ama bizim haberimiz yok. Aldığımız belgeye güvenerek dosyamızı hazırladık. Bu işlemler en az bir hafta sürdü. Sonra üç tane makine aldık. Hibe kredi talebinde bulunduk. Biz daha dükkâna varmadan KOSGEB'ten arayarak belgemizin geçersiz olduğunu söylediler. Sonra sırf belge alabilmek için Erzurum'a gittim. Belgemi de aldım şükür. Ama azmim kırıldığı için tekrar başvuruda bulunmadım.[217]

Kendi adına iş kurmak için kurumlara başvuranların, başvurularının nasıl sonuçlandığı ve gereken desteği görüp görmediğine baktığımızda, başvuruda bulunan kadınların yüzde 30,5'i başvurusunun olumlu sonuçlandığını, destek aldığını belirtmiştir. Buna karşın başvuruda bulunan kadınların yaklaşık yüzde 57'sinin başvurusu olumlu sonuçlanamamıştır.

216 B.Ş., Ak Parti Meclis Üyesi ve Girişimci, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

217 Aynı kişi

Tablo 9.19: Başvurunuz nasıl sonuçlandı? Gereken desteği aldınız mı? (Başvuranlar)

	Sayı	Yüzde
Olumlu sonuçlandı, destek aldım	47	30,5
Olumsuz sonuçlandı destek almadım	87	56,5
Diğer	20	13,0
Toplam	**154**	**100**

Başvurusunun olumlu sonuçlandığını, yeterli desteği aldığını belirtenlerden en yüksek orana sahip olan eğitim düzeyi yüzde 38,5 ile üniversite mezunları olmuştur. İlk ve ortaokul mezunları (%31,8) ile lise mezunlarının (%28,9) oranları da nispeten yüksek, fakat okumayanların oranı 17,6 gibi düşük bir düzeyde kalmıştır. Bunun bir nedeni de başvuruların nispeten teknik bir yazım ve rapor haline getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Belirli bir okuma yazma düzeyi isteyen bu tür başvurularda okuma yazma bilmeyenlerin oranının düşük olması da anlaşılabilir bir şeydir. Bu noktada bölgede proje geliştirme ve yazma kurslarının oluşturulmasının yerinde olacağı söylenebilir.

Kendi adına iş başvurusunda bulunanların, başvurularının sonuçlanma ve gereken desteği alıp almamasıyla yaş arasında nasıl bir dağılım gösterdiğine baktığımızda, Tablo 9.20'de de gösterildiği üzere gençlerin en düşük düzeyde (%19) kaldığı, yaşlı (%33,3) ve olgun (%35,8) yaş gruplarının gençlere oranla daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Orta yaş grubunun (%40) ise projelerinin olumlu sonuçlananlar arasında ilk sırada geldiğini söyleyebiliriz.

Tablo 9.20: Başvurunuz nasıl sonuçlandı? Gereken desteği aldınız mı? (Başvuranlar)

EĞİTİM	**Olumlu**	**Olumsuz**	**Diğer**	**Toplam**
Okumadı	17,6	76,5	5,9	**100**
İlk ve orta	31,8	54,5	13,6	**100**
Lise	28,9	57,8	13,3	**100**
Üniversite	38,5	46,2	15,4	**100**
YAŞ				
Genç	19,0	63,8	17,2	**100**
Orta	40,0	50,0	10,0	**100**
Olgun	35,8	52,8	11,3	**100**
Yaşlı	33,3	66,7		**100**

Başvuruların sonuçlanma ve destek alma oranları ile iller karşılaştırıldığında şaşırtıcı bir sonuç ortaya çıkmaktadır Ağrı (%18,2) ve Ardahan'ın (%20) oranları Iğdır (%57,9) ve Kars'ın (%47,4) oranlarından nerdeyse bir buçuk, iki kat daha düşük düzeyde. Bu konuda en yüksek oranı yakalayan Iğdır'ın performansı en düşük oranda kalan Ağrı'nın üç katından daha fazladır. Bu durum Iğdır'da

yaşayan kadınların eğitim, deneyimi ve iş becerisiyle bağlantılı olabileceği gibi bu ildeki KOSGEB'in kadın girişimcilere bakışıyla da bağlantılı olabilir. Yapılan mülakatlar esnasında bu iki hususun da ilde gözlendiğini belirtmekte yarar vardır. Iğdır'da KOSGEB desteğiyle küçük bir dükkânla iş hayatına atılan bir kadın girişimci kısa bir süre sonra işini geliştirerek Iğdır'ın en işlek caddesinde yedi sekiz elemanın çalıştığı bir mağaza açmıştır. Kendisiyle yapılan mülakatta başarısının büyük payının KOSGEB yönetimine ait olduğunu belirtmiştir.

Iğdır KOSGEB müdürüyle yapılan mülakatta şu bilgiler elde edilmiştir: Iğdır'da 2010 yılından bu yana KOSGEB'den eğitim alanların sayısı 1810 kişidir. Bunun yüzde 39'a denk gelen 704 kişisi kadındır. Toplamda 140 kişi işyeri açmıştır; bunların 54 tanesi kadındır. Yine oransal olarak yüzde 39'a denk gelmektedir. Kadınlara verilen girişim desteği bakımından Türkiye'deki KOSGEB'lerin ortalamasının yüzde 6 olduğunu belirten Müdür, kendilerinin yüzde 7.7 ile Türkiye ortalamasının üzerine çıktıklarının altını çizmiştir.[218]

Tablo 9.21: Başvurunuz nasıl sonuçlandı? Gereken desteği aldınız mı? (Başvuranlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Olumlu sonuçlandı, destek aldım	18,2	20,0	57,9	47,4
Olumsuz sonuçlandı destek almadım	66,2	60,0	31,6	47,4
Diğer	15,6	20,0	10,5	5,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Katılımcıların başvurularının sonuçları ve gereken desteği alıp almamaları konusunda eğitim düzeyi istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa yol açamamaktadır (P=,835). Aynı şekilde yaş bakımından da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık söz konusu değildir (P=,058). Buna karşın iller arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın ortaya çıktığı görülmektedir (P=,000).

9.6. Devletin Sunduğu Ayni Desteklerden Yararlanma

Devletin doğrudan desteklerinde ortaya çıkan bazı sorunlara yukarıda değinilmişti. Aynı şekilde ayni yardımlarda da sorunların olduğu yapılan mülakatlarda tespit edilmiştir:

> "SYDV yardımları maddi durumu olmayan aileler için oldukça önemli, çünkü insanlar geçimini sağlıyor, oğlunu askere gönderebiliyor, evlendirebiliyor vs. Ancak yalan beyanda bulunulduğu için devlet yardımlarının dağılımı adil olmuyor. SYDV ekipleri yerinde haneyi görse bile köylü birbirini tutuyor ve yalanını destekliyor."[219]

218 E. T., Iğdır KOSGEB Müdürü, Mülakat: Ömer Çaha ve Oğuzhan Altınkoz, 10 Temmuz, 2017.

219 Tuzluca Odak Grup Toplantısı, Mülakat: Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

Diğer taraftan devlet yardımlarının adaletli dağıtılmadığına dair kanaatler de söz konusudur. Katılımcılardan birinin şu ifadeleri bu bağlamda dikkat çekicidir: "Devlet yardımları ihtiyaç sahiplerine kısmen adaletli dağıtılıyor. Örneğin Sağlık Bakanlığı ihtiyacı olmayan, tanıdığı olan kişilere bisiklet dağıtmış."[220] Aynı şekilde bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi "Yardımlar etkili bir şekilde dağıtılıyor mu?" sorusuna, "Biz, tarafsız ama ihtiyaç sahibi olan hiçbir kadına yardım alamadık. Daha çok tanıdıklar arasında paylaşılan yardımlar oluyor" şeklinde cevap vermiştir.[221] Kağızman'da araştırmaya katılan bir katılımcı benzer biçimde serzenişte bulunmuştur: "Devletten hiç destek almıyoruz. Sadece köye eskiden kömür gelirdi; artık o da gelmiyor. Bizim köyde en az 350 kişi vardır. Desteklerde muhtarın tanıdığı olmak önemlidir."[222]

Yapılan mülakatlarda, devletin sunmuş olduğu desteklerin halkı çalışmaktan kaçınmaya, rahatlığa sevkettiği noktasına dikkat çekilmiştir. Bir kadın girişimci kendisiyle gerçekleştirilen mülakatta bu duruma şöyle dikkat çekmiştir: "Bence yoksulluk değil de tembellik yaygınlaşıyor. Alınan yardımlar insanları tembelliğe yönlendiriyor. Düşünün Ağrı'da aylık 800 lira vermemize rağmen çocuğumuza bakacak bakıcı bulamıyoruz."[223] Aynı noktaya başka bir mülakatta yine dikkat çekilmiştir. Sormuş olduğumuz, "Devletten alınan nakdi ve ayni yardımları doğru buluyor musunuz?" sorusuna şu yanıt alınmıştır:

> "Ben ona çok karşıyım. Doğru bulmuyorum. İnsanları rahata alıştırıyor. İş beğenmiyorlar. Hasta ve yaşlı bakım kursu düzenledik. Bir vatandaş geldi, yatalak babası için. 3.500 TL maaş verecek. Ama kimse gitmedi. Devlet zaten bana para veriyor dedi. Gidip hasta altı mı temizleyeceğim diye kimse gitmedi. Etkili ve adil dağıtıldığına da inanmıyorum. Ahbap çavuş ilişkileri var. Giresunlu biri geldi devlet desteğiyle tekstil atölyesi açtı. Kadın, işçi bulamadı ve kapattı gitti. En büyük sıkıntısı işçiydi. 30 kişilikti, 150'ye çıkaracaktı. Ama kapattı. Haftada 1 tır eşofman gidiyordu. Yurtdışına satıyordu. 1,500 TL veriyordu ama işçi bulamayınca kapattı."[224]

Diğer bir mülakatta ise yoksulluğun arttığına yapılan bir vurgu dikkat çekmektedir: "Yoksulluk artıyor. 10 bin müracaat var bu sene. Eskiden 6-7 bin idi. Hak etmediği halde başvuran çok. Mütevelli Heyeti kararına göre hareket ediyoruz. İhtiyacı olan da olmayan da alıyor."[225]

220 O.A., Iğdır Esnaf Ve Sanatkarlar Odası Sicil Memuru, Mülakat: Adem Çaylak, 09 Ağustos 2017

221 B.A., KAMER Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

222 Kağızman Park Odak Grubu, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer 08 Ağustos 2017

223 D.Ö.Ö., Ağrı Girişimci İşkadınları Derneği Dernek Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

224 N.Y., Ardahan Halk Eğitim Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

225 M. E., Sarıkamış SYDV Çalışanı, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 08 Ağustos 2017.

Mülakatlarda dikkat çekilen konulardan birisi de doğrudan parasal destekten ziyade istihdam yaratıcı desteklerin artırılmasıdır: "Bence doğrudan gelir desteği, yani yardımlar mantıklı değil. Üretime teşvikle destek olunmalı. Ayni belki olabilir de nakdi yardımları doğru bulmuyorum. Zaten yardımlar da çok objektif dağıtılmıyor. Bunu istismar edenler var."[226]

Devletten alınan yardımların dağılımına baktığımızda Tablo 9.25'de gösterildiği gibi, en çok yakacak ve kömür yardımı (%29) alındığı görülmektedir. Kömürü ise yiyecek ve gıda (%5,8) takip etmektedir. Kıyafet giysi ve beyaz eşya yardımının yüzde bir düzeyinde ve aşağısında olduğu görülmektedir. Yiyecek ve gıda malzemelerinin ikinci sırada dağıtılan ürün olmasının bir nedeni de Ramazan ayında özellikle yiyecek ve gıda yardımlarının yapılmış olmasıdır.

Kömür yardımının SYDV'ler aracılığıyla dağıtıldığı bilinmektedir. Ülkemizin kömür açısından zengin olması, yakacağın ilk yardım malzemesi olarak dağıtılmasını hükümetler açısından kolaylaştırmaktadır. Kars'ın Sarıkamış ilçesinde görüştüğümüz SYDV yetkilisi her yıl yaklaşık 8 bin aileye kömür dağıttıklarını bildirmiştir.[227]

Tablo 9.22: Şimdiye kadar devletten aşağıdakilerden herhangi birini aldınız mı?

	Evet	Hayır
Yakacak/Kömür	29,0	71,0
Yiyecek/gıda	5,8	94,2
Beyaz eşya	,5	99,5
Kıyafet/giysi	1,1	98,9

Devletten alınan yardımların eğitim ve yaş düzeyindeki dağılımlarına baktığımızda, neredeyse her eğitim düzeyindeki kadınların yiyecek-gıda mallarından yardım olarak aldıkları söylenebilir. Ama en çok, okumayanların (%8,1) yiyecek-gıda aldığı görülürken, en düşük üniversite mezunlarının aldığı (%3,3) söylenebilir

Yapılan yardımların yaş düzeyindeki dağılımına bakıldığında, Tablo 9.23'te gösterildiği üzere, ilginç bir şekilde yakacak-kömürün en az yaşlı yaş grubu tarafından alındığı (%22,8) görülmektedir. Ayrıca yiyecek-gıda ürünlerinde de yaşlı yaş grubundakilerin en az yardım aldığı (%4,9) dikkat çekmektedir.

226 L.A., Kars KOSGEB Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Oğuzhan Altınkoz ve Gözde Özer, 07 Ağustos 2017.

227 M. E., Sarıkamış SYDV Çalışanı, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 08 Ağustos 2017.

Tablo 9.23: Şimdiye kadar devletten aşağıdakilerden herhangi birini aldınız mı?

EĞİTİM	**Okumadı**		**İlk+Orta**		**Lise**		**Üniversite**	
	Evet	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*
Yakacak, kömür	36,8	63,2	32,5	67,5	22	78	16,3	83
Yiyecek, gıda	8,1	91,9	5,9	94,1	5,1	94,9	3,3	96,7
Beyaz eşya	,5	99,5	,4	99,6	,9	99,1	,2	99,8
Kıyafet, giysi	1,9	98,1	,9	99,1	1,2	98,8	,5	99,5
YAŞ								
	Genç		**Orta**		**Olgun**		**Yaşlı**	
Yakacak, kömür	29,5	70,5	28	72	30,7	69,3	22,8	77,2
Yiyecek, gıda	6,6	93,4	4,6	95,4	6	94	4,9	95,1
Beyaz eşya	,7	99,3		100	,4	99,6	1,2	98,8
Kıyafet, giysi	1	99	1,3	98,7	1,2	98,8	,8	99,2

Devletten alınan yardımların iller bazında dağılımına bakacak olursak, Ağrı bütün yardım ürünlerinde en çok desteği gören il konumundadır. Kars ve Ardahan'ın yardım alma oranları hemen hemen aynıyken, yardımlardan en az yararlanan ilin bütün yardım malzemeleri düzeyinde Iğdır olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 9.24: Şimdiye kadar devletten aşağıdakilerden herhangi birini aldınız mı?

	Ağrı		**Ardahan**		**Iğdır**		**Kars**	
	evet	*hayır*	*evet*	*hayır*	*evet*	*hayır*	*evet*	*hayır*
Yakacak/Kömür	41,1	58,9	24,8	75,2	16	84	27,3	72,7
Yiyecek/gıda	9,2	90,8	4,2	95,8	3,9	96,1	4,3	95,7
Beyaz eşya	0,8	99,2	,07	99,3	0,1	99,1	0,2	99,8
Kıyafet/giysi	2,0	98,0	1,0	99,0	0,4	99,6	0,6	99,4

Devletten alınan yardımlarla eğitim düzeyi arasındaki bağlantıya bakılacak olursa, eğitim düzeyi ile devletten kömür, giyecek yardımı almak arasında anlamlı bir farlılık saptanırken (P=,000), kıyafet ve beyaz eşya yardımı almak ile eğitim düzeyi arasında bir ilişki saptanamamıştır. Devlet yardımlarıyla yaş düzeyleri arasındaki bağlantıya baktığımızda ise, yakacak kömür ve kıyafet-giysi yardımı almakla yaş arasında anlamlı bir farklılık tespit edilirken (P=,000), aynı ilişki yiyecek-gıda ile beyaz eşya yardımlarında bulunamamıştır. Devletten yardım almayla bulunulan il arasında anlamlı bir farklılık, yakacak-kömür, kıyafet-giysi ve yiyecek-gıda arasında kurulmuştur. Fakat aynı farklılık beyaz eşya yardımlarında anlamlı bulunamamıştır.

9.7. Hükümetin Kadına Yönelik Faaliyetlerine Bakış

Hükümetin kadınlara yönelik hizmetlerine baktığımızda, kadınların bu hizmetleri başarılı bulma oranı yüzde 43,8 iken genel olarak başarısız bulanların oranı yüzde 18,9'dur. Memnuniyet oranının yüksek olmasının çeşitli nedenleri olabilir fakat bu memnuniyetin bir nedeni olarak, Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası başkanının mülakatta söylediği üzere verilen desteklerin aslında kadınları daha güçlü bir konuma getirmiş olması görülebilir. ATSO başkanına göre, "Kadınlara yapılan yardımlar, aile içerisinde ekonomik olarak kadınların elini güçlendirdi. Eskiden erkekler para veriyordu şimdi kadınlar para veriyorlar."[228]

Araştırmaya katılan kadınların yüzde 43,8'i, "Hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarını genel olarak nasıl buluyorsunuz?" sorusuna, "genel olarak başarılı" bulduğu yönünde cevap vermiştir. Hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarını genel olarak başarısız bulanların oranı, başarılı bulanların yarısı kadardır (%19). Hükümetin performansını bu bağlamda ne başarılı ne de başarısız bulanların oranı da yabana atılmayacak kadar yüksektir (%36).

Tablo 9.25: Hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarını genel olarak nasıl buluyorsunuz?

	Sayı	Yüzde
Genel olarak başarılı	1401	43,8
Ne başarılı ne de başarısız	1144	35,8
Genel olarak başarısız	605	18,9
Diğer	46	1,4
Toplam	**3196**	**100**

Kadınlara yönelik çalışmalardan memnuniyetin eğitim ve yaş düzeyindeki dağılımına baktığımızda okumayan (%44,2) ile ilk ve ortaokul mezunlarından (%50) başarılı diyenlerin oranı, lise (%36) ve üniversite mezunlarından (%34,4) daha yüksektir. Kısaca eğitim düzeyi yükseldikçe hükümetin kadınlara yönelik hizmetlerini başarılı bulanların oranında dikkate değer düzeyde düşüş eğilimi görülmektedir.

Yaş dağılımı ise şöyle gerçekleşmiştir: Olgun ve yaşlı yaş grubundakilerin memnuniyet oranları yüzde 50'nin üstündeyken, genç ve orta yaş düzeyindekilerin memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir. Bu durum gençlerin daha fazla istekli oluşu, buna karşın yaşlıların daha kanaatkâr oluşuyla bağlantılı olabileceğini söyleyebiliriz.

228 S.A., Ağrı ATSO Başkanı, Mülakat: Ömer Çaha vd., 20 Temmuz 2016.

Tablo 9.26: Hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarını genel olarak nasıl buluyorsunuz?

EĞİTİM	Başarılı	Ne başarılı Ne başarısız	Başarısız	Diğer	Toplam
Okumadı	44,2	35,0	17,4	3,4	**100**
İlk ve orta	50,0	33,2	15,9	1,0	**100**
Lise	36,0	40,2	23,2	,6	**100**
Üniversite	34,4	39,0	24,9	1,7	**100**
YAŞ					
Genç	35,1	41,8	21,6	1,5	**100**
Orta	46,0	34,0	19,3	,8	**100**
Olgun	51,4	31,1	15,9	1,6	**100**
Yaşlı	52,3	28,8	16,0	2,9	**100**

Bununla birlikte, eğitim düzeyi düşük olan insanların sunulan imkânlardan memnun olmasının nedeni, zaten sosyal hayatta ciddi zorluklar yaşarken en ufak bir yardımın bile onların hayatlarında yaratmış olduğu etki olabilir. Eğitim düzeyi yüksek olan insanların ve aynı zamanda gençlerin memnun olma düzeylerinin düşük olması ise, sosyal olarak hareketliliğin içinde bulunmalarından dolayı, hayatlarında belli bir standardı yakalamak istemelerinden ve yapılan destekleri bunun için yetersiz görmelerinden kaynaklanıyor olabilir.

Tablo 9.27: Hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarını genel olarak nasıl buluyorsunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Genel olarak başarılı	38,7	47,0	48,0	44,7
Ne başarılı ne de başarısız	41,0	35,8	32,3	32,3
Genel olarak başarısız	18,5	16,4	19,2	20,9
Diğer	1,8	,9	,6	2,1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarının başarılı bulunup bulunulmamasının iller arasında dağılımına baktığımızda, genel olarak başarılı bulanların oranı, Iğdır (%48) ve Ardahan'da (%47) daha yüksek iken, Kars (%44,7) ve Ağrı'da ise (%37,7) daha düşüktür. Fakat hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarını genel olarak başarısız bulanların oranına baktığımızda, Kars hariç bütün illerde yüzde 20'nin altında olduğu görülmektedir. Bu da hükümetin kadınlara yönelik hizmetinin tüm illerde başarılı bulanların başarısız bulanlardan belirgin biçimde daha fazla olduğu anlamına gelir.

Yapılan istatistiksel analizlere göre hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarının başarılı veya başarısız bulunması ile eğitim, yaş düzeyi ve bulunulan il arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (P=,000).

Gerek yapılan mülakatlarda, gerekse anket çalışmasında elde edilen bulgulardan hareketle bölgede kadın girişimciliğini geliştirmek suretiyle devletin yükünü hafifletmek için bazı adımların atılması önemli olabilir. Her şeyden önce kadınlara girişimcilik eğitimleri verilerek kendilerinin iş kurmaları özendirilmelidir. İkinci olarak, erkekleri de kadınları iş hayatında görmek ve desteklemek için eğitime tabi tutmak gerekiyor. Bölgedeki erkeklerde bu konuda baskın olan değerleri ve ön yargıları kırmak için eğitim önemli bir araç olabilir. Üçüncüsü bölgede gerek kamu kurumlarında, gerekse kendi işinde başarılı olan rol modeli kadınların topluma takdim edilerek diğer kadınların özendirilmesi sağlanmalıdır. Son olarak da, bölgede devlet tarafından yaygın olarak verilmekte olan yardımların istihdam sağlayacak şekilde yapılandırılması gerekir.

Göle, Ardahan - Fotoğraf: Mukadder Yardımcı

Damal, Ardahan - Fotoğraf: Mukadder Yardımcıel

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

10. BÖLÜM

KÜLTÜREL ALIŞKANLIKLAR VE EĞİLİMLER

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY

10. BÖLÜM
KÜLTÜREL ALIŞKANLIKLAR VE EĞİLİMLER

Bu bölümde TRA2 bölgesindeki kadınların kültürel alışkanlıkları ve eğilimleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede dört başlık halinde, bölgedeki kadınların televizyon izleme eğilimi, gazete ve kitap okuma eğilimi, internet kullanma eğilimi ile kültürel ve sanatsal etkinliklere katılma eğilimi incelenecektir. Televizyon izleme tutumları, günde ortalama kaç saat televizyon izledikleri, en çok hangi programlar ve en çok hangi kanalları izledikleri üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Gazete ve kitap okuma eğilimleri, gazete okuyup okumadıkları, en çok hangi gazeteyi takip ettikleri, kitap okuma oranları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu başlık altında bir de bölgedeki kadınlara Kur'an okumayı bilip bilmedikleri sorularak, eğitim düzeyi ile Kur'an okuma oranının kıyaslaması yapılmıştır. İnternet kullanma eğilimleri, internet kullanma durumu ve ne sıklıkla kullandıkları soruları üzerinden yorumlanmıştır. Son olarak kültürel ve sanatsal etkinliklere katılım tutumları ise, canlı müzik konserine ve sinemaya gidip gitmedikleri soruları üzerinden değerlendirilmiştir.

Katılımcılara yöneltilen soruların öncelikle basit frekans analizleri yapılmış, ardından her başlıkta yer alan sorular, eğitim düzeyi ve yaş grupları üzerinden çapraz analizle değerlendirilmiştir. Kadınların kültürel alışkanlıkları ve eğilimleri konusunun arka planını daha iyi değerlendirebilmek için, anket sorularında ortaya çıkan sonuçlarla ilgili analizler, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlarda ve odak gruplarda ortaya çıkan görüşlerle desteklenmiştir.

En önemli insani ihtiyaçlar arasında bulunan insanın kendisini kültürel olarak gerçekleştirmesi hususu, ekonomik refah düzeyinin belli bir noktaya ulaşmasının ardından ortaya çıkan ihtiyaçlar kuşağında bulunduğu için gayet insani ve çok önemli bir kategoride ele alınmalıdır. Kadınların kültürel faaliyetlere katılımının analiz edileceği bu bölümde ele alınacak hususlar, görüşme yapılan kadın katılımcıların yanı sıra araştırma süresince yüz yüze yapılan birçok görüşmede en üst düzey mülki amirler tarafından bile eksikliği dillendirilen alanları oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bölgedeki kadınların çoğunun geleneksel değerler, örf, adet, görenek ve toplumsal yapı içinde bir yaşam sürmeleri, geniş aile ve aşiret geleneği içinde yaşayan kadınların, aile ve aşiret içinde söz ve karar sahibi olma noktasında yaşadıkları sorunlar, kendilerini ifade edecek ortam ve araçlardan yoksun olması, kadınların kültürel ve sosyal yönden gelişimini teşvik edecek kadınlara yönelik alt yapı, ortam ve mekânların bölgede görece eksikliği, köysel ve kırsal alanlarda yaşayan kadınların, tarım ve hayvancılığın pek çok yükünün omuzlarında olması, bölgedeki toplam doğurganlık hızının yüksek olduğu gerçeği ile birlikte çok çocuk sahibi kadınların sorumluluk ve yükümlülük katsayısının fazla olması, kadınların gebelik ve sağlıkta yaşadığı sorunlar ve üstüne üstlük bazı kadınların fiziksel ve psikolojik şiddet ve baskı altında bulunması gibi bölgede kadın olmayı zor kılan içsel ve dışsal faktörler vardır. Bölgedeki kadınların kültürel alışkanlıklar ve eğilimlerini belirleyen en önemli hususların başında bu tür sorunlar gelmektedir. Bölgede gazete, kitap okuma, sinema ve tiyatroya gitme oranının Türkiye'nin altında olduğu ve incelenen illerden sadece Iğdır,

Kars ve Ağrı'nın şehir merkezlerinde bulunan ve daha çok üniversitelilerin ve gençlerin gittiği birer sinemanın olduğu, tiyatro kültürü ve bölgede tiyatro izlemeye yönelik bilişsel, ailevi ve kültürel bir bilinç düzeyinin olmadığı gibi etmenler dikkate alındığında, bölgede çoğunluk kadının kültürel alışkanlıklar konusunda hayli yoksunluk içinde bir yaşam sürdüklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Kadınlar daha çok vakitlerini nerede geçiriyorlar şeklindeki bir soruya görüşlerine başvurduğumuz girişimci bir kadının, "Kadınlarımız sadece altın günlerinde vakit geçiriyor"[229] şeklindeki cevabı, bölgede çoğunlukla kadınların sosyo-kültürel alışkanlıkları konusunda genel bir eğilimi yansıtması açısından dikkate değerdir.

Bu konuda görüşlerine başvurduğumuz bir kadın mahalle muhtarının şu sözleri de, bölgede çoğu kadının ve özellikle belirli bir eğitim seviyesine sahip olmayan kadınların kültürel alışkanlıklarının neler olduğu konusunda fikir verecek niteliktedir:

> "Sinemayı kimse bilmiyor, genelde sinemaya gidenler üniversiteliler, halk gitmez. Biz kendimiz zaman zaman konu komşuyla toplanıyoruz, 41 Yasin okuyoruz, hatim, altın günü yapıyoruz. Bizim sosyal aktivitelerimiz bunlar."[230]

Bölgedeki kadınların kültürel alışkanlık ve eğilimleri noktasında, toplumsal yapıdan kaynaklı sorunların da ciddi etkili olduğunu belirten Patnos Belediye Başkanı'nın şu sözleri de önemlidir:

> "Bence kadınlarımız erkeklerden daha sağlıklı düşünen kişiler. Fakat kadınlarımız sosyal hayatın içinde olmadığı için etkin rol oynayamıyor. Bu da alışkanlıklar ve toplumsal yapıdan kaynaklı. Burada dikkat çekmek istediğim kadınlarımızın sadece kendi yaşadıkları çevrelerde dışarı çıkamaması..."[231]

Öte yandan, Ardahan Belediye Başkanı'nın şu sözleri de, bölgedeki kadınların kültürel alışkanlık düzeyinin ve kadınların kültürel gelişimini sağlayacak yeterli altyapı imkânlarının sınırlı olduğunu anlatması açısından dikkate değerdir:

> "Biz kursların dışında çok etkin olduk diyemem. Etkinlik düzenliyoruz, festival vs. ama kadınlara yönelik sanattır, tiyatrodur, yapamadık. Bu işlerde bilinç ve bilgi birikimi olmalı. Bu olmadığı için benim istememle yetmiyor. Tiyatro kursu açmak istiyoruz. Ama yeterli altyapı yok. Sinema vardı ama iflas etti. Gelen yok. Gençler elindeki telefonla sayısız film izliyor."[232]

229 B. Ş., AK Parti Meclis Üyesi-Girişimci, Mülakat: Ömer Çaha ve Havva Çaha, 21 Temmuz 2016.

230 B. U., Kars Merkez Mahallesi Muhtarı, Mülakat: Gözde Özer, 7 Ağustos 2017.

231 C. A. A., Patnos Belediye Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

232 F. K., Ardahan Belediye Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

10.1. Kadınlarda Televizyon İzleme Eğilimi

Bölgede kadınların kültürel alışkanlıklar ve eğilimlerini anlamak yönünde, kadınlara ilkin televizyon izleme eğilimleri sorulmuştur. 3067 kadının "Günde ortalama kaç saat televizyon izliyorsunuz?" sorusuna verdiği cevaplara göre, kadınların büyük bir kısmı (%50,4) günde 1-2 saat aralığında televizyon izlerken, yine yüksek bir oranda (yaklaşık yüzde 24) 3-4 saat aralığında televizyon izlediği görülmektedir. Buna göre kadınların büyük bir çoğunluğu düzenli bir şekilde televizyon izlerken, 5 saat ve üzeri televizyon izlediğini belirten kadınların oranı ise (%11,4) oldukça düşüktür. Kadınların televizyon izlemeye geniş vakit ayırmamalarının en bariz sebebi olarak, dolaylı ve doğrudan birçok sebebin yanında, özellikle kırsal kesimde yaşayan kadınların ev, hane halkı ve evin geçimi noktasında üzerlerine düşen yükün fazla olması gösterilebilir.

Tablo 10.1: Günde ortalama kaç saat televizyon izliyorsunuz?

	Sayı	Yüzde
1-2 saat arası	1547	50,4
3-4 saat arası	730	23,8
5-7 saat arası	181	5,9
8 saat ve fazlası	170	5,5
Diğer	439	14,3
Toplam	**3067**	**100**

Katılımcıların günde ortalama kaç saat televizyon izlediklerinin, eğitim ve yaş etmenlerine bağlı olarak nasıl değiştiği anlaşılmaya çalışıldığında ise istatistiksel bir anlamlılık ilişkisi ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, bölgede okumamış ve ilk ve ortaokul mezunu kadınların yüzde 49,1'i günde 1-2 saat televizyon izlediklerini belirtirken, bu oran lise mezunlarında (%52,1), üniversite mezunlarında yüzde 54,5 seviyesindedir. Günde 3-4 saat televizyon izlenmede, yine lise ve üniversite mezunlarının oranlarının okumamış ve ilk ortaokul mezunlarına göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Günde 1-2 saat televizyon izleme oranı ile yaş grupları arasında farklılık olup olmadığına bakıldığında, orta ve olgun yaşta olanların (%53 ve %50,8), genç (%49) ve yaşlılara (%48,7) göre daha fazla televizyon izledikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte, günde 3-4 saat televizyon izleme oranında, gençlerin yüzde 27,1'le, diğer yaş gruplarına oranla daha fazla televizyon başında vakit geçirdikleri görülmektedir. Bunu yüzde 22,9 oranıyla olgun yaştaki kadınların takip ettiği gözlemlenmektedir.

Varyans analizi sonuçlarına göre, televizyon izleme saatleri ve eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (P=,000). Öte yandan televizyon izleme ile yaş grupları varyans analizine bakıldığında, , televizyon izleme saatleri ve yaş kategorileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür (P=,122).

Tablo 10.2: Günde ortalama kaç saat televizyon izliyorsunuz?

EĞİTİM	1-2 saat	3-4 saat	5-7 saat	8 saat ve üstü	Diğer	Toplam
Okumadı	49,1	19,2	5,5	6,6	19,6	**100**
İlk ve orta	49,1	23,5	6,4	6,6	14,3	**100**
Lise	52,1	27,6	6,3	4,7	9,3	**100**
Üniversite	54,5	25,5	4,0	1,5	14,4	**100**
YAŞ						
Genç	49,0	27,1	7,0	5,5	11,3	**100**
Orta	53,0	21,2	4,7	5,0	16,1	**100**
Olgun	50,8	22,9	5,1	5,6	15,6	**100**
Yaşlı	48,7	18,2	6,8	7,2	19,1	**100**

Katılımcıların günde ortalama kaç saat televizyon izlediklerinin TRA2 bölgesini kapsayan iller bazında dağılımı ise Tablo 10.3'de görüldüğü gibidir. Buna göre, Ardahan (%55,1) ile günde 1-2 saat aralığında televizyon izleme oranına sahiptir. Ardahan'ı yaklaşık (%51 ve %50) oranları ile Iğdır ve Kars izlemektedir. 1-2 saat aralığında televizyon izleme oranında Ağrı en düşük (%48) oranla sonuncu sıradadır. Bununla birlikte, 3-4 saat aralığında televizyon izlemenin en yüksek olduğu ilin Ağrı olduğu görülmektedir. Televizyon izlemenin tüm illerde kadınların çoğunluğunun günlük bir rutini görülürken, "Diğer" cevabı veren katılımcıların oranının yüksek olması da, televizyon izlememe gibi bir seçenek göz önüne alındığında dikkat çekici gözükmektedir.

Tablo 10.3: Günde ortalama kaç saat televizyon izliyorsunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
1-2 saat arası	48,0	55,1	50,5	50,4
3-4 saat arası	25,8	22,7	21,0	24,1
5-7 saat arası	7,5	4,8	4,9	5,3
8 saat ve fazlası	5,4	3,9	6,7	6,0
Diğer	13,3	13,4	16,9	14,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Televizyon izlemenin günlük alışkanlıklarından biri olan kadınlara yöneltilen diğer soru ise Tablo 10.4'de görüldüğü üzere hangi tür programları izlediklerini anlamaya yönelik olmuştur. TRA2 bölgesinde bulunan illerin genelini kapsayan oranlara göre, kadınların çoğunluğu (yaklaşık %57) televizyon dizilerini izlemektedir. Dizi izleme oranının diğer programların (dini programlar, açık oturum, kadınlara yönelik programlar, belgeseller, magazin, müzik ve eğlence programları, kültür sanat programları ve yerli/yabancı sinema gibi) izlenme oranlarının toplamının hayli üstünde olması, bölgedeki kadınların televizyon başında geçirdikleri vakti daha çok dizilerin oluşturduğunu

söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, bölgedeki kadınların yarısından fazlasının televizyon izleme eğiliminde diziler başta gelmektedir. Bu da, bölgedeki kadınların kültürel alışkanlıkları noktasında bir fikir verecek niteliktedir. Dizilerin izlenme oranından sonra yaklaşık yüzde 20 oranı ile dini programların izlendiği görülmektedir. Bölgenin çoğunlukla dindar ve muhafazakâr bir toplumsal yapıya sahip olması dizilerden sonra dini programların gelmesinin önemli sebeplerinden biri olabilir. Seçeneklerde verilen diğer program türlerinin izlenme oranları toplamının, dini programların izlenme oranı ile neredeyse aynı olması (%19,6) kadınların dar bir kaynaktan beslendiğini ve bunun kültürel yapının gelişmesine katkıda bulunmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

Tablo 10.4: Televizyonda en çok hangi tür programları izliyorsunuz?

	Sayı	Yüzde
Dizi	1504	56,8
Dini programlar	520	19,6
Açık oturum ve tartışma programları	173	6,5
Kadınlara yönelik programlar	122	4,6
Magazin, müzik ve eğlence	90	3,4
Belgeseller	58	2,2
Kültür/sanat ve yarışma programları	47	1,8
Yerli sinema	22	,8
Yabancı sinema	15	,6
Diğer	96	3,6
Toplam	**2647**	**100**

Televizyonda en çok izlenen programların eğitim ve yaş etmenine bağlı olarak nasıl değiştiğinin gösterildiği Tablo 10.5'de ise, istatistiksel olarak bir anlamlılık ortaya çıkmaktadır. Yapılan varyans analizlerine göre, eğitim düzeyi ve en çok izlenen program türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur (P=,000). Benzer biçimde yaş kategorileri arasında da bu bağlamda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (P=,006).

İstatistiksel olarak ortaya çıkan bu anlamlılık ilişkisi, aslında Tablo 10.5 incelendiğinde belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, bu ilişkinin eğitim etmenine bağlı olarak nasıl değiştiğini irdelersek belli başlı şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. En dikkat çekici sonuç, eğitim düzeyi arttıkça dini programların izlenme oranının doğrusal bir şekilde azalması; açık oturum, belgesel ve kültür sanat programlarının izlenme oranının ise artmasıdır. Herhangi bir eğitim almamış kadınların dini programları izleme oranı (yaklaşık yüzde 32) iken, üniversite seviyesinde eğitim gören kadınların (yaklaşık yüzde 6'sı) bu programları takip etmektedir. Diğer yandan, toplumun, güncel siyaseti takip etmek amacıyla sıkça izlediği program türlerinden olan açık oturum programları en fazla üniversite eğitimi alanlar tarafından takip edilmektedir. Diğer yandan, tüm eğitim seviyelerinde çoğunluğun takip ettiği program türü olarak diziler, (%65,5) yüksek bir oranla en fazla lise seviye-

sinde eğitim görmüş kişiler tarafından takip edilmektedir. En düşük oran ise (%51) ile, üniversite seviyesinde eğitim görmüş kadınlarındır. Bu sonuç, Türkiye'nin farklı şehirlerinde bulunan üniversitelere okumaya giden kadınların, farklı ilgi alanlarının oluşmasına katkıda bulunduğu çıkarımına götürebilir. Fakat bu yine de, televizyonda çoğunluk tarafından en çok izlenen programın dizi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

İzlenen programların yaş etmenine bağlı olarak değişmesi ise yüksek olmamakla birlikte eğitim ile benzer bir eğilim göstermektedir. Buna göre yine en fazla tercih edilen tür olan diziler ve yaş arasında doğrusal bir değişim olmazken; dini programlar, açık oturum, belgesel ve kültür-sanat program türlerinde yaşa bağlı olarak değişen anlamlı bir ilişki gözlemlenmektedir (P=,006). Buna göre, dini programlar en fazla yaşlılar tarafından takip edilirken (yaklaşık yüzde 41), en az gençler tarafından takip edilmektedir (%11,5). Diğer yandan dizi izleme oranları yaş etmeni ile doğrusal bir ilişkiye sahiptir. Diziler en fazla (%65) gençler tarafından takip edilirken en az (yaklaşık yüzde 44) yaşlılar tarafından takip edilmektedir.

Tablo 10.5: Televizyonda en çok hangi tür programları izliyorsunuz?

EĞİTİM	**Dini**	**Dizi**	**Açık Oturum**	**Magazin**	**Kadın**	**Belgesel**	**Kültür Sanat**	**Diğer**
Okumadı	31,6	52,7	2,3	2,5	4,9	,4	1,0	4,7
İlk ve orta	23,9	55,9	4,9	3,7	5,1	1,2	1,1	4,3
Lise	9,1	65,5	8,3	3,2	4,4	2,5	1,7	5,2
Üniversite	5,8	51,0	15,4	4,1	2,9	7,5	5,5	7,8
YAŞ								
Genç	11,5	65,6	6,9	4,5	3,1	1,9	1,7	4,7
Orta	19,1	56,3	6,3	3,4	4,4	3,1	1,9	5,5
Olgun	26,5	47,9	7,0	2,1	7,0	2,1	2,1	5,3
Yaşlı	40,7	43,9	3,2	2,1	4,2	1,1	,5	4,2

İzlenen program türlerine yönelik soruların sonuncusu olarak iki şık üzerinden iller bazında bir değerlendirme yapılmıştır ve yapılan varyans analizine göre dört farklı il ve izlenen program türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu sonucuna varılmıştır (P=,002). Buna göre, Iğdır'da dizi izleme oranı yaklaşık yüzde 64,4 iken bu oran en düşük Ağrı'da (yaklaşık yüzde 53) ortaya çıkmıştır. Dini programlar ise en fazla (yaklaşık yüzde 23 oranı ile) Ağrı'da izlenirken, en düşük (yaklaşık yüzde 14 oranı ile) Iğdır'da izlenmektedir. Diğer yandan, açık oturum ve tartışma programları en fazla (%8,1 ile) Ağrı'da izlenirken, yine en düşük oran (%3,5) Iğdır'da gözlemlenmiştir.

Tablo 10.6: Televizyonda en çok hangi tür programları izliyorsunuz? (İki şık üzerinden)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Dizi	52,6	58,8	64,4	55,6
Dini programlar	22,8	17,5	13,9	21,0
Açık oturum ve tartışma programları	8,1	7,2	3,5	6,2
Kadınlara yönelik programlar	4,7	4,7	3,7	5,1
Kültür/sanat ve yarışma programları	2,5		2,5	1,4
Belgeseller	2,3	2,1	2,9	1,6
Magazin, müzik ve eğlence	1,8	5,1	4,1	4,0
Yabancı sinema	,9		,2	,7
Yerli sinema	,5	,8	1,2	1,0
Diğer	3,7	3,8	3,7	3,4
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kadınların televizyon izleme eğilimlerinin son sorusu, Tablo 10.7'de görüldüğü gibi kadınların en çok hangi kanalları izlediğine ilişkindir. TRA2 bölgesinde kadın katılımcıların en yüksek oranda Fox TV (%20,3) izlediği, bu kanalı ATV'nin (%17,3), onu da Star TV ve Kanal D'nin takip ettiği görülmektedir. Bu verilerden hareketle, televizyon kanalıyla izlenen program türü arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz. Zira yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi katılımcıların en fazla izlediği program türü dizilerdir ve en çok izlenen ilk dört kanalın genellikle dizi ağırlıklı program oldukları bilinmektedir.

Bahsi geçen doğrusal ilişki dolayısıyla haber kanallarının izlenme oranının düşük olması şaşırtıcı olmamakla birlikte, özellikle TRT'nin oldukça düşük bir oranda (%4,5) izlenmesi dikkat çekici bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 10.7: En çok hangi kanalları izliyorsunuz?

	Sayı	Yüzde
Fox TV	526	20,3
ATV	448	17,3
Star	311	12,0
Kanal D	309	11,9
Kanal 7	263	10,2
Show TV	201	7,8
TV 8	119	4,6
TRT 1	116	4,5
Berat TV	21	,8
A Haber	19	,7
Diğer	257	9,9
Toplam	**2590**	**100**

Tablo 10.8, televizyonda en çok tercih edilen kanalların eğitim ve yaş etmenine bağlı olarak nasıl değiştiğini göstermektedir. Yapılan varyans analizinize göre en çok izlenen kanallar ile eğitim seviyesi arasında istatistiksel bir anlamlılık mevcuttur (P=,000). Diğer bir ifadeyle eğitim, tercih edilen televizyon kanalları üzerinde güçlü bir belirleyici role sahiptir. Örneğin, dini programları ile öne çıkan ATV ve Kanal 7 kanallarının izlenme oranları eğitim seviyesi arttıkça düşmektedir. Katılımcıların yaşlarının izlenen kanallar üzerinde bir etkisinin olup olmadığına bakıldığında ise yapılan varyans analizine göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. (P=,337)

Tablo 10.8: En çok hangi kanalları izliyorsunuz?

	Kanal D	ATV	Star TV	Kanal 7	Show	Fox TV	TV8
Okumadı	11,6	23,9	8,4	18,1	7,4	14,7	2,3
İlk ve orta	11,0	16,9	11,9	12,1	8,4	20,0	4,6
Lise	11,9	16,2	14,3	4,7	7,9	25,0	4,8
Üniversite	16,0	11,1	13,6	1,5	5,7	21,1	7,5
YAŞ							
Genç	12,7	13,0	15,6	7,3	7,5	23,6	6,6
Orta	10,3	17,2	10,4	11,3	9,3	19,1	3,8
Olgun	12,2	21,8	10,2	12,4	7,1	17,1	3,1
Yaşlı	11,5	24,0	3,3	14,2	6,6	18,6	1,6

Tablo 10.9'da ise, televizyonda en çok izlenen kanalların iller bazında bir oranlaması yapılmıştır. Yapılan varyans analizine göre, TRA2 bölgesini kapsayan iller ile bu bölgede kadınlar tarafından en çok izlenen kanallar arasında çok yüksek olmamakla birlikte istatistiksel bir anlamlılık mevcuttur (P=,005).

Ağrı, Ardahan ve Kars illerinde dizi programları ile öne çıkan Fox TV en çok izlenen kanal iken, Iğdır ilinde en çok izlenen kanal (yaklaşık yüzde 19) ATV olmuştur. En çok izlenen kanalların ağırlıkla özel kanallar olduğu gözlenirken, TRT 1 her ilde de düşük izlenme oranlarına sahip olmasıyla dikkat çekicidir.

Tablo 10.9: En çok hangi kanalları izliyorsunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Fox TV	20,2	22,9	17,6	20,6
ATV	16,8	16,8	18,8	17,2
Star	12,3	9,5	13,6	12,2
Kanal D	12,5	11,6	10,1	12,8
Kanal 7	8,6	9,9	13,0	10,3
Show TV	5,8	9,1	9,5	8,3
TV 8	6,6	2,3	4,5	3,5
TRT 1	3,8	4,4	2,6	6,8
Berat TV	1,3	,4	,6	,6
A Haber	,3	1,1	1,6	,4
Diğer	11,8	12	8,1	7,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Yukarıda ifade edildiği bazı televizyon kanalları bölgedeki dört ilde de yüksek düzeyde izlenme oranlarına sahiptirler. İlden ile sıralaması değişmekle birlikte bölgede en fazla izlenen üç televizyon kanalının Fox Tv, ATV ve Star TV olduğu görülmektedir.

10.2. Kadınlarda Gazete Ve Kitap Okuma Eğilimi

Kültürel bakımdan kendini geliştirmenin, dünya, ülke, yaşadığı bölge ve çevre hakkında bilgi edinmenin, farklı görüş ve fikirleri takip etmenin, sanat, edebiyat, siyaset, kültür, magazin, spor, kişisel bakım vb konularda sosyo-kültürel farkındalık seviyesini yükseltmenin yollarından birisi de gazete takip etme ve kitap okumaktır. Bölgedeki kadınların, bir haber kaynağı olarak gazete okuma ve genel bilgi kaynağı olarak kitap okuma eğilimlerinin analiz edileceği bu alt bölümde ortaya çıkan sonuçlar çarpıcıdır.

Tablo 10.10: Gazete okuyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Her gün düzenli	82	2,8
Ara sıra	757	25,6
Pek gazete okumuyorum	1981	67,0
Diğer	136	4,6
Toplam	**2956**	**100**

Tablo 10.10'da görüldüğü üzere, ilgili soruya cevap veren 2956 kadından 1981'i (%67) gazete okumadığını ifade ederken, yüzde 25,6'sı ara sıra gazete okuduğunu belirtmiştir. Her gün düzenli gazete okuyanların oranı yüzde 2,8 ile çok düşük düzeyde seyrettiği ve gazete okumayanların oranının da yarısının oldukça üstünde bir seviyede (%67) olduğu dikkate alındığında, bölgedeki kadınların gazete okuma alışkanlıklarının pek olmadığı sonucuna varılabilir. Bu durum, bölgedeki kadınların dünya, ülke, bölge ve kendi yerellerine ilişkin haber kaynağı olarak gazete okuma kültürlerinin oldukça zayıf kaldığının bir göstergesi olarak okunabilir. Bunda da, özellikle kırsal ve köysel alanlarda yaşlı ve eğitimsiz kadınların gerek okuma yazma oranındaki düşük seviye ve gerekse gazete gibi haber kaynaklarına ulaşımda yaşadıkları sosyo-ekonomik koşulların etkili olduğu bir gerçek olsa gerektir.

Tablo 10.11: Gazete okuyor musunuz?

EĞİTİM	Düzenli	Ara sıra	Okumuyor	Diğer	Toplam
Okumadı	,2	4,7	83,1	12,0	**100**
İlk ve orta	1,2	22,0	72,3	4,6	**100**
Lise	2,7	36,2	59,1	2,1	**100**
Üniversite	11,0	42,4	45,5	1,2	**100**
YAŞ					
Genç	3,2	28,9	65,5	2,4	**100**
Orta	2,5	27,8	65,4	4,2	**100**
Olgun	2,8	21,5	68,9	6,8	**100**
Yaşlı	1,0	14,9	74,1	10,0	**100**

Tablo 10.11'de gazete okuma oranına eğitim seviyesi ve yaş grupları bazında bakıldığında, gazete okuduğunu belirten katılımcılarla ilgili olarak, eğitim düzeyi yükseldikçe gazete okuma oranının istikrarlı bir biçimde artış göstermesi, eğitimin gazete okuma üzerinde etkin olarak rol oynadığını söylemek mümkün görünmektedir. Başka bir deyişle, yapılan varyans analizinde de görüldüğü üzere, eğitim seviyesi yükseldikçe gazete okuma oranında ciddi yükseliş trendi görülmektedir. Yani eğitim seviyesi ile gazete okuma oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu varyans analizinde tespit edilmiştir (P=,000).

Düzenli bir şekilde gazete okuduklarını söyleyen ilk ve orta öğrenim görmüş katılımcıların oranı yaklaşık yüzde 1 iken bu oran üniversite eğitimi almış katılımcılar arasında yüzde 11'e çıkmaktadır. Benzer doğrusal eğilim, ara sıra gazete okuyanlarda da görülmektedir. Okuma yazma bilen okula devam etmemiş kadınların yaklaşık yüzde 5'i ara sıra gazete okuduklarını söylerken, bu oran üniversite seviyesi için yaklaşık yüzde 42'lerdedir. Gazete okumamakla eğitim düzeyi arasındaki ters yönlü ilişkiyi tahmin etmek de güç olmayacaktır. Burada dikkat çekici bir diğer nokta ise gazete okumadığını söyleyen üniversite mezunlarının oranının da kısmen yüksek oluşudur (%45,5). Bunun sebebi olarak ise geleneksel bilgi kaynaklarından olan gazetenin yerini internetin alması gösterilebilir.

Yaş grupları bakımından ise, yine istatistiksel olarak yüksek bir anlamlılık ilişkisi olmakla beraber (P=,000), tüm yaş gruplarında düzenli gazete okumak konusunda negatif bir tutumun olduğu gözlenmektedir. Başka bir deyişle, yaşlıların yüzde 74,1'i, olgun yaştakilerin yüzde 68,9'u pek gazete okumadıklarını belirtirken, genç ve olgun yaştakilerin, birbirlerine oldukça yakın oranlarda yaklaşık yüzde 65 oranında gazete okumadıklarını dile getirmişlerdir. Düzenli gazete okuduklarını söyleyen gençlerin oranı yüzde 3,2 iken bu oran yaşlılarda ancak yüzde 1 seviyesindedir. Ara sıra gazete okuduğunu söyleyen genç ve orta yaştakilerin oranı, birbirlerine yakın seviyede yaklaşık yüzde 28 olduğu ve aynı yaştakilerin pek gazete okumuyor oranı yaklaşık yüzde 65 olduğu dikkate alındığında, genç ve orta yaştakilerin geleneksel haber kaynaklarından birisi olan gazeteden ziyade, interneti tercih ettiği ya da internet üzerinden haber kaynaklarına ulaştığı sonucu çıkarılabilir.

Tablo 10.12: Gazete okuyor musunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Her gün düzenli okurum	3,4	2,7	2,1	2,7
Ara sıra okurum	28,4	26,4	21,4	25,0
Pek okumuyorum	66,0	66,7	72,0	64,6
Diğer	2,2	4,2	4,5	7,7
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Gazete okuma alışkanlığının iller bazında yapılan oranlamasına göre (Tablo 10.12), pek gazete okumuyorum diyenlerin en yüksek oranda yüzde 72 ile Iğdır ilinde olduğu görülmektedir. Pek gazete okumayanların oranı, Ardahan ve Ağrı'da yaklaşık yüzde 66 iken, Kars'ta bu oran yüzde 64,6 seviyesindedir. Aynı şekilde, ara sıra gazete okuyanların oranı yine Iğdır'da en düşük yüzde 21,4'tür. Ara sıra gazete okuma oranında Ağrı ili en yüksek yüzde 28,4 orana sahipken, Ardahan yüzde 26,4 ve Kars yüzde 25 orana sahiptir. İller bazındaki bu gazete okuma oranlarıyla birlikte, her gün düzenli gazete okurum diyenlerin oranı, diğer illere oranla daha yüksek olan Ağrı'nın yüzde 3,4'lük oranı dikkate alındığında, Ağrı'nın diğer illere oranla daha politik bir bağlama ve haber kaynakları konusunda farklı arayış ve yönelimlere sahip olduğu söylenebilir.

Gazete okuma oranları açısından iller bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklığın olduğu yapılan varyans analizinde de ortaya çıkmıştır (P=,000).

Tablo 10.13: En çok hangi gazeteyi okuyorsunuz?

	Sayı	Yüzde
Posta	225	30,9
Sabah	148	20,3
Hürriyet	140	19,2
Sözcü	45	6,2
Milliyet	38	5,2
Haber Türk	16	2,2
Zaman	14	1,9
Vatan	13	1,8
Türkiye	13	1,8
Tercüman	5	,7
Diğer	72	9,9
Toplam	**729**	**100**

Bir bilgi edinme kaynağı olarak gazetenin, TRA2 bölgesindeki kadın katılımcılar tarafından okunma alışkanlığının araştırılmasının diğer ayağını gazete türleri oluşturmuştur. Katılımcılar içinde gazete okuyan 729 kişi üzerinde yapılan analize göre gazete okuyanların ilk tercihi Posta iken (yaklaşık yüzde 31), Sabah ve Hürriyet gazeteleri ikinci (yaklaşık yüzde 21) ve üçüncü (yaklaşık yüzde 19) sırada olmuştur. Posta gazetesinin okunma oranının diğerlerine oranla yüksek çıkması, bölgedeki kadınların çoğunluğunun magazinel ağırlığı olan ve görsellik yönü daha baskın gazeteleri tercih ettiklerinin bir göstergesi olarak okunabilir.

Tablo 10.14: En çok hangi gazeteleri okuyorsunuz?

EĞİTİM	Hürriyet	Sözcü	Posta	Sabah	Milliyet
Okumadı	13,3	6,7	26,7	46,7	6,7
İlk ve orta	21,1	3,2	30,0	24,3	4,6
Lise	19,5	6,4	36,0	17,8	3,4
Üniversite	16,7	10,1	26,3	15,7	8,1
YAŞ					
Genç	20,4	5,5	30,4	19,3	4,7
Orta	13,7	4,0	36,6	23,4	4,6
Olgun	22,2	10,2	25,1	20,4	6,6
Yaşlı	20,0	4,0	36,0	12,0	8,0

En çok okunan 5 gazetenin (Hürriyet, Sözcü, Posta, Sabah ve Milliyet) katılımcıların eğitim seviyeleri ve yaşlarına bağlı olarak nasıl değiştiğinin bir göstergesi olan Tablo 10.14'e bakıldığında, ilk dikkati çeken okumamışlar ile üniversite mezunlarının Posta gazetesi okuma oranlarının yaklaşık yüzde 26 ile birbirlerine oldukça yakın olmasıdır. Lise mezunlarından Posta okuyanların oranı yüzde 36 ile ilk sıradadır. Bir başka dikkati çeken husus, okumamışların Sabah gazetesi okuma oranı diğer eğitim gruplarının nerdeyse iki katı olup yüzde 46,7'dir. Yine Milliyet gazetesini okuma durumu okumamışlarda yüzde 6,7 iken üniversite mezunlarında yüzde 8,1 olup, birbirine yakın bir seyir takip etmektedir. Hürriyet gazetesinin okunma durumuna bakıldığında okumamışların oranı yüzde 13,3 iken üniversite mezunlarının Hürriyet okuma oranı yüzde 16,7 seviyesinde kalmıştır. Hürriyet gazetesini okuma oranı yaklaşık yüzde 20 ile ilk orta ve lise mezunlarında en yüksek orana sahiptir. Bir diğer dikkat çeken husus, Sözcü gazetesini okuyan üniversite mezunlarının oranı yüzde 10,1 ile Milliyet okuyan üniversite mezunlarının oranından (%8,1) yüksek olmasıdır. Tüm bu oranlar, kadınların daha çok görselliğe sahip ve magazinel yönü olan gazeteleri okuduklarını göstermektedir. Ayrıca üniversite mezunlarının ise aynı şekilde görsellik ve mazaginel gazeteleri tercih ettikleri yanı sıra muhalif ve keskin içeriğe sahip gazeteleri daha çok okudukları söylenebilir. Yapılan varyans analizine göre, okunan gazeteler ile eğitim seviyesi arasında istatistiksel olarak bir anlamlılık bulunamamıştır (P=,235).

Okunan gazetelere yaş grupları bazında bakıldığında, yine tüm yaş gruplarında en çok Posta gazetesinin okunduğu görülmektedir. Posta gazetesini okuyan gençlerin oranı, yüzde 30,4 iken, bu oran yaşlılarda yüzde 36, orta yaştakilerde yüzde 36,6, olgun yaştakilerde yüzde 25,1 seviyesindedir. Hürriyet gazetesini okuma oranında genç ve yaşlıların oranı oldukça birbirine yakın olup, yaklaşık yüzde 20'ler düzeyindedir. Diğer gazetelerin okunma durumunda da yaş grupları çerçevesinde çok büyük farklılıklar oluşmadığı istatistiklere yansımıştır. Başka bir deyişle, yaşın da okunan gazeteler üzerinde belirleyici bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Benzer şekilde yapılan varyans analizinde yaş ile okunan gazeteler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (P=,815).

Tablo 10.15: En çok hangi gazeteyi okuyorsunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Posta	29,4	27,8	36,1	32,2
Sabah	23,6	12,7	21,3	19,6
Hürriyet	18,6	28,6	22,2	12,6
Sözcü	2,0	11,1	3,7	10,6
Milliyet	4,4	3,2	7,4	6,5
Türkiye	2,4	,8		2,5
Haber Türk	1,7	,8	5,6	2,0
Vatan	2,0	1,6	,9	2,0
Zaman	3,7	1,6		,5
Tercüman	1,4			0,5
Diğer	10,8	11,9	2,8	11,1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

En çok okunan gazetelerin iller bazında yapılan varyans analizinde ise yüksek bir oranda istatistiksel olarak anlamlılık mevcut olduğu görülmüştür (P=,000). Buna göre, Posta gazetesi Iğdır'da (yaklaşık yüzde 36) en fazla okunma oranına sahipken, bu oran Ağrı'da en düşük seviyeye (yaklaşık yüzde 30) sahiptir. (Tablo 10.15). En yüksek ve en düşük okunma oranlarından da anlaşılacağı gibi Posta gazetesi, 4 ilde de kadınlar tarafından en çok okunan gazetedir. Buna karşın, ikinci ve üçüncü en çok okunan gazeteler olan Sabah ve Hürriyet gazetelerinde ise 4 il için benzer bir ilişki olduğu söylenemez. Sabah gazetesi en fazla Ağrı ilinde (yaklaşık yüzde 27) okunurken, bu oran Ardahan'da yarıdan fazla düşmektedir (yaklaşık yüzde 12,7). Benzer bir eğilim Hürriyet gazetesinin okuma oranlarında da mevcuttur. Ardahan'da (yaklaşık yüzde 29) gibi bir okunma oranına sahip olan Hürriyet gazetesinin, Kars'ta daha az tercih edildiği görülmüştür (yaklaşık yüzde 13). Dikkati çeken bir başka husus, Sözcü gazetesinin okunma oranı Ağrı'da yüzde 2, Iğdır'da yüzde 3,7 iken, Sözcü'nün okunma oranının Ardahan'da 11,1 ve Kars'ta 10,6 oranına sahip olmasıdır. Bu konuda Sözcü gibi muhalif ve sansasyonel haberler ile dikkati çeken bir gazetenin, diğer illere oranla, Ardahan ve Kars'ta daha çok okunması dikkat çekicidir. Ancak şurası bir gerçek ki, bölgede görsellik ve magazinel yönü daha ağır basan gazetelerin (Posta ve Sabah gibi), diğer gazetelere oranla bölgedeki kadınlar tarafından daha çok okunduğudur. Bu da, bölgedeki kadınların gazete okuma konusunda kültürel eğilimlerini yansıtması açısından dikkate değerdir.

Tablo 10.16: Kitap okuyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Düzenli olarak okurum	348	11,8
Ara sıra	1042	35,3
Pek kitap okumam	1446	49,0
Diğer	115	3,9
Toplam	**2951**	**100**

Kültürel alışkanlıklara ilişkin diğer bir soru, Tablo 10.16'da görüldüğü üzere, okuma yazması olanlara sorulan kitap okuma alışkanlıklarını tespit etmeye yönelik olmuştur. Düzenli kitap okuduğunu ifade eden katılımcıların oranının (yaklaşık yüzde 12) düzenli gazete okuduğunu ifade edenlerin oranından (yaklaşık yüzde 3) daha yüksek olması, ara sıra kitap okuduğunu ifade edenlerin oranının da (yaklaşık yüzde 35) ara sıra gazete okuduklarını belirtenlerin oranından (yaklaşık yüzde 27) yüksek olması katılımcı kadınların kitap okumaya, gazete okumaya göre daha fazla önem verdiklerini göstermektedir. Gazetelerin daha ziyade aktüel konuları içermesine karşılık kitapların hayata daha geniş bir pencere kazandırma olasılığının daha yüksek olduğu varsayımı altında, ortaya çıkan bu sonuç TRA2 bölgesindeki kadın profilinin hayatı anlamlandırmaya yönelik bilinç düzeyi ile ilgili pozitif bir sonuca ulaşmaya vesile olmaktadır. Bununla birlikte, araştırmaya katılan ve okuma yazması olan 2951 kadından 1446'sının (yaklaşık yüzde 50) pek kitap okumam demeleri, sözü edilen bilinç düzeyine kadınların yaklaşık yarısında rastlanılamadığının da bir göstergesi olarak okunabilir. Bu durumun, özellikle kırsal ve köysel alanda yaşayan kadınların, imkânsızlıklar, okuma yazma konusunda zorluklar, üzerlerinde var olan tarım/hayvancılık yükleri ve kitaba ulaşamama gibi faktörler dikkate alındığında, doğal bir sonuç olduğu çıkarsaması yapılabilir.

Tablo 10.17: Kitap okuyor musunuz?

EĞİTİM	Düzenli	Ara sıra	Okumuyor	Diğer	Toplam
Okumadı	1,7	6,1	79,0	13,2	**100**
İlk ve orta	5,0	32,7	58,8	3,5	**100**
Lise	17,4	50,0	31,3	1,3	**100**
Üniversite	35,9	48,9	15,0	,2	**100**
YAŞ					
Genç	19,3	41,6	37,0	2,1	**100**
Orta	9,1	39,8	48,3	2,8	**100**
Olgun	5,1	28,0	61,1	5,8	**100**
Yaşlı	3,6	10,8	74,7	10,8	**100**

Gazete okuma alışkanlığına göre belirgin bir şekilde daha yüksek oranda ortaya çıkan kitap okuma eğilimleri ile eğitim düzeyi arasında açık bir anlamlılık ilişkisi bulunmaktadır. Başka bir deyişle, Tablo 10.17'ya bakıldığında, okumamışların sadece yüzde 1.7'si düzenli olarak kitap okuduklarını ifade ederken, bu oran üniversite mezunlarında yüzde 35,9'a çıkmaktadır. Ara sıra kitap okuma oranlarında, lise mezunları yüzde 50 ile ilk sırayı alırken, üniversite mezunları yüzde 48,9 ile onu takip etmektedir. Okumamışların ara sıra kitap okuma oranı en düşük olup yalnızca yüzde 6,1'dir. İstatistiksel olarak da doğrulanan bu sonuçlara göre, hem düzenli kitap okuma hem de ara sıra kitap okuma eğilimleri eğitim düzeyi yükseldikçe genel bir artış göstermektedir (P=,000).

Aynı durum, yaş gruplarına göre de ters ilişkiyi yansıtmaktadır. Yani yaş grupları ilerledikçe düzenli veya ara sıra kitap okuma oranları bariz bir şekilde azalmaktadır. Gençlerin düzenli kitap okuma oranı yüzde 19,3 iken, yaşlılarda düzenli kitap kuma oranı yalnızca yüzde 3,6 olup oldukça düşük düzeydedir. Yaşlı kategorisindeki katılımcıların hayli yüksek oranda, yüzde 74,7'sinin kitap okumaması, bölgede yaşlı kadınların okuma yazma oranlarının düşük olmasından kaynaklandığı gibi yaşlı kadınlarda Türkçe bilme oranında kısmi sınırlılıkların da olduğunun bir göstergesi olarak okunabilir. Eğitim ve yaşa ilişkin kriterler dikkate alındığında, eğitimin hayata bakışı değiştirmesi veya etkilemesi açısından TRA2 bölgesindeki katılımcılara önemli derecede ufuk açtığını ispatlamaktadır. Desteklerden haberdar olma gibi diğer ekonomik refahı etkileyen hususlarda da belirgin olan bu durum bölge açısından eğitimin çok önemli ve işlevsel olduğunu göstermektedir.

Tablo 10.18: Kitap okuyor musunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Düzenli olarak okurum	13,0	12,6	11,0	10,5
Ara sıra	38,8	34,5	31,3	34,9
Pek kitap okumam	45,7	50,2	53,7	48,4
Diğer	2,5	2,7	4,0	6,2
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kitap okuma oranlarının iller bazında yapılan araştırmasında, Tablo 10.18'deki sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Kadınların düzenli kitap okuma oranı Ağrı'da yüzde 13, Ardahan'da yüzde 12,6, Iğdır'da yüzde 11 ve Kars'ta 10,5 olup birbirine yakın oranda seyretmekle birlikte, ara sıra kitap okurum diyenlerin oranı Ardahan ve Kars'ta birbirlerine yakın oranda yaklaşık yüzde 35 seviyesindedir. Yine ara sıra kitap okuyanların oranı en yüksek yüzde 38,8 ile Ağrı'dadır. Ara sıra kitap okuyanların oranı en düşük yüzde 31,3 ile Iğdır'dadır. Yapılan varyans analizine göre kitap okuma konusunda iller arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklığın oluştuğu tespit edilmiştir (P=,000).

Tablo 10.19: Kur'an okumasını biliyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
Evet, okumasını biliyorum	1973	61,4
Hayır, okumasını bilmiyorum	1212	37,7
Diğer	30	,9
Toplam	**3215**	**100**

Gazete ve kitap okuma alışkanlıklarına ilaveten, bölgenin sosyo-kültürel özellikleri ve muhafazakâr toplumsal yapısı dikkate alındığında bir hayli önemli olan (dini programların, katılımcıların yaklaşık yüzde 20'si tarafından izlenmesinden de anlaşılabileceği gibi) Kur'an okumayı bilip bilmeme üzerine yöneltilen sorudan da (Tablo 10.18) elde edilen sonuçlar, bölgedeki kadınların dini ve geleneksel değerlere önem verdiğini ve muhafazakârlık katsayısının yüksek olduğunu göstermektedir. Buna göre, araştırmaya katılan 3215 kadından yüzde 61,4'ü (1973) Kur'an okuduğunu bildiğini belirtmiştir. Kur'an okumayı bilmediğini söyleyen kadınların oranı yüzde 37,7 olmasına rağmen katılımcıların yarısının oldukça üstünde (%61,4) bir oranın, Kur'an okumayı bildikleri gerçeği, bölgedeki kadınların geleneksel değerler kadar dini değerler konusunda da hayli yüksek bir bilince sahip olduklarının göstergesi sayılabilir.

Tablo 10.20: Kur'an okumasını biliyor musunuz?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	44,0	54,8	1,1	**100**
İlk ve orta	66,3	33,0	,7	**100**
Lise	65,6	33,7	,7	**100**
Üniversite	63,0	35,3	1,7	**100**
YAŞ				
Genç	66,1	33,2	,6	**100**
Orta	60,6	38,3	1,0	**100**
Olgun	61,1	37,8	1,1	**100**
Yaşlı	40,4	58,0	1,6	**100**

Eğitim düzeyi ile Kur'an okumayı bilme arasında da istatistiksel olarak bariz bir anlamlılık ilişkisinin var olduğu görülmektedir (P=,000). Doğrusal ve bariz bir artış olmamakla birlikte, herhangi bir seviyede eğitim almış olmanın Kur'an okumayı bilme oranlarını arttırdığı görülmektedir (Tablo 10.20). Örneğin, okula devam etmemiş kadınların yüzde 44'ü Kur'an okumayı bildiklerini söylerken, Kur'an okuyabilen üniversite eğitimi almış kadınların oranı yüzde 63'tür. Bu da varsayımsal olarak modernleşme ve Kur'an okuma bilgisine sahip olma arasında ters yönlü bir ilişki olabileceği şeklinde ileri sürülen bazı öngörülerin, bu konuda tutarlı olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, modernleşmenin önemli göstergelerinden birisi olarak dile getirilen sekülerleşme oranı

arttıkça dindarlık eğilimlerinin azaldığı yolunda ilerlemeci ve tek yönlü modernleşme tezlerinin, bu oranlar dikkate alındığında doğru olmadığı görülmektedir.

Diğer yandan, gençlerin ileri yaşlardaki katılımcılara göre daha fazla Kur'an okuma bilgisine sahip oldukları şeklinde ortaya çıkan ters anlamlılık ilişkisi de doğrulanmaktadır (P=,000). Yani yaş da eğitim gibi Kur'an okumayı bilip bilmeme üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Kur'an okumasını bilenlerin oranı gençler arasında yaklaşık yüzde 66 iken, bu oran yaşlılar için daha düşüktür (yaklaşık yüzde 40).

Tablo 10.21: Kur'an okumasını biliyor musunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, okumasını biliyorum	71,6	57,9	53,0	57,9
Hayır, okumasını bilmiyorum	27,6	40,7	46,3	41,1
Diğer	,8	1,4	,7	1,0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Tablo 10.21'de Kur'an okuyabilme durumu iller bazında değerlendirildiğinde, Ağrı'da kadınların büyük çoğunluğu (yaklaşık yüzde 72) Kur'an okumasını bilirken, bu oran Iğdır'da yüzde 53 oranına düşmektedir. Kur'an okumayı bilme noktasında Ardahan yüzde 57,9 ve Kars yüzde 57,9 düzeyindedir. Bir diğer ifade ile söylenebilir ki, illerin farklı sosyo-kültürel ve muhafazakâr yapısı Kur'an okumayı öğrenme üzerinde etkili olmuştur. Buna göre, diğer illere oranla Ağrı'da kadınların Kur'an okumayı bilme oranının daha yüksek olması, Ağrı'nın diğer illere göre daha muhafazakâr bir toplumsal yapıya sahip olduğunun göstergesidir. İller bazında bir oranlamanın yapıldığı Tablo 10.21'in varyans analizi yapıldığında ise istatistiksel olarak yüksek (P=,000) bir anlamlılığın olduğu görülmüştür.

10.3. Kadınlarda İnternet Kullanma Eğilimi

Bilgiye ulaşma veya hayata bakış açısının genişlemesine yönelik proje kapsamında yöneltilen sorulardan birisi de, dünyaya kapılarının aralanmasında büyük bir pay sahibi olan "internet kullanma" eğilimlerinin belirlenmesi olmuştur. 3203 kişiye yöneltilen "İnternet kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız ne sıklıkta kullanıyorsunuz?" sorusuna verilen cevaplara göre, katılımcıların yaklaşık yüzde 51'i hiç internet kullanmadıklarını beyan etmiştir. Diğer katılımcılardan ise günlük 1 saat ile 5 saat arasında internet kullandığını ifade edenler en yüksek oranı (yaklaşık yüzde 20) oluşturmakta, günlük bir saatten az kullananlar (yaklaşık yüzde 19) ise bunu takip etmektedir. Günlük 5 saati geçenler ise yaklaşık yüzde 9'luk bir orana tekabül etmektedir. Araştırmaya katılan kadınların yarısından fazlasının internet kullanmamasına rağmen, bu oranın Türkiye ortalamasının çok az

altında seyretmesi[233], bölgenin şartları, köysel ve kırsal alanları, kadınların eğitim seviyeleri ve yükümlülükleri düşünüldüğünde dikkate değer bir nitelik gösterdiği söylenebilir.

Tablo 10.22: İnternet kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız ne sıklıkta kullanıyorsunuz?

	Sayı	Yüzde
Hiç kullanmıyorum	1646	51,4
Günde bir saatten az	614	19,2
Günde 1-5 saat arası	652	20,4
Günde 5 saatten fazla	278	8,7
Diğer	13	,4
Toplam	**3203**	**100**

Yine eğitim düzeyi ile internet kullanma sıklığı arasında, diğer pek çok eğilim için olduğu gibi açık bir anlamlılık ilişkisi tespit edilmiştir (P=,000). Buna göre eğitim düzeyi yükseldikçe bütün internet kullanma sıklıklarının bariz bir şekilde artış göstermesi istatistiksel olarak da ispatlanmıştır. Okula gitmemiş kadınların internet kullanma oranı yaklaşık yüzde 8 iken bu oran üniversite eğitimi alan katılımcılar için oldukça yüksektir (yaklaşık yüzde 94). Gün içinde internete ayrılan sürelere bakıldığında ise, çoğunluğun 1-5 saat aralığında internete vakit ayırdığı görülmektedir ki bu oran da yaklaşık yüzde 46 ile üniversite gençliğine aittir. Diğer yandan aynı eğilim yaş ile internet kullanma sıklığı arasında da mevcuttur. Tablo 10.23'e göre internet kullanmama oranı gençlerde en düşük seviyede (yaklaşık yüzde 26) iken bu oran doğrusal bir şekilde artarak yaşlılarda en yüksek seviyeye (yaklaşık yüzde 97) çıkmaktadır. Yaş grupları ve internet kullanma oranları arasında varyans analizine bakıldığında, yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (P=,000).

233 TÜİK verilerine göre Türkiye'de bilgisayar ve internet kullanım oranları 2016 yılı Nisan ayında 16-74 yaş grubundaki bireylerde sırasıyla yüzde 54,9 ve yüzde 61,2 oldu. Bu oranlar erkeklerde yüzde 64,1 ve yüzde 70,5 iken, kadınlarda yüzde 45,9 ve yüzde 51,9'dur. TÜİK, "Bilgisayar ve İnternet Kullanımı", *Haber Bülteni 21779,* http:// www. tuik. gov.tr/ Pre Haber Bultenleri.do?id=21779, Erişim Tarihi: (19.09.2017).

Tablo 10.23: İnternet kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız ne sıklıkta kullanıyorsunuz?

EĞİTİM	Kullanmıyor	1 saatten az	1-5 saat aras	5 saatten fazla	Diğer	Toplam
Okumadı	92,4	5,2	1,5	,6	,3	**100**
İlk ve orta	61,1	21,4	13,4	3,8	,3	**100**
Lise	21,1	26,0	36,7	15,8	,4	**100**
Üniversite	6,4	20,8	46,1	26,0	,7	**100**
YAŞ						
Genç	26,1	21,0	33,1	19,2	,6	**100**
Orta	50,4	26,2	19,6	3,5	,4	**100**
Olgun	74,0	15,5	9,1	1,2	,2	**100**
Yaşlı	97,1	1,7	,8		,4	**100**

Son olarak internet kullanma sıklığının iller bazında bir oranlamasının gösterildiği Tablo 10.24'ü incelediğimizde, hiç internet kullanmayanların oranı en yüksek yüzde 53,3 ile Kars olmasına rağmen, bu oranı sırasıyla Iğdır yüzde 52,2, Ardahan yüzde 51,3 ve Ağrı yüzde 49,3 oranları ile takip etmektedir. İnternet kullanma sıklıkları konusunda iller arasında bariz farklılıklar görülmemektedir. Yapılan varyans analizine göre, gün içinde internete ayrılan süre ve 4 farklı il arasında istatistiksel olarak bir anlamlılık bulunamamıştır (P=,293).

Tablo 10.24: İnternet kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız ne sıklıkta kullanıyorsunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Hiç kullanmıyorum	49,3	51,3	52,2	53,3
Günde bir saatten az	18,5	21,5	20,4	17,4
Günde 1-5 saat arası	22,0	18,4	20,1	19,9
Günde 5 saatten fazla	9,9	8,7	7,2	8,4
Diğer	,3	,2		1,0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kısaca, ilgili tabloda görüldüğü gibi internet kullanmama tutumu bakımından dört ilin oranı birbiriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak internet kullanım süresinin ilden ile farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. İnternet kullanımı bakımından iller arasında bazı farklılıklar görülmekle birlikte bunun istatistiksel olarak dikkate alınmayacak kadar düşük olduğu görülmektedir.

10.4. Kadınlarda Kültürel Ve Sanatsal Etkinliklere Katılma Eğilimi

Bu bölümün son alt başlığını, kadınların kültürel ve sanatsal faaliyetlere katılım eğilimleri oluşturmuştur. "Canlı bir müzik etkinliğine katılma" ve "sinemaya gitme" eğilimlerine ilişkin sorulan bu sorular kapsamında elde edilen bulgular da dikkat çekicidir. Kadınların kültürel alışkanlıkları ve eğilimlerini anlama noktasında, televizyon izleme, gazete-kitap okuma, internet kullanımı gibi

araçların yanı sıra, bölgenin şartları ve kadınların yüklendikleri sorumlulukları dikkate alındığında, belki de diğer araçlardan daha fazla, kadınların kültürel ve sanatsal etkinliklere katılımı yönündeki eğilimlerine ya da böylesi eğilimleri karşısında toplumsal yapı ve geleneksel değerlerin nasıl bir seyir takip ettiğine bakmak önemli olsa gerektir.

Kadınların toplumsal hayata katılımında en önemli faktörlerden birisi de kuşkusuz, kadınların şehirlerinde düzenlenen kültürel ve sanatsal faaliyetlere katılımıdır. Bölgenin kırsal ve köysel alanlarında yaşayan, tarım, hayvancılık ve çocukların bakımı gibi pek çok yükümlülükleri üstlenen kadınların şehir merkezlerinde zaman zaman yapılan kültürel ve sanatsal etkinliklere katılımında, ulaşım, imkânsızlık ve yoğun uğraş gibi ciddi sorunlar olmakla birlikte, şehir merkezlerinde yaşayan kadınların da kültürel ve sanatsal etkinliklere katılımını sınırlandıran, toplumsal yapı ve geleneksel değerlerden kaynaklanan bazı faktörlerin de olduğu bir gerçekliktir. Bu konuda Patnos Halk Eğitim Merkezi Müdür Yardımcısı'nın şu sözleri anlamlı olsa gerektir:[234]

> "Bence bir yerdeki park bahçe sayısının çok olması, kültürel faaliyetlerin olması, kadınların sosyalleşeceği ortamların olacağı anlamına gelmez. Çünkü sorun zihniyetten kaynaklanmakta. Kadınların dışarı çıkmasını dedikodu mezesi yapan bir zihniyetin olduğu yerde AVM de olsa, park da olsa kimse gitmez. Kısaca zihniyeti değiştirmeden koşulların oluşturulmasının hiçbir mantığı yoktur".

Bu konuda özellikle Kars ve Ardahan'da yapılan mülakatlarda gözlemlediğimiz hususlardan birisi de şudur: Kars başta olmak üzere eskiden nüfusun daha şehirli karakteri haiz olduğu, birden fazla sinema ve tiyatronun şehir merkezinde bulunduğu, kadınlı erkekli kültürel ve sanatsal faaliyetlere katılımın yüksek düzeyde cereyan ettiği, ancak zamanla yerleşik şehirli halkın Batı'ya göç etmesi ve köylü nüfusun şehre göçü ile birlikte şehirde kültürel ve sanatsal etkinlikler ve etkinliklere katılım eğiliminde büyük düşüş yaşandığı katılımcıların çoğu tarafından büyük sitayişle dile getirilmiştir. Bu durum, Kars'ta bir kadın sivil toplumcu kuruluşu adına mülakat veren katılımcının sözlerine şu şekilde yansımıştır:[235]

"Kadınlar kafelere, park bahçelere rahatça gidebiliyorlar. Kars "geri kafalı" bir yer değil. Kültürel sosyal aktivite olarak sinema var. Gidiyorlar canım o kadar da değil. Eski zamanlarda şehirde (Kars) daha çok aktivite varmış ve çok sayıda sinema ve tiyatro bulunuyormuş; ama şehirliler, büyükşehirlere göç etti, şimdi kente köylüler geldi, kenar mahallelerde hayvan bakıyorlar. Kentli yapı bozuldu."

234 O. O., Patnos Halk Eğitim Merkezi Müdür Yardımcısı, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

235 F. C., Kars, Aktif İş Kadınları Derneği ve Azerbaycan Evi Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha vd. 5 Ağustos 2017.

Tablo 10.25: Bugüne kadar hiç canlı bir müzik konseri izlediniz mi?

	Sayı	Yüzde
Evet izledim	1216	37,8
Hayır izlemedim	1991	61,9
Diğer	7	,2
Toplam	**3214**	**100**

Bu bağlamda, Tablo 10.25'te, "Bugüne kadar hiç canlı bir müzik konseri izlediniz mi?" sorusuna cevap veren 3214 kadın katılımcının büyük bir çoğunluğunun (yaklaşık yüzde 62) hayatında hiç canlı bir müzik etkinliğine katılmadığı anlaşılmaktadır. Bölgedeki kadınların yüksek bir oranda (%61,9) hiç bir canlı müzik konserine gitmemiş olmasında, bölgenin örf, adet ve geleneksel değerleri kadar geniş ve aşirete dayalı ailelerde kadınların böylesi canlı müzik konserlerine katılımı önünde toplumsal yapıdan kaynaklanan psikolojik ve sosyolojik engellerin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Yine imkânsızlık, ulaşım ve kadınların üstlendikleri yükümlülüklerin de bu konuda olumsuz yönde etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 10.26: Bugüne kadar hiç canlı bir müzik konseri izlediniz mi?

EĞİTİM	**Evet**	**Hayır**	**Diğer**	**Toplam**
Okumadı	9,2	90,8		**100**
İlk ve orta	26,8	72,9	,3	**100**
Lise	57,0	42,7	,3	**100**
Üniversite	88,0	12,0		**100**
YAŞ				
Genç	50,4	49,3	,3	**100**
Orta	38,7	61,2	,1	**100**
Olgun	26,3	73,5	,2	**100**
Yaşlı	15,9	84,1		**100**

Tablo 10.26'da görüldüğü üzere eğitim ve yaş etmenleri ile canlı müzik konserine gitme arasında doğal olarak bariz bir ilişki görülmektedir. Okuma yazma bilmeyen kadınlarda bu oran yaklaşık yüzde 9 oranında iken, üniversite eğitimi almış kadınlar için oldukça yüksektir (%88). İstatistiksel olarak da güçlü (P=,000) bir anlamlılık ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Tablo 10.26'da yaş etmeni ve canlı müzik konserine gitme arasında benzer bir eğilim mevcuttur. Gençlerin yaklaşık yüzde 50'si hayatlarında en az bir kez canlı müzik konserine katılmışken bu oran orta (yaklaşık yüzde 39) ve olgun yaş (yaklaşık yüzde 26) kategorilerinde gittikçe düşmektedir. Canlı müzik konserine katılma oranı ile yaş grupları arasındaki ilişkinin varyans analizine bakıldığında yaş ile canlı müzik konserine katılma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır (P=,000).

Tablo 10.27: Bugüne kadar hiç canlı bir müzik konseri izlediniz mi?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet izledim	36,5	39,4	35,8	40,0
Hayır izlemedim	63,1	60,6	64,2	59,6
Diğer	,4			,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Canlı müzik konserine gitme durumuna iller bazında bakıldığında (Tablo 10.27), canlı müzik konseri izlediklerini ifade eden kadınların oranı Kars'ta yüzde 40, Ardahan'da yüzde 39,4, Ağrı'da yüzde 36,5 ve Iğdır'da yüzde 35,8'dir. Kars ve Ardahan'daki kadınların canlı müzik konseri izleme oranları, Ağrı ve Iğdır'ın biraz üzerinde olsa da, canlı müzik konseri izleme durumunun iller bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı yapılan varyans analizinde de tespit edilmiştir (P=,254).

Tablo 10.28: Bugüne kadar hiç sinemaya gittiniz mi?

	Sayı	Yüzde
Evet gittim	1409	43,8
Hayır gitmedim	1808	56,2
Diğer	2	,1
Toplam	**3219**	**100**

Kadınların kültürel ve sanatsal faaliyetlere katılma eğilimlerinin araştırıldığı bu bölümün son sorusu sinemaya gitme durumunu test etmeye yönelik olmuştur. Ardahan Belediye Başkanı'nın, "Tiyatro açmak istiyoruz, yeterli altyapı yok. Sinema vardı iflas etti; gelen yok,"[236] sözleriyle açığa çıktığı gibi Ardahan'da sinemanın olmayışı, Kars, Ağrı ve Iğdır'da şehir merkezlerinde birer adet sinemanın olduğu bir gerçeklikte, bugüne kadar hiç sinemaya gittiniz mi sorusuna yanıt veren 3219 kadının yüzde 56,2'si (1808) hiç sinemaya gitmediğini ifade etmesi, toplumsal yapıdan kaynaklanan etmenler kadar sinema ve tiyatro gibi kültürel donatı ve alt yapı konusunda bölgenin zayıf kaldığının bir göstergesidir. Sinemaya gidenlerin oranı oldukça düşüktür. Bu konuda görüşlerine başvurduğumuz bir kadın katılımcının, "Maalesef bu konuda Ağrı'nın büyük sorunları var. Koca şehirde bir tane sinemamız var ve onun haricinde hiç bir şeyimiz yok,"[237] biçimindeki sözleri, bölgenin sinema ve tiyatro gibi kültürel ve sanatsal etkinlikler konusunda ciddi alt yapı eksikliklerinin olduğunu ifade eder niteliktedir.

236 F. K., Ardahan Belediye Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

237 N. K., Ağrı İl Milli Eğitim Şube Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

Tablo 10.29: Bugüne kadar hiç sinemaya gittiniz mi?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Toplam
Okumadı	15,6	84,4	**100**
İlk ve orta	30,2	69,6	**100**
Lise	68,4	31,6	**100**
Üniversite	93,2	6,8	**100**
YAŞ			
Genç	57,9	42,0	**100**
Orta	40,7	59,3	**100**
Olgun	30,6	69,4	**100**
Yaşlı	32,5	67,5	**100**

Sinemaya gitme oranı ile eğitim düzeyi arasında da diğer eğilimler gibi istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (P=,000). Tablo 10.29'da görüldüğü gibi, eğitim almamış kadınların yaklaşık yüzde 16'sı hayatlarında en az bir kez sinemaya gittiklerini söylerken bu oran üniversite eğitimi almış katılımcılar için oldukça yüksektir (yaklaşık yüzde 93). İkinci olarak, yaş etmeninin de sinemaya gitme eğilimi üzerinde belirleyici bir rolünün olduğu görülmektedir. Gençler için yaklaşık yüzde 58 olan sinemaya gitme oranı, olgun yaştakiler için yüzde 30,6 ve yaşlılar için yüzde 32,5 seviyesinde kalmıştır. Sinemaya gitme oranı ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu yapılan varyans analizinde de tespit edilmiştir (P=,000).

Tablo 10.30: Bugüne kadar hiç sinemaya gittiniz mi?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet gittim	42,9	46,5	38,5	47,1
Hayır gitmedim	57,1	53,5	61,5	52,6
Diğer				,2
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Son olarak, Tablo 10.30'a göre, sinemaya gitme eğiliminin iller bazında bir değerlendirmesi yapıldığında bazı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Sinemaya gitme oranında Karslı kadınlar yüzde 47,1 oranı ile ilk sırada yer alırken, Ardahanlı kadınlar yüzde 46,5 ile ikinci sırayı takip etmektedir. Ağrılı kadınların sinemaya gitme oranları yüzde 42,5 olmasına rağmen, Iğdırlı kadınların sinemaya gitme eğilimleri diğer illere oranla en düşük düzeyde olup yüzde 38,5 seviyesinde kalmıştır.

Yukarıda da sözü edildiği üzere kadınların sinemaya gitme oranlarında başta Kars ve Ardahan'daki oranların, diğer iki ile nispetle daha yüksek olması, Kars ve Ardahan'ın geçmişten gelen sinema ve tiyatro kültürünün yerleşikliğinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Kars'ta sinemaya gitme oranının diğer üç ile oranla yüksek seyretmesinde, Kars'ın kadınlı erkekli şehirli nüfusun yoğunlukla gittiği

geçmişte çok sayıda sinemaya sahip olması kadar, bölgede 1992'de kurulan üniversitenin (Kafkas Üniversitesi) ciddi etkisinin olduğu da yabana atılmamalıdır. Ağrı, Ardahan ve Iğdır'da 2007'de kurulan üniversitelerin, Kafkas Üniversitesi'nden ayrılan birimler üzerine kurulduğu gerçeği de, bu oranları doğrular niteliktedir.

Yapılan varyans analizine göre, çok yüksek olmamakla birlikte (P=,003), TRA2 bölgesindeki dört ilin sinemaya gitme eğilimlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir.

Taşlıçay, Ağrı - Fotoğraf: Mukadder Yardımcıel

11. BÖLÜM

SAĞLIK DURUMU VE KİŞİSEL BAKIM

SERKA
KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY
SERHAT

11. BÖLÜM
SAĞLIK DURUMU VE KİŞİSEL BAKIM

TRA2 bölgesinde, eğitim, ekonomik sorunlar, işsizlik, sosyo-kültürel mekânların yeterli olmayışı ve güvenlik gibi sorunların yanında özellikle sağlık ve sağlık hizmetleri konusu büyük önem taşımaktadır. Kadın ve çocukların sağlık durumu söz konusu olduğunda bu durum, bölgede daha çok tarım ve hayvancılığın yükü ve ağır çalışma şartları üzerlerinde olan kadınlar açısından oldukça ciddiyet kazanmaktadır. Son yıllarda, bölgede sağlık hizmetleri sunan kuruluşların (hastane, aile hekimliği birimleri, mobil sağlık hizmetleri vs.) sayı ve kalitesinde, eskiye oranla gözle görülür artış olmuşsa da, özellikle uzman personel, ekipman, donanım ve sağlık hizmetlerinin kalitesi konularında bölge hala Türkiye ortalamasının altında seyretmektedir.

Bilindiği gibi TRA2 bölgesinin en önemli sorunlarından birisi de bölgeden Batı'ya yapılan göçtür. Eğitim, iş bulma, daha iyi sosyo-kültürel imkânlara kavuşma gibi sebeplerle bölge insanının Batı'ya göçü yanında, özellikle bölgede çalışan kamu personeli, atandıktan kısa bir süre sonra bir şekilde yolunu bulup, iklim, coğrafi şartlar ve sosyo-ekonomik şartları bölgeye oranla daha iyi olan şehirlere tayin olmaktadır. Bu durum, en çok bölgede çalışan sağlık personeli sirkülasyonu ve yoğun göçünde yaşanmaktadır.[238] Başka bir deyişle, bölgede nicelik ve nitelik bakımdan yeterli uzman sağlık personelini tutmak pek mümkün görünmemektedir. Bu durum haliyle, bölgede yaşayan insanların sağlık şartlarına olumsuz yansımaktadır. Bölgeden Batı'ya yapılan göçün nedenleri arasında, başkaca faktörler yanında, özellikle sağlık konusunun en önemli etmen olduğunun altını çizen Ardahan Halk Eğitim Müdürü'nün şu sözleri dikkat çekicidir:

> "Göçün en büyük sebebi sağlıktır. İnsanlar daha iyi sağlık olanaklarına kavuşmak için Batı'ya gidiyorlar. İmkânlar yetersiz. En ufak bir şeyde hemen Kars ve Erzurum'a sevk ediyorlar. Sağlık konusunda Erzurum'a bağımlılığımız var. İnsanlar yaşlandıktan sonra yeterli sağlık hizmeti alamayacağını biliyor, o nedenle göç ediyor. Biz yedi göbek Ardahanlıyız. Biz de göçsek mi diye düşünüyoruz. Annem rahatsızdı bir yıl boyunca Erzurum'a taşıdım. Bu bizi yıldırdı. Ekonomik sorun yok. Göçün sebebi ekonomik değil, sağlıktır."[239]

Öte yandan TRA2 bölgesinin her alan ve branşta olmasa da bazı hastalıkların teşhis ve tedavisi ile daha kaliteli sağlık hizmeti almak konusunda, Erzurum başta olmak üzere Batı'ya bağımlılığı bulunmaktadır. Sağlık hizmetleri ve hastaneler konusunda görüşlerine başvurduğumuz pek çok kişi bu durumu dile getirmiştir. Dört ilde yapılan derinlemesine mülakatlarda, Erzurum'a sevk

238 TRA2 bölgesinde yaşanan yoğun kamu çalışanı göçü ve sektörel oranları konusunda ayrıntılı bir araştırma için, bkz., Ömer Çaha, Hüseyin Tutar, *TRA2 Bölgesinde Yoğun Kamu Çalışanı Göçü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri,* Kars: SERKA, 2012.

239 N.Y, Ardahan Halk Eğitim İl Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

edilen bazı hastaların yollarda ölümü ile karşılaşıldığı sık vurgulanan bir husus olmuştur. Bu mesele ile ilgili yaptığımız mülakatlardan bir kaç örnek vermemiz uygun olacaktır. Bu konuda bir katılımcı, "Kalp krizi geçiren bir hasta Erzurum'a sevk ediliyor. Hastalar çoğu zaman yolda ölüyor"[240] derken, diğer katılımcı, "İnsanlarımız tedavi olmak için Van ve Erzurum'a gidiyorlar. Kalp krizi geçiren insanlarımız gerekli müdahale Ağrı'da yapılamadığı için buradan Erzurum'a sevk ediliyor. İnsanlarımız yolda ölüyor," demiştir.[241]

Yine mülakat yapılan bir katılımcı, "Sağlık alanında Erzurum'a bağlı bir iliz. İnsanlarımızın ekonomik durumu olmadığı için Erzurum'a gidip gelmekte sorunlar yaşıyorlar,"[242] şeklinde konuşurken, bir diğer katılımcı da, "Sağlık durumu yeterli değil, çünkü branş, uzman doktorlar yok. Çok sıkıntı var. Erzurum'a gitmek gerek. Buna da şartlar elvermiyor. Gelen doktorlar da durmuyorlar. Yaşam şartları iyi ama bir an önce gitme derdindeler,"[243] biçiminde sözler sarf etmiştir. Aynı şekilde, Kars Kaleiçi Mahallesi'nde ev hanımı 11 kadınla yapılan odak grup çalışmasına katılan bir kadının, "Buradaki hastaneye güvenemeyiz. İleri vakaları Erzurum'a gönderiyorlar. Cihaz yok, alet yok diyorlar,"[244] sözleri, bölgede sağlıkta yaşanan ciddi sorunları dile getirmektedir.

Bölgede sağlık konusunda yaşanan sorunlardan en çok etkilenenler kadınlar ve çocuklardır. Tarım ve hayvancılığın başat olduğu bölgede, yükü en çok üstlenen, ağır ve zor yaşam şartları altında hayatlarını sürdüren kadınlarda görülen sağlık sorunları ve kadınların sağlık hizmetleri alımında yaşadığı sorunların neler olduğu, bölgenin kadın profilini anlamak noktasında önemlidir.

Bu bölümde, TRA2 bölgesinde yaşayan kadınların sağlık sorunları, sağlık kontrolü tutumları, doğum süreci ve doğum kontrolü ile ilgili tutumlarına bakılacaktır. Bu çerçevede, kadınların şikâyetçi oldukları herhangi bir rahatsızlıklarının olup olmadığı, hastalık durumlarında nereye başvurdukları, sağlık kontrolü yaptırma tutumları, hastaneye gidişte eşlerinden izin alıp almadıkları, doğumlarını nerede ve nasıl yaptıkları, gebelikte yaşadıkları sorunlar, doğum kontrolü yaptırıp yaptırmadıkları ve kürtaj yaptırıp yaptırmadıkları türünden sorular sorulmuştur. Sorularla ilgili analizler, anket çalışmasıyla birlikte, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlarda ve odak gruplarda ortaya çıkan görüşler üzerinden yapılmıştır. Bu soruların her biriyle ilgili basit frekans analizlerinin yanı sıra, katılımcıların eğitim ve yaş değişkenleri dikkate alınarak çapraz analizler yapılmıştır. Çapraz tablolar üç nokta üzerinden hazırlanmıştır: Eğitim düzeyi, yaş kategorileri ve iller. Bu bağlamda, kadınlarda sağlık durumu ve kişisel bakım konusu, eğitim düzeyine, yaşa ve illere göre nasıl bir

240 A. A., AK Parti Ağrı Gençlik Kolları Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

241 M. E., Ağrı Esnaf ve Sanatkarlar Odalar Birliği Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

242 K. E., İnsani Yardım Vakfı Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

243 F. T., Kadın Girişimci, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

244 Kars Kaleiçi Mahallesi'nde 11 Kadınla Gerçekleştirilen Odak Grup Çalışması, Çalışmayı Yapan: Havva Çaha ve Gözde Özer, 06 Ağustos 2017.

seyir izlediği analiz edilmiştir. Farklı eğitim ve yaş gruplarıyla, iller arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını anlamak bakımından ayrıca varyans analizi de yapılmıştır. Varyans analizi, iki veya daha fazla grup arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını ortaya koymaktadır.

11.1. Kadınlarda Görülen Sağlık Sorunları

Bu başlık altında araştırmaya katılan kadınların sağlık sorunları masaya yatırılmıştır. Öncelikle tüm bölgedeki kadınların genel sağlık sorunlarının basit frekans dağılımı verilmiş, ardından bu durumun eğitim, yaş ve illere göre nasıl bir seyir izlediği çapraz tablolar üzerinden analize tabi tutulmuştur.

Tablo 11.1: Şikâyetçi olduğunuz herhangi bir rahatsızlığınız var mı?

	Sayı	Yüzde
Sürekli şikayetçi olduğum bir rahatsızlığım var	935	29,0
Arada bir nükseden bir rahatsızlığım var	574	17,8
Herhangi bir rahatsızlığım yok	1693	52,6
Diğer	18	,6
Toplam	**3220**	**100**

Tablo 11.1'de görüldüğü üzere, kadınlarda görülen sağlık sorunları hakkında katılımcılara, "Şikayetçi olduğunuz herhangi bir rahatsızlığınız var mı?" şeklinde bir soru sorulmuş ve bu soruya cevap veren 3220 kişinin yaklaşık yüzde 53,ü herhangi bir sürekli rahatsızlığının olmadığını belirtmiştir. Sürekli şikâyetçi olduğum bir rahatsızlığım var diyenlerin oranı yüzde 29 iken, arada bir nükseden rahatsızlığım var diyenlerin oranı yüzde 18'dir. Herhangi bir rahatsızlığım yok diyenlerin oranı yüzde 6 olup, dikkate alınmayacak bir değerdedir. Sürekli şikayetçi olduğum bir rahatsızlığım var diyenlerle, arada bir nükseden bir rahatsızlığım var diyenlerin oranı toplandığında (yaklaşık %47), TRA2 bölgesindeki dört ilde kadınların, azımsanmayacak bir değerde sağlık sorunları yaşadıkları sonucuna varmak mümkündür. Bu durum yapılan derinlemesine mülakatlarda da açığa çıkmıştır. Iğdır Toplum Sağlığı Merkezi'nde psikolog olarak çalışan bir uzmanın şu sözleri bu gerçeği ortaya koymaktadır:

> "Kadınlar hayvancılık, tarım gibi yoğun ve yorucu olan işlerde uğraşmakta, kendilerine vakit ayıramamaktadır. Bu nedenle kadınlarda depresyon çok görülmektedir. Kadınların eğitim düzeyleri düşük olduğundan bazı farkındalıkları oluşmamıştır. Örneğin 10 yıldır ilaç kullanıp terapi almayan kadınlar vardır ve bu kadınlar iyileşemediklerini bana söylemektedir. Ben de sadece ilaç ile tedavi edilemeyeceğini ve psikoterapi almaları gerektiğini belirtiyorum."[245]

245 A. Ö., Iğdır Toplum Sağlığı Merkezi, Psikolog, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 9 Ağustos 2017.

Bölgede kadınların yeterli sağlık bilincine sahip olmadığını ifade eden bir başka katılımcı da şöyle konuşmuştur: "Sağlık alanında kadınlar açısından toplumsal bir bilince sahip olduğumuzu söyleyemem. Bu kültürle alakalıdır. Bir kadın kanser hastalığına yakalandığı zaman hastalığın son evresinde haberdar olabiliyorlar. Çünkü aylık, yıllık muayenelere gidip kendini kontrol ettirmek gibi bir anlayış oturmamıştır."[246]

Diğer yandan, bölgedeki kadınların yaşadıkları en önemli sağlık sorunlarının neler olduğu mülakatlarda sorulduğunda bir yetkili, "Hastanelerde yeterince personelin olmaması ve nitelikli doktorların bölgemize gelmemesi nedeniyle insanlarımızı çevre illere tedavi olmaya gitmek zorunda kalması" şeklinde cevap vermiştir.[247] Bir başka yetkili de doktor eksiğini, "Sosyal bir ortam yok. Güvenlik endişesi de cabası" diyerek, doktorların neden bölgeye gelmediklerine ya da gelenlerin de bölgeyi kısa bir süre sonra terk edip başka yere gittiklerine işaret etmiştir.[248]

Bütün bunların yanında "sağlık sorunu" kavramı nesnel bir gerçekliğe işaret ettiği gibi öznel bir algıyı da harekete geçirebilir gerçekliğini dikkate almak durumundayız. Bu yüzden bazı katılımcılar, sağlık sorunundan doktora gidilmesini gerektirecek düzeydeki ileri bir rahatsızlığı anlarken, bazıları bu düzeyde olmayıp hafif seyreden bir rahatsızlığı ya da psikolojik düzeyde yaşanan bir rahatsızlığın tanısı konulamayan fizyolojik bir görünümünün yansımasını da sağlık sorunu kapsamında anlayabilir. Araştırmada bu tür ayrıntılara girmeden katılımcıların verdikleri cevaplarla yetinilmesine rağmen, bir yetkilinin aşağıdaki şu sözleri, kadınların şikâyetçi oldukları herhangi bir rahatsızlıkları olup olmadığı konusuna farklı bir açıdan açıklık getirecek niteliktedir:

> "Kadınlar ile ilgili olarak, Kars'ta yaşayan kadınların psikolojik rahatsızlıklarının yüksek olduğu ifade edilmektedir. Bu hususta, kadınlarda ortaya çıkan marazi yönlenme psikolojik özellikten ziyade fiziki görünüm sergilemektedir. Bu değerlendirmenin temel gerekçesi ise bir rahatsızlığı olduğu şeklinde başvuru yapan her 10 kadından 8'i için tanı konulamamaktadır. Yani, psikolojik rahatsızlıkların fizyolojik olarak görüntüsü oluşmakta, fakat rahatsızlıkların temeli fizyoloji ile ilişkilendirilememektedir. Yine, Kars İl Eylem Planı'nda alınacak tedbirler arasında, rehabilitasyonun artırılması ve psikolog, sosyal çalışmacı, kadın dayanışma vb. gibi mekanizmaların artırılmasının planlandığı ifade edilmektedir."[249]

246 D. T., Ağrı Doğubeyazıt HDP Eski Eşbaşkanı, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

247 M. K., Ağrı Belediye Eski Eşbaşkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 22 Temmuz 2016.

248 C. S., Ağrı İl Sağlık Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

249 A. A., Kars Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 7 Ağustos 2017.

Tablo 11.2: Şikâyetçi olduğunuz herhangi bir rahatsızlığınız var mı?

EĞİTİM	Sürekli var	Ara sıra oluyor	Yok	Diğer	Toplam
Okumadı	52,1	19,1	28,0	,8	**100**
İlk ve orta	31,3	18,0	50,2	,5	**100**
Lise	15,4	17,6	66,3	,7	**100**
Üniversite	8,7	15,8	75,2	,2	**100**
YAŞ					
Genç	10,6	14,5	74,4	,5	**100**
Orta	23,4	19,7	56,0	,9	**100**
Olgun	46,8	21,4	31,2	,5	**100**
Yaşlı	72,0	15,0	13,0		**100**

Kadınlarda görülen sağlık sorunları açısından katılımcıların, eğitim ve yaş analizlerine bakıldığında, sürekli bir rahatsızlığı bulunduğunu ifade edenlerin çoğunun eğitimsiz (okumamış) ve yaşlı olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifade ile sürekli hastalığının bulunduğunu söyleyen katılımcıların yaklaşık yüzde 52'si eğitimsiz, yüzde 72'si ise yaşlılardan oluşmaktadır. Bu oranlara, ilk ve ortaokul seviyesinde eğitime sahip olanların yüzde 31'lik ve olgun yaşta olanların yüzde 47'lik oranları eklendiğinde, eğitim seviyesi düştükçe ve yaş seviyesi yükseldikçe, sürekli rahatsızlığı olanların oranının bölgede hayli yüksek olduğu sonucu ortaya çıkar. Bunun nedenini bir katılımcı şu şekilde izah etmiştir:

> "İlimizde gece ile gündüz arasındaki fark fazla. Ayrıca içme sularımız aşırı derecede kireçli. Bu nedenle, Ağrıdaki kadınların yüzde 90'ı 30-35'inden sonra romatizma ve kireçlenme hastalığına yakalanmaktadır. Benim de annem, yengem, nenem hepsi romatizma hastalığı ile mücadele ediyor."[250]

Öte yandan, sürekli hastalığı bulunan üniversite mezunu katılımcıların genel katılımcılar içindeki oranı sadece yüzde 9 iken, gençlerin oranı ise yaklaşık yüzde 10 seviyesindedir. Eğitim seviyesini esas alan varyans analizine göre, eğitimliler ile okumamış katılımcılar arasında, bu bağlamda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (P=,000). Aynı şekilde yaş seviyesini esas alan varyans analizine göre de, yaşlı ve olgun kadınlar ile genç ve orta yaşlı kadınlar arasında sağlık sorunlarının yaşanma oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür (P=,000).

250 A. A., AK Parti Ağrı Gençlik Kolları Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

Tablo 11.3: Şikâyetçi olduğunuz herhangi bir rahatsızlığınız var mı?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Sürekli şikayetçi olduğum bir rahatsızlığım var	24,1	31,8	30,5	32,0
Arada bir nükseden bir rahatsızlığım var	19,6	17,3	16,8	16,9
Herhangi bir rahatsızlığım yok	55,0	50,7	52,7	50,8
Diğer	1,3	,2		,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kadınlarda yaşanan sağlık sorunları açısından TRA2 bölgesindeki dört il arasındaki farklılığa bakıldığında, sürekli hastalığı olduğunu söyleyenlerin oranı, Kars (%32), Ardahan (%32) ve Iğdır'da (%31) birbirlerine yakın olduğu halde, Ağrı'da bu oran yüzde 24 seviyesindedir. Başka bir deyişle, Ağrı'da yaşayan kadınlarda görülen sağlık sorunları diğer illere oranla düşük seviyededir. Bu bağlamda, yapılan varyans analizinde, dört il arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (P=,001).

11.2. Sağlık Kontrolüne İlişkin Tutumlar

Bu başlık altında, bölgedeki kadınların sağlık kontrolüne ilişkin tutumlarını tespit etmek amacıyla, katılımcı kadınlara "düzenli sağlık kontrolü yaptırıp yaptırmadıkları ve gebeliklerinde sağlık kontrolü yaptırıp yaptırmadıkları, yaptırdılarsa hangi aralıklarla yaptırdıklarına" ilişkin sorular yöneltilmiştir.

Tablo 11.4: Sağlık kontrolüyle ilgili aşağıdakilerden hangisi sizin için geçerlidir?

	Sayı	Yüzde
Düzenli sağlık kontrolü yaptırıyorum	525	16,3
Arada bir sağlık kontrolü yaptırıyorum	422	13,1
Bir rahatsızlığım olduğunda sağlık kontrolü yaptırıyorum	1957	60,9
Pek sağlık kontrolü yaptıramıyorum	305	9,5
Diğer	3	,1
Toplam	**3212**	**100**

Tablo 11.4'te görüldüğü gibi araştırmaya katılan kadınlara, sağlık kontrolü yaptırma konusunda, "düzenli", "arada bir", bir rahatsızlığım olduğunda" ve "pek yaptırmam" tercihlerinin bulunduğu bir tablo sunulmuş ve hangisinin kendilerine uygun bir tercih olduğu sorulmuştur. Bu soruya cevap veren 3212 katılımcıdan 1957'si (%61) oldukça yüksek oranla bir rahatsızlıkları olduğunda sağlık kontrolü yaptırdıklarını belirtmiştir. Diğer yandan, düzenli sağlık kontrolü yaptıranların oranı yüzde 16 iken, arada bir sağlık kontrolü yaptıranların oranı yüzde 13'tür. Pek sağlık kontrolü yaptırmayanların oranı ise yüzde yaklaşık 10'dur. Bu durumun nedenleri konusunda görüşlerine başvurulan Ağrı Sağlık İl Müdürü'nün şu sözleri dikkat çekicidir:

"Sağlık okumalarının ve sağlık okuryazarlığının artması gereklidir. Çünkü sağlık konusundaki tedbirler sadece devletin değil bireylerin de sorumluluğu altındadır. Örneğin aşı uygulamalarında devletin sizi takip etmesi belirli bir yere kadardır. Bireylerin bilinçli olarak bu takipleri yapması gerekir. Bunun için ise herhangi küçük bir sağlık kontrolünün ne kadar önemli sonuçları engelleyici olduğu bilinmelidir. Artık insanlarımızın da emek harcayıp sağlık kontrollerini aksatmamaları yönünde bir sorumluluk yüklenmesi gerekir."[251]

Tablo: 11.5: Sağlık kontrolüyle ilgili aşağıdakilerden hangisi sizin için geçerlidir?

EĞİTİM	Düzenli kontrol	Bazen kontrol	Rahatsız olunca kontrol	Kontrol yaptırmaz	Toplam
Okumadı	18,4	14,3	54,7	12,6	**100**
İlk ve orta	15,4	11,5	63,2	9,8	**100**
Lise	15,1	14,2	62,8	7,9	**100**
Üniversite	18,5	15,4	59,5	6,4	**100**
YAŞ					
Genç	13,0	10,8	66,0	10,2	**100**
Orta	14,1	14,5	62,1	8,9	**100**
Olgun	19,9	14,3	56,1	9,7	**100**
Yaşlı	26,8	16,3	50,0	6,9	**100**

Sağlık kontrolüne ilişkin eğitim durumuna bakıldığında, dikkat çekici olan düzenli sağlık kontrolü yaptıranların oranının, üniversite mezunları ile okumayanlar arasında oldukça birbirine yakın olmasıdır. Düzenli sağlık kontrolü yaptıran okumayanların oranı yüzde 18,4 iken, üniversite mezunlarının oranı yüzde 18,5'tir. Düzenli kontrol konusunda, ilk ve ortaokul ile lise mezunu kadınların oranı da, sırasıyla yüzde 15,4 ve 15,1 oranlarıyla oldukça birbirine yakındır. Öte yandan eğitim durumu fark etmeksizin katılımcıların yüzde 55'inden fazlasının bir rahatsızlıkları olduğunda sağlık kontrolü yaptırdıkları sonucuna varılmıştır. Diğer yandan, hiç sağlık kontrolü yaptırmayanların eğitim durumuna bakıldığında, okumayanların oranının (%12,6) en yüksek ve üniversite mezunlarının oranının (%6,4) en düşük olduğu görülmüştür. Eğitim seviyesine göre sağlık kontrolü yaptırma davranışları arasında varyans analizine bakıldığında istatistiksel olarak düşük düzeyde de olsa anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür (P=,022).

Aynı şekilde sağlık kontrolüne ilişkin yaş durumuna göre farklılık olup olmadığına bakıldığında, yüzde 26,8 ile yaşlılar, düzenli sağlık kontrolü yaptıran en yüksek orana sahip iken, gençlerin oranı yüzde 13'tür. Bununla birlikte, gençlerin yüzde 66'sı bir rahatsızlıkları olduğunda sağlık kontrolü yaptırırken, orta yaşlıların (%62,1) ve olgun yaştakilerin (%56,1) gençlere kıyasla daha düşük

251 C.S., Ağrı Sağlık İl Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

bir orana sahip oldukları görülmektedir. Öte yandan, yaşlıların bir rahatsızlıkları olduğunda sağlık kontrolü yaptırma oranı (%50) diğer yaş gruplarına göre düşük seviyededir. Yine sağlık kontrolü yaptırmayanların oranı gençlerde yüzde 10'2 iken, yaşlılarda bu oran yüzde 6,9 seviyesindedir. Sağlık kontrolü davranışı konusunda yaşlar arasında farklılık olup olmadığını anlamak için varyans analizine bakıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu ortaya çıkmıştır (P=,000).

Tablo 11.6: Sağlık kontrolüyle ilgili aşağıdakilerden hangisi sizin için geçerlidir?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Düzenli sağlık kontrolü yaptırıyorum	12,8	20,2	17,1	17,5
Arada bir sağlık kontrolü yaptırıyorum	12,3	14,3	10,3	15,7
Bir rahatsızlığım olduğunda sağlık kontrolü yaptırıyorum	62,5	59,6	62,4	58,7
Pek sağlık kontrolü yaptıramıyorum	12,4	5,9	10,3	7,8
Diğer				,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kadınların sağlık kontrolü davranışları konusunda iller arasında bir farklılığın olup olmadığı konusuna bakıldığında, düzenli sağlık kontrolü yaptıranların oranının Ardahan'da yüzde 20,2 ile en yüksek olduğu, Ardahan'ı, birbirlerine yakın oranda Iğdır (%17,1) ile Kars'ın (%17,5) takip ettikleri ve Ağrı'nın en düşük seviyede (%12,8) olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, diğer illere oranla Ağrı'da yaşayan kadınların düzenli sağlık kontrolü yaptırma konusunda biraz düşük bir seviyede kaldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir rahatsızlığı olduğunda sağlık kontrolü yaptıranların oranına iller açısından bakıldığında, Ağrı'nın yüzde 62,5 ve Iğdır'ın yüzde 62,4'le biraz yüksek bir orana sahip olduğu görülürken, Ardahan'ın yüzde 59,6 ve Kars'ın yüzde 58,7'lik bir seviyede kaldığı görülmektedir. Sağlık kontrolü davranışı konusunda iller arasında varyans analizine bakıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna varılmıştır (P=,000).

Tablo 11.7: Son gebeliğinizde sağlık kontrolü yaptırdınız mı? (Çocuğu olanlar)

	Sayı	Yüzde
Hayır, pek yaptırmadım	600	26,2
Her ay düzenli yaptırdım	1103	48,1
Birkaç kez yaptırdım	576	25,1
Diğer	14	,6
Toplam	**2293**	**100**

Kadınların sağlık kontrolü davranışlarını daha ayrıntılandırarak anlamak için ayrıca son gebelikte sağlık kontrolü yaptırıp yaptırmadıkları sorusu da katılımcılara yöneltilmiştir. Bu bağlamda, 2293 katılımcının yüzde 48,1'i son gebeliklerinde her ay düzenli sağlık kontrolü yaptırdıklarını belirtmiştir. Katılımcıların yüzde 25,1'i bir kaç kez yaptırdıklarını ifade ederken, yüzde 26,2'si son ge-

beliklerinde pek sağlık kontrolü yaptırmadıklarını söylemiştir. Bölgede, son gebeliklerinde sağlık kontrolü yaptıranların oranı yaklaşık yarıya yakın olmasına rağmen, yaptırmayanların oranının yüzde 26'nın üzerinde seyretmesi önemli bir eksiklik olarak görülmelidir.

Bölgedeki kadınların, son gebeliklerinde bile düzenli sağlık kontrolü yaptırmayanların istenen sonuçlarda olmamasının bazı teknik ve kültürel sebeplerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim yapılan mülakatlarda, yetkililerden biri bu durumu, "Doktor yetersizliği ve teknik alt yapı sorunlarına"[252], bir yetkili, "Ağrı'da doğum hastanesi içler acısı durumda"[253] şeklinde sağlıkta altyapı sorununa bağlarken, bir başka yetkili, "Eksiklik olarak söylemek gerekirse hastaneye gidildiğinde ilgi gösterilmiyor. Kürt kadın dil bilmiyorsa mesela bundan dolayı mağdur oluyor. Öncelikle köydeki kadınlar birçok şeyi bilmiyor"[254], diğer bir yetkili ise "Buradaki kadınların çoğu Türkçe bilmiyor. Dertlerini açıklamada sorun yaşıyorlar"[255] biçiminde, meseleyi daha çok sosyal ve kültürel faktörlere bağlamıştır.

Ayrıca bölgede, özellikle kırsal ve köysel alanlarda sağlık kontrolü konusunda yaşanan sıkıntılar konusunda, geleneksel ve mahremiyetten kaynaklanan bir takım faktörlerin de etkili olduğu, Çıldır Kaymakamı'nın şu sözlerinde açığa çıkmıştır: "Erken Teşhis Projesi kapsamında kadınlara sağlık taraması yaptırdık. Erkekler memografi konusunda önce tepki gösterdiler. 'Eşlerimizin memelerini mi elleyeceksiniz?' dediler. Fakat durumu anlayınca sorun çıkarmaktan vazgeçtiler."[256]

Bir başka yetkili de bölgedeki maddi imkânların yetersizliğine dikkat çekmek için geçmişte yaşadığı bir olayı şu ifadelerle anlatmıştır:

> "Ben başhekimlik yaptığım sıralarda gebelik sırasında hastanemize gelen ve sonra vefat eden bir hastanın cenazesinde ağlaya ağlaya bir hal oldum. Çünkü kadın doktor yetersizliğinden veya tedavi eksikliğinden değil eksik beslenme nedeniyle vefat etti. Demek istediğim şu: Burada dünyanın en iyi sağlık hizmetini verseniz de ekonomik sorunları çözemedikçe asla bir sonuca ulaşamayız."[257]

252 M. Ö., HDP Doğubeyazıt Eski İlçe Eşbaşkanı, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

253 B. Ş., Ağrı Merkez AK Parti Meclis Üyesi ve Girişimci, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

254 F. C., Kars Aktif İş Kadınları Derneği Başkanı ve Azerbaycan Evi Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha vd., 5 Ağustos 2017.

255 M. K., Ağrı Belediyesi Eski Eşbaşkanı, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

256 B.İ., Çıldır Kaymakamı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

257 C.S., Ağrı İl Sağlık Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

Tablo 11.8: Son gebeliğinizde sağlık kontrolü yaptırdınız mı? (Çocuğu olanlar)

EĞİTİM	Yaptırmadı	Düzenli yaptırdı	Birkaç kez yaptırdı	Diğer	Toplam
Okumadı	43,3	28,0	27,8	,9	**100**
İlk ve orta	25,5	46,7	27,5	,3	**100**
Lise	8,6	70,2	19,9	1,2	**100**
Üniversite	7,9	82,9	8,5	,6	**100**
YAŞ					
Genç	12,5	65,6	20,9	1,0	**100**
Orta	13,7	63,0	23,2	,1	**100**
Olgun	34,7	35,3	29,4	,6	**100**
Yaşlı	59,7	15,5	23,6	1,3	**100**

Son gebeliğinizde sağlık kontrolü yaptırdınız mı sorusu, eğitim seviyesine göre incelendiğinde, en yüksek yüzde 82,9 oranla üniversite mezunlarının düzenli sağlık kontrolü yaptırdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Gebelikte düzenli sağlık kontrolü yaptıranların oranı lise mezunlarında yüzde 70,2, ilk ve ortaokul mezunlarında yüzde 46,7 iken, bu oran okumayanlarda en düşük yüzde 28 oranında kalmıştır. Başka bir deyişle, eğitim seviyesi arttıkça gebelikte düzenli sağlık kontrolü yaptırma oranında ciddi bir yükseliş gözükmektedir. Bu durum, gebelikte sağlık kontrolü yaptırmayanların oranının okumamışlarda yüzde 43,3 ile en yüksek olduğu ve üniversite mezunlarının oranının ise yüzde 7,9 seviyesinde kaldığı görülmektedir. Gebelikte sağlık kontrolü davranışının eğitim seviyesi varyans analizine bakıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir (P=,000).

Diğer yandan, yaşın gebelikte düzenli sağlık kontrolü yaptırma ile ilişkisine bakıldığında, genç ve orta yaştakilerin olgun ve yaşlılara oranla gebelikte düzenli sağlık kontrolü yaptırma eğilimlerinin daha yüksek olduğu rakamlara yansımaktadır. Bu bağlamda, gençler ve orta yaştakiler sırasıyla yüzde 65,6 ve yüzde 63 oranında gebelikte düzenli sağlık kontrolü yaptırırken, bu oran olgun yaştakilerde yüzde 35,3 ve yaşlılarda yüzde 15,5 seviyesindedir. Dolayısıyla, gebelikte sağlık kontrolü yaptırma davranışının yaş grupları varyans analizinde anlamlı bir farklılığın olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (P=,000).

Tablo 11.9: Son gebeliğinizde sağlık kontrolü yaptırdınız mı? (Çocuğu olanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Hayır, pek yaptırmadım	25,2	27,3	27,4	25,3
Her ay düzenli yaptırdım	43,1	50,2	50,0	49,6
Birkaç kez yaptırdım	31,0	22,5	22,6	23,7
Diğer	,7			1,5
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Gebelik kontrolü yaptırma davranışının illere göre farklılık gösterip göstermediğine bakıldığında, Tablo 11.9'da görüldüğü üzere, her ay düzenli yaptıranların oranı Ardahan (%50,2), Iğdır (%50) ve Kars'ta (%49,6) birbirlerine yakın bir oranda seyrederken, bu oran Ağrı'da yüzde 43,1 seviyesinde kalmıştır. Bununla birlikte, gebelikte sağlık kontrolü yaptırmadım diyenlerin oranı Ardahan ve Ağrı'da yaklaşık yüzde 27'ler seviyesinde iken, Ağrı ve Kars'ta yüzde 25'lerde kalmıştır. Gebelikte sağlık kontrolü yaptırma eğiliminin iller bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık taşıdığı, yapılan varyans analizinde de açığa çıkmıştır (P=,000).

11.3. Doğum Süreci Ve Hastaneden Yararlanma

Bu başlık altında, kadınların hastaneden yararlanma ve doğum süreci incelenmiştir. Bu bağlamda, kadınların bir hastalıkları olduğunda öncelikle kime başvurdukları, doğumlarını nerede ve nasıl yaptıkları konusu irdelenmiştir. Bu husus, iki temel soru üzerinden analize tabi tutulmuştur. Birincisi, kadınların son doğumlarını nerede yaptıkları, ikincisi de son doğumlarını nasıl yaptıkları. Bu sorular, kadınların hastalıkları olduğunda öncelikle kime başvurdukları ve hastaneye başvurduklarında eşlerinden izin alıp almadıkları sorularıyla detaylandırılmıştır.

Bilindiği gibi geçmişte geleneksel toplumlar ve kırsal/köysel bölgelerde erkeklerde olduğu gibi kadınlar, bir hastalıkları olduğunda doktordan ziyade hocaya, yaşlı kadına ve kırıkçı çıkıkçıya başvururlardı. Günümüzde bu durum, sağlık alt yapı ve imkânlarının gelişimi ve kadınların sağlık konusunda daha bilinçlenmelerine paralel olarak, oldukça minimize olsa da, bazı kırsal/köysel alan ve bölgelerde kadınların bu tür eğilimlerinin olup olmadığı konusu araştırmaya değerdir. Özellikle hala bazı yöreler ve bu arada araştırmanın yapıldığı TRA2 bölgesinde doğumların yaşlı kadın ya da diplomasız ebeler kanalıyla köyde ev ortamında yapıldığı dikkate alındığında, hastalık ve doğum süreçlerinde kadınların nereye ve kime başvurdukları konusunun açığa çıkartılması önem arz etmektedir.

Tablo 11.10: Bir hastalığınız olduğunda öncelikle kime başvurursunuz?

	Sayı	Yüzde
Doktora	3161	98,1
Yaşlı kadına	19	,6
Hocaya	20	,6
Diğer	22	,7
Toplam	**3222**	**100**

Bu çerçevede ilkin kadınlara, bir hastalıkları olduğunda öncelikle kime başvurdukları sorusu sorulmuş ve araştırmaya katılan 3222 kadından 3161'i (%98,1) doktora başvurduklarını ifade etmiştir. Tablo 11.10'da net olarak görüldüğü gibi, katılımcıların neredeyse tamamına yakını (%98,1), bir rahatsızlıkları olduğunda öncelikle doktora başvurduklarını belirtmiştir. Yaşlı kadın ya da hocaya başvuranların oranı dikkate alınmayacak denli düşük orandadır. Geçmişe oranla bölgede, doktora başvurma oranında ciddi artış göstermesinde, kadınların bir ölçüde bilinçlenmesi yanında, köysel ve kırsal alanlarda sağlık ve gebelik taraması yapan mobil gezici sağlık ekiplerinin kurulması önemli bir faktör olmuştur. Ardahan Halk Sağlığı Müdürü'nün şu sözleri bu gelişmeyi anlatması açısından önemlidir:

> "12 Haziran itibariyle mobil sağlık ekibi de hizmete başladı. Bunlar doktor, ebe ve hemşireden oluşuyor. Her hafta 1 kişiye (gebe kadına) hizmet veriliyor. Onlar işleri gereği sağlık merkezlerine gelemedikleri zaman takibi biz yapıyoruz. 15-49 yaş arası kadınlar taranıyor. Aile hekimleri ve toplum sağlığı merkezi bir gebeyi dört defa izliyor. Dörtten fazla izlenen de var. Gebeler ve bebekler 7/24 koordineli bir şekilde izleniyor. Posof'ta entegre bir hastane var, diyaliz ünitesi de mevcut."[258]

Özellikle köyler ve kırsal alanlarda gezici sağlık ekiplerinin oluşturulması, doktora başvuruyu artırmış olsa da, bu durumun bazı sorunlarına temas eden bir girişimci ev kadınının şu sözleri dikkate değerdir:

> "Sağlık hizmetleri eskiden daha iyiydi. Ebelik vardı daha iyiydi. Şimdi hekim gelse haftada bir gelecek. Onun geldiği gün ben nasıl doğurayım? Hekim hane hane dolaşmıyor, bakkalda bekliyor ama haber verildiğinde hanelere de gidiyor. Yaşlılara, hamilelere ve gelemeyenlere bakmak için hanesine gidiyor."[259]

258 U.Ş., Ardahan Halk Sağlığı Müdürü, Mülakat: Ulaş Şentürk, 11 Ağustos 2017.

259 Z. Ö., Kars Boğatepe Köyü Çevre ve Yaşam Derneği Başkanı, Girişimci Ev Hanımı, Mülakat: Ömer Çaha vd. 8 Ağustos 2017.

Öte yandan bölgede coğrafi, iklim ve güvenlik gibi şartlardan kaynaklanan nedenlerle köyler ve kırsal alanlarda gezici sağlık ekiplerinin görevlendirilmesi konusunda yaşanan sıkıntılara değinen bir yetkilinin aşağıdaki sözleri, gezici sağlık ekiplerinin oluşturulmasının bölgede her belde ve köy için olumlu sonuç doğurmadığını göstermektedir:

> "Genel bir ulaşım (gel-git) sorunu bulunmaktadır. Konaklama sıkıntılı ve sosyal imkânlar kısıtlı düzeydedir. Örneğin, Sarıkamış'a 50 km. uzaklıkta köy bulunmaktadır. Bu gibi uzak lokasyonlara aile hekimi ve ebe/hemşire görevlendirmesi yapılmaktadır. Bazı lokasyonlarda bir yıldır aile hekimi olmadığı için temel sağlık hizmetlerinin durumu çok açık olarak bilinememektedir. Ebeler, örneğin Başköy ve Dağpınar'da yalnız kalıyor. Kağızman, Sarıkamış ve Digor güvenli bölge ilan edilmiş. Düzenli izleme sıkıntılı."[260]

Özellikle kırsal ve köysel alanlarda, bir rahatsızlık belirtisi görüldüğünde ilk olarak doktora gidilememesinin sebeplerinden birisinin de kadınların sağlık güvencesi yolları konusunda bilgisizlik içinde olduğu ve özellikle sağlık kuruluşlarına ulaşım konusunda yaşanan sıkıntılar olduğu dile getirilmiştir. Bu durumu katılımcılardan biri aşağıdaki ifadelerle ortaya koymuştur:

> "Bazen sağlık güvencesi olmadığı ya da buna dair yolları bilmediği için devlete bile gidemeyen kişiler olmaktadır. Kadınların çoğunluğu, özellikle kırsalda yaşayanlar sağlık güvencesi konusunda ciddi bilgisizlik içindeler. Yine kırsalda yaşayan kadınlarımızın çoğunluğu ulaşım sorunları yüzünden sağlık kuruluşları ile istenilen irtibatı kurmakta sıkıntı çekmektedirler."[261]

Dolayısıyla, sağlık sorunuyla mücadelede ve rahatsızlıklarında doktora başvurmaları konusunda hastaların bilinçli olmasının yanı sıra, ulaşım ve altyapı imkânlarının da bulunması gerekmektedir.

260 Z. Y., Kars İl Sağlık Müdürlüğü Halk Sağlığı Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 7 Ağustos 2017.

261 M. Ö., Doğubeyazıt HDP İlçe Eski Eşbaşkanı, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

Tablo 11.11: Bir hastalığınız olduğunda öncelikle kime başvurursunuz?

EĞİTİM	Doktor	Yaşlı kadın	Hoca	Diğer	Toplam
Okumadı	98,9	,3	,6	,2	**100**
İlk ve orta	97,9	,8	,9	,4	**100**
Lise	97,7	,4	,4	1,5	**100**
Üniversite	98,3	,5		1,2	**100**
YAŞ					
Genç	97,6	,6	,7	1,1	**100**
Orta	98,5	,6	,4	,5	**100**
Olgun	98,3	,6	,7	,3	**100**
Yaşlı	98,8	,4	,4	,4	**100**

Kadınların hastalığı olduğunda öncelikle kime başvurdukları konusu eğitim grupları bazında analize tabi tutulduğunda, eğitim seviyesi fark etmeksizin araştırmaya katılan kadınların neredeyse tümü (yaklaşık %98), doktora başvurduklarını belirtmiştir. Bu anlamda, kadınların hastalandıklarında ilkin nereye başvurdukları konusunun, eğitim seviyesi bazında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık taşımadığı, varyans analizinde ortaya çıkmıştır (P=,290). Aynı şekilde, hastalık durumunda öncelikle kime başvurdukları sorusu, yaş grupları bakımından değerlendirildiğinde, genç, orta, olgun ve yaşlı tüm yaştaki kadınların neredeyse tümü (yaklaşık %98), doktora başvurduklarını ifade etmiştir. Dolayısıyla aynı konuda, yaş grupları bazında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı, varyans analizinde görülmektedir (P=,179).

Tablo 11.12: Bir hastalığınız olduğunda öncelikle kime başvurursunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Doktora	97,5	98,5	99,3	97,7
Yaşlı kadına	,8	,3	,1	,9
Hocaya	1,0	,5	,4	,3
Diğer	,8	,7	,1	1,0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Öte yandan, kadınların hastalandıklarında öncelikle kime başvurdukları konusu, iller bazında nasıl bir seyir izlediği incelendiğinde, bu konuda iller arasında büyük farklılığın olmadığı, tüm illerde büyük oranda (yaklaşık %97,5-99 aralığında) doktora başvurulduğu gözlemlenmektedir. Ancak büyük orana rağmen, Ağrı'da küçük de olsa yüzde 1 oranında kadınların hastalandıklarında hocaya başvurdukları da gözden kaçmamaktadır. Bu da diğer illere oranla Ağrı'nın daha muhafazakâr ve geleneksel değerlere sahip olduğunun bir göstergesi olarak okunabilir.

Tablo 11.13: En son doğumunuzu nerede yaptınız? (Çocuğu olanlar)

	Sayı	Yüzde
Evde komşu/akraba yardımıyla	231	10,1
Evde ebe yardımıyla	202	8,8
Hastanede	1842	80,3
Diğer	18	,8
Toplam	**2293**	**100**

Tablo 11.13'te kadınlara en son doğumlarını nerede yaptıkları sorusu sorulmuş ve araştırmaya katılan 2293 kadından yüzde 80,3'ü (1842) hastanede cevabını vermiştir. Doğumların çok yüksek oranda hastanede gerçekleşmesine rağmen, yüzde 10,1 oranında evde komşu/akraba yardımıyla ve yüzde 8,8 oranında evde ebe yardımıyla yapıldığı gerçeği, bölgede az sayıda da olsa, hala doğumların hastane ortamı dışında gerçekleştiğinin bir göstergesidir. Bölgede önlenebilir bebek ölümleri oranında ciddi düzeyde azalış olmakla birlikte, gerek bir kısım doğumların hastane ortamı dışında gerçekleşmesi, gerek kimi hastanelerde bebek doğum ünitelerinin hala olması gereken standart, altyapı ve teçhizatta olmaması, bebek ölümlerini minimize etmede halen bir takım sıkıntıların olduğunu göstermektedir. Bu konuda görüşlerine başvurduğumuz bir yetkilinin şu sözleri, bu durumun açıklığa kavuşması adına önemlidir: "Doğum hastanesi berbat bir durumda. Doktorların çalışma şartları çok kötü. Hastaların odasını perdelerle ayırmışlar. Kadınların mahremiyeti kalmamış durumda."[262] Bu konuda Ağrı Sağlık İl Müdürü de görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

> "Tam bir oran veremem ama 25'ten 22'ye düştü diyebilirim. Bunu 2.5 yılda sağladık. Aile hekimliği olarak 20 bin çocuğun hiç kayda alınmadığını gördük ve bu rakamı 13 bine kadar düşürdük. Ancak kadın doğum hastanesinin o binaya kurulmaması için çok çabaladım ama başaramadım."[263]

Ayrıca bir başka yetkilinin şu sözleri, bölgedeki kadın doğum ünitelerindeki olumsuzlukları ortaya koyması açısından dikkate değerdir:

> "Bu konuda çeşitli şikâyetlere şahit oldum. Bunlardan bir tanesi yanımda çalışan hizmetlinin eşinden geldi. Bu bayan doğum yaparken doğumhaneye erkek hizmetlilerin girdiğini söyledi. Bu çok utanç verici bir olay. Bizim hijyen gibi konulardan önce ahlaki değerleri sağlık sektörü için göz önüne almamız gerektiğini düşünüyorum. Doğuda yaşayan bir kadın için bu çok önemli. Ben de bayan doktor olmadığı için doğumumda erkek doktorun girmesini istemedim. Benim inancımın gereği bu. Zaruri bir durum olmazsa da asla böyle bir durumu istemem. Ayrıca, tanıdığım birkaç hemşire arkadaşım, hastanelerin hijyen açı-

262 B. A., KAMER Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

263 C. S., Ağrı Sağlık İl Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

sından çok kötü olduğunu dillendirmişlerdi. Bu ödenek yetersizliğinden değil, idarelerin sorumsuzluğundan kaynaklanmaktadır."[264]

Araştırmaya katılan ev hanımlarından birisinin şu sözleri de Ağrı başta olmak üzere kadın doğum ünitelerinin olumsuz durumunu ortaya çıkarması açısından manidardır:

> "Ağrı'da ciddi sağlık sorunları yaşanmaktadır. Koca çocuk hastanesinde bir tane doktor bulunmakta. Sabahın erken saatlerinde hastaneye gitmemize rağmen yüzlerce kişiyle sıralarda bekliyoruz. Ayrıca kadın doğum hastanesinde aynı şekilde sadece bir tane doktor var. O da erkek. Bu nedenle özel hastanelere gidip tedavi olmaya çalışıyoruz."[265]

Anne ve bebek ölümleri konusunda görüşlerine başvurduğumuz Ardahan Halk Sağlığı Müdürü'nün aşağıdaki sözleri de, bölgede kadın doğum ünitelerinin durumunu ve evde doğumların nedenlerini anlamak açısından dikkate değer niteliktedir: "Doğumların yüzde 99'u sağlık kuruluşunda. Önlenebilir bebek ölümü çok az, ölüm oranı binde 9,3. Anne ölümü 2015 yılında 1 kişi. 200-300 gebe il dışında doğum yapıyor. Genelde normal doğum yaptırıyoruz, endikasyon olursa sezaryen yapıyoruz. Sağlık okuryazarlığının artırılması lazım, bazen ekonomik durumlardan evde doğum yapmak isteyen oluyor."[266]

Kars Kağızman'da yapılan odak grup çalışmasında ev kadınlarının şu sözleri de konuyu anlamak açısından önemlidir:[267]

> "Yaşları 17'den küçükse mesela aile hekimine gebe olduklarını söylemiyorlar".
>
> "Ben geçen sefer eltimin doğumunu yaptırdım; hekim gelene kadar bekleyemedik".
>
> "Gebelik yardımına başvurmak için ultrason kağıdı istiyorlar. Daha önce hiç gebelik yardımı almadım".
>
> "Şehre göre Kağızman sağlık hizmetleri kötü, köyden erişim çok zor. 4 buçuk aylık hamileyim 2 defa doktorla görüştüm".

264 A. S., Sanayi İl Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

265 S. D., Ev Hanımı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

266 U. Ş., Ardahan Halk Sağlığı Müdürü, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz ve Durmuş Okan Bozkırlı, 11 Ağustos 2017.

267 Kars Kağızman Park Odak Grup Görüşmesinde Bir Ev Hanımı, Görüşmeyi Gerçekleştiren: Havva Çaha ve Gözde Özer, 8 Ağustos 2017.

Tablo 11. 14: En son doğumunuzu nerede yaptınız? (Çocuğu olanlar)

EĞİTİM	Evde komşu yardımıyla	Evde ebe yardımıyla	Hastanede	Diğer	Toplam
Okumadı	21,3	15,8	62,5	,3	**100**
İlk ve orta	8,6	7,6	83,1	,7	**100**
Lise	,3	4,2	94,0	1,5	**100**
Üniversite	,6	1,9	95,5	1,9	**100**
YAŞ					
Genç	2,3	1,7	93,8	2,3	**100**
Orta	3,0	2,7	94,1	,1	**100**
Olgun	13,5	11,1	74,9	,5	**100**
Yaşlı	34,0	32,8	32,3	,9	**100**

Doğum yapma yerinin eğitim ve yaşa ilişkin analizine bakıldığında, eğitimin doğum yapma yeri üzerinde önemli bir etken olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim okumayan katılımcıların yüzde 62,5'i hastanede doğum yaptığını söylerken, üniversiteli katılımcılarda bu oran yüzde 95,5'tir. Doğum için hastaneyi tercih eden lise mezununun oranı yüzde 94 iken, ilk ve ortaokul mezununun oranı yüzde 83,1'dir. Evde komşu yardımıyla doğum yapmada okumuşların oranı en yüksek olup yüzde 21,3'tür. Bunu yüzde 8,6 oranıyla lise mezunları takip etmektedir. Doğum yapma yerinin eğitim seviyesi bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık taşıdığı, yapılan varyans analizinde ortaya çıkmıştır (P=,000).

Doğum yapma yerinin yaş gruplarında değişip değişmediği karşılaştırmasına bakıldığında, gençlerin doğum yapma yeri olarak hastaneyi tercih etme oranının yaşlılara göre yaklaşık üç kat daha yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir. Diğer yandan, doğum yapma yeri olarak hastaneyi tercih etme oranı ile yaş seviyesi arasında ters bir orantının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha açık ifade etmek gerekirse, bölgedeki kadınların yaş seviyesi yükseldikçe doğum yeri olarak hastaneyi daha az tercih ettikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Yaş ve doğum yapma yeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu yapılan varyans analizinde de ortaya çıkmıştır (P=,000).

Tablo 11.15: En son doğumunuzu nerede yaptınız? (Çocuğu olanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evde komşu/akraba yardımıyla	7,9	10,9	10,1	11,5
Evde ebe yardımıyla	7,9	11,7	8,4	8,0
Hastanede	83,0	76,7	81,1	79,7
Diğer	1,1	,7	,4	,9
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Doğum yapma yerinin neresi olduğu konusunda iller arasında farklılıklar olup olmadığına ilişkin Tablo 11.15'teki verilere bakıldığında, hastanede doğum yapmanın Ağrı'da yüzde 83 ile diğer illerden biraz yüksek olduğu görülmektedir. Ağrı'yı yüzde 81,1 ile Iğdır takip ederken, hastanede doğum yapma oranının Kars'ta yüzde 79,7, Ardahan'da 76,7 seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır. Evde komşu/akraba yardımıyla doğum yapma oranında iller arasında, küçük de olsa farklılıklar gözlemlenmektedir. Kars'ta yüzde 11,5 ile akraba/komşu yardımıyla evde doğum olurken, bu oran Ağrı'da yüzde 7,9 seviyesine düşmektedir. Ebe yardımıyla evde doğum konusunda Ardahan'ın yüzde 11,7 ile ilk sırayı aldığı görülürken, diğer illerin yaklaşık yüzde 8 civarında kaldığı fark edilmektedir. Doğum yeri konusunda iller arasında istatistiksel olarak anlamlı ve dikkate değer bir farklılık olduğu gerçeği varyans analiziyle ortaya çıkmıştır (P=,000).

Tablo 11.16: En son doğumunuzu nasıl yaptınız? (Çocuğu olanlar)

	Sayı	Yüzde
Normal yollardan	1734	75,6
Sezaryen	547	23,9
Diğer	12	,5
Toplam	**2293**	**100**

Bölgedeki kadınların normal doğumla mı yoksa sezaryen yöntemi ile mi doğumlarını yaptıklarını öğrenebilmek için araştırmaya katılan kadınlara, "En son doğumunuzu nasıl yaptınız (normal doğum mu yoksa sezaryenle mi)?" sorusu yöneltilmiştir. Türkiye'de son zamanlarda sezaryen doğumlara yönelik giderek artan bir eğilimin varlığı bilinmektedir. Bölgede araştırma bulgularına göre kadınlar, oldukça yüksek oranda yüzde 75 seviyesinde normal yollardan doğum yaparken, yüzde 23,9 oranında sezaryen yöntemiyle doğum yapmıştır. Bu da yaklaşık beş kadından birinin sezaryen yöntemine başvurmak zorunda kaldığı anlamına gelir ki, bu oranın dikkate değer düzeyde yüksek olduğu söylenebilir.

2016 rakamlarına göre, Türkiye'de sezaryenle doğum oranının yüzde 37 olduğu dikkate alındığında,[268] TRA2 bölgesindeki oranın (%23,9) Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Böylesi bir sonucun ortaya çıkmasında, bölgede yapılan araştırmadan çıkan sonuçlara göre, TRA2 bölgesinde hala evde doğum oranlarının Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmesi ve kadın doğum ünitelerinin yeterince altyapı, ekipman ve teçhizata sahip olmamasının etkili olduğu değerlendirmesi yapılabilir. Bu da sağlıkta modernleşme ve gelişmeye paralel anne ve çocuk sağlığını olumsuz etkileme potansiyeli yüksek sezaryen doğum oranlarının arttığını göstermesi açısından manidardır.

268 Haber Türk, *Türkiye'de Sezaryen Oranları 2016,* http:// hthayat.haberturk.com/ yasam/guncel/haber/1035698-turkiyede-sezaryen-oranlari-2016, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

Tablo 11.17: En son doğumunuzu nasıl yaptınız? (Çocuğu olanlar)

EĞİTİM	Normal	Sezaryen	Diğer	Toplam
Okumadı	84,2	15,5	,3	**100**
İlk ve orta	77,2	22,5	,3	**100**
Lise	63,0	35,5	1,5	**100**
Üniversite	59,0	40,4	,6	**100**
YAŞ				
Genç	68,7	29,5	1,9	**100**
Orta	64,0	35,7	,3	**100**
Olgun	83,4	16,4	,1	**100**
Yaşlı	95,2	4,8		**100**

Doğumun nasıl yapıldığına ilişkin sorunun eğitim ve yaş ilişkisine bakıldığında, yaşlı/olgun ve okumamış kadınların daha fazla normal doğum yapmayı tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Başka bir deyişle, araştırmadan çıkan bulgulara göre bölgede, okumamış kadınların yüzde 84,2'si normal doğum yapmışken, bu oran üniversite mezunu kadınlarda yüzde 59'da kalmıştır. Normal doğum oranında ilk ve ortaokul mezunu kadınların oranı yüzde 77'2 iken, lise mezunlarının oranı yüzde 63'tür. Bu sonuçlar, eğitim seviyesi arttıkça, yani sağlık konusunda bilinç düzeyi arttıkça sezaryen doğum yöntemine yönelişin arttığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu da eğitimin sağlıkta her zaman doğru sonuçlar doğurmadığı gerçeğini açığa çıkarmaktadır. Önemli olanın eğitimde niteliğin olduğu, bu sonuçlarla ispatlanmaktadır. Dolayısıyla bu oranlar, doğumun nasıl yapıldığı ile eğitim seviyesi ilişkisi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu gerçeğini varyans analizinde de göstermektedir (P=,000).

Aynı şekilde yaş ve doğum şekli arasındaki ilişkiye bakıldığında da, yaş seviyesi ile normal doğum arasında doğru bir orantının olduğu gözlemlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, genç katılımcıların yüzde 68,7'si normal doğum yaparken, yaşlılarda bu oran yüzde 95,2 gibi oldukça yüksek bir seviyededir. Yaş grupları açısından burada dikkate değer bir başka durum, orta yaşta kadınların daha çok sezaryenle doğum yaptıkları (%35,7) gerçeğidir. Bu oran gençlerin oranını bile (%29,5) geçmektedir. Doğum şekliyle yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve dikkate değer bir farklılığın olduğu, varyans analizinde de yansımasını bulmuştur (P=,000).

Tablo 11.18: En son doğumunuzu nasıl yaptınız? (Çocuğu olanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Normal yollardan	78,0	78,1	69,4	76,5
Sezaryen	21,1	21,5	30,4	23,1
Diğer	,9	,4	,2	,4
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Doğum şeklinin sezaryen mi yoksa normal yoldan mı olduğu konusunda iller arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığına bakıldığında, normal yoldan doğum oranının birbirine çok yakın seviyede Ağrı (%78) ve Ardahan'da (%78,1) daha yüksek olduğu, bu oranın Kars'ta yüzde 76,5 seviyesinde kaldığı görülmektedir. Sezaryenle doğum oranının diğer illere göre (diğer iller yaklaşık yüzde 22 seviyesinde) oldukça yüksek olduğu Iğdır'daki 30,4'lük oran dikkate alındığında, normal yollardan doğum oranının Iğdır'da düşük olduğu (%69,4) ve eğitim ve doğum şekli ilişkisi konusunda bir önceki tabloda yorumladığımıza paralel olarak, Iğdır'ın gelişmişlik seviyesinin sezaryen oranına da yansıdığı değerlendirmesi yapılabilir. Bu sonuçlar, iller arasında doğum şekli konusunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu varyans analizinde de ortaya çıkarmaktadır (P=,000).

Tablo 11.19: Eşinizden izin almadan hastaneye gidebiliyor musunuz? (Evli olanlar)

	Sayı	Yüzde
Evet gidebiliyorum	1416	59,6
Hayır, gidemiyorum	931	39,2
Diğer	29	1,2
Toplam	**2376**	**100**

Tablo 11.20'de, çalışmaya katılan evli kadınlara, "Eşinizden izin almadan hastaneye gidebilir yor musunuz?" şeklinde bir soru sorulmuştur. Katılımcıların yüzde 59,6'sının eşlerinden izin almadan hastaneye gidebildikleri ve hiç azımsanmayacak bir oran olan yüzde 39,2'sinin ise izin almadan hastaneye gidemedikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar, bölgedeki kadınların az olmayan büyük bir oranının, hala en temel ihtiyaçları olan hastaneye gidişlerinde bile eşlerinden izin almak durumunda kaldıklarını ve sağlık konusunda erkeğe bağımlı bir hayat sürdüklerini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Tablo 11.20: Eşinizden izin almadan hastaneye gidebiliyor musunuz? (Evli olanlar)

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	46,4	52,1	1,5	**100**
İlk ve orta	57,5	41,4	1,0	**100**
Lise	74,9	24,0	1,1	**100**
Üniversite	81,7	16,2	2,1	**100**
YAŞ				
Genç	47,8	50,7	1,5	**100**
Orta	64,4	35,2	,4	**100**
Olgun	63,5	35,3	1,2	**100**
Yaşlı	59,7	36,9	3,4	**100**

Öte yandan, "Eşinizden izin almadan hastaneye gidebiliyor musunuz?" sorusuna ilişkin eğitim ve yaş analizine bakıldığında, üniversite mezunu kadınların yüzde 81,7'si izin almadan hastaneye gidebildiklerini belirtirken, okumamış kadınların sadece yüzde 46,4'ünün eşlerinden izinsiz hastaneye gidebildikleri görülmektedir. Yani, bölgede kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe eşlerinden izin almadan hastaneye gidebildikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Nitekim, söz konusu soruya ilişkin Tablo: 11.20'ye bakıldığında, eğitim ve izin isteme arasında ters bir orantının bulunduğu sonucu gözlemlenmektedir. Eşinden izin almadan hastaneye gitme ile eğitimi ilişki arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu, varyans analizinde ortaya çıkmıştır (P=,000).

Ancak aynı meseleyi yaş ve izin isteme durumu için zikretmek mümkün görünmemektedir. Zira, bu konuyla ilgili tabloya bakıldığında orta yaş (%64,4) ve olgun yaş (%63,5) kadınların eşlerinden izin almadan hastaneye gidebilme oranının, genç ve (%47,8) yaşlı kadınlar oranından daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. İlginç olan bir diğer sonuç da, yaşlı katılımcı kadınların izin almadan hastaneye gidebilme oranının, genç katılımcı kadın oranından daha yüksek olduğudur. Bu durum, tarihsel geleneksel örf ve adetlerin devamı niteliğinde, bölgede kadınların yaşlandıkça, ana, anneanne ve babaanne oldukça evde erkeklerin cenderesinden daha azade oldukları, kararların alınmasında söz sahibi oldukları ve "anaç" yönleri ile daha bağımsız hareket edebildiklerini göstermektedir. Yaş seviyesine göre, eşten izin almadan hastaneye gitme konusunda istatistiksel olarak anlamlı ve gözle görülür bir farklılığın olduğu, varyans analizde de ortaya çıkmıştır (P=,000).

Tablo 11.21: Eşinizden izin almadan hastaneye gidebiliyor musunuz? (Evli olanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, gidebiliyorum	47,5	70,8	62,8	61,4
Hayır, gidemiyorum	50,9	28,6	35,7	37,6
Diğer	1,6	,6	1,5	1,0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kadınların eşinden izin almadan hastaneye gitme oranı, karşılaştırmalı bir şekilde iller bazında incelendiğinde, "evet gidebiliyorum" diyenlerin oranı en yüksek yüzde 70,8 ile Ardahan'da görülürken, bu oran Ağrı'da yüzde 47,5 seviyesindedir. Eşinden izin almadan hastaneye gidebilen kadınların oranı Iğdır'da yüzde 62,8 iken, Kars'ta 61,4'tür. Bu sonuçlar, Ağrı'daki kadınların diğer illere oranla, eşlerine bağımlı olduklarını göstermektedir. Başka bir deyişle, bu sonuçlar, bölgede toplumsal ve kültürel yapı bakımından Ağrı'nın diğer illere göre daha geleneksel ve aşiret yapısına sahip olduğu gerçeğini doğrular niteliktedir. Eşlerinden izin almadan hastaneye gitme konusunda, Ardahan'daki oranların diğer illere göre, oldukça yüksek seviyede olması, geleneksel değerler ve kadınların ailede söz sahibi olmaları bakımından Ardahan'ın daha farklı bir toplum yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Eşinden izin almadan hastaneye gitme konusunda iller arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu varyans analizinde ortaya çıkmıştır (P=,005).

11.4. Doğum Kontrolüne İlişkin Tutumlar

Bu başlık altında, TRA2 bölgesindeki kadınların doğum kontrolüne ilişkin tutumları incelenmektedir. Bu bağlamda, kadınların doğum kontrol yöntemlerinden birini kullanıp kullanmadıkları ve bugüne kadar kürtaj yaptırıp yaptırmadıkları soruları sorulmuştur. Doğum kontrolü davranışlarının iki soru üzerinden incelendiği bu başlıkta, aynı şekilde bu durumun yaş, eğitim ve iller bazında farklılık taşıyıp taşımadığı da çapraz tabloların yorumu ve varyans analizi ile ortaya çıkarılacaktır.

Kürtaj, daha çok istenmeyen gebelikleri önlemek ve riskli gebelikler karşısında sağlık sorunundan kurtulmak için başvurulan bir yöntemdir. Toplam çocuk doğurganlık hızının, 2016 rakamları ile Türkiye ortalamasının (2.10) üstünde seyrettiği bölgede,[269] kadınların doğum kontrol yöntemlerinden kullanıp kullanmadıkları ve kürtaja başvurup başvurmadıkları, geleneksel toplumsal yapı, aşiret geleneği ve muhafazakâr kültürel değerler ile örf ve adetlerin, her ilde kimi farklılıklar taşısa da, hala baskın olup olmadığını ve bunun hangi düzeyde seyrettiğini anlamak bakımından önemlidir.

269 Bölgenin nüfus bakımından en büyük ili olan Ağrı son yıllarda Türkiye toplam doğurganlık hızında ilk üç sırada yer almaktadır. 2016 yılı Ağrı ili toplam doğurganlık hızı 3.69'dur. Türkiye ortalamasının hayli üstünde bir orana sahiptir. Ayrıntılar için bkz., TÜİK, "Doğurganlık İstatistikleri 2016", *Haber Bülteni 24647,* http:// www.tuik.gov.tr/ PreHaber Bultenleri.do? id=24647, Erişim Tarihi: (08.09.2017).

Tablo 11.22: Doğum kontrol yöntemlerinden kullandığınız oluyor mu? (Evlilik yapanlar)

	Sayı	Yüzde
Evet, sürekli kullanıyorum	759	32,1
Arada bir kullanıyorum	320	13,5
Hayır, pek kullanmıyorum	1246	52,7
Diğer	40	1,7
Toplam	**2365**	**100**

Tablo 11.22'de, bölgede araştırmaya katılan evli kadınlara, doğum kontrol yöntemlerinden kullanıp kullanmadıkları, kullanıyorlarsa hangi sıklıkla kullandıkları şeklinde bir soru sorulmuştur. Doğum kontrol yöntemlerinden birinin kullanılmasıyla sahip olunmak istenen çocuk sayısı arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Katılımcıların yüzde 52,7'sinin hiç bir doğum kontrol yöntemi kullanmadıkları, yüzde 32,1'inin sürekli doğum kontrol yöntemi kullandıkları ve yüzde 13,5'inin ise arada bir kullandıkları ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, doğum kontrol yöntemlerinden birini kullanmayanların oranı, katılımcıların yarısından fazla olduğu dikkate alındığında, bölgedeki doğurganlık hızı ve çocuk sayısının neden Türkiye ortalamasının üzerinde seyrettiği daha iyi anlaşılacaktır. Bölgede hala etkisini sürdüren geleneksel/geniş aile ve aşiret yapısı ile kültürel değerlerin de, doğum kontrolü yöntemlerine başvurulmasını sınırlandıran hususların başında geldiği araştırmanın bulgularından çıkan bir sonuçtur. Bu hususta derinlemesine mülakat yoluyla görüşlerine başvurduğumuz girişimci bir kadının şu sözleri dikkat çekicidir:

> "Çok çocuk doğurma oranı var. Özellikle köyde çok fazla. Doğum kontrolü yok, nasibimde ne varsa deyip doğuyorlar. Akraba evliliği çok, engelli çocuklar her geçen gün artıyor. Duyuyorum ve üzülüyorum, çünkü çocuklar belli bir yaşa geldikten sonra sokaklara çıkıyorlar ya o zaman anlıyorsunuz ki engelli varmış diye. Ev doğumları hala devam ediyor."[270]

Bölgede doğum kontrolü yöntemlerinin kullanım oranının düşüklüğü ve doğurganlık hızı konusunda, Toplum Sağlığı Merkezi'nde psikolog olarak görev yapan bir kadın katılımcının şu sözleri de açıklayıcı niteliktedir:

> "İşim dolayısıyla merkez ve merkeze bağlı köylere gittiğimiz oluyor. Gözlemlediğim kadarıyla çok sık doğumlar yaygın. İki yaşında çocuğu varsa bir yaşında da var, her yıl doğum yapmışlar mesela. Doğum planlamasının çok yapılmadığını görüyorum. Genelde en az 3-4 çocuklu aileler var. 7-8 çocuklu da var. Dört çocuğu olup da beşinciyi doğurmak için doktora giden duydum. Buralarda çok çocuk sahibi olmak zenginlik göstergesi olarak görülüyor."[271]

270 B. S., Kars'ta Kadın Girişimci, Mülakat: Adem Çaylak ve Oğuzhan Altınkoz, 5 Ağustos 2017.

271 A. Ö., Psikolog Iğdır Toplum Sağlığı Merkezi, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 9 Ağustos 2017.

Tablo 11.23: Doğum kontrol yöntemlerinden kullandığınız oluyor mu? (Evli olanlar)

EĞİTİM	Sürekli	Arada bir	Kullanmıyor	Diğer	Toplam
Okumadı	18,4	13,4	66,8	1,4	**100**
İlk ve orta	33,2	13,7	51,8	1,4	**100**
Lise	38,5	14,6	44,1	2,8	**100**
Üniversite	56,5	10,7	29,9	2,8	**100**
YAŞ					
Genç	34,1	14,7	49,7	1,5	**100**
Orta	42,6	13,5	42,3	1,5	**100**
Olgun	27,5	13,2	57,7	1,6	**100**
Yaşlı	11,6	12,1	73,2	3,1	**100**

Doğum kontrolü yöntemlerinden kullanma oranına, eğitim ve yaş faktörleri açısından bakıldığında, en yüksek yüzde 66,8 oran ile okumamış kadınların ve en yüksek yüzde 73,2 oran ile yaşlı kadınların, herhangi bir doğum kontrolü yöntemine başvurmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Daha detaylı açıklamak gerekirse, okumamış kadınların yüzde 18,4'ü sürekli doğum kontrolü yöntemine başvururken, üniversite mezunu kadınların yüzde 56,5'inin sürekli doğum kontrol yöntemi kullandıkları gözlemlenmiştir. Ezcümle, doğum kontrol yöntemine başvurma oranı ile yaş seviyesi arasında doğru bir orantının olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, doğum kontrol yöntemi kullanımının yaş ile ilişkisine bakıldığında, orta yaştaki kadınların daha fazla (%42,6) doğum kontrol yöntemlerine başvurdukları görülmektedir. Başka bir deyişle, yaş ile sürekli doğum kontrolü yöntemine başvurma arasında doğru bir orantıdan bahsetmek söz konusu değildir. Doğum kontrol yöntemine başvurmada gençlerin oranı yüzde 34,1 iken, olgunların oranı yüzde 27,5 ve yaşlıların oranı ise 11,6'dır.

Doğum kontrolüne başvurmada yaş ve eğitim ilişkisinde varyans analizine bakıldığında, eğitim düzeyinin yanı sıra (P=,000), yaşın da (P=,000) doğum kontrol yöntemlerinden birinin kullanımı konusunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa yol açtığı görülmektedir.

Tablo 11.24: Doğum kontrol yöntemlerinden kullandığınız oluyor mu? (Evlilik yapanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, sürekli kullanıyorum	28,3	35,9	29,1	35,4
Arada bir kullanıyorum	17,8	8,5	12,2	13,8
Hayır, pek kullanmıyorum	51,9	54,4	57,2	48,8
Diğer	1,9	1,3	1,5	1,9
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Doğum kontrolü yöntemlerinden birinin kullanılma oranı iller bazında değerlendirildiğinde, doğum kontrolü yöntemlerinin sürekli kullanma oranı en yüksek iki il yaklaşık yüzde 35'le Ardahan ve Kars'tır. Iğdır, yüzde 29,1 iken, bu oran Ağrı'da en düşük 28,3 seviyesindedir. TÜİK verilerine göre, son yıllarda toplam çocuk doğurma hızında Türkiye'nin ikinci ili olan Ağrı'da,[272] doğum kontrol yöntemlerinin kullanma oranının düşük çıkması şaşırtıcı değildir.

Tablo 11.25: Şimdiye kadar hiç kürtaj yaptırdınız mı? (Evlilik yapanlar)

	Sayı	Yüzde
Evet yaptırdım	761	31,5
Hayır yaptırmadım	1641	68,0
Diğer	12	,5
Toplam	**2414**	**100**

Tablo 11.25'te bölgedeki kadınların kürtaja başvurma oranlarına bakıldığında, kürtaj yaptıran kadınların, yaptırmayanlara oranla hayli düşük bir orana sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başka deyişle, "Şimdiye kadar hiç kürtaj yaptırdınız mı?" sorusuna, araştırmaya katılan 2414 kadından yüzde 68'i (1641) kürtaja başvurmadıklarını, yüzde 31,5'i kürtaj yaptırdıklarını belirtmiştir. Bu sonuçlara göre, bölgede kürtaj yaptırmayanların, kürtaj yaptıranlardan iki katın üzerinde bir orana sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bölgede kürtaj yöntemine başvurma oranının düşük olmasının nedenleri arasında, dini ve muhafazakâr değerler, geniş aile ve aşiret toplum yapısı ve geleneksel örf ve adetlerin etkisi yanı sıra, kadınların kürtaj için eşlerinden izin almak durumunda olmalarının da etkisi vardır. Mülakata katılan bir sivil toplum kuruluşu yetkilisi kadın, bu durumu, "Kürtaj, genellikle kocanın izni ile gerçekleşiyor. Bunun yanında doğum kontrol eğitimleri alınıyor ama yeterli oluyor,"[273] şeklinde yorumlamıştır.

272 Ağrı ili Türkiye'de toplam çocuk doğurma hızında 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla, 3,80 ve 3,69'la ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır. Bu oranlar, aynı yıllarda Türkiye ortalamasının (2,14 ve 2,10), hayli üstündedir. İllere göre ilgili TÜİK verileri için, bkz., TÜİK, "Doğurganlık İstatistikleri 2016", *Haber Bülteni 24647,* http:// www.tuik.gov.tr/ PreHaber Bultenleri.do? id=24647, Erişim Tarihi: (08.09.2017).

273 B. A., KAMER, Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 22 Temmuz 2016.

Tablo 11.26: Şimdiye kadar hiç kürtaj yaptırdınız mı? (Evlilik yapanlar)

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	36,9	63,1		**100**
İlk ve orta	33,0	66,4	,6	**100**
Lise	24,5	74,7	,8	**100**
Üniversite	17,7	81,8	,6	**100**
YAŞ				
Genç	15,2	84,1	,7	**100**
Orta	24,3	75,2	,6	**100**
Olgun	44,8	54,9	,3	**100**
Yaşlı	41,1	58,5	,4	**100**

Bölgede kadınların kürtaja başvurma oranlarına ilişkin eğitim ve yaş ortalaması analizine bakıldığında, kürtaj yaptıran okumamış kadınların, kürtaj yaptıran üniversite mezunu kadınların neredeyse iki katı olduğu görülmektedir. Oranlara bakıldığında, kürtaja başvuran üniversite mezunları yüzde 17,7 iken kürtaja başvuran okumamışların oranı 36,9'dur. Başka bir deyişle, kürtaja başvuranların sayısı ile eğitim seviyesi arasında ters bir orantının olduğu sonucuna varılmıştır. Daha açık bir ifadeyle bölgede eğitim seviyesi yükseldikçe kürtaj yaptırma oranı düşmektedir. Yaş ve kürtaja başvurma sayısı arasındaki ilişki değerlendirildiğinde, olgun yaştaki kadınların kürtaj yaptırma oranı yüzde 44,8'le en yüksek olmasına rağmen, yaşlı kategorisindeki kadınların kürtaj yaptırma oranı yüzde 41,1 olduğu dikkate alınarak, yaş seviyesi yükseldikçe kürtaja başvurma sayısında da artış görüldüğü sonucuna varılmıştır. İstatistiksel olarak yapılan testin sonucuna göre, hem eğitim düzeyi hem de yaş, kürtaj yaptırma konusunda kadınlar arasında anlamlı bir farklılığa yol açmaktadır. Nitekim her iki değişken için de P=,000 değeri bulunmuştur.

Tablo 11.27: Şimdiye kadar hiç kürtaj yaptırdınız mı? (Evlilik yapanlar)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, yaptırdım	26,5	33,5	35,7	31,9
Hayır, yaptırmadım	73,0	65,4	64,3	67,7
Diğer	,6	1,0		,4
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

TRA2 bölgesinde kadınların doğum kontrolü davranışları ile ne oranda kürtaj yaptırıp yaptırmadıkları konusu illere göre farklılık gösterse de, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, tüm illerde geleneksel değerler ve muhafazakâr davranış kalıplarının etkisiyle doğum kontrol yöntemlerinin yüzde 50'lerin üzerinde tercih edilmediği görülür. Bunun paralelinde kürtaj yaptırmayanların oranının da tüm illerde yüzde 65'lerin üzerinde seyrettiği bölgede Türkiye ortalamasının hayli üzerinde toplam doğurganlık hızının olması doğaldır. Bölgenin ekonomik ve aşirete dayalı şartları da dikkate alındığında, çok çocuk sahibi olmanın önemli ve özendirici bir etken olarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Aynı şekilde tüm bu hususlar, kadınların kürtaj yaptırma eğilimlerine de yansımaktadır.

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

12. BÖLÜM

KADINA KARŞI AİLE İÇİ ŞİDDET

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY

12. BÖLÜM
KADINA KARŞI AİLE İÇİ ŞİDDET

Bu bölümde kadına karşı aile içinde gerçekleşen şiddet üzerinde durulacaktır. Aile içi şiddet, toplumsal bir sorun olup genelde başta eş olmak üzere diğer aile bireyleri tarafından kadına uygulanmaktadır. Aile içi şiddetin, fiziksel, psikolojik ve cinsel olmak üzere en az üç boyutu vardır. Fiziksel şiddet, kadın cinayeti, kadına karşı dayak ve her tür fiziksel darbı kapsamaktadır. Cinsel şiddet ise cinsel taciz, tecavüz, cinsel ilişkiye zorlanma gibi eylemlerle bağlantılıdır. Psikolojik şiddet, küfür, hakaret, aşağılama, bağırma, tehdit, dışlama, küçümseme gibi hususları içerir. Psikolojik şiddetin yarattığı tahribatın diğer iki şiddet türü kadar ağır olduğunu unutmamak gerekir.

Kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda BM tarafından hazırlanan ilk resmi belge, 1993 tarihli *Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Bildirge*'dir. Türkiye'de1980'lerden itibaren namus cinayetleri ve cinsel taciz başta olmak üzere, aile içinde gerçekleşen olaylarla ilgili her tür konu kamuoyunda tartışmaya açılmıştır.[274] Bu tür tartışmaların sonucunda aile içi şiddet artık "mahrem" bir konu olmaktan çıkmış, medyada ve kamuoyunda tartışılan bir konu haline gelmiştir.[275] Kadın sivil toplum örgütlerinin aile içi şiddete yönelik gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler, konunun aleniyet kazanmasında büyük öneme sahiptir.

Türkiye'de aile içi şiddetle yasal düzeyde mücadele konusunda devlet uluslararası sözleşmeler ışığında hareket etmektedir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından 2011 yılında kabul edilen, *Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi*, kadınlara yönelik fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddeti tanımlamakta ve önlemeye yönelik tedbirler getirmektedir.[276] Türkiye, AB'ye uyum süreci kapsamında, *Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Yasa*'yı 2012 tarihinde yürürlüğe sokmuştur.[277] Bu yasa, aile içi şiddetin önlenmesine yönelik politikalarda önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Yasa, mağdurun şikâyet etmesine gerek kalmaksızın, üçüncü şahısların bu durumu ilgili makamlara bildirmesinin yolunu açmıştır. Yasa kapsamında "şiddet uygulayan eşin evden uzaklaştırılması" öngörülmüştür.

274 Süreyya Tamer Kozaklı, ve Alev Özkazanç, "1980'lerde Gündelik Yaşam", *Mürekkep*, s.8, 1997, s42.

275 Yıldız Ecevit, "Aile, Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar", *Kadın Araştırmaları Dergisi,* s.1, 1993, s.28.

276 Kadınların zorla evlendirilmesine ve kız kaçırmanın engellenmesine yönelik yasaların kökeni Osmanlı'ya kadar gitmektedir. Osmanlı'da, kız çocuklarının zorla evlendirilmesine ve kız kaçırmanın engellenmesine yönelik şiddetli cezalar içeren iki yasa 1850 yılında çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile,* İstanbul: Pan Yayıncılık, 2001.

277 Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması-2011,* Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014, s.4.

12.1. TRA2 Bölgesindeki Kadınların Şiddet Görme Eğilimi

Araştırmada yer alan kadınlara son bir yıl içinde herhangi bir kimse tarafından şiddete uğrayıp uğramadıkları sorulmuştur. Kuşkusuz bir kadının şiddete uğraması tek bir sene üzerinden ölçülemez. Ancak bir yıl, resmin bütünü hakkında bilgi verebilir düşüncesiyle böyle bir soru yöneltilmiştir. İkinci olarak da, son bir yılın hatırlanma olasılığı daha fazla olduğu için son yıl esas alınarak soru sorulmuştur. Tablo 12.1'de görüldüğü gibi araştırmada yer alan kadınların yüzde 7.5'i son bir yılda sürekli veya arada bir şiddete maruz kalmıştır. Türkiye çapında yapılan bazı araştırmalara göre yaşamı boyunca herhangi bir yolla aile içi şiddete maruz kalan kadınların oranı epey yüksektir.[278]

Tablo 12.1: Son bir sene içinde herhangi bir kimseden dayak yediniz mi?

	Sayı	Yüzde
Hayır dayak yemedim	2930	92,4
Evet, sürekli dayak yedim	114	3,6
Evet, arada bir dayak yedim	125	3,9
Diğer	3	,1
Toplam	**3172**	**100**

Bu konuda önemli bir çalışma olarak Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından 2010 yılında yapılan *Aile İçi Şiddet Araştırması*'nı zikretmek mümkündür. Bu araştırmaya göre, Türkiye genelinde, yaşamının her hangi bir döneminde eşi veya birlikte olduğu kişi tarafından fiziksel şiddete maruz kaldığını söyleyen kadınların oranı yüzde 39,3'tür. Son 12 ay içinde fiziksel şiddete uğradığını belirten kadın oranı ise yüzde 9,9'dur. Aynı araştırmaya göre yaşamının herhangi bir döneminde cinsel şiddete maruz kaldığını belirten kadınların oranı yüzde 15,3 iken, son 12 ay içinde bu oran yüzde 7'dir.[279] Bu araştırma aynı zamanda fiziksel şiddetle cinsel veya psikolojik şiddetin bir arada uygulandığını ortaya koymuştur. Gerek Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün araştırması, gerekse konuyla ilgili yapılan başka araştırmalar, kadına karşı şiddetin düşük gelirli ve düşük eğitim düzeyine sahip ailelerde diğerlerine göre daha fazla uygulandığını göstermektedir. İlerleyen sayfalarda görüleceği gibi, bu bulgular kendi araştırmamızca da doğrulanmıştır.

Bölgede aile içi şiddet konusunun yaygınlığına işaret eden bir yerel yönetim yetkilisi sorunu şu şekilde ifade etmiştir:

278 Aile içinde şiddet, türüne göre farklılık gösterebildiği gibi, her ilde veya bölgede de farklılıklar gösterebilir. Mesela Faruk Kocacık'ın, Denizli'de 593 kadın üzerinde yaptığı bir araştırmaya göre burada şimdiye kadar herhangi bir yolla aile içi şiddete maruz kalan kadınların oranı yüzde 50'nin üzerindedir. Faruk Kocacık, Mustafa Çağlayandereli, "Ailede Kadına Yönelik Şiddet: Denizli İli Örneği", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi,* c6, s2, 2009, s.33.

279 Henrica Jansen, İlknur Yüksel ve Pelin Çağatay, "Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığı", *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet,* Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, http://www.hips.hacettepe.edu.t r/TKAA2008-AnaRapor.pdf, s.46-52, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

> "Bizim Kadın ve Aile Müdürlüğümüzde sosyal ve psikolojik danışmanlık yaptığımız bir birim var. Buraya yansıyan birçok olay duyuyoruz. Genelde yöremizde kadınlarımız, aile baskısı nedeniyle uğradıkları aile içi şiddeti dillendirmekte zorluk çekiyorlar. Çünkü bu tür olaylarda kadınlarımızı ölümle tehdit etmeye varan baskılar gerçekleşiyor. Kadınların da ekonomik özgürlükleri olmadığı için bu tür tehditlere boyun eğmek zorunda kalıyorlar. Bunlar bize yansıyan olaylar. Bir de bunun yansımayan boyutu olduğunu düşünüyorum."[280]

Aile içinde şiddete maruz kalma konusunda eğitim nasıl bir fark yaratıyor? Bu soruya cevap verebilmek için ilgili tablodaki çapraz analiz sonucuyla varyans analiz sonuçlarına bakmak gerekiyor. Tablo 12.2'de görüldüğü gibi, eğitim düzeyi ile aile içinde şiddete maruz kalma arasında ters orantılı bir bağıntı söz konusudur. Bu da demektir ki, kadınlarda eğitim düzeyi arttıkça aile içinde şiddete uğrama olasılığında azalış eğilimi görülmektedir. Okumayan kadınların yaklaşık yüzde 13'ü son bir yılda aile içinde az ya da çok şiddete maruz kalırken, bu oran üniversite eğitimine sahip olan kadınlarda yüzde yaklaşık 7'ye kadar gerilemektedir. Varyans analizi sonucu da bu tezi doğrulamaktadır. Zira eğitim seviyeleri arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (P=,001).

Tablo 12.2: Son bir sene içinde herhangi bir kimseden dayak yediniz mi?

EĞİTİM	Hayır	Evet sürekli	Evet bazen	Diğer	Toplam
Okumadı	87,1	7,7	5,1		**100**
İlk ve orta	92,7	3,5	3,7		**100**
Lise	94,0	2,0	3,6	,5	**100**
Üniversite	96,4	,2	3,4		**100**
YAŞ					
Genç	93,1	2,9	4,1		**100**
Orta	92,2	3,6	4,2		**100**
Olgun	92,6	3,3	4,0	,1	**100**
Yaşlı	88,4	8,3	2,5	,8	**100**

Konuya yaş bağlamında bakıldığında, farklı yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülür (P=,474). Genç kuşaklarla yaşlı kuşakların aile içi şiddete maruz kalma oranları arasında yüzde 3 gibi düşük düzeyde bir farklılık bulunmaktadır. Orta yaşlardaki kadınlarla olgun yaşlardaki kadınlar arasında aile içi şiddete maruz kalanların oranı iki grupta da yüzde 7 düzeyindedir. Dolayısıyla sadece gençlerle yaşlılar arasındaki fark, tüm örneklem üzerinden dikkate değer bir fark olarak değerlendirilememiştir. Yine de araştırmanın bu bulgularından hareket ederek bir değerlendirmede bulunacak olursak yaşlıların genç kuşaklara göre aile içi şiddete biraz daha fazla maruz kaldığını söyleyebiliriz.

280 D. T., Doğubayazıt Belediye Eş Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

Aile içi şiddete maruz kalmanın en fazla yaygın olduğu il hangisidir? Bu soruya Tablo 12.3'e yansıyan veriler üzerinden cevap bulabiliriz. İlgili tabloda görüldüğü gibi, iller arasında yüzde olarak küçük farklılıklar tespit edilmiş ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (P=,030). Tabloya yansıyan verilere göre Ağrı ili, aile içi şiddetin diğer illere göre biraz daha fazla yaşandığı bir yerdir.

Tablo 12.3: Son bir sene içinde herhangi bir kimseden dayak yediniz mi?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Hayır, dayak yemedim	90,2	93,8	92,6	93,8
Evet, sürekli dayak yedim	4,5	3,4	4,1	2,2
Evet, arada bir dayak yedim	5,1	2,6	3,3	4,0
Diğer	,2	,2		
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Şiddete maruz kalma durumu köylerde mi yoksa kent merkezlerinde mi daha fazla görülmektedir? Bu konu anket çalışmasına dahil edilmediği için anket yoluyla elde edilen bulgulardan hareketle bu soruya cevap vermek mümkün değildir. Ancak mülakatlar yoluyla elde edilen bilgilerden hareketle kadınların kent merkezlerinde kırsaldakine göre daha fazla şiddete maruz kaldığını tahmin edebiliriz. Ya da kent merkezinde yaşayan kadınlar şiddet sorununu dile getirdikleri için köydekilere göre daha fazla şiddete maruz kalmış görünmektedirler. Köy yaşamında kadın, hayvancılık ve tarım üzerinden ekonomik yaşamın bir parçası olduğu için daha güçlüdür. Oysa kent merkezlerinde kadınlar çalışmıyorlarsa büyük ölçüde eşlerine bağımlıdırlar. Bu konuya dikkat çeken bir katılımcı şunları söylemiştir: "Köylerde şiddeti önleyen bazı mekanizmalar var. İşbirliği, geniş aile yapısı, komşu ilişkileri, kadının tarlada, hayvancılıkta çalışması kadını erkeğine karşı güçlü kılan mekanizmalardır."[281]

Bir başka katılımcı köylerde kadına şiddet olayının kentlere göre daha az görünmesinin toplumsal baskıdan ve kadınların bunu rahatça ifade edemeyişinden kaynaklandığını belirtmiştir:

> "Kadına karşı şiddet Ardahan'da çok yaygındır. Ancak aileler devreye girerek olayı örtbas ediyorlar. Kırsalda yaşanan şiddet olayları daha fazla kapalı kalıyor. Kadınlar tek başlarına veya ailelerinin desteği olmadan hastaneye veya ilgili kurumlara başvurmaktan çekiniyorlar. Emniyet de genelde sorunu aileler olarak kendi içlerinde çözmelerini sağlamaya çalışıyor. Bu bakımdan şiddet olayı çoğu zaman kapalı kaldığı için resmi rakamlara veya medyaya yansımıyor. Şiddetin yanı sıra aile veya akrabalar tarafından taciz veya tecavüz olayları da yaygın. Mesela 2013 yılında Emniyete 120 taciz veya tecavüz olayı intikal etti."[282]

281 F. K., Ardahan Belediye Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

282 N. S., Ardahan Kadına Şiddeti Önleme Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

Araştırma bulgularına göre, aile içi şiddet gören kadınların ciddi bir oranı, içinde bulunduğu şiddet durumunu başkası ile paylaşmıyor. Konuyla ilgilenen bir sivil toplum kuruluşu başkanı, konunun ciddiyetini şu sözlerle ifade etmiştir:

> "Geçen ay Ağrı'da 42 kadın şiddet yaşadığı için bize başvurdu. Bunların çoğu yeni evlenen kişilerden oluşmaktaydı. Bunun haricinde de psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddetler yaşanıyor. Fakat insanlarımız bunun şiddet olduğunun farkında olmadığı için dillendirmiyorlar."[283]

Ağrı'da son yıllarda dikkat çeken sayıda kadın intiharı yaşanmaktadır. İntiharlar kadına karşı aile içi şiddet, cinsel istismar veya mağduriyet gibi durumları akla getirmekle birlikte elimizde somut bir bilgi olmadığı için bu tür ölümlerin neden kaynaklandığını bilemiyoruz. Iğdır'da mülakat yapılan bir yetkili burada da aile içi şiddetin dikkat çekici düzeyde olduğunu belirtmiştir. Söz konusu yetkilinin verdiği bilgiye göre 2017 yılının Temmuz ayında 175 şiddet vakası yetkili mercilere bildirilmiştir.[284]

Tablo 12.4: Kimden dayak yediniz? (Dayak yediğini belirtenler)

	Sayı	Yüzde
Eşimden	172	72,0
Babamdan	22	9,2
Kayınpederimden	10	4,2
Kayınvalidemden	2	,8
Kaynımdan	4	1,7
Diğer	29	12,1
Toplam	**239**	**100**

Kadına karşı aile içi şiddet en fazla kimden veya kimlerden gelmektedir? Bu konuyu araştırmak üzere son bir yıl içinde aile içi şiddete maruz kalan kadınlara, "kimden dayak yediği" sorulmuştur. Tablo 12.4'te görüldüğü gibi şiddete maruz kalan kadınların büyük kısmı eşlerinden (%72) dayak yemişlerdir. Ardından baba ve kayınbaba gelmektedir. Kayınvalidesinden dayak yediğini belirtenlerin oranı yüzde 1'in altındadır. Bu da dikkate alınmayacak kadar düşük bir orandır. Araştırma bulgularına göre kadınlar genel olarak aile içinde başta eşler olmak üzere erkeklerin şiddetine maruz kalmaktadırlar.

Kadına karşı fiziksel şiddetin kültürel bir temele dayandığını unutmamak gerekir. Kültürel değerlerden dolayı erkek, kadını dövmeyi kendisi için bir hak olarak görürken, kadın da bunu erkeğin

283 B. A., KAMER Ağrı Şubesi Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 22 Temmuz 2016.

284 H. O., Uzman, Iğdır Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, Mülakat: Adem Çaylak, 9 Ağustos 2017.

hakkı olarak kabul etmektedir. Hacettepe Nüfus Etütleri tarafından yapılan araştırmaya göre, kadınların yüzde 39'u kocanın karısını haklı bir nedenle dövebileceğine inanmaktadır.[285] Katılımcıların yüzde 29'u, kadının kocasına karşılık vermesi durumunda, yüzde 27'si parayı lüzumsuz yere harcaması durumunda, yüzde 23'ü de çocukların bakımını ihmal etmesi durumunda kocanın eşini dövebileceğini ve kadının bunu hak ettiğini belirtmiştir.[286]

Tablo 12.5: Kimden dayak yediniz? (Dayak yediğini belirtenler)

EĞİTİM	Eş	Baba	Kayınpeder	Kayınvalide	Kayınbilader	Diğer
Okumadı	90,0	2,5	2,5		1,3	3,8
İlk ve orta	72,4	10,5	3,8	1,0		12,4
Lise	44,7	18,4	7,9	2,6	5,3	21,1
Üniversite	43,8	12,5	6,3		6,3	31,3
YAŞ						
Genç	48,3	23,0	5,7	2,3	1,1	19,5
Orta	85,2		6,6		3,3	4,9
Olgun	87,7	1,5	1,5		1,5	7,7
Yaşlı	80,8	3,8				15,4

Kadınların "kimden dayak yedikleri" konusu eğitim düzeyine göre farklılık gösteriyor mu? Bu soruya Tablo 12.5'e yansıyan verilerden hareketle cevap verilebilir. Kadınların kimlerden dayak yediği konusu belirgin biçimde eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir (P=,000). Tabloya yansıyan verilere göre eşinden dayak yiyen kadınların oranı okumayanlarda yüzde 90 iken, üniversite mezunlarında yaklaşık yüzde 44 düzeyindedir. Yine babasından dayak yiyenlerin oranı okumayanlarda yüzde 2,5 düzeyinde iken, lise mezunlarında yüzde 18, üniversite mezunlarında ise yüzde yaklaşık 13 düzeyinde olduğu görülmektedir. Baba dayağının okumayanlarda bu denli düşük oluşunun nedeni, okumayan kadınların okuyanlara göre daha erken yaşlarda evlenerek babalarını terk etmesinden kaynaklanıyor olabilir. Zira geçen bölümlerde analiz edildiği gibi, küçük yaşta evlilikler daha çok okumayan kadınlar arasında yaygın bulunmaktaydı.

Kadınların "kimden dayak yedikleri" konusuna yaş üzerinden bakıldığında aynı tablonun alt satırlarına yansıyan satırları görmekteyiz. İlgili tablodaki verilere göre yaş arttıkça kadınların eş şiddetine maruz kalma oranı da paralel olarak artmaktadır. Eşlerinden dayak yiyen yaşlı kadınların oranı yüzde 81 düzeyinde iken bu oran genç kadınlarda yüzde 48 düzeyinde kalmaktadır. Buna karşın baba dayağına maruz kalma konusu en fazla genç kadınlar arasında yaygın bulunmaktadır. Genç-

285 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması-2013,* http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2013/rapor/TNSA _2013_ana_ rapor.pdf, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

286 A.g.e.

lerin yüzde 23'ü babasından dayak yerken, üniversite mezunlarının ancak yüzde 4'e yakın bir kısmı baba dayağına maruz kalmaktadır. Bu durum kadınların evlilik durumundan kaynaklanabilir. Zira genç kadınlar evleninceye kadar babalarıyla birlikte yaşadıkları için baba şiddetine maruz kalmaları muhtemeldir. Varyans analizine göre kadınların dayak yedikleri kimseler konusunda yaşlar arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır (P=,000).

Tablo 12.6: Kimden dayak yediniz? (Dayak yediğini belirtenler)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Eşimden	62,4	73,5	82,6	82,0
Babamdan	14,7	2,9	6,5	4,0
Kayınpederimden	5,5		4,3	4,0
Kayınvalidemden	1,8			
Kaynımdan	2,8	2,9		
Diğer	12,8	20,6	6,5	10,0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Kadınların "kimden dayak yedikleri" konusunda iller arasında bir farklılık var mı? Tablo 12.6'da yer alan veriler bu soruya cevap verecek niteliktedir. İlgili tablodaki verilere göre dört il içinde eş dayağına en az maruz kalan kadınlar Ağrı'da yaşamaktadır. Buna karşı, eş dayağının en yaygın olduğu il Iğdır'dır. Kars'ta da eş dayağı konusunda Iğdır'a benzer bir tablo göze çarpmaktadır. Öte yandan baba dayağının en yüksek olduğu il Ağrı, en düşük olduğu il ise Ardahan'dır. Yapılan varyans analizine göre kadınların kimden dayak yediği konusunda iller arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (P=,000).

12.2. Şiddet Karşısında Geliştirilen Tutumlar

Araştırmada kadınların şiddete maruz kalmaları durumunda nasıl bir tutum sergiledikleri birkaç soruyla test edilmiştir. Bu sorulardan birinde kadınlara birkaç tane seçenek sunulmuş ve şiddete uğradıklarında bunlardan hangisine başvurdukları sorulmuştur. Tablo 12.7'de görüldüğü gibi, kadınların yarısından fazlası şiddeti, "İçime atıp sabrediyorum" diyerek geçiştirmeye çalışmaktadır. Kadınların yüzde 19'u konuyu aileleriyle, yüzde 12'si de arkadaşlarıyla paylaşmaktadırlar. Durumu polise bildirenlerin oranı yüzde 13 gibi düşük düzeyde kalmaktadır.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında şiddet gören kadınların çoğu, durumu kimse ile paylaşmamaktadırlar. Mülakat yapılan kadınlardan biri, "Bir gün çok feci şiddete uğradım. Çevreme yalan söyledim, başımı kazayla çarptım dedim. İntiharı düşündüğüm günler oldu ama dört çocuğum var, onları düşündüm vazgeçtim."[287] Bir katılımcının konuyla ilgili şu sözleri oldukça düşündürücüdür:

287 N. Ö., Kars'ta girişimci kadın. Mülakat: Havva Çaha, 6 Ağustos 2017.

> **"**Emniyetten buna ait verileri toplayabilirsiniz. Fakat şuna dikkat etmeniz gerekir. Birçok olay emniyete ve mahkemeye yansımadan kapatılıyor. Boşanma gibi olaylar çok nadir yaşanıyor. Kadınlarımız her türlü külfete katlanmak zorunda kalıyor. Artık katlanamayacak duruma gelen kişiler de intihar ediyorlar."[288]

Kadınların şiddete verdikleri tepki, kişiden kişiye ve yaşanılan çevreye göre değişiklik göstermektedir. Kadınların büyük bir kısmı dayanılmaz hale gelinceye kadar şiddete tahammül etmekte, ancak şiddetin katlanılamaz noktaya gelmesi durumunda çevresine veya resmi makamlara başvurmaktadır. Kadınların bir kısmı, yaşadıkları şiddeti en yakın akraba ve arkadaşlarına dahi anlatmamaktadırlar. Bu da doğal olarak aile içi şiddetin sürekliliğini sağlayan bir şeydir. Aile içinde yaşanan şiddetin paylaşılması durumunda da, aile bireyleri ve çevre kadına sabretmeyi önermekte ve belli bir yaştan sonra bunun azalacağı telkininde bulunmaktadır.[289] Ailenin şiddete maruz kalan kadınlara desteği büyük öneme sahiptir. Aile, çocuğunu sahiplendiğinde ve gerekli desteği verdiğinde kadın konuyla daha rahat mücadele edebilmektedir. Aksi takdirde tek başına savunmasız kalmaktadır. Katılımcılardan birinin şiddete maruz kalan bir kadınla ilgili verdiği bilgi bu bağlamda çok çarpıcıdır:

> "Buralı olup İstanbul'da yaşayan bir kadın eşi tarafından aşırı derecede şiddete maruz kaldığı için gelip ailesine sığındı. Aile bunları barıştırıp tekrar İstanbul'a gönderdi. Bir müddet sonra kadın eşi tarafından öldürüldü."[290]

Kadınlar, genel olarak uğradıkları fiziksel şiddeti cinsel istismar veya psikolojik şiddete göre daha fazla dile getirme eğilimindedirler. Cinsel taciz veya istismar gurur kırıcı ve küçük düşürücü bulunduğu için pek çok ülkede kadınlar tarafından dile getirilmemektedir. Toplumumuzda bu tür bir şiddete maruz kalan kadınlara karşı var olan olumsuz yaklaşımın da bunda etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 12.7: Şiddete uğradığınızda/dayak yediğinizde aşağıdakilerden hangisini en çok yapıyorsunuz?

	Sayı	Yüzde
İçime atıp sabrediyorum	737	50,3
Ailemle paylaşıyorum	274	18,7
Polise başvuruyorum	197	13,4
Arkadaşlarla paylaşıyorum	171	11,7
Diğer	87	5,9
Toplam	**1466**	**100**

288 A. E., Diyadin Jeotermal Genel Müdürü, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

289 Emine Öztürk, Türkiye'de Aile İçi Şiddet, Kadın Sığınma Evleri ve Din, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2010, s.79.

290 N. S., Ardahan Kadına Şiddeti Önleme Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

Gelişmiş ülkelerde de, aile içi şiddetin önemli bir sorun olduğu, buna karşılık kadınların büyük bir kısmının bunu ilgili makamlara iletmediği bilinmektedir. Amerika'da 18 yaş altı kadınların sadece 18'de birinin, uğradığı tecavüzü ilgili makamlara ilettiği tespit edilmiştir. Yine fiziksel şiddete uğrayanların ancak üçte biri resmi makamlara şikâyette bulunmaktadır. Amerika'da her yıl yaklaşık olarak 1,3 milyon kadın aile içi fiziksel şiddete maruz kalmaktadır. Aile içi fiziksel şiddete uğrayan kadınların yüzde 32'si aynı zamanda cinsel şiddete de uğramaktadır. Fiziksel şiddete uğrayan kadınların yüzde 42'si önemli derecede yaralanmaktadır. 1995 yılında 1252 kadın, eşleri veya birlikte yaşadıkları erkekler tarafından öldürülmüştür. Yapılan tahminlere göre Amerika'da her yıl 201 bin 394 kadın birlikte yaşadıkları erkekler veya eşleri tarafından tecavüze uğramaktadır.[291] Ancak bu olayların büyük bir kısmı gizli kalmaktadır.

Eğitim düzeyi şiddete maruz kalma eylemi karşısında kadınlarda farklı tutumların gelişmesine yol açmaktadır. Okumayan kadınlar bu durumda pasif ve kabullenici tutum geliştirirken, eğitimli kadınlar reaksiyoner bir tutum geliştirerek durumu başkasıyla veya yetkili birimlerle paylaşma yoluna gidiyorlar. Varyans analizi de eğitimin kadınlar arasında bu anlamda bir farklılığa yol açtığı tezini doğrulamaktadır (P=,000). Eğitim düzeyi kadınların şiddet karşısındaki tutumu arasında farklılık yaratmakla birlikte tüm eğitimli kadınların reaksiyoner tutum geliştirmediğini de belirtmekte yarar vardır. Nitekim üniversite mezunu olup şiddeti içine atan yüzde 27'lik bir kadın kitlesinin varlığı araştırmada bir veri olarak karşımızda durmaktadır. Mülakat yapılan katılımcılardan biri, öğretmen bir arkadaşının eşinden şiddet gördüğüne tanık olduğunu, "Eşimdir, döver de sever de" diyerek kendisine yardımcı olma teklifini reddettiğini belirtmiştir.[292]

Tablo 12.8: Şiddete uğradığınızda/dayak yediğinizde aşağıdakilerden hangisini en çok yapıyorsunuz?

EĞİTİM	İçime atıyor	Arkadaşla paylaşıyor	Aileyle paylaşıyor	Polise bildiriyor	Diğer	Toplam
Okumadı	70,9	5,6	13,1	5,6	4,9	**100**
İlk ve orta	56,0	10,3	19,3	9,5	4,9	**100**
Lise	36,9	16,1	20,2	19,9	6,8	**100**
Üniversite	27,6	16,7	21,4	25,2	9,0	**100**
YAŞ						
Genç	40,5	15,8	21,8	16,8	5,1	**100**
Orta	48,9	9,9	18,5	14,2	8,5	**100**
Olgun	64,3	7,0	15,2	7,6	5,9	**100**
Yaşlı	73,6	5,7	10,3	8,0	2,3	**100**

291 Department of Health and Human Service, *Costs of Intimate Partner Violence Against Women in the United States,* Atlanta: Center for Disease Control and Prevention, www. cdc.gov/ ncipc/.../ ipvbook- final-feb18.pdf, s.13-14, Erişim Tarihi: (21.05.2014).

292 N. S., Ardahan Kadına Şiddeti Önleme Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

Yaş kategorilerine bakıldığında eğitim düzeyine benzer bir tablonun burada da ortaya çıktığını görüyoruz. Gençlerin yaşlı kadınlara karşı daha reaksiyoner bir tutum içinde oldukları anlaşılmaktadır. Yaşlı kadınların yüzde 74'ü şiddete uğradığında bunu içine atıp sabrederken, bu oran gençlerde yüzde 41'e kadar gerilemektedir. Geriye kalan genç kadınlar durumu ya çevrelerinden biriyle paylaşmakta veya yetkili mercilere bildirerek gereğinin yapılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Durumu polise bildiren kadınların oranı gençlerde yüzde 17, yaşlılarda ise yüzde 8 düzeyindedir. Bu durum gençlerin eğitimli olması, kendine daha fazla güvenmesi, bağımsız bir kişiliğe sahip bulunması veya kadına sağlanan haklar hakkında daha fazla bilgi sahibi olması gibi nedenlerle bağlantılı olabilir. Varyans analizi de yaş kategorileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunduğunu ortaya koymaktadır (P=,000).

Tablo 12.9: Şiddete uğradığınızda/dayak yediğinizde aşağıdakilerden hangisini en çok yapıyorsunuz?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
İçime atıp sabrediyorum	51,3	43,8	52,6	49,5
Arkadaşlarla paylaşıyorum	12,5	10,1	9,8	11,4
Ailemle paylaşıyorum	19,0	18,9	19,6	17,1
Polise başvuruyorum	12,9	16,6	8,8	16,4
Diğer	4,3	10,7	9,3	5,7
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Şiddet karşısında geliştirilen tutumların iller bazındaki resmine bakıldığında kadınların sergilediği tutumların tümünde iller arasında birbirine yakın oranlarda farklılıklar görülmekle birlikte bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır (P=,000). Başka bir deyişle, kadınların bu konudaki performansları arasında iller arasında farklılıklar bulunmaktadır. İller arasında durumu en fazla polise bildiren yer Ardahan'dır. Buna karşın Iğdır'da yaşayan kadınlar diğerlerine göre durumu daha düşük oranda polise bildirmektedirler. Eğitim düzeyinin Ardahan'da diğer illere göre daha yüksek olduğunu dikkate aldığımızda iller arasındaki bu farklılığın eğitimden kaynaklandığı sonucuna varabiliriz.

Kısaca, kadınlar yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi, genel olarak şiddeti gizleme, içlerine atma, şiddet karşısında sabretme eğilimindedirler. Bunun birbiriyle bağlantılı birçok nedeni vardır. Katılımcılardan birinin tespiti bu konuya ışık tutmaktadır:

> "Kadın erkek eşitliğindeki düşünce farkından kaynaklanan şiddet var. Şiddete uğrayan kadınlar durumlarını ilgili kurumlara yansıtmıyorlar. Utangaçlık var, aile baskısı var, çocuklarını koruma amacı var. Eşimden ayrılırsam çocuğum ortada kalır, annem babam kabul etmez, eş dost ne der vs. gibi düşünceler baskındır."[293]

293 F. T., Göle'de Kadın girişimci, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

Kadınların maruz kaldıkları şiddeti üç nedenden dolayı gizlediği söylenebilir: Birincisi, kadınlar şiddeti kültürel değerlerden dolayı kabullenici tutum geliştirmektedirler. Yukarıda ifade edildiği gibi, Türkiye'de kadınlar eş dayağını kültürel normlardan dolayı normal olarak karşılamaktadırlar.

İkincisi, şiddet gurur kırıcı ve küçük düşürücü bir duruma yol açtığı için kadınlar bunu gizleme eğilimine girmektedirler. Mülakat yapılan katılımcılardan birinin ifadeleri bu tezi doğrulayıcı niteliktedir: "Çalışan bayan da çalışmayan bayan da şiddet görüyor. Ama çalışmayan ifade edebiliyor da çalışan edemiyor. Çalıştığı için gururuna yediremiyor. Kadınlara yol gösteriyorum ama eşimdir bir şey olmaz diyor."[294]

Üçüncüsü de, kadınlar çocukları için bu duruma katlanmaktadırlar. Ardahan'da odak grup çalışmalarında yer alan kadınlardan birinin söyledikleri bu tezi doğrulayıcı niteliktedir: "Çok acı çektim. Ama hiçbir zaman kimseye söylemedim. Kadın çocuğu için katlanıyor. Eşim, ailesi ne dediyse hep yaptım. Her şeyi kabul ettim. Öl deyince öldüm, kal deyince kaldım."[295] Bu örnekte görüldüğü gibi üç tutum da bölgedeki kadınlar tarafından yaygın olarak sergilenmektedir.

12.3. Şiddetle Mücadele Araçlarına İlişkin Tutumlar

Yukarıda ifade edildiği gibi, devlet kadına karşı şiddeti önlemek için değişik araçları devreye koyarak kadınlara bu konuda hizmet sunmaktadır. Bunlardan biri "Alo 183" sosyal destek hattıdır. Şiddete maruz kalan bir kadın veya çevresinden birisi bu hattı arayıp durumu kamu yetkililerine bildirdiğinde anında olaya el konulmakta ve gereği yapılmaktadır. Bir yandan şiddete maruz kalan kadına karşı bir takım destekler devreye sokulurken, bir yandan da şiddete uğrayan kişiye karşı yaptırım süreci başlatılmaktadır. Kuşkusuz bu hizmet alanının etkin olması, kadınların bunu yaygın olarak kullanmasına bağlıdır.

Bununla birlikte, çalışmanın sonuçlarının paylaşılarak mülakata katılan katılımcıların görüş ve değerlendirmelerinin alındığı ve bir beyin fırtınası şeklinde gerçekleşen Çalıştay'a katılan bir kadın polis memurunun şu sözleri de şiddete uğrayan kadın meselesinin çözümünde uygulamada karşılaşılan sorunlara temas etmesi ve bazı kadınların böylesi bir uygulamayı suistimal edebilme potansiyelini açığa çıkarması açısından oldukça dikkat çekicidir:[296]

> "Gerçek mağdur ve şiddete uğrayan kadınların yanında, çoğunlukla bazı kadınların eşlerini cezalandırmak ve adli davalarla korkutmak adına bizlere başvurmaktadır. Bu durum, bizleri çok uğraştırmakta ve gerçekten şiddete uğrayan ve mağdur olan kadınların duru-

294 H. K., Ardahan'da Kur'an Kursu öğretmeni, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

295 Ardahan odak grup çalışmasına katılan bir katılımcı. Çalışmayı yapan: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

296 19 Eylül 2017 tarihinde Kars Valilik Toplantı Salonu'nda gerçekleşen Çalıştay'da, Kars İl Emniyet Müdürülğü'nde, şiddete maruz kalan kadınlarla ilgili birimde çalışan kadın polis memuru.

mu ile uğraşmamızı engellemektedir. Bir de şiddet mağduru kadınlar konusunda yasal boşluklardan dolayı, "Alo 183"e ya da polise başvuran kadınla ilgili kadını koruyan yasal uygulamalar olmasına rağmen, eşinden ve evinden uzaklaştırılan erkeklerin yaşadığı psikoloji ve bu psikolojinin kadına ya da akrabasına yönelik gerçekleşebilecek saldırısı konularında, yani şiddetten dolayı eşlerinden uzaklaştırılan erkeklerin durumuna ilişkin yasal düzenlemelerde var olan boşluklar ve erkeklerin yaşadığı travma ve rehabilitasyonu konusunda yaşanan sıkıntılar, bu konunun bütüncül değerlendirmesini gerekli kılmaktadır"

Bu varsayımdan hareketle araştırmada yer alan kadınlara "Alo 183" hattını hangi düzeyde bildikleri sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya gelen cevaplara göre, Tablo 12.10'da görüldüğü gibi, kadınların yarısına yakını bu hattan haberdar iken, geriye kalan yarısı ise bu hattan haberdar değildir. 2012 yılında Türkiye'de 26 ilde 5036 kadın üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmanın sonucuna göre kadınların yüzde 56'sı "Alo 183" hattından haberdar idi.[297] Aradan geçen beş yıllık süreye rağmen bölgedeki kadınların ancak yüzde 49'nun hattan haberdar olmasını dikkate aldığımızda bölge kadınlarının bu konuda daha düşük düzeyde bilgi sahibi olduğunu düşünebiliriz.

Tablo 12.10: "Alo 183" Sosyal Destek Hattından haberiniz var mı?

	Sayı	Yüzde
Evet	1590	49,4
Hayır	1624	50,5
Diğer	2	,1
Toplam	**3216**	**100**

"Alo 183" hattından haberdar olma konusunda eğitim düzeyi anlamlı bir farklılık meydana getiriyor mu? Bu sorunun cevabına Tablo 12.11'deki çapraz analizlerden hareketle bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülür (P=,000). İlgili tabloda görüldüğü gibi, hattı bilenlerin oranı eğitimli kadınlarda yüzde 72 iken, okumayan kadınlarda yüzde 26 düzeyindedir. Bu da yaklaşık üç katına yakın bir farkın bulunduğu anlamına gelmektedir. İlgili tabloya bakıldığında, eğitim düzeyinin artışına paralel olarak "Alo 183" hattından haberdar olma eğiliminde de doğru orantılı olarak artış görülmektedir. Bu da eğitim düzeyi ile ilgili hattın bilinirliği arasında güçlü bir korelasyonun olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıda sözü edilen Türkiye çapındaki araştırmanın sonucuna göre de üniversite mezunu kadınların yüzde 75'i "Alo 183" hattından haberdardır. Bu verilerden hareketle, eğitim düzeyinin kadınlarda kadın sorunlarına ve özellikle de kadına yönelik şiddete karşı bir duyarlılığa yol açtığını, bunun da üniversite mezunu kadınları şiddetle mücadele yolları hakkında bilgilendirdiğini söyleyebiliriz.

297 Havva Çaha, Ömer Çaha ve Sare Aydın, *Değişen Türkiye'de Kadın,* İstanbul: Kadem Yayınları, 2013, s. 246.

Tablo 12.11: "Alo 183" Sosyal Destek Hattından haberiniz var mı?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Toplam
Okumadı	25,6	74,4	**100**
İlk ve orta	46,6	53,4	**100**
Lise	63,5	36,2	**100**
Üniversite	72,0	28,0	**100**
YAŞ			
Genç	56,1	43,8	**100**
Orta	55,4	44,4	**100**
Olgun	42,9	57,1	**100**
Yaşlı	22,0	78,0	**100**

Farklı yaş kategorileri "Alo 183" hattından haberdar olma konusunda nasıl bir eğilime sahiptir? Konuya Tablo 12.11'e yansıyan veriler üzerinden bakıldığında güçlü bir bağıntının var olduğunu ve bunun da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa yol açtığını görürüz (P=,000). "Alo 183" destek hattı en fazla genç kadınlar tarafından bilinmektedir. Kadınlarda yaşın artmasına paralel olarak söz konusu hattın bilinirliğinde de ters orantılı olarak düşüş eğilimi göze çarpmaktadır. Genç kadınların yüzde 56'sı hattan haberdar iken, bu oran yaşlı kadınlarda yüzde 22'ye kadar düşmektedir. "Alo 183" hattının bilinirliği kitle iletişim araçlarını takiple bağlantılı olduğu gibi kadınlar arasındaki sosyal networkla da bağlantılı olabilir. Genç kadınların istihdam, sosyal ilişki, eğitim vb. gibi araçlar üzerinden daha fazla sosyal ağa sahip oldukları, dolayısıyla kadınlar lehine var olan bu tür imkânlardan haber oldukları söylenebilir.

Konuya iller bazında bakıldığında eğitim ve yaş kategorileri kadar güçlü olmamakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülür (P=,003). "Alo 183" destek hattından en fazla haberdar olan kadınlar Ardahan ile Kars'ta, buna karşın en az haberdar olan kadınların da Ağrı ve Iğdır'da yaşadığı anlaşılmaktadır. Ağrı ile Ardahan arasında bu konuda yüzde 7 kadar bir fark bulunmaktadır. Bu farkın eğitim düzeyinden kaynaklandığı söylenebilir. Önceki bölümlerde analiz edildiği gibi, Ardahan ve Kars'ta yaşayan kadınların eğitim düzeyi diğer iki ilde yaşayan kadınlara göre daha fazla idi.

Tablo 12.12: "Alo 183" Sosyal Destek Hattından haberiniz var mı?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet	45,5	52,9	48,5	52,7
Hayır	54,5	46,9	51,5	47,2
Diğer		,2		,1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Türkiye'de gerek devlet, gerekse sivil toplum örgütleri kadına yönelik şiddete karşı yoğun bir mücadele başlatmış durumdadır. Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun kapsamında 2012 yılında Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) kurulmuş olup, bugün Türkiye'deki illerin çoğunda açılmış bulunmaktadır. Yetkililerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiye göre TRA2 bölgesindeki dört ilde de ŞÖNİM'lerin kurulma çalışmaları sürmektedir. Yine Belediye Kanunu'na göre nüfusu 50 binin üzerinde olan belediye bünyesinde şiddete maruz kalan kadınlar için bir sığınma evinin açılması öngörülmüştür. Bugün Türkiye'deki illerin hemen hemen tümünde "kadın sığınma evi" veya "kadın konuk evi" bulunmaktadır. Bunlar sosyal hizmetler, belediyeler veya kaymakamlıklar tarafından işletilmektedir. Yetkililerden alınan bilgiye göre TRA2 kapsamındaki dört ilde de kadın konukevi bulunmaktadır. Her yıl belli sayıda kadın değişik nedenlerden dolayı bu konukevlerinde barındırılmaktadır. 2017 Ağustos ayına kadar Ardahan'da 31 kadın konukevinde barınmıştır.[298]

Şiddete uğrayan kadınlar (varsa çocuğuyla birlikte) bir müddet burada misafir edilmekte, kendisine mesleki eğitim konusunda destek verilmektedir. Tehlike arz eden durumlarda kadınlar başka illerdeki kadın konukevlerine transfer edilmektedirler.

Kadınların konukevine müracaat etmelerinin temelinde şiddet yatmakla birlikte başka faktörlerin de rol oynadığını söyleyebiliriz. Ardahan Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürü'nün verdiği bilgiler bu bağlamda önemlidir:

> "Geçen yıl bize şiddetten dolayı gelen kadın sayısı 50 taneydi. Lise son sınıfta kaçan kızlar var. Bunlar yaşları küçük oldukları için resmi olarak evlenemiyorlar. Bir kısmının ailesi geri kabul etmediği için gelip kuruma sığınıyorlar. Geçen yıl 18 kız konukevine müracaat etti, 11 tanesi öğrenciydi. Bunların yaşları 18'in altındaydı."[299]

Sivil toplum kuruluşlarının da kendi imkânları nispetinde aile içi şiddetle mücadele ettiğini unutmamak gerekir. Türkiye'de kadın hareketi büyük ölçüde şiddet karşıtı mücadele üzerinden gelişmiştir. Bu mücadelenin sonucunda gelişen kurumlardan biri "kadın sığınma evleri"dir. Kadın

298 Ardahan Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü tarafından hazırlanan rapor.

299 M. Ü., Ardahan Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

hareketi içinde ortaya çıkan dernekler veya vakıflar 1989 yılından beri sığınma evlerinin yaygınlaşmasına çalışmaktadırlar.[300] Hatta sığınma evi açılması mecburiyetinin Belediye Kanunu'nda yer almasının arkasında Türkiye'deki kadın hareketinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Burada altı çizilmesi gereken bir husus var, o da şudur: Kadın hareketi içinde gelişen kuruluşlar şiddete maruz kalan kadınların barınacağı konutu "sığınma evi" olarak isimlendirirken, kamu kurumları bu tür mekânları "konukevi" olarak isimlendirmektedirler.

Tablo 12.13: Kadın sığınma evini ve ne işe yaradığını duydunuz mu hiç?

	Sayı	Yüzde
Duydum ve ne işe yaradığını bilirim	2477	77,3
Duydum ama ne işe yaradığını bilmem	372	11,6
Duymadım ve ne işe yaradığını bilmem	348	10,9
Diğer	8	,2
Toplam	**3205**	**100**

TRA2 bölgesinde yaşayan kadınların kadın sığınma evlerinden hangi ölçüde haberdar oldukları ve bunların ne işe yaradığı konusundaki fikirlerini ölçmek üzere araştırmada yer alan kadınlara "Kadın sığınma evini ve ne işe yaradığını duydunuz mu?" diye bir soru yöneltilmiştir. Tablo 12.13'te görüldüğü gibi kadınların yüzde 90'a yakın bir kısmı kadın sığınma evinden haberdardır. Kadın sığınma evini duyup ne işe yaradığını bilenlerin oranı yüzde 77 gibi yüksek düzeydedir. Bu kurumu duyup ancak ne işe yaradığını bilmeyenlerin oranı da yüzde 12 düzeyindedir. Bu veriyi esas aldığımızda kadınların şiddet karşısında kendilerine sunulan konaklama yeri konusunda bilgi sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Sığınma evinin kadınlar tarafından bu denli biliniyor olmasının arkasında kadınlara bu yönde verilen eğitimlerle kadınların kendi aralarında işleyen networkların yer aldığını söyleyebiliriz. Kadın sığınma evleri genel olarak gizli tutulmakta, bunu ancak bu kurumdan yararlanan kadınlar bilmektedirler. Dolayısıyla tabelası olan, herkesin göz aşinalığı sağladığı uluorta yerlerdeki bir kurumdan söz etmiyoruz. Gizli tutulan yerler olmasına rağmen kadınlar tarafından biliniyor olması, göz aşinalığıyla bağlantılı değil, bilinçli bir bilinirlikle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

300 Hülya Demirdirek, Ülker Şener, *81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2014,* http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1391012395-8.81 _Il_icin_Toplumsal_Cinsiyet_Esitligi_Karnesi__Taslak.pdf, s.10-30, Erişim Tarihi: (07.09.2017).

Tablo 12.14: Kadın sığınma evini ve ne işe yaradığını duydunuz mu hiç?

EĞİTİM	Duydum ve biliyorum	Duydum ama bilmiyorum	Duymadım ve bilmiyorum	Toplam
Okumadı	18,1	55,7	26,1	**100**
İlk ve orta	11,8	77,1	11,0	**100**
Lise	8,8	88,4	2,5	**100**
Üniversite	6,0	92,3	1,4	**100**
YAŞ				
Genç	11,1	82,1	6,8	**100**
Orta	8,6	81,8	9,3	**100**
Olgun	14,2	72,7	13,0	**100**
Yaşlı	13,6	56,6	28,5	**100**

Kadın sığınma evlerinin bilinirliği konusunda eğitim nasıl bir rol oynuyor? Bu konuya Tablo 12.14'teki çapraz tabloya yansıyan verilerle, Ek'te yer alan varyans analizi tablosu üzerinden bakılabilir. İlgili tabloya bakıldığında sığınma evini duyma konusunda okumayan kadınlarla eğitimli kadınlar arasında net bir farklılık vardır. Okumayan kadınların üniversite mezunu kadınlardan daha fazla oranda sığınma evlerini duymuş olması araştırmanın ilginç bulgularından biridir. Bu oran okumayan kadınlarda üniversite mezunları kadınların üç katı kadardır (%18'e %6).

Bu durum şiddete maruz kalma olasılığının yanı sıra, şiddet karşısında nereye sığınılacağı konusundaki tutum farklılığından kaynaklanabilir. Okumayan kadınlar şiddet karşısında evliliklerini sürdüremeyecekleri noktaya geldiklerinde tek seçenekleri aileleri olmaktadır. Ne var ki, ailelerinden gerekli desteği her zaman alamamaktadırlar. Odak grup çalışmalarına katılan ve 15 yaşında iken ailesinin tepkisine rağmen evlenen bir kadının söyledikleri bu bağlamda önemlidir: "Ağlasam da üzülsem de kendi aileme hissettirmem. Evlendiğimde annem dedi ki, kızım sen kendin ettin kendin buldun. Sakın küsüp benim yanıma gelme; git köpek kulübesinde uyu ama yanıma gelme, dedi. Babam da dedi ki, gittin ancak kefenle çıkarsın o evden".[301] Okumayan kadınların bir kısmı arkalarında aile desteği göremedikleri için sığınma evi gibi bir imkân konusunda daha fazla duyarlı olabilirler. Oysa üniversite mezunu bir kadın şiddetten dolayı sürdüremeyeceği bir evliliği sonlandırdığında kendi ayağı üzerinde durabilmektedir. Bu bakımdan diğer kadınlara göre sığınma evlerine daha az ihtiyaç duymaktadır. Varyans analizi, eğitim düzeyinin, sığınma evleri hakkındaki bilgide kadınlar arasında farklılığa yol açtığını göstermektedir (P=,000).

Konuya yaş bakımından bakıldığında yine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu görülür (P=,000). Tablo 12.14'teki verilere göre kadın sığınma evinin bilinirliği ve ne işe yaradığı bilgisi

301 Ardahan Halk Eğitim Merkezi'nde bursiyer 10 kadınla yapılan odak grup çalışmasına katılan katılımcı: Çalışmayı Gerçekleştiren: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

daha çok genç kadın kuşakları arasında yaygındır. Sığınma evlerini duyan ve ne işe yaradığını bilen kadınların oranı gençlerde yüzde 93 gibi yüksek düzeyde iken, yaşlılarda yüzde 70 düzeyindedir. Kuşkusuz bu da yüksek bir orandır; ancak gençlere göre biraz daha düşüktür. Sığınma evini duymayan ve ne işe yaradığını bilmeyen kadınların oranı yaşlılarda yüzde 29, gençlerde ise yüzde 7 gibi düşük düzeydedir. Bu da iki grup arasında dikkate değer düzeyde bir farklılığın bulunduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 12.15: Kadın sığınma evini ve ne işe yaradığını duydunuz mu hiç?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Duydum ve ne işe yaradığını bilirim	74,1	80,8	81,8	75,3
Duydum ama ne işe yaradığını bilmem	19,0	5,4	4,5	12,5
Duymadım ve ne işe yaradığını bilmem	6,5	13,6	13,7	12,1
Diğer	,4	,2		,1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Konuya iller bazında bakıldığında dört il arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın (P=,000) bulunduğu görülür. Kadın sığınma evlerinin bilinirliğinin en yüksek olduğu il Ağrı'dır. Kadınların yüzde 93'u bu kurumu duymuş ve ne işe yaradığını bilmektedir. Buna karşın Ardahan'daki kadınların yüzde 86'sı sığınma evini duymuş ve ne işe yaradığını bilmektedir. Kurumu duymadığını ve bilmediğini belirten kadınların oranı yüzde 13.7 ile en fazla Kars'ta göze çarpmaktadır.

Kadın sığınma evlerine karşı ilginin şiddet görme eğilimiyle bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Hali hazırda şiddete uğrayan veya bir gün uğrayacağını düşünen kadınlar muhtemelen bir gün lazım olur düşüncesiyle bu konuyu gündemlerine almakta ve konuyla ilgili bilgi edinmektedirler. Eğitim, yaş ve iller bazında görülen şiddete maruz kalma bilgisi, bu yönde yorum yapmamıza imkân sağlamaktadır.

Yapılan mülakatlarda elde edilen bulgulardan biri de okul çağındaki kızlarda var olan kaçma eğilimi olmuştur. Özellikle Ardahan'da bu sorun yoğun olarak dile getirilmiştir. Katılımcılardan biri "Ailede aradığı sevgiyi bulamayan kız çocuklarının bu sevgiyi dışarıda aramaktan" dolayı kaçtığını belirtmiştir. Aynı katılımcı bazı kız çocuklarının baba veya ağabey tarafından şiddete maruz kaldığı için okulunu bırakıp kaçmayı tercih ettiğini ileri sürmüştür. Bölgede erken yaştaki evliliklerin bir kısmının bununla bağlantılı olduğu tahmin edilebilir.[302]

302 N. S., Ardahan Kadına Şiddeti Önleme Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

Diyadin, Ağrı - Fotoğraf: Mukadder Yardımcıel

13. BÖLÜM

TOPLUMSAL HAYATA KATILIM

SERKA
SERHAT KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY

13. BÖLÜM
TOPLUMSAL HAYATA KATILIM

Bu bölümde TRA 2 bölgesinde yaşayan kadınların toplumsal hayata katılım konusu, dört başlık ekseninde analize tabi tutulacaktır. Bu bağlamda birincisi, kadınların proje deneyimine sahip olup olmadıkları, ikincisi, kültürel, toplumsal ve siyasal faaliyetlere katılıp katılmadıkları, üçüncüsü, kadınların çatışma ortamından ne ölçüde etkilendikleri ve sonuncusu da, kadınların sosyo-ekonomik durumuna ilişkin tutumlarıdır. Dördüncü başlık, kız çocuklarının eğitime kazandırılması, istihdam, park ve bahçeler gibi sosyo-kültürel alanlar, kadına şiddetin ortadan kaldırılması, sağlık, kadın emeğini üretime teşvik gibi konulardan her birinin, kadınlar açısından önem değerini ölçen tercihli sorularla incelenmektedir. Bu çerçevede, katılımcılara yöneltilen soruların öncelikle basit frekans analizleri yapılmış, ardından her başlıkta yer alan sorular, eğitim düzeyi ve yaş grupları üzerinden çapraz analizle değerlendirilmiştir. Kadınların toplumsal hayata katılımı konusunun arka planını daha iyi değerlendirebilmek için, anket sorularında ortaya çıkan sonuçlarla ilgili analizler, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlarda ve odak gruplarda ortaya çıkan görüşlerle desteklenmiştir.

Her şeyden önce, sosyal, iktisadi, kültürel ve siyasal boyutlarıyla kamusal hayata katılım, katılım imkânları ve ortamının uygun oluşu ile ilintilidir. Bunlar, kamusal ve toplumsal hayata katılımı kolaylaştırıcı ya da zorlaştırıcı dışsal ve içsel faktörlerdir. Dışsal faktörler, katılımcı ve çevresinden bağımsız mekân, araç gibi daha nesnel faktörler iken, içsel faktörler, bizzat katılımcının kendi ilgi, algı ve değerleri başta olmak üzere, içinde yer aldığı aile, mahalle, köy ve şehirdeki sosyo-kültürel ve psikolojik değer yargıları, geleneksel alışkanlıklar gibi toplumsal yapıdan kaynaklanan içsel etmenlerdir. Toplumsal hayata katılacak kişilerin kadınlar olduğu gerçeği, hem içsel hem dışsal faktörlerin her ikisini birden daha önemli hale getirmektedir. Çünkü kadınların sosyalleşmesinin önünde hem içsel hem dışsal faktörlerin her ikisi birden engel olabilmektedir. Dolayısıyla kadınların her boyutuyla kamusal hayata katılım konusunda istekli olmaları, gerekli mekân ve araçların yanı sıra sosyo-kültürel ortamın uygun oluşuyla ilgilidir. Araştırmadan çıkan bulgularda da ortaya çıktığı gibi, TRA2 bölgesindeki illerin ekonomik şartlarının iyi olmayışı, kadının toplumsal hayata katılımını özendirecek gerekli ve yeterli mekânların yokluğu kadınların katılımı konusunda önemli sıkıntılara yol açmaktadır. Bununla birlikte geçmişten gelen örf, adet geleneksel değerleri, büyük çoğunluğu ile muhafazakâr, aşirete dayalı ve erkek egemen geniş aile ve toplum yapısı gibi hususlar dikkate alındığında, kadınların bölgede toplumsal ve kamusal hayata katılımı konusunda dışsal ve içsel faktörler yüzünden önemli engellerle karşılaştıkları aşikârdır.

Kadınların ekonomik anlamda toplumsal hayata katılımını olumsuz etkileyen dışsal faktörlerden birisi olarak, kadınların çalışabilecekleri atölye, işletme ve fabrikaların bölgede yeterince olmayışı, mülakat yapılan katılımcıların birçoğunun dikkat çektiği hususlardan birisidir. Bu bağlamda Ağrı-Patnos Belediye Başkanı Cem Afşin Akbay'ın şu ifadeleri bu konuya açıklık getirecek cinstendir:

> "Bu bölgede 20-25 kişinin çalıştığı bir işletme yok. Bölgenin hayvancılığa ve tarıma dayalı avantajlarına yönelik herhangi bir ilerleme de söz konusu değil. Üretim olmaması Patnos'ta yaşayan ailelerin yüzde 80'nin üzerinde fakir olmasına neden olmakta. Bizler İstanbul Teknik Üniversitesi ile ilçemizin kalkınması açısından bir çalışma yaptık. Bu projenin amacı, profesyonel bir yönetici ve ekiple işlenmiş et üretmektir. Et Süt Kurumu ile bir sözleşme yaparak yıllık 40 bin büyükbaş hayvan üretimini bu kuruma sağlayacağız. Şu an her şey kuruldu. Yakın zamanda inşallah faaliyete geçecek. Böylesi bir tesiste özellikle kavurma, sucuk ve sakatat ünitemizde kadın personele mutlaka ihtiyaç duyacağız. Fakat buradaki sıkıntı bu tür işletmelerde kadın çalışmıyor."[303]

Aynı konuya değinen girişimci bir kadın katılımcının şu sözleri, çalışabilecekleri ya da işlerini kuracakları mekân ve araçlara sahip olsa da, kadınların iş hayatı üzerinden toplumsal hayata katılımını sınırlandıran başkaca içsel faktörlerin devreye girdiğini hatırlatması açısından dikkate değerdir:

> "Ağrı'da bayanların çalışabileceği alan yok. Bu nedenle kadınların kendi işini açmaktan başka şansı kalmıyor. Bu da sermaye ve eşlerin desteğini gerektiriyor. Sermayeyi KOSGEB gibi devlet destekleri ile halledebilirsiniz. Ama eşlerin desteğini almak için ayrı bir çalışma yapılması gerekli."[304]

Bölgede kadınların özellikle ev hanımlarının toplumsal hayata katılımını olumsuz yönde etkileyen dışsal faktörlerden birisi de, kadınların çocuklarıyla birlikte gidebilecekleri, vakit geçirebilecekleri, sosyalleşebilecekleri park, bahçe, yaşam ve spor merkezi ile AVM, tiyatro ve sinema gibi sosyo-kültürel mekânların bölgede, Kars ve Iğdır'da bir kaç mekân dışında, neredeyse yok denecek kadar az olmasıdır. Bu husus dört ilde mülakata katılanların çoğunun dikkat çektiği konuların başında gelmiştir. Bu konuda bir katılımcı, "Burada kadınlar için çok az mekân var. Yeni yapılan bir iki park ve bahçe var ama ya erkekler olduğu ya da uzak olduğu için kadınlar gidemiyor. Kültürel ve sosyal alanlar yok,"[305] derken, bir diğer katılımcı, "Parklar var ama ücretli olanlara herkes gidemez. Bir de bu parklar belli yerlerde, merkezde var. Mahallelerde yok ki. Zaten parklar pislik içinde, kendimiz de gidemeyiz, çocuklarımızı da göndermek istemiyorum," şeklinde konuşmuştur.[306] Bir erkek katılımcı, "Benim eşim ev hanımı. İnanın bir yıldır çok az dışarı çıkmıştır. Çünkü kadınların gidebileceği yerler bulunmamakta. Bu nedenle birbirlerine tecrübelerini aktaramamaktadırlar," biçiminde sözler sarf etmiştir.

303 C. A., Patnos Belediye Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak-Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

304 B. Ş., Ağrı Belediyesi Meclis Üyesi, Girişimci, Mülakat: Ömer Çaha-Havva Çaha, 21 Temmuz 2016.

305 H. K., Kur'an Kursu Hocası, Ardahan, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

306 Kars Kaleiçi Mahallesi'nde Yapılan Odak Grup Çalışması, Çalışmayı Yürüten: Havva Çaha ve Gözde Özer, 6 Ağustos 2017.

Bölgede kadınların toplumsal hayata katılımını sınırlandıran alt yapı eksikliklerine değinen bir katılımcının şu sözleri de kadınların şehir merkezlerinde yaşadığı sıkıntıları ortaya koyması açısından önemli bir konuya vurgu yapmaktadır: "Bir bayanın merkezde kullanabileceği bir lavabo bulunmamakta. Kadınların en temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı bir yerde kadınların toplumsal hayata katılımı ve sosyal ve kültürel bir gelişme beklenemez."[307]

Araştırma ekibi olarak bölgenin il ve ilçe merkezlerinde yaptığımız mülakatlar esnasında gözlemlediğimiz bir husus da şu olmuştur: Haftanın belirli günleri alışveriş, sağlık ya da başka nedenlerle kırsal ve köysel alanlardan eşleri ile birlikte şehir merkezlerine gelen kadınlar eşlerini beklerken, kendi yaptıkları işleri sürerken ya da işlerini bitirdikten sonra vakit geçirecekleri, dinlenecekleri, sosyalleşecekleri ve varsa çocuklarının emzirme ve tuvalet ihtiyaçlarını giderecekleri mekânların şehir merkezlerinde olmayışı da kadınların toplumsal hayata katılımını sınırlandırmakta ya da yer almasını engellemektedir.

Sahada mülakatlar yaparken bizzat şahit olduğumuz husus, Sarıkamış ve Göle merkezinde sadece kadınlara hitap eden Kadın Konuk Evi tarzındaki mekânların kadınlar açısından ne denli önemli olduğudur. Köylerden gelen kadınların çocukları ile birlikte vakit geçirdiği, dinlendiği, diğer kadınlarla bir araya geldiği ve şehirdeki resmi işleri konusunda yardım aldığı ve bazı eğitimlerin yapıldığı mekânların, bölgedeki şehir merkezlerinde Belediye, Valilik ve Kaymakamlıkların öncülüğünde yapılması, özellikle kırsaldaki kadınların toplumsal hayata katılımı konusunda önemli bir girişim olacaktır.

Temmuz 2016 tarihinde kendileri ile yaptığımız mülakatta Ağrı Valisi Musa Işın, özellikle kadınlar, gençler ve çocuklar için şehir merkezlerinde sosyal ortamların yokluğunun Ağrı'da sorunların başında geldiğine işaret ederek, konuya neşter atmak üzere Aile Destek Merkezi projesini geliştirdiklerini ve bu proje kapsamında tüm mahallelerde Aile Destek Merkezleri kurmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Kadınların yanı sıra, çocukların da sosyalleşmesini sağlamayı amaçlayan bu proje için Aile Bakanlığı ve Serhat Kalkınma Ajansı'ndan destek sağlanmış olup, proje hayata geçme aşamasına gelmiş bulunmaktadır.[308]

Bu konuda görüşlerine başvurduğumuz Doğubeyazıt Halk Eğitim Merkezi Müdürü'nün şu sözleri önemlidir:

> "Kadın merkezleri kurulabilir. Ama içinde atölyelerle birlikte kadınların rahat bir şekilde vakit geçirecekleri ortam olmalı. Kaymakamlıkta bulunan aile destek merkezi buna örnek olarak gösterilebilir. Burada çocuğu anasınıfında etkinlik yaparken anne el sanatları kursumuza katılabiliyor. Ayrıca bu tür ortamlar diğer kurumların faaliyet göstermesi için

307 Ağrı K. E., İnsani Yardım Vakfı (İHH) Şube Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

308 M. I., Ağrı Valisi, Mülakat: Ömer Çaha vd. 21 Temmuz 2016.

> uygun zeminin oluşmasını sağlar. Mesela sağlık konusunda eğitim vermek isteyen biri bu kurumlara giderek eğitimlerini rahatça verebilirler."[309]

Öte yandan, bölgede il ve ilçe merkezlerinde faaliyet yürüten Halk Eğitim Merkezleri kadınların toplumsal hayata katılımı konusunda oldukça önemli bir işlev yürüttüğü yaptığımız mülakatlarda ortaya çıkmıştır. Ardahan Halk Eğitim Müdürü'nün şu sözleri, bu anlamda dikkat çekicidir:

> "Halk Eğitimlerin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Psikolojik tedavi gören bir kursiyerimiz kursa başladıktan sonra ilaç kullanmayı bıraktı. Burada sosyalleşiyorlar. Üretim yapıyorlar. Önemli olduğunun farkına varıyor. Üretiyor, para kazanıyor. İnsanlar ait olma duygusunu yaşayınca mutlu oluyor. Köylerdeki kadınlara ulaşmaya çalışıyoruz. Onlara da muhtarlar engel çıkarıyor. Kadınların işleri yapması için engel çıkarıyorlar."[310]

Halk eğitim merkezlerinin kadınların sosyalleşmesindeki etkisine vurgu yapmakla birlikte, mekanizmanın yanlış işlediğini anlatan bir girişimci kadının aşağıdaki sözleri dikkate değerdir:

> "Kadınlar biraz daha sosyalleşebilirler. El işleri olabilir, Halk Eğitimleri yaygınlaştırılabilir. Halk Eğitimler de artık işi maddiyata dökmüşler. İş öğrenmek için gitmiyorlar. Üniversiteyi okuduğum Kütahya'da meslek öğrenmek için biz para öderdik. Burada adamlara iş yaptırıp para ödüyorlar, üstelik memnun kalmıyorlar. Bence yeteneği olan kişilere eğitim verilse daha iyi olur."[311]

Gerçekleştirilen mülakatlar esnasında Tuzluca'da değişik kurumlardan yetkililerin katıldığı bir odak grup çalışmasında katılımcılardan birinin şu sözleri de kadınların sosyalleşmesindeki sorunları ve bu anlamda Halk Eğitim Merkezlerinin işlevini ortaya koymaktadır:

> "Park, bahçe ve alışveriş imkânları ilçede yok. İnsanların negatif enerjilerini atabilecekleri bir alan yok. Sinema, tiyatro gibi kültürel aktiviteler bulunmamakta. Kahvehanelerde kadınlar da oturabiliyor. Halk eğitim merkezi kurslarını sosyal etkinlik alanı olarak kullanıyorlar. Bu yüzden kurslara katılım fazla oluyor, insanlar muhabbet etmeye ve sosyalleşmeye geliyor."[312]

Kadınların toplumsal hayata katılımını güçleştiren dışsal faktörlere temas eden, kamu kurumunda görev yanan kadın bir yetkilinin şu sözleri de meselenin farklı yönleri olduğunu açığa çıkarmaktadır:

309 A. A., Doğubeyazıt Halk Eğitim Merkezi Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

310 N. Y., Ardahan Halk Eğitim Merkezi Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

311 N. A., Akçam Sigorta İşletmesi, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

312 Tuzluca Halk Eğitim Merkezi'nde Yapılan Odak Grup Çalışması, Çalışmayı Yapan: Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

> "Park bahçeler sosyal imkânlar yeterli değil. Ama İmar Planında park alanı olarak gözüken alanlar da açıkçası şu an dolu, yeni park yapılabilecek yer de yok. Biz basitçe bir anket yaptık, belediye hizmetlerinden kadınların faydalanması ile ilgili. Bu ankette kadınların en büyük isteği AVM yapılması oldu. Sinema var ama gidilmiyor."[313]

Aynı şekilde, Ardahan Halk Eğitim Merkezi'nde 10 kadının katılımı ile yapılan odak grup çalışmasında, Ardahan'da kadınların gidebileceği sosyo-kültürel faaliyet alanları var mı şeklindeki soruya, "Hayır yok. Belki bir kahvaltıya gidebiliriz. Onun dışında hiçbir mekân yok. Halk eğitim merkezi kurslarına geliyoruz ve burada sosyalleşiyoruz,"[314] şeklinde cevap veren bir ev hanımı, bölgede bu alanda kadınların yaşadığı sıkıntıların altını çizmiştir.

Bölgede kadınların ve özellikle ev hanımı kadınların çocukları ile birlikte toplumsal hayata katılımını özendirecek ekonomik ve sosyal imkânlar ve mekânlar gibi dışsal faktörlerin yanı sıra, esas olarak, bölgede kadın olmayı zorlaştıran geleneksel ve kültürel değerler ve "mahalle baskısı" türünden içsel faktörler de mevcuttur. Bu faktörlerin, kadınların toplumsal hayata katılımı önündeki engellerden en önemlisi olduğu söylenebilir. 11 kadınla yapılan bir odak grup çalışmasında bu duruma temas eden bir kadının şu sözleri, içsel faktörlerin bölgede kadının toplumsal hayata katılımını kısıtlayan daha etkili bir faktör olduğunun göstergesidir: "Mahalle baskısı devam ediyor. Konu komşu nereye gittin ne yaptın diye çok sorar burada. Bir sokaktan iki kez geçtin mi hemen neden iki kez geçti acaba diye merak ederler."[315]

Aynı şekilde Sarıkamış'tan girişimci bir kadın ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı muhasebecisi bir katılımcının aşağıdaki sözleri de, bölgede "mahalle baskı ya da etkisi"nin geleneksel değerler çerçevesinde hala etkili olduğunu anlatması açısından dikkate değerdir:

> "Burada kadın olmak çok zor. Gidecek hiçbir yer yok, yapacak hiçbir aktivite yok. Buraların bakış açısı farklıdır. Baskı var, iki kez aynı yerde yürürseniz neden acaba derler.[316] Sosyal hayatımız yok. Burada eşinizle kol kola dışarı çıkamıyorsunuz. Kadın kafeleri olsa da zihniyet değişmezse kimse gitmez oraya."[317]

Öte yandan bir yetkilinin şu sözleri de, bölgede, kadınların evden dışarıya çıkmakta bazı zorluklara sahip olduğunu göstermesi açısından manidardır:

> "Buradaki kadınlar sosyal aktivite olarak hastaneye gidiyorlar. Çünkü başka türlü evden

313 R. E., Kars Belediyesi, Kadın Çalışmaları Birimi Sorumlusu, Mülakat: Adem Çaylak, Oğuzhan Altınkoz ve Gözde Özer, 7 Ağustos 2017.

314 N.Y., Ardahan Halk Eğitim Merkezi Odak Grup Çalışması, Çalışmayı Gerçekleştiren: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

315 Kars Kaleiçi Mahallesi Odak Grup Çalışması, Çalışmayı Gerçekleştiren: Havva Çaha ve Gözde Özer, 6 Ağustos 2017.

316 S. Y., Sarıkamış'ta Kadın Girişimci, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 8 Ağustos 2017.

317 Sarıkamış SYDV yetkilisi, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 8 Ağustos 2017.

> dışarıda çıkamıyorlar. Bu nedenle aile destek merkezi kurduk. Fakat bir tane gelen bayan yok. Bunun nedeni ise kadınlarımızın laf söz olacağından korkması."[318]

Kadınların toplumsal hayata katılımı noktasında bölgedeki zihniyet dünyasına dikkat çeken bir yetkilinin aşağıdaki sözleri, bu konuda bölge kadınlarının toplumsal hayata katılımında yaşadıkları içsel faktörlerin daha etkili olduğunu ispatlar niteliktedir:

> "Bence bir yerdeki park bahçe sayısının çok olması kadınların sosyalleşeceği ortamların olacağı anlamına gelmez. Çünkü sorun zihniyetten kaynaklanmakta. Kadınların dışarı çıkmasını dedikodu mezesi yapan bir zihniyetin olduğu yerde AVM'de olsa, park da olsa kimse gitmez. Kısaca zihniyeti değiştirmeden koşulların oluşturulmasının hiçbir mantığı yoktur."[319]

Bölgede kadının toplumsal hayata katılımı konusunda dışsal faktörlerden ziyade bölgede var olan gelenek, görenek, adet gibi geleneksel değerler ya da alışkanlıklar ile toplumsal yapıdan kaynaklanan içsel faktörlerin daha etkili olduğu, bir yetkilinin şu sözlerinde net olarak görülmektedir:

> "Bence kadınlarımız erkeklerden daha sağlıklı düşünen kişiler. Fakat kadınlarımız sosyal hayatın içinde olmadığı için etkin rol oynayamıyor. Bu da alışkanlıklar ve toplumsal yapıdan kaynaklı. Burada dikkat çekmek istediğim kadınlarımızın sadece kendi yaşadıkları çevrelerde dışarı çıkamaması. Van'a veya başka illere giden kadınlarımız istedikleri gibi gezebiliyor. Bunun farkında olduğumuz için şehir içinde bulunan parklarımızın haricinde şehir dışına da bir park yaptık. Kadınlarımız kızlarımız gitsin kimseye görünmeden oralarda otursunlar istedik. Bunların haricinde, barajımızın kenarında kafeterya, bisiklet yolu, mangal alanı olan bir mesire alanı yapıyoruz. Son olarak ise yakın zamanda AVM benzeri bir işletme açılacak."[320]

Yukarıda bahsedildiği gibi bölgede kadınların büyük ölçekli üretim tesisi, ticaret ve sanayi sektöründe girişimci ve iş kadını olarak yer alamaması bir yana, olanların da bölgedeki iş dünyasında erkek egemen bir yapının olması kadınların, imkânları olsa da, sosyo-ekonomik hayata girişimci ya da iş kadını olarak katılmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, Ardahan'daki değer yargılarına karşı direnerek ve büyük bir başarıya imza atarak, orta ölçekli bir kum eleme işletmesi sahibi olan Sevim Köseliören'in şu sözleri oldukça manidardır:

> "Ben Ticaret Odası kadın kolları başkanıyım. Odamda birkaç tane proje planladık, birkaç tane kadın girişimci daha olması için. Ama sizin bu işi yapmak için bütçeniz yok Sevim Hanım dendi bana. Bakın koskoca odanın kendi kadın kollarına ayrılan bütçesi yok. 8 Mart

318 M. Ç., Ağrı Diyadin Kaymakamı, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

319 O. O., Patnos Halk Eğitim Merkezi Müdür Yardımcısı, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

320 C. A. A., Patnos Belediye Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

kadınlar gününü mesela biz kutlayamıyoruz. Neden? Çünkü biz işverenmişiz. Bütün Türkiye'de kutlanan bir gün bu. Böyle bakış açısı olan bir ilden bir şey olabileceğine inanmıyorum ben. Bir bayan işletmeci olarak çok çabaladım, çok adım attım, ama olmuyor. Bürokrattan, siyasiden ve erkeklerden desteğiniz olmalı, yoksa yapamıyorsunuz. Bölgede hem sivriyseniz hem yatırımcıysanız sevilmiyorsanız. Hele ki kadınsanız! Bölgede kadına olan saygı arttı; ben bunu başardım. Başta kadın çalışmaz; ancak hemşire veya öğretmen olur gözüyle bakıyorlardı. Ama bu değişti ve kadına saygı arttı. Demek ki kadın her sektörde çalışabilir."[321]

13.1. Kadınlarda Proje Deneyimi

Proje deneyimi, toplumsal hayata katılım yollarından birini oluşturmaktadır. Proje faaliyetleri bir yandan toplumsal sorumluluk duygusu çerçevesinde toplumsal hizmete zemin hazırlarken, bir yandan da bu süreçte yer alan kadınların sosyalleşmesine, deneyim kazanmasına ve kendilerini gerçekleştirmesine katkı sağlamaktadır. Son yıllarda, gerek dünyada gerek Türkiye'de proje faaliyetlerinde gönüllülük faaliyetleriyle birlikte artan bir eğilim görülmektedir. Genelde proje faaliyeti içinde bulunanlar, belirli alan ve konularda proje desteği alan sivil toplum kuruluşları ile ilişkilidirler. Başka bir deyişle, proje deneyimi aynı zamanda sivil toplum kuruluşları ile bağlantılı olunup olunmadığının bir resmini sunmaktadır.

Tablo 13.1: Şimdiye kadar herhangi bir proje çalışmasına katıldınız mı?

	Sayı	Yüzde
Evet, katıldım	337	10,5
Hayır, katılmadım	2865	89,0
Diğer	16	,5
Toplam	**3218**	**100**

İşte bu çerçevede, Tablo 13.1'de görüldüğü üzere, bölgede kadınların toplumsal hayata katılımı noktasında önemli olduğu düşünülen kadınlarda proje deneyiminin olup olmadığı, varsa ne düzeyde olduğunu anlamaya dönük, araştırmaya katılan kadınlara, "Şimdiye kadar herhangi bir proje çalışmasına katıldınız mı?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Katılımcıların yaklaşık yüzde 90'nına yakın kesimi, şu ana kadar herhangi bir proje çalışmasına katılmadıklarını ifade etmiştir. Proje faaliyetine katılmak bir birikim ve tecrübe gerektirmektedir. Bölgede kadınların sadece yüzde 10,5'inin projeye katılmış olması, bölgede kadınların toplumsal hayata katılımında önemli bir etkinlik olan proje faaliyetlerine katılımının düşük düzeyde seyrettiği sonucu çıkmıştır.

321 S. K., Kura Kum Eleme İşletmesi Sahibi, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz ve Durmuş Okan Bozkırlı, 11 Ağustos 2017.

Tablo 13.2: Şimdiye kadar herhangi bir proje çalışmasına katıldınız mı?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	1,6	97,8	,6	**100**
İlk ve orta	3,8	95,6	,6	**100**
Lise	16,4	83,3	,3	**100**
Üniversite	37,4	62,3	,2	**100**
YAŞ				
Genç	17,4	81,8	,8	**100**
Orta	8,3	91,6	,1	**100**
Olgun	5,4	94,2	,4	**100**
Yaşlı	2,0	97,6	,4	**100**

Tablo 13.2'de, kadınların projeye katılım durumları, eğitim seviyesi ve yaş kategorisi bazında nasıl bir seyir izlediğine bakıldığında, eğitim seviyesi yükseldikçe katılımcıların projelere dahil olma oranı artarken, gençlerin proje çalışmalarına katılım oranının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, üniversite mezunlarının projeye katılım oranı yüzde 37,4 iken okumamışlarda bu oran oldukça düşük düzeyde, yüzde 1.6 seviyesinde kalmıştır. İlk ve orta okul mezunlarının projeye dahil olma oranı da yüzde 3.8 olup, düşük düzeydedir. Projeye katılıma ilişkin yaş ortalamasına bakıldığında ise, gençlerin yüzde 17,4'ü proje deneyimine sahipken, yaşlılarda bu oran sadece yüzde 2'de kalmıştır. Projeye katılım bir birikim ve tecrübeye sahip olmayı gerektiği düşünüldüğünde, katılımcıların daha çok eğitimli ve genç kuşakta yoğunlaşmasının doğal olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, projeye katılım ile eğitim ve yaş değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu varyans analizi ile de tespit edilmiştir (P=,000).

Tablo 13.3: Şimdiye kadar herhangi bir proje çalışmasına katıldınız mı?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, katıldım	12,0	7,1	9,8	11,4
Hayır, katılmadım	86,8	92,9	90,2	88,2
Diğer	1,2			,3
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Tablo 13.3'te kadınların projeye katılım durumlarına iller bazında baktığımızda, Ağrı ve Kars'ta kadınların projeye katılım oranlarının, sırasıyla yüzde 12 ve 11,4'le diğer illere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Herhangi bir projeye dahil olma konusunda Ardahan'ın yüzde 7,1 ile bölge ortalamasının (%10,5. Bkz. Tablo 13.1) altında kaldığı gözlemlenmektedir. Bu durumun da, diğer illere oranla Ardahan'da proje imkânlarının daha sınırlı olması ile açıklanabileceği değerlendirmesi yapılmıştır. Projeye katılım oranının iller bazında istatistiki olarak oldukça düşük düzeyde farklılık içerdiği varyans analizinde tespit edilmiştir (P=,048).

13.2. Toplumsal Ve Siyasal Faaliyetlere Katılma Eğilimi

Kadınların toplumsal hayata katılımında, dernek, vakıf, sendika ve platform gibi sivil toplum kuruluşları etkili olduğu kadar, siyasi partilere katılım da, kadınların sosyalleşme ve siyasal bir insan olarak kamusal hayatta yer edinme, kendi hakkını savunma, tercih edebilme, ailede ve toplumda alınacak kararlarda söz sahibi olabilme yeteneklerini artırması yönünde önemli katkılar sağlamaktadır. Bunların yanı sıra, sohbet grubu ve altın günü etkinlikleri de kadınların sosyalleşmesine, hemcinsleri ile kaynaşmasına, birbirilerinden istifade etmelerine ve psikolojik olarak rehabilite olmalarına pozitif katkı yapan faaliyetlerdir. Bu başlık altında, bölgedeki kadınların siyasi parti, sendika, dernek, vakıf, platform, sohbet grubu ve altın günü gibi etkinliklere, ne düzeyde (düzenli, ara sıra, hiç) katılıp katılmadıklarını anlamaya dönük soru sorulmuş ve bu durumun, eğitim, yaş ve iller bazında anlamlı bir farklılık içerip içermediği çapraz tablolarla analize tabi tutulmuştur.

Tablo 13.4: Aşağıdakilerden herhangi birinin faaliyetine katılıyor musunuz?

	Düzenli katılırım	Ara sıra katılırım	Hiç katılmam	Toplam
Siyasi parti	1,8	5,7	92,5	100
Sendika	1,7	1,8	97,5	100
Dernek	,6	1,6	97,8	100
Vakıf	,6	1,9	97,7	100
Platform	,2	,9	98,9	100
Sohbet grubu	2,7	12,7	84,7	100
Altın günü	5,0	10,0	85,0	100

Tablo 13.4'te görüldüğü üzere, bölgede kadınların en yüksek, yüzde 5 oranıyla altın gününe katıldıkları, bunu yüzde 2,7 ile sohbet grubuna katılımın takip ettiği görülmektedir. Siyasi partilere katılım yüzde 1,8 oranındadır. Dernek, vakıf ve platform gibi sivil toplum kuruluşlarına katılım düzeyinin yüzde 1'in çok altında kaldığı görülmektedir. Sohbet grubuna ara sıra katılanların oranının yüzde 12,7, altın gününe ara sıra katılanların oranın ise yüzde 10 seviyesinde olduğu dikkate alındığında, bölgede kadınların en çok rağbet gösterdiği etkinlik türlerinin sohbet grubu ve altın günü olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar, bölgede kadınların toplumsal hayata katılımını artıracak sivil toplum kuruluşlarına (dernek, vakıf, platform gibi) katılımlarının oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Nitekim TRA2 bölgesindeki sivil toplum kuruluşlarının profilini incelemeye dönük daha önce yapılan bir çalışmada da kadınların, STK'lara katılım düzeyinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.[322] Bölgede güçlü ve kendi ayakları üzerine duran STK'ların olmaması gibi dışsal faktörlerden kaynaklanan nedenler bir yana, bölgede sivil ve siyasi topluma katılım konusunda yeterli bir kültürün olmaması ve geleneksel değerlerin baskın olması gibi içsel

322 Ömer Çaha, Adem Çaylak, Hüseyin Tutar, *TRA2 Bölgesi Sivil Toplum Kuruluşları Profili,* Kars: SERKA, 2013.

etmenler de kadınların STK'lar üzerinden toplumsal hayata katılımını sınırlandıran faktörlerin başında gelmektedir.

Tablo 13.5: Aşağıdakilerden herhangi birinin faaliyetlerine katılıyor musunuz?

EĞİTİM	**Okumadı**		**İlk+Orta**		**Lise**		**Üniversite**	
	Evet	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*	*Evet*	*Hayır*
Siyasi parti	5,4	94,6	6,4	93,6	10,2	89,8	10,1	89,9
Sendika	1,1	98,9	1,2	98,8	3,2	96,8	8	92
Dernek	,3	99,7	1,3	98,7	3,9	96,1	5,7	94,3
Vakıf	,3	99,7	,8	99,2	3,1	96,9	9	91
Platform	,5	99,5	,5	99,5	1,2	98,8	3,8	96,2
Sohbet grubu	14	86	15,1	84,9	14,5	85,5	19,6	80,4
Altın günü	10,5	89,5	16,7	83,3	15,6	84,4	14,9	85,1
YAŞ								
	Genç		**Orta**		**Olgun**		**Yaşlı**	
Siyasi parti	6,9	93,1	7	93	9,8	90,2	3,7	96,3
Sendika	2,9	97,1	2,7	97,3	2,3	97,7	,8	99,2
Dernek	3	97	2,3	97,7	1,6	98,4	,4	99,6
Vakıf	4,1	95,9	1,8	98,2	,7	99,3	,4	99,6
Platform	1,4	98,6	,9	99,1	1,2	98,8	0	100
Sohbet grubu	15,9	84,1	14,3	85,7	15,9	84,1	13,4	86,6
Altın günü	9,1	90,9	16,5	83,5	20,7	79,3	18,7	81,3

Toplumsal ve siyasal hayata parti, sendika, STK, sohbet grubu ya da altın günü etkinliği ile katılıma, eğitim seviyesi bazında bakıldığında (Tablo 13.5), bütün faaliyetlere en çok üniversite mezunlarının katıldığı görülürken, en az katılım oranının okumamış katılımcılara ait olduğu tespit edilmiştir. Burada dikkat çekici olan hususlardan biri, üniversite mezunlarının bile siyasi parti faaliyetlerinden çok altın günü ve sohbet grupları faaliyetine katıldıklarıdır. Üniversite mezunlarının siyasi parti faaliyetine katılım oranı yüzde 10,1 iken, altın gününe katılım oranı yüzde 14,9 ve sohbet grubuna katılım oranı yüzde19,6'dır. Üniversite mezunlarının sohbet grubuna katılım oranının yüksek olması, bölgede daha çok üniversitelilerin, gençlerin ve üniversite mezunlarının kafelerde bir araya gelerek sohbet etmeleri ile açıklanabilir. Çünkü bölgede en çok üniversiteli ya da mezun genç kadınların kafelere gittikleri, araştırmanın saha kısmında gözlemlenen husustur.

Ayrıca üniversite mezunlarının diğer eğitim seviyesindeki kadın gruplarına kıyasla belirgin biçimde siyasi parti, dernek, vakıf faaliyetine daha çok katıldıkları görülmektedir. Bu da, eğitim düzeyinin yükselmesine paralel olarak kadınların "modern" katılım araçlarına ilgi gösterdikleri sonucuna varılabileceği söylenebilir. Faaliyetlere katılım konusunda farklı eğitim seviyesindekilerin frekans-

ları arasında bazı farklılıklar görülmesine rağmen, bunların çoğunda istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Bkz. Ek: Varyans Analizi).

Öte yandan yaşın toplumsal ve siyasal faaliyetlere katılım konusunda farklılık taşıyıp taşımadığına bakıldığında, bütün yaş gruplarında en çok rağbet gösterilen etkinliğin altın günü olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, siyasi parti faaliyetlerine en çok ilgi gösteren yaş grubunun olgun yaştaki kadın katılımcılar olurken (%9, 8), en az katılan yaş grubunu ise yaşlılar oluşturmaktadır. Yine, yaş kategorilerinin frekansları arasında bazı farklılıklar görülmesine rağmen bunların yarısında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Bkz. Ek. Yaşa Göre Varyans Analizi).

Tablo 13.6: Aşağıdakilerden herhangi birinin faaliyetine katılıyor musunuz?

	düzenli katılırım	ara sıra katılırım	hiç katılmam
AĞRI			
Siyasi parti	1,6	6,2	92,2
Sendika	1,0	3,1	95,9
Dernek	0,7	2,6	96,7
Vakıf	0,7	4,1	95,2
Platform	0,3	1,7	98,0
Sohbet grubu	3,5	16,7	79,8
Altın günü	2,7	10,2	87
ARDAHAN			
Siyasi parti	2,4	5,8	91,9
Sendika	0,7	1	98,3
Dernek	0,7	1	98,3
Vakıf	0,3	0,8	98,8
Platform	0,2	0,5	99,3
Sohbet grubu	2,9	9,7	87,4
Altın günü	5,8	13,1	81,2
IĞDIR			
Siyasi parti	1,4	3,9	94,7
Sendika	0,6	0,6	98,8
Dernek	0,4		99,6
Vakıf	0,1	0,3	99,6
Platform	0,1		99,9
Sohbet grubu	1,7	7,1	91,2
Altın günü	3,3	4,6	92,1

KARS			
Siyasi parti	1,8	6,6	91,6
Sendika	0,5	1,7	97,8
Dernek	0,6	2,2	97,3
Vakıf	0,2	1,1	98,6
Platform	0,1	0,9	99
Sohbet grubu	2,3	14,1	83,6
Altın günü	8,5	12	79,5

Tablo 13.6'da, kadınların iller bazında toplumsal ve siyasi hayata katılımları analiz edilmiştir. Tüm illerde, altın günü ve sohbet grubu yoluyla toplumsal hayata katılım en yüksek oranda seyretmektedir. Sohbet grubu ve altın gününe katılım en düşük yüzde 1,7 ve yüzde 3,3 oranlarıyla Iğdır ilinde görülmektedir. Siyasi partiye katılım düzeyi, diğer illerde yaklaşık ortalama yüzde 1,5 seviyesinde kalırken, en yüksek yüzde 2,4 oranında Ardahan'da siyasi partiye katılım düzeyinin diğer illere oranla yüksek olduğu görülmektedir. Farklı yollarla toplumsal ve siyasal hayata katılımın iller bazında, frekanslar arasında görülen farklılıkların hemen tüm kategoriler bazında istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Ek: İllere Göre Varyans Analizi).

13.3. Bölgedeki Çatışma Ortamı Ve Kadın

Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin birçok ilinde olduğu gibi çatışma ortamı, TRA2 bölgesindeki sorunun arka planını oluşturmaktadır. Çatışma ortamının bölgede yol açtığı güvensizlik ortamı, sermayenin buraya ilgi göstermesini engellediği gibi var olan sermayenin de dışarıya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Aynı şekilde, can ve mal emniyeti ile özgürlük başta olmak üzere sağlık, eğitim ve iş hayatı gibi hayatın her alanını etkileyen çatışma ortamı, bölgeden Batı'ya göçün en önemli nedenlerinden birisidir. TRA2 bölgesindeki kadınların toplumsal ve siyasi hayata katılımlarını olumsuz yönde etkileyen faktörlerin, belki de en başında gelen konu, her il ve ilçeyi yoğun bir şekilde etkilemese de, zaman zaman şiddetli bir hal alabilen bölgedeki çatışma ortamıdır. Çatışma, bir bütün olarak bölgenin tamamında etkili olmasa da, o bölgede yaşıyor olmak, akraba, aşiret, komşu ve yakınların durumlarından etkilenmek, istihdam, iş hayatı gibi psikolojik, sosyolojik ve ekonomik nedenlerle, bölgede çatışmadan en çok etkilenen kesimin çocuklarla birlikte kadınlar olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla, kadınların toplumsal hayata katılımı başlığı altında, katılımı en çok etkileyen çatışma ortamı ve kadın ilişkisinin masaya yatırılması önem arz etmektedir.

Bu başlık altında, bölgedeki çatışma ortamının kadınları ne kadar etkiledikleri ve hangi alanlarda etkiledikleri, kadınların çatışma ortamını ortadan kaldırmada bir etkilerinin olup olmadığı gibi konular, eğitim, yaş ve iller bazında ayrı ayrı analize tabi tutulmuştur.

Tablo 13.7: Bölgedeki çatışma ortamı bir kadın olarak sizi olumsuz yönde etkiliyor mu?

	Sayı	Yüzde
Evet, etkiliyor	2849	88,7
Hayır, etkilemiyor	356	11,1
Diğer	7	,2
Toplam	**3212**	**100**

Tablo 13.7'de araştırmaya katılan kadına bölgedeki çatışma ortamının kendilerini etkileyip etkilemediği sorusu sorulmuş, kadınların yüzde 88,7'si (2849) çatışma ortamının kendilerini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Kadınların çatışma ortamından kadınlar, iki yönlü etkilenmektedir. İlkin, anne ve eş olarak yakınlarının çatışma sürecinde yer almalarından dolayı doğrudan etkilenmektedirler. İkinci olarak, çatışma ortamının açtığı kaotik ve zor bir ortamda yaşamaktan dolayı süreçten değişik yollardan etkilenmektedirler.

Gerçekleştirilen mülakat ve yapılan odak grup çalışmalarında da, neredeyse katılımcıların tümü, çatışma ortamından en çok kadınların etkilendiklerini ifade etmiştir. Kadın bir mahalle muhtarının şu sözleri bu gerçeğin altını çizmektedir:

> "Çatışma ortamından inanın en çok kadınlar etkileniyor. Eşim de oğlumu askere göndermeye korkuyor, ağlamak istemiyorum diyor. Çatışmanın biteceğine inanmak istiyorum. Ben 62 doğumluyum, çocukluğumdan beri gördüm bunu. Dağa çıkmasını anne baba istemiyor. Aile de etkileniyor, çevreden etkileniyor. Ben şahsen kardeşliği anlatıyorum. Dağa çıkanlar arasında ekonomik durumu iyi olan da var kötü olan da var. Sadece yoksullukla ilgili bir şey değil."[323]

Çatışma ortamının farkında olmadan insanları şiddete yönelttiğinin altını çizen yetkili bir kadın yöneticinin şu sözleri dikkate değerdir:

> "Bölgedeki çatışma ortamı en çok kadın ve çocukları etkiler. Toplumu daraltır. Çatışma ortamı farkında olmadan insanları şiddete yöneltir. Tendürek yolunun kapalı olması bile ekonomiyi önemli ölçüde etkiledi. Çatışmayı anneler, kadınlar durdurur. Demokratik tepki gösterseniz bile sonunda iş kadının cinsiyetine, namusuna, onuruna dokunur, kadına tehditler gelir. O yüzden hak arama konusunda da geri çekilme olabiliyor."[324]

Çatışma ortamından en çok etkilenen kadınlar olduğu gibi çatışmanın çözümünde de en etkili olacak olanlar yine kadınlardır. Bölgede kadınlara imkân ve fırsat verildiği takdirde, çatışmanın

323 B. U., Kars Merkez Mahallesi Muhtarı, Mülakat: Gözde Özer, 7 Ağustos 2017.

324 A. T., Iğdır Belediyesi Başkan Yardımcısı, Mülakat: Adem Çaylak, 9 Ağustos 2017.

çözüme kavuşturulmasında çok etkili olacakları, neredeyse tüm katılımcılar tarafından yüksek vurgu ile ifade edilmiştir. Kağızman merkezde bir parkta yapılan odak grup çalışmasında ev hanımı bir kadın, "Kadınlar çatışma ortamını yatıştırabilir. Çevremde dağa çıkan duydum. Kız gitti. 16 yaşında filandı. Kandırıldı dediler. Ancak barış sürecinde annesi geri getirdi. Evlendirdiler, çocuğu falan olmuş şimdi,"[325] şeklinde konuşurken, Patnos Halk Eğitim Müdür Yardımcısı da, "Çatışmanın bitirilmesinde en etkili olacak kadınlardır. Çünkü çocuklar anneye farklı bir şekilde bağlanır buralarda. Özellikle yaşlı kadınların aşiret ve aile içinde ağırlığı büyüktür" biçiminde sözler sarf etmiştir. Bir başka kadın yetkili ise, "Zaten çatışmanın daha büyük sonuçlar doğurmasını engelleyen ve azaltan en büyük etmen kadınlardır. Anneler olaylara karışmaması için çocuklarını yoğun baskı altında tutuyorlar. Aksi halde durum daha da kötü bir hal alabilirdi,"[326] diyerek, çatışmanın daha büyük felaketlere yol açmasını engellemekte kadınların oynadıkları rolleri ifade etmiştir.

Aynı şekilde kadınların çocukları üzerinde ağırlığının büyük olduğu ifade eden bir başka yetkilinin aşağıdaki sözleri, kadınların çatışma çözümünde ne kadar etkili olduklarının altını çizmiştir:

> "Bundan 20 yıl önce Patnos'ta iki büyük aile kavga haline girdi. Her yıl ailelerden mutlaka biri ölüyordu. En sonunda bir bayan ortaya çıkarak yeter dedi. Bundan sonra aileler barıştı. Örnekte de görüldüğü üzere kadının gücü epeyce etkilidir. Çocuklarını güzel yetiştiren bir annenin sözünü çocuklar mutlaka dinler."[327]

Bununla birlikte, kadınların çatışma ortamında, çözümün etkili bir parçası olmalarının yanı sıra bazı kadınların çocuklarını tahrik ettiğini düşünen farklı bakış açıları da bulunmaktadır. Bu konuda bir katılımcı, "Bence kadınlar her şeyi çözebilir. Fakat bizim gördüğümüz her iki tarafın da kadınları çocuklarını sakinleştirme yerine kışkırtıyorlar," şeklinde sözler sarf etmiştir.[328] Bu konuda bir başka katılımcının şu sözleri, genel yargıların dışında, kadınların çatışmanın çözümünde etkili olmadığını anlatması açısından dikkate değerdir:

> "Doğubayazıt'ta ki siyasetçilerin çoğu bayanlardan oluşmakta. Belediyede ne kadar erkek encümen varsa bir o kadar da bayan var. Kadınlar siyasette bu kadar aktif olmasına rağmen çatışma ortamının azalması söz konusu değil. Çünkü çatışma ortamı ekonomik ve kimlik bulma ile alakalı bir sorundur. Bu nedenle kadınların çatışma ortamını etkileyen bir faktör olacağını düşünmüyorum."[329]

325 Kağızman Merkez Odak Grup Çalışması, Çalışmayı Gerçekleştiren, Havva Çaha ve Gözde Özer, 8 Ağustos 2017.

326 N. K., Ağrı İl Milli Eğitim Şube Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

327 A. A., AK Parti Ağrı Gençlik Kolları Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

328 B. A., KAMER Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Ömer Çaha ve Havva Çaha, 21 Temmuz 2016.

329 Y. E., Doğubeyazıt Esnaf ve Sanatkarlar Odası Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

Tablo 13.8: Bölgedeki çatışma ortamı bir kadın olarak sizi olumsuz yönde etkiliyor mu?

EĞİTİM	Evet	Hayır	Diğer	Toplam
Okumadı	86,1	13,9		**100**
İlk ve orta	89,5	10,4	,1	**100**
Lise	89,2	10,5	,3	**100**
Üniversite	88,9	10,4	,7	**100**
YAŞ				
Genç	89,4	10,3	,2	**100**
Orta	89,1	10,8	,1	**100**
Olgun	88,2	11,5	,3	**100**
Yaşlı	85,7	14,3		**100**

Bölgedeki çatışma ortamının kadınları etkileme oranına eğitim ve yaş bazında bakıldığında, ilk ve ortaokul seviyesindeki kadınların diğerlerine oranla etkilenme oranı (%89,5) yüksek gözükse de, eğitim seviyesine bakılmaksızın, bölgedeki çatışma ortamından tüm kadınların yaklaşık yüzde 88 seviyesinde olumsuz etkilendikleri görülmektedir. Aynı şekilde, yaş farkına bakılmaksızın bölgedeki çatışma ortamından tüm kadınların yüzde 86-89 arasında etkilendiği gözlemlenmektedir. Ancak çatışma ortamından genç ve orta yaştaki kadınların, olgun ve yaşlı kadınlardan, küçük farkla olsa bile, daha fazla etkilenme oranına sahip olduğunu söylemek gerekmektedir. Genç kadınların etkilenme oranı yüzde 89,4 iken, bu oran yaşlı kadınlarda yüzde 85,7 seviyesinde kalmıştır. Bunun nedeninin, genç ve orta yaştakilerin, olgun ve yaşlılara oranla keskin ve çatışmaya daha eğilimli oldukları düşünüleceği gibi, olgun ve yaşlıların uzun yıllardır var olan çatışma ortamına alıştıkları ve pek çok şeyi kanıksadıkları şeklinde de anlaşılabilir.

Bölgedeki çatışma ortamının kadınları etkileme durumu noktasında, eğitim durumu üzerinden varyans analizine bakıldığında, istatistiksel olarak düşük düzeyde bir farklılık bulunmuştur (P=,002). Çatışma ortamından etkilenme oranına yaş bazında bakıldığında, yaş farklılığının kadınlar arasında çatışmadan etkilenme noktasında anlamlı bir farklılığa yol açmadığı görülmektedir (P=,272).

Tablo 13.9: Bölgedeki çatışma ortamı bir kadın olarak sizi olumsuz yönde etkiliyor mu?

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Evet, etkiliyor	94,6	86,1	84,0	87,0
Hayır, etkilemiyor	5,3	13,3	16,0	12,8
Diğer	,1	,7		,2
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Tablo 13.9 kadınların çatışma ortamından etkilenme durumunu iller bazında ortaya koymaktadır.

Bu verilere göre, bölgedeki çatışma ortamından en çok etkilenen ilin Ağrı olduğu (%94,6), en az etkilenen ilin Iğdır olduğu (%84) görülmektedir. Bu oranları yüzde 86,1'le Ardahan ve yüzde 87 ile Kars takip etmektedir. Bölgede çatışma ve olayların en çok Ağrı ve Kars kırsallarında cereyan ettiği dikkate alındığında anket verilerinden çıkan sonuçların doğru ve anlamlı olduğu görülecektir. Ardahan, Göle'nin kırsalı dışında çatışma ortamından fazlaca etkilenmeyen bir il olduğu söylenebilir. Kars'ta da Digor ve Kağızman bölgesi çatışma ortamından en çok etkilenen bölgelerdir. Iğdır'ın diğer illere oranla, çatışmadan daha düşük düzeyde etkilenmesinin nedenlerinden birisi Iğdır'da nüfusun yaklaşık yarısını Azerilerin teşkil etmesi olup, diğer yarısını oluşturan aşiretler (Kürtler) toplumsal düzeyde herhangi bir çatışma olmaksızın barış içinde hayatlarını sürdürmektedirler.[330] Kürt ve Azeri nüfus her yerde aynı olmasa da farklı mahallelerde yoğunlaşmış ve ibadethaneleri birbirinden ayrılmış durumdadır. Bu konuda Tuzluca'da yapılan bir odak grup çalışmasında katılımcılardan birinin şu sözleri dikkat çekicidir:

> "Çatışma ortamı ilçede olmadığı için aile ve çocuk üzerinde olumsuz etkiler görülmemekte. Azeri-Kürt çatışması da ilçede bulunmamakta. Kimlik ayrıştırması var ama çatışma yok. Mezhepsel ayrışma daha fazla. Azeri mollalar İran'dan eğitilerek gönderiliyorlar. İlçede camiler kesinlikle ayrı ve keskin bir ayrışma gözleniyor."[331]

Tablo 13.10: Çatışma ortamı sizi daha çok hangi alanlarda etkiliyor? (Etkilediğini belirtenler)

	Sayı	Yüzde
Can güvenliğimizi etkiliyor	2357	82,7
İşsizliğe yol açıyor	178	6,2
Çocukların eğitimine engel oluyor	118	4,1
Mal güvenliğimizi etkiliyor	68	2,4
Bölgeden kaçmaya yol açıyor	51	1,8
Diğer	77	2,7
Toplam	**2849**	**100**

Tablo 13.10'da görüldüğü üzere, bölgedeki kadınların çatışma ortamından daha çok hangi alanlarda (can, mal güvenliği, işsizlik, eğitim, göç gibi) etkilendiğine bakıldığında, yüzde 82,7 düzeyinde yüksek bir oranın can güvenliği noktasında çatışma ortamından etkilendikleri sonucu çıkmıştır. Can güvenliğinden sonra çok düşük düzeyde (%6,2) işsizliğe neden oluyor diyenlerin oranı gelse de, bölgede çatışma ortamının en yüksek düzeyde can güvenliği üzerinde etkisinin olduğu net olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bilgilerin de gösterdiği gibi bölgedeki çatışma ortamının en çok

330 Saha araştırması ve mülakatlar esnasında çokça görüldüğü gibi Iğdır'da Kürtler ifade edilirken genelde Aşiret terimi kullanılmaktadır.

331 Tuzluca'da yapılan Odak Grup Çalışması, Çalışmayı Gerçekleştiren: Adem Çaylak, 10 Ağustos 2017.

insanların can güvenliği üzerinde yıkıcı etkiye sahip olduğu görülmektedir. İnsan yaşamının temelinde can güvenliğinin yer aldığı gerçeği, bölgedeki çatışma ortamının insanların yaşamını kökten olumsuz yönde etkilediğinin en önemli göstergesidir.

Tablo 13.11: Çatışma ortamı sizi daha çok hangi alanlarda etkiliyor? (Etkilediğini belirtenler)

EĞİTİM	Can güvenliği	Mal güvenliği	İşsizlik	Çocuk eğitimi	Bölgeden kaçış	Diğer
Okumadı	86,7	3,0	4,6	1,8	2,0	1,8
İlk ve orta	82,1	2,4	6,0	5,4	1,4	2,8
Lise	82,6	2,1	6,6	3,6	2,6	2,5
Üniversite	79,4	1,9	9,1	4,0	1,6	4,0
YAŞ						
Genç	82,7	2,4	6,7	3,6	1,7	2,9
Orta	81,0	2,3	5,9	6,1	2,0	2,6
Olgun	82,8	2,4	6,3	4,2	1,6	2,8
Yaşlı	88,6	2,4	4,3	,5	2,4	1,9

Tablo 13.11'de görüldüğü üzere farklı eğitim seviyesinde bulunan kadınlara, çatışma ortamından daha çok hangi alanlarda etkilendikleri sorusu sorulmuştur. Eğitim seviyesi bazında çatışma ortamından hangi alanlarda daha çok etkilenildiğine bakıldığında, eğitim seviyesine bakılmaksızın bölgedeki tüm kadınların yüzde 80'lerin üzerinde daha çok can güvenliği yönünden çatışma ortamından etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, okumamış kadınların can güvenliği yönünden etkilenme oranı en yüksek yüzde 86,7 iken, üniversite mezunu katılımcı kadınların aynı alanda etkilenme oranı en düşük yüzde 79,4 seviyesindedir. Bunun nedeni olarak da, bölgede çatışma ortamının şehir merkezlerinden daha çok kırsal ve köysel alanlarda cereyan etmesi ve hissedilmesidir. Şehir merkezlerinde daha çok üniversite mezunlarının olduğu ve kırsal alanlarda ise daha çok okumamış kadınların yaşadığı düşünüldüğünde, kırsalda cereyan eden çatışmalardan daha çok okumamış kadınların etkilenmesi doğaldır. Çatışma ortamından en çok can güvenliği bakımından etkilenme konusuna eğitim seviyelerinde farklılaşma olup olmadığı varyans analize bakıldığında, düşük düzeyde de olsa istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir (P=,045).

Farklı yaş gruplarının çatışma ortamından daha çok hangi alanlarda etkilendiğine bakıldığında ise yine yüzde 82'ler üzerinde tüm yaş gruplarının en çok can güvenliği bakımından çatışmadan etkilendikleri sonucu çıkmıştır. Ancak burada yaşlı kadınların diğer yaş gruplarına oranla, can güvenliği konusunda daha fazla etkilendikleri görülmektedir (%88,6). Bunda da, yaşlı ve olgun kadınların daha çok çocuk sahibi ve sorumluluk sahibi olmaları etkili olduğu söylenebilir. Can güvenliğinden etkilenmenin yaş grupları seviyesinde, anlamlı bir farklılık teşkil etmediği yapılan varyans analizinde de ortaya çıkmıştır (P=,229).

Tablo 13.12: Çatışma ortamı sizi daha çok hangi alanlarda etkiliyor? (Etkilediğini belirtenler)

	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Can güvenliğimizi etkiliyor	85,2	80,6	82,6	80,9
İşsizliğe yol açıyor	3,8	9,5	6,8	6,9
Çocukların eğitimine engel oluyor	3,6	3,6	3,5	5,7
Bölgeden kaçmaya yol açıyor	2,3	1,2	1,9	1,4
Mal güvenliğimizi etkiliyor	1,9	2,4	2,4	3,0
Diğer	3,2	2,8	2,8	2,0
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**

Tablo 13.12'de bölgedeki çatışma ortamının, kadınları daha çok hangi alanlarda etkilediğine iller bazında bakıldığında, yine tüm illerde can güvenliğinden etkilenme oranının yüzde 80'lerin üzerinde diğer etkilenme alanlarından (mal güvenliği, işsizlik, göç ve eğitim) oldukça yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Diğer etkilenme alanları tüm illerde ortalama yüzde 3-6 arasında seyretmektedir. Can güvenliğinden etkilenme oranının en yüksek olduğu il Ağrı'dır (%85,2). Bunu Iğdır, yüzde 82,6 oranı ile takip ederken, Ardahan yüzde 80,6 ve Kars 80,9 olarak sıralanmaktadır. Ağrı'da can güvenliğinden etkilenme oranının diğer illere oranla daha yüksek olması, Tablo 13,9'da görüldüğü üzere, Ağrı'daki kadınların çatışma ortamından olumsuz etkilenme oranının (%94,6) diğer illerin üzerinde seyrettiği durumu destekler niteliktedir. Ayrıca kırsal ve köysel alanlarda kadınların çatışma ortamından daha çok etkilendikleri düşünüldüğünde, Ağrı'da kırsalda yaşayan kadınların diğer illere oranla yüksek olması, böylesi bir sonucun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kadınların can güvenliğinden etkilenme oranı, Ağrı'da kısmi farklılık gösterse de araştırma kapsamındaki tüm illerde çatışma ortamından kaynaklanan can güvenliğinden etkilenme oranı birbirine yakın ve oldukça yüksektir. Can güvenliği bakımından etkilenme durumuna iller bazında anlamlı bir farklılık teşkil edip etmediğine varyans analiziyle bakıldığında, istatistiksel olarak bir farklılığın olmadığı sonucuna varılmıştır (P=,125).

13.4. Kadının Sosyo-Ekonomik Durumuna İlişkin Tutumlar

Bu başlık altında bölgede kadının sosyo-ekonomik durumuna ilişkin, belirli konularda kadınların tutumları incelenmiştir. Bu çerçevede katılımcılara, kadının sosyo-ekonomik, sağlık ve eğitim durumuyla ilgili bir takım yargıların yazılı olduğu bir cetvel sunulmuş ve cetvelde yer alan yargıları hangi ölçüde daha çok önemsedikleri sorulmuştur. Önemseme derecesi olarak "hiç önemli değil" ile "çok önemli" arasında şıkların bulunduğu beş seçenek sunulmuştur. Kadınlardan her bir yargı ile bu seçeneklerden birini belirtmesi istenmiştir. Söz konusu yargılar, Tablo 13.13'te görüldüğü gibi, kadınların istihdamı, kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alt yapı imkânları, kız çocuklarının eğitimi, kadına karşı şiddet eğilimi, kadınlara yönelik sağlık hizmetleri ve kadınlara yönelik teşvikleri içeren konularla ilgili olmuştur.

Bölgede kadının güçlü olmadığı bir yana, tarlada, evde, ahırda, çayırda en çok çalışan zor şartlar altında yükü en çok çeken kadınlardır. Bu konuda bir yetkilinin şu sözleri dikkate değerdir:

> "Kadın bizim bölgede erkekten daha çok ekonomiye katkı sunuyor. Devletin bunu resmiyete dökmesi lazım. Tarlada, mutfakta, çayırda kadın, ahırda kadın ama resmiyette yok. Her şey erkeğin. Bunun resmiyete dökülmesi lazım."[332]

Kadınların yaşadıkları sorun alanları birbirinden farklılık gösterdiği dikkate alındığında, kadınların bizatihi kendilerinin hangi sorun alanlarının çözümünü daha çok önemsedikleri önem kazanmaktadır. Buradan çıkacak sonuçlara göre, bölgede kadınların yaşadığı sorunları çözmeye yönelik devletin ya da yerel yönetimlerin atacağı adım ve girişimlerin öncelik sırası da ortaya çıkartılmış olacaktır.

Tablo 13.13: Aşağıdakilerin her birinin kadınlar için ne kadar önemli olduğunu belirtiniz

	Hiç önemli değil	Önemli değil	Fark etmez	Önemli	Çok önemli
Kadınlara istihdam alanlarının sağlanması	,3	,7	2,4	17,9	78,7
Kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alanlarının yapılması	,6	,7	3,2	19,3	76,2
Kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılması	,2	,3	1,0	13,2	85,4
Kadına karşı şiddet eğitimlerinin yaygınlaştırılması	,4	,5	1,4	14,4	83,3
Gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması	,6	1,0	3,6	19,2	75,7
Kız çocuklarına yönelik taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi	,4	,6	1,9	16,1	81,0
Kırsal alanda kadınların ürettikleri ürünlere teşvik verilmesi	0	,7	2,8	18	78,2

Tablo 13.13'te görülen şıkların kadınlar için ne kadar önemli olduğu sorusuna verilen cevaplarda bütün tercihlerin yüzde 75 üzeri gibi yüksek bir oranda çok önemli olduğu tespit edilmiştir. "Çok önemli" olarak seçilen şıklar ise yüzde 85,4 ile kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılması ve yüzde 83,3 ile kadına karşı şiddeti ortadan kaldıracak eğitimlerin yaygınlaştırılması seçenekleri olmuştur. Iğdır'dan bir muhtar katılımcının, "Burada herkes ve özellikle kadınlar eğitime çok önem veriyor ve kızlarını okutmak istiyor," şeklinde söylediği gibi kadınların kendilerine yönelik şiddetin sonlandırılması ve bunun için eğitimin şart olduğu bilinci ile hareket ettiklerini göstermektedir.

332 H. A., Göle Halk Eğitim Merkezi Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

En çok tercih edilen bu iki şıkkı, yüzde 81 oranıyla kız çocuklarının taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi ve yüzde 78,7 oranıyla kadına yönelik istihdam alanlarının artırılması takip etmiştir. Bu şıklara yönelik "önemli" denilen konuların başında, yüzde 19,3 ile kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alanlarının yapılması (bu konu, bölgede yapılan mülakatlarda da ortaya çıktığı gibi tüm illerde kadınların dile getirdiği hususların başında gelmiştir) ve yüzde 19,2 ile gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gelmektedir. Tüm bu sonuçlar da göstermektedir ki, bölgede kadınlar pek çok alanda sorunlar yaşamakla birlikte, bir de üstüne üstlük üzerlerine aldıkları yükleri takdir edilmeyerek, fiziksel ya da psikolojik şiddet görmeleri, kadınların şiddete karşı daha duyarlı bir önemseme derecesinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 13.14: Aşağıdakilerin her birinin kadınlar için ne kadar önemli olduğunu belirtiniz

EĞİTİM	**Okumadı**		**İlk+Orta**		**Lise**		**Üniversite**	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
Kadınlara istihdam alanlarının sağlanması	1,1	95,9	1,1	95,7	1	98	,2	98,6
Kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alanlarının yapılması	2,2	94,1	,9	96	1,9	95,8	,5	95
Kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılması	,5	97,1	,5	98,7	,4	99,4	,5	98,8
Kadına karşı şiddet eğitimlerinin yaygınlaştırılması	1,4	96,2	,9	97,8	,9	98,2	,2	98,8
Gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması	1,6	93,7	1,3	95,1	1,8	94,9	1,9	96
Kız çocuklarına yönelik taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi	1,1	95,9	,7	97,5	1,5	97,1	,7	97,6
Kırsal alanda kadınların ürettikleri ürünlere teşvik verilmesi	1,1	95,7	1,3	95,6	,6	97,4	,7	97,4
YAŞ								
	Genç		**Orta**		**Olgun**		**Yaşlı**	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
Kadınlara istihdam alanlarının sağlanması	1,1	95,9	1,5	96,8	,5	96,9	,4	98
Kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alanlarının yapılması	1,7	94,3	1,3	96,4	,7	96,5	2	94,3
Kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılması	,4	98,6	,8	98,3	,5	98,3	0	99,6
Kadına karşı şiddet eğitimlerinin yaygınlaştırılması	,9	97,6	,5	98,5	,9	97,7	2	96,3
Gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması	1,8	94,2	1,4	95,7	1,1	94,7	2	96,3
Kız çocuklarına yönelik taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi	1,2	96,6	,1	97,8	1,4	97	,8	98
Kırsal alanda kadınların ürettikleri ürünlere teşvik verilmesi	1	95,4	,6	96,8	1,5	96,7	,4	96,7

A: Önemli değil; B: Önemli

Tablo 13.14'te çoklu soruya verilen cevapların eğitim seviyesi ve yaş grupları nezdinde hangi tür konu ve alanların kadınlar için daha çok önemsendiği ve dikkate alındığına bakıldığında, eğitim durumlarına bakılmaksızın tüm kadınların tüm şıkları yüzde 95'ler seviyesinde önemli bulduğu görülmektedir. Kadına karşı şiddet eğitimlerinin yaygınlaştırılmasını önemli bulanlar daha çok sırasıyla lise (%98,2) ve üniversite (%98,8) mezunları olduğu görülmektedir. Aynı şekilde tüm eğitim seviyelerinde, kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılmasını isteyenlerin oranı yüzde 97'lerin üzerindedir. Kadına yönelik istihdam alanlarının oluşturulmasını isteyenler daha çok lise ve üniversite mezunlarıdır. Lise mezunları yüzde 98 oranında, üniversite mezunları yüzde 98,6 oranında kadının istihdamını daha çok önemsemektedirler. Nitekim belirli bir eğitim seviyesine sahip olan Kars MHP kadın kolları başkanı bu konuda şöyle konuşmuştur:

> "İş imkânı sadece iş imkânı iş istiyorum ben. Kars'ta iki tane fabrika istiyorum. Mesela Sarıkamış'ta bir ayakkabı fabrikası vardı, seneler önce orada yüzlerce kişi çalışıyordu. Çok insanımıza geçim sağlıyordu. Kağızman'daki tuz fabrikası da aynı şekilde. Ama hepsi terk edildi. Lojmanları da hiç oturulmadan terk edildi. Son on beş yıldır çürüyor."[333]

Çoklu seçeneklerden her birinin kadınlar için ne kadar önemli olduğu, eğitim seviyesine göre farklılık taşıyıp taşımadığının varyans analizine bakıldığında, gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasında anlamlı bir farklılık görülmemekle birlikte (P=,320), kadının istihdamı, kadına yönelik park ve bahçelerin yapılması, kız çocuklarının eğitimi için teşviklerin artırılması, kadına karşı şiddet eğitimlerinin artırılması, kız çocuklarının taşımalı eğitiminin iyileştirilmesi ve kadınların ürettiklerine teşviklerin artırılması konularında eğitim seviyesinin anlamlı bir farklılığa yol açtığı tespit edilmiştir (P=,000).

Belirtilen seçenekleri hangi yaş gruplarının ne kadar önemsediklerine bakıldığında, yaş seviyesine bakılmaksızın tüm kadınların tüm şıkları yüzde 95'ler seviyesinde önemli bulduğu görülmektedir. Ancak kız çocuklarının eğitimi için teşviklerin artırılması, kadına karşı şiddet eğitimlerinin artırılması, kız çocuklarının taşımalı eğitiminin iyileştirilmesi alanları tüm yaş grupları nezdinde, diğer şıklara oranla, en yüksek yüzde 97'lerin üzerinde bir önem sırasına sahip olduğu görülmüştür. Bu da bölgede yaş seviyesine bakılmaksızın kadınların kadına karşı şiddet ve kadınların eğitimi konusunda daha hassas olduklarının göstergesidir. Belirtilen şıkları önemseme durumu yaş grupları baz alındığında, bazı şıklarda anlamlı bir farklılığa yol açmadığı görülse de (kadının istihdamı, P=,277 ve kız çocuklarının eğitimi, P=,320), genelde anlamlı bir farklılığa yol açtığı yapılan varyans analizinde ortaya çıkmıştır.

333 S. K., Kars MHP Kadın Kolları Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Oğuzhan Altınkoz, 7 Ağustos 2017.

Tablo 13.15: Aşağıdakilerin her birinin kadınlar için ne kadar önemli olduğunu belirtiniz

	hiç önemli değil	önemli değil	fark etmez	önemli	çok önemli
AĞRI					
Kadınlara istihdam alanlarının sağlanması	0,5	1,3	5,0	18,0	75,2
Kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alanlarının yapılması	0,8	1,0	5,6	18,8	73,8
Kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılması	0,3	0,8	2,2	19,5	77,3
Kadına karşı şiddet eğitimlerinin yaygınlaştırılması	0,3	0,6	2,3	18,9	77,9
Gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması	0,5	1,3	5,5	20,8	72
Kız çocuklarına yönelik taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi	30,0	0,9	3,9	19,2	75,8
Kırsal alanda kadınların ürettikleri ürünlere teşvik verilmesi	0,5	1,1	4,3	18,5	75,6
ARDAHAN					
Kadınlara istihdam alanlarının sağlanması	0,2	0,3	1,4	20	78,1
Kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alanlarının yapılması	0,2	0,5	2,2	21,6	75,6
Kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılması	0	0	2	9,8	90
Kadına karşı şiddet eğitimlerinin yaygınlaştırılması	0,2	0	1,5	12,1	86,2
Gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması	0,2	0,5	2	19,7	77,6
Kız çocuklarına yönelik taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi	0,3	0,3	0,3	15,6	83,4
Kırsal alanda kadınların ürettikleri ürünlere teşvik verilmesi	0	0,3	2,5	17,8	79,3
IĞDIR					
Kadınlara istihdam alanlarının sağlanması	0,3	0,3	0,9	14,3	84,3
Kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alanlarının yapılması	0,4	0,3	1,7	15	82,5
Kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılması	0,3	0,1	0,6	8,1	90,9
Kadına karşı şiddet eğitimlerinin yaygınlaştırılması	0,3	0,4	0,4	11	87,9

Gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması	0,4	0,7	2,7	15	81,1
Kız çocuklarına yönelik taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi	0,1	0,4	1,3	11,3	86,9
Kırsal alanda kadınların ürettikleri ürünlere teşvik verilmesi	0,1	0,3	1,3	13,4	84,8
KARS					
Kadınlara istihdam alanlarının sağlanması	0,1	0,9	1,3	19,1	78,9
Kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alanlarının yapılması	0,8	0,9	2,1	21,8	74,5
Kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılması	0	0,2	0,3	11,7	87,7
Kadına karşı şiddet eğitimlerinin yaygınlaştırılması	0,7	0,9	0,8	13,3	84,3
Gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması	1	1	3,1	20,3	74,6
Kız çocuklarına yönelik taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi	0,7	0,5	1,1	16,4	81,3
Kırsal alanda kadınların ürettikleri ürünlere teşvik verilmesi	0,5	0,8	2,2	21,1	75,5

Tablo 13.15'te bölgedeki kadınların, kadının istihdamı, kadına yönelik mekânlar, kız çocuklarının eğitimi, kadına karşı şiddet eğitimi, kız çocuklarının taşımalı eğitimi, gezici sağlık hizmetleri ve kadınların ürettikleri ürünlere teşvik verilmesi konularından hangilerini iller bazında daha çok önemsedikleri, başka bir deyişle tüm bu konularda iller bazında farklılaşma olup olmadığına bakıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Tüm illerde bütün şıklar yüzde 75 seviyelerinin üstünde önemli görülmektedir. Bununla birlikte, kız çocuklarının eğitimi için teşviklerin artırılması, kadına karşı şiddet eğitimlerinin artırılması ve kız çocuklarına yönelik taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi konuları, Iğdır ve Ardahan başta olmak üzere, yaklaşık yüzde 85'lerin üzerinde seyretmesine ve bu konularda Kars'ın yaklaşık yüzde 83'lerde bir orana sahip olmasına rağmen, sözü edilen alanlarda Ağrı'nın yaklaşık yüzde 77'ler seviyesinde kaldığı görülmektedir. Yine, gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması diğer illerde daha yüksek oranda istenirken, bu oran Ağrı'da yüzde 72'de kalmıştır. İller bazında bazı şıklara önem verme derecesinde farklılaşmalar olduğu görülmekte olup, bunların istatistiki olarak anlamlı bir farklılığa yol açtığı yapılan varyans analizinde de tespit edilmiştir (P=,000).

Fotoğraflar: Mukadder Yardımcıel

Çıldır, Ardahan - Fotoğraf: Mukadder Yardımcıel

14. BÖLÜM

GENEL TESPİTLER VE ÖNERİLER

14. BÖLÜM

GENEL TESPİTLER VE ÖNERİLER

Literatür taraması, anket, mülakat ve odak grup çalışmasına dayanan bu araştırma TRA2 bölgesi kapsamındaki Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerinde yaşayan kadınların profilini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel alanda yaşamakta oldukları sorunları ve bu sorunların çözüm yolları araştırmada temel odak noktası olarak ele alınmıştır. Araştırma örneklemine dahil edilen 3224 kadına, yüz yüze mülakata dayalı bir anket uygulanmış ve kadın profili büyük ölçüde bu anket üzerinden ortaya çıkarılmıştır. Öte yandan kamu kurumu yetkililerinin yanı sıra, siyasi partiler, meslek odaları, sivil toplum örgütleri, muhtarlar, kadın girişimciler ve ev kadınlarıyla da derinlemesine mülakatlar yapılarak kadınların yaşadıkları sorunlar ve çözüm yolları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde yer alan tespitler, gerek anket, gerekse mülakat ve odak grup çalışmalarında elde edilen bulgular üzerine bina edilmiştir. Öte yandan yine bölümde yer alan çözüm önerileri de benzer biçimde yapılan görüşmelerde dile getirilen görüşlerin yanı sıra araştırma ekibinin başka çalışmalarda edindiği deneyimin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bu bölümde araştırma bulguları ışığında öncelikle araştırmanın genel tespitlerine yer verilecek; ardından da yine araştırma bulgularından hareketle çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

14.1. Araştırmanın Genel Tespitleri

- TRA2 bölgesinde yer alan iller, ekonomik ve ticari faaliyetler, sanayi yatırımları, sağlık alt yapısı, insani yaşama endeksi, sosyal ve kültürel imkânlar, kısaca refah düzeyi bakımından Türkiye'deki iller arasında en son sıralarda yer almaktadırlar. Araştırma bulgularına göre bölgede yaşayan ailelerin yüzde 17'sinin aylık geliri 1000 TL'nin altında seyretmektedir. Geniş aile yapısını dikkate aldığımızda bunun yoksulluk sınırı içinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu tablo Ağrı ilinde daha dramatik biçimde seyretmektedir. Zira burada aylık geliri 1000 TL ve altında olan hanelerin oranı yüzde 30 civarındadır.
- Devlet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki diğer illerde olduğu gibi TRA2 bölgesi için de önemli teşvik paketlerini devreye sokarak özel sektörü bölgeye yatırım yapmak üzere çekmeye çalışmaktadır. Ancak, bölgede hakim olan terör ve çatışma sorunu, buraya dışarıdan yatırım sermayesinin gelişini engellemektedir. Çatışma ortamı, aynı zamanda bölgede var olan sermayenin de dışarı kaçmasına zemin hazırlamaktadır. Mal ve can güvenliği hissetmeyen birçok işadamı bölgeyi terk ederek başka yerlere göç etmektedirler. Bu durum terörün diğer illere göre daha az hissedildiği Iğdır'da biraz daha farklıdır. Burası diğer illere kıyasla dikkate değer ölçüde yatırım sermayesi çekebilmektedir.
- TRA2 bölgesinde yer alan şehirler, Türkiye'de en fazla göç veren illerin başında gelmektedir. Yapılan tespitlere göre 2015 yılında sadece Ağrı'dan 37 bin kişi başka şehirlere göç

etmiştir. Ardahan il olduğunda 150 bin kişilik bir nüfusa sahip iken, verdiği göçlerin sonucunda bugün 97 bin kişiye gerilemiş durumdadır. Bölge ekonomisinin dayandığı tarım ve hayvancılığın verimsiz hale gelişinden dolayı kırsal kesimde yaşayan nüfus göç etmek zorunda kalmaktadır. Göç edenlerin önemli bir kısmı iki aşamalı bir göç serüveni yaşamaktadır. Birinci aşamada göç edecek nüfus, kent merkezine taşınmaktadır; ikinci aşamada da buradan başka şehirlere göç etmektedir. Bu da kent merkezlerinde sorunların daha da artmasına yol açmaktadır.

- Bölgedeki kırsal kesimde yaşayan aileleri göçe zorlayanlar büyük ölçüde okullaşma sürecine entegre olan genç kızlar başta olmak üzere kadınlardır. Geleneksel rollerini devam ettiren kadınlar aynı zamanda hayvancılık ve tarım işleriyle de uğraşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durumdan kurtulmak için kadınlar ailelerini kentlere göçe zorlamaktadırlar. Araştırmanın bulgularına göre bu durum Ardahan'da ciddi sosyolojik sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunların başında genç erkeklerin, köylerinde evlenecek kız bulmada zorluk çekmeleri gelmektedir. Bununla birlikte genç kuşağın ayrılmasıyla birlikte Ardahan ve ilçelerinde ekonomik açıdan nispeten daha verimsiz yaşlı nüfus ağırlık kazanmaktadır.

- TRA2 bölgesinde yer alan illerin ekonomisi genel olarak tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Ancak tarım ve hayvancılık, geçimlik bir faaliyet alanı olarak sürdürülmektedir. Bu bakımdan Kars ili bir kenara bırakılırsa tarımsal ve hayvani gıdalar bölgede yaşamakta olan vatandaşların ihtiyacını karşılayacak şekilde pazara dönüşememektedir. Bu da Ağrı, Ardahan ve Iğdır gibi illerin tarımsal ve hayvani gıdalar bakımından dışa bağımlı hale gelmesine yol açmaktadır. Ağrı'da aileler, süt, yoğurt, peynir gibi hayvanı gıdaları dahi dışarıdan almak durumunda kalmaktadırlar. Bu konuda avantajlı olan şehir Kars'tır. Kars'ta gelişmiş olan kaşar peyniri üretimi şehrin ekonomisine önemli bir canlılık kazandırmış ve süt hayvancılığını ticari bir faaliyet alanı haline getirmiştir.

- TRA2 bölgesindeki iller, sosyal ve kültürel alt yapı imkânları bakımından oldukça geri kalmış durumdadırlar. Bu da şehirleri kadınlar açısından çekilmez hale getirmektedir. Gerek il merkezlerinde, gerekse ilçelerde kadınların çocuklarıyla birlikte vakit geçirecekleri park, bahçe, oyun alanı, alış veriş mekanı, sosyal ve kültürel tesis hemen hemen yoktur. Bu bakımdan kadınların tek yaşam alanları evleridir. Kırsal kesimdeki iş yükünden kurtulmak için bölgedeki şehirlere gelen kadınlar bu kez eve hapsolma seçeneğiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu da bölge dışına göçü tetikleyen önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır.

- Bölgenin sağlık alt yapısı gelişmemiş durumdadır. Bölgedeki illerde ileri düzeydeki hastalıkları tedavi edecek uzmanlaşmış birimleri ihtiva eden hastane alt yapısı yetersizdir. Öte yandan bölgedeki sağlık kuruluşlarında görev yapmakta olan doktorlar burada kısa zaman görev yaptıktan sonra bölgeyi terk edip başka yerlere gitmektedirler. Diğer kamu çalışanlarında olduğu gibi sağlık sektöründe çalışan personel de zorunlu hizmetini doldurur doldurmaz bölgeyi terk ederek başka illere gitmektedir. Sağlık alt yapısının ve hizmetlerin

yetersizliği, bölgede yaşayan vatandaşların sağlık imkânları bakımından daha fazla gelişmiş olan Erzurum ve Van gibi illere bağımlı olmasın yol açmaktadır. Bu da bölgedeki vatandaşlara daha fazla ekonomik yük bindirmekte ve hastaların yollarda perişan olmasına yol açmaktadır.

- Bölgede görev yapan kamu çalışanları fırsat buldukları anda bölgeyi terk ederek başka şehirlere taşınmaktadırlar. Bu da bölgede devlet tarafından planlanan kamu hizmetlerinin aksamasına yol açmaktadır. Bu husus özellikle iki sektörü derinden etkilemektedir: Sağlık ve eğitim sektörü. Doktorlar gibi kamu hizmetini sekteye uğratan önemli kamu çalışanlarından birini eğitim sektöründe görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Öğretmenlerin bölgeye gelmemesi veya gelenlerin kısa zamanda ayrılması bölgedeki eğitimin kalitesini düşürmektedir.
- TRA2 bölgesi, Iğdır istisna tutulursa sanayi ve ticaretin fazla gelişmediği bir bölgedir. Bu da gerek nüfusun tümü, gerekse kadınlar için istihdam imkânının kısıtlığı anlamına gelmektedir. Bu nedenden dolayı bölgede yaşayan nüfusun önemli bir kesiminin devlet yardımlarıyla geçinmek zorunda kalmasına yol açmaktadır. Diğer illere göre nispeten daha geri kalmış olan Ağrı kent merkezinde yaşayanların yaklaşık yüzde yirmisi devletin sağladığı desteklerle ayakta kalmaktadırlar.
- TRA2 bölgesinde devletin sağladığı eğitim alt yapısı ve eğitim desteklerinden dolayı eğitimli nüfus oranı hızla artmaktadır. Eğitim düzeyinin artışı, erkeklerde olduğu gibi kadınlar için de söz konusudur. Bölgedeki illerde kurulan üniversiteler genç kızların yüksek eğitim görmesine imkân sağlamaktadır. Bu durum paradoksal bir yapıya yol açmaktadır: Genç kadın kuşakları bir yandan yüksek eğitim alarak kendilerini gerçekleştirme imkânı elde ederken; bir yandan da kendilerini yeterince gerçekleştirecek sosyal imkânlardan yoksunluğun beraberinde getirdiği hayal kırıklığıyla karşılaşmaktadırlar. Öte yandan verilen üniversite eğitimi istikametinde istihdam imkânının yaratılamaması durumunda ilden başka şehirlere olan göçün daha fazla artacağını tahmin etmek mümkündür.
- TRA2 bölgesinde yaşamakta olan kadınlar, bir yandan sosyal ve kültürel alt yapı imkânsızlığıyla boğuşurken, bir yandan da geleneksel patriarkal değerlerin sarmalı içinde bulunmaktadırlar. Bu da kadınların sosyal hayata katılımından, iş gücüne katılımına kadar bir dizi alanda erkeğe bağımlı kalmalarına, dolayısıyla bağımsız ve özgür bireyler olarak kendilerini gerçekleştirmelerine engel oluşturmaktadır.
- Araştırma bulgularına göre kadınların dörtte üçü kendilerine bir iş imkânı sağlanması durumunda çalışmak istemektedirler. Çalışma arzusu özellikle eğitimli ve genç kuşak kadınlarda yoğun biçimde göze çarpmaktadır. Yine kadınların büyük bir kısmı, kendilerine ait bir iş kurma isteği taşımaktadırlar. Eğitimli ve genç kadınlar, iş imkânı olması durumunda eşlerinin de kendi çalışmalarına rıza göstereceklerini düşünmektedirler.

- Bölgede yaşayan kadınların sosyal ve siyasal hayata katılımları oldukça düşük düzeydedir. Araştırma bulgularına göre kadınlar içinde siyasi parti, sendika, dernek veya vakıf çalışmalarına katılanların oranı dikkate alınmayacak kadar düşük düzeydedir. Sosyal hayata katılım bağlamında en fazla ilgi gösterilen iki etkinlik "sohbet grupları" ile "altın günleri"dir. Bu iki etkinliğin, aynı zamanda kadınların sosyalleşmesine katkıda bulunduğunu belirtmek gerekir. Bölgede kadınların sosyalleşmesini sağlayan araçlardan biri de Halk Eğitimleri tarafından açılan kurslardır. Kadınlar burada meslek edinmekle birlikte sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.

- Araştırma bulgularına göre, kadınların çoğu şimdiye kadar hiç canlı müzik dinlememiş, internet kullanmamış, sinema ve tiyatroya gitmemiştir. Yine kadınların yarısından fazlası hiç gazete veya kitap okuma alışkanlığı edinmemiştir. Araştırmada yer alan kadınların yüzde 14'ü günlük hayatta pek televizyon seyredememektedir. Özellikle kırsal kesimde yaşayan kadınlar, zor çalışma şartlarından dolayı televizyon izlemeye vakit bulamamaktadırlar. Dolayısıyla kadınların, kültürel etkinliklerden yararlanma düzeyi dikkate değer düzeyde düşüktür.

- Son zamanlarda devletin kız çocuklarının okullaşması için geliştirdiği teşviklerin ve sağladığı imkânların bölgedeki kadınlar arasında karşılığını bulduğu anlaşılmaktadır. Bu da lise ve üniversite mezunu kadın sayısının artışına doğrudan etki etmektedir. Araştırma bulgularına göre 20 yaşın altında olan genç kadınların eğitim düzeyi, ileri yaşlardaki kadınlara göre belirgin biçimde yüksek düzeydedir. Kız çocukların okullaşması alanında sağlanan başarının, kadınların okuma yazma becerisi alanında elde edilemediği görülmektedir. Zira araştırma bulgularına göre bölgede yaşayan kadınların beşte birine yakın bir kesimi hala okuma yazma bilmemektedir. Devlet, talep olması durumunda tek bir kişiye bile okuma yazma kursu imkânı sunmasına rağmen okuma yazma bilmeyen kadınların, bu imkândan yeterince yararlanamadığı anlaşılmaktadır.

- Araştırma bulgularına göre TRA2 bölgesindeki il, ilçe ve köylerde erken yaşlarda evlilik ve annelik oldukça yaygındır. Araştırmaya katılan kadınların yüzde 35'i ilk evliliklerini 17 yaşın altında iken yapmıştır. Küçük yaşlarda evlilik, olgun ve yaşlı kuşak kadınlar arasında yaygın olmakla birlikte, genç kuşak kadınlarda da görülmektedir. Erken yaşlarda evliliğe bağlı olarak, kadınlar arasında erken yaşlarda gebelik ve doğurganlık da görülen bir sorun olarak tespit edilmiştir. 12 yıllık zorunlu eğitimle birlikte kız çocuklarının okullaşma süreci uzadığı için doğal olarak evlilik yaşı da yükselmektedir. Ancak araştırma bulgularına bazı genç kızlar aile baskısından kurtulmak için okullarını terk edip kaçarak evlenmektedirler.

- Devletin değişik kalemler altında sağladığı destekler TRA2 bölgesinde yaşayanlar için önemli gelir kaynaklarından biri haline dönüşmüştür. Devlet tarafından verilmekte olan belli başlı destek kalemleri şunlardır: Gebelik takip desteği, sağlık desteği, şartlı nakit desteği, engelli desteği, engelli bakım desteği, yaşlı ve dul desteği, hastalık veya zor durumda

olanlara yapılan destekler, kömür, ev eşyası ve gıda gibi ayni destekler. Kısaca, desteklerin bir kısmı merkezden yapılırken, bir kısmı da yerel düzeydeki Sosyal Yardımlaşma vakıfları üzerinden yapılmaktadır.

- Devletin verdiği desteklerle ilgili iki farklı tablo ortaya çıkmaktadır. Destekler, bir yandan toplumu çalışmaktan kaçınmaya sevk ederek çalışma yaşamından düşmesine yol açmaktadır. Özellikle çalışabilir yaştaki nüfus, devlet desteğinden dolayı düşük gelirli işlere itibar etmemektedir. Öte yandan, devlet destekleri kadınlar ve çocuklar için hayati bir öneme sahiptir. Devlet destekleri sayesinde kadınlar bağımsız bir kişilik edinmekte ve kendi ayakları üzerinde durarak toplumsal hayata katılma imkânı bulmaktadırlar. Yine devlet destekleri, çocukların okullaşmasında son derece önemli bir rol oynamaktadır. Bölgede kız çocuklarının okullaşmasını sağlayan en önemli unsur devletin sağladığı eğitim desteğidir.
- Ayni ve nakdi desteklerin yanı sıra devlet, işini kurmak isteyen kadın girişimciler için önemli destekler sunmaktadır. Devlet tarafından sağlanan mikro kredi imkânlarıyla hibe imkânları bu bağlamda son derece önemlidir. KOSGEB üzerinden kadın girişimciye yüzde 90'a varan oranda hibe desteği verilmektedir. Ancak KOSGEB destekleri sürecinde iki sorunla karşılaşıldığı tespit edilmiştir: Birincisi, KOSGEB'in öngördüğü standart ödemeler bazı durumlarda piyasa şartlarının altında kalabilmektedir. İkincisi, kadınların başlangıç sermayesi kurmakta karşılaştıkları zorluktur. Bu iki nedenden dolayı işletme açma isteğinde olmasına rağmen bazı kadınlar iş kurmakta zorlanmaktadırlar.
- Diğer illerde olduğu gibi TRA2 bölgesindeki illerde de kadınlara yönelik çok sayıda farklı kurum tarafından mesleki eğitimler ve kurslar verilmektedir. KOSGEB, Halk Eğitim Merkezi, Çıraklık Eğitim Merkezi, İŞKUR, Valilik, belediyeler, Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü ve meslek kuruluşları çoğu zaman birbirlerinden bağımsız, hatta habersiz mesleki eğitimler ve kurslar vermektedirler. Bu da beraberinde eşgüdüm ve koordinasyon eksikliğini ve sorununu getirmektedir.
- Araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan biri de, kadınlara sunulan hizmetlerden haberdar olma noktasında ortaya çıkan bilgi eksikliğidir. Kadınların önemli bir kesimi, devletin kendilerine verdiği girişim ve proje desteğinin yanı sıra, mesleki eğitim kurslarından haberdar değildirler. Özellikle kırsal kesimde yaşayan kadınların büyük bir kısmının bu tür imkânlardan haberleri olamamaktadır.
- Devletin sağladığı sosyal desteklerde, yararlanıcıların sigortalı olup olmamaları temel kriter olarak kabul edilmektedir. Düşük ücretle herhangi bir işte çalışıp sigortalı olanlar devletten destek alamamaktadırlar. Bu durum hane başına düşen nüfusun Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu bölgedeki illerin aleyhine işlemektedir. Bu, aynı zamanda desteklere bağımlılığa süreklilik kazandırmaktadır. Zira devlet desteğini kaybetmemek için birçok insan gidip düşük ücretli işlerde çalışmamaktadır.

- Bölgede İŞKUR üzerinden kamu kurumlarında kadın istihdamının sağlanması, kadınların çalışma yaşamı ve toplumsal hayata katılımında ve ekonomik bağımsızlıkları kazanmada önemli işlevi haiz olmakla birlikte, mülakatlarda yerel yöneticiler ve diğer katılımcıların dikkati çektiği gibi İŞKUR üzerinden kadın istihdamının kadınları "hazırlıkçılığa" sevk ettiği ve "kadın girişimciliğini" zayıflattığı da bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca İŞKUR üzerinden istihdamında yılın belirli aylarında ücret alamayan kadınların alışkanlıkları üzerinden bir mağduriyet yaşadıkları da belirtilmiştir. Öte yandan İŞKUR üzerinden belirli kurumlara ihtiyacın çok üzerinde istihdam edilen kadınların ilgili kurumlarda (Örneğin belediyeler), dışarı işlerinde yararlanılamadığı için, atıl bir şekilde bekledikleri ve kendilerinden kamu hizmeti konusunda istifade edilmediği de gözlemlenmiştir. Son olarak İŞKUR üzerinden kadın istihdamında popülist ve kayırmacı bir işlerlik mekanizmasının devrede olup, sistemden etkin ve gerçekten mağduriyeti giderecek denli yararlanılamadığı görülmüştür.
- Kadına karşı şiddet durumunda çok önemli adımlar atılmasına rağmen, kadının başvurduğu mekanizmalar ve erkeğe ilişkin yaptırımlar suiistimal edilme durumuna karşı önleyici tedbirler konusunda eksiklikler olduğu ve özellikle şiddet uygulayan erkeğin durumuna ilişkin yasal boşluklar olduğu ve şiddet uygulayana yönelik rehabilite edici mekanizma ve uygulamaların olmayışı, kadına karşı şiddet sorununu çözmekten ziyade sorunun bir parçası haline getirdiği tespit edilmiştir.

14.2. Kadın Sorunlarının Çözümüne Yönelik Öneriler

Yukarıda dile getirilen hususlar araştırma sonucunda ulaşılan tespitlerdi. TRA2 bölgesindeki kadınların yaşamakta oldukları sorunların çözümüne ilişkin önerilere de araştırmanın sonucunda ulaşılmıştır. Burada geliştirilen önerilerin çoğu görüşülen kadınlar veya yetkililer tarafından dile getirilen önerilerdir. Önerilerin bir kısmı ise araştırma bulguları ışığında araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir.

1. Bölgedeki illerde sağlık alt yapısının iyileştirilmesi bölgenin göç vermesini önlemede önemli olacaktır. TRA2 bölgesindeki dört ilde de üniversite bulunmaktadır. Üniversiteler bünyesinde kurulacak hastaneler burada yaşayan insanları dışa bağımlı olmaktan kurtaracaktır. Özellikle modernize edilmiş kadın doğum hastanesinin dört ilde de kadınlara hizmet vermesi gerekir. Bu sorun özellikle Ağrı'da yaşamakta olan aileleri büyük ölçüde rahatlatacaktır.

2. Yukarıda ifade edildiği gibi TRA2 bölgesinde küçük yaşta evlilikler hala sorun olmaya devam etmektedir. Küçük yaşta evliliklerin önlenmesinde yasal düzenlemelerin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun için ayrıca yaptırımların devreye sokulması gerekir. Küçük yaşta evliliklerde ebeveyn izni ve hakim takdirinin yeniden gözden geçirilerek belli yaşın altındaki evliliklere izin verilmemelidir.

3. Küçük yaşta evliliklerin önüne geçmenin en önemli ve etkin yollarından biri, kız çocuklarını eğitim sürecinde tutmaktan geçmektedir. Hayata geçirilmiş olan 12 yıllık zorunlu eğitim bu bağlamda çok önemli bir adımdır. Zorunlu eğitim, kadınların eğitim düzeyinin yükselmesine katkıda bulunduğu gibi, bölgede yaygın olan kız çocuklarının küçük yaşlarda evlenmesinin önüne geçmede de önemli bir yoldur. Bu bakımdan kız çocuklarının ilköğretim ve orta öğretimden sonra mümkünse üniversite eğitimine devam etmesi için de gereken ulaşım, barınma ve beslenme desteklerinin sağlanması gerekir. Bununla birlikte kız çocuklarının 12 yıl boyunca okulda tutulmasına ilişkin önlemlerin ödünsüz takip edilmesi önemlidir.

4. TRA2 bölgesinde sanayi yatırımı yok denecek kadar azdır. Daha önce faaliyet gösteren fabrikaların çoğu değişik nedenlerden dolayı kapanmıştır. Kars-Sarıkamış'ta önemli bir istihdam kaynağı sağlayan ayakkabı fabrikası özelleştirildikten sonra kapanmıştır. Yıllar önce Kars'ta hayvancılık konusunda çok önemli bir tesis olan Kars süt ve et fabrikasının kapanması, tarım ve hayvancılığa dayalı bölgenin ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Buna benzer tesis ve fabrikaların devlet eliyle yeniden açılması bölgede kadın istihdamına büyük katkıda bulunacağı gibi bölgenin yerel ürünlerinin satış ve pazarlanmasına büyük etkisi olacaktır. Yine Ağrı'da özelleştirme kapsamına alınan şeker fabrikası atıl duruma gelmiş bulunmaktadır. İlde daha önce faaliyet gösteren yedi fabrika değişik nedenlerden dolayı kapanmış durumdadır. Bölgenin kotalardan muaf tutularak buralarda var olan fabrikaların işletilmesi gerekir. Sanayi yatırımları, beraberinde zincirleme olarak değişik sektörlerdeki yatırımları canlandıracak, bu da durma noktasında seyreden ticari hayata olumlu yönde yansıyacaktır.

5. Devletin, bölgenin yerel hammaddesinin üretilmesini ve pazarlanması sağlayacak tesis, fabrika ve sanayi merkezleri kurması elzemdir. Bölgede kadın girişimciliği destekleri çok önemli olmakla birlikte, kendisinden beklenen azami faydayı temin etmemektedir. Bölgede devletin öncülük edeceği ve bizzat işleteceği fabrikalar olduğu takdirde hem kadın istihdamına büyük katkı sunacak hem de ilk başta devlet kurumlarından destek alsa da kendi ayakları üzerinde duramayan ve sürdürülebilirlik konusunda ciddi sıkıntı yaşayan kadın girişimciliğini doğrudan ve dolaylı olumlu yönde etkileyecektir.

6. Yukarıda ifade edildiği gibi, bölgede değişik kurumlar tarafında kadınlara kurslar verilmektedir. Bu kurslarla ilgili atılacak birkaç adım kursları kadınlar açısından daha işlevsel hale getirebilir. Öncelikle kursların tek bir merkezden koordinasyonu etkinliği arttırmada önemli bir rol oynayacaktır. İkinci olarak, kursların tanıtımının iyi yapılarak kadınların haberdar edilmesi gerekir. Muhtarlardan bu amaçla daha iyi yararlanılabilir. Son olarak da, kadınların kurslara katılımını sağlamak için kendilerinin yol ve ulaşım masraflarının karşılanması icap eder. Zira birçok kadın, maddi imkânsızlıklar yüzünden kurslara katılamamaktadır.

7. Kadınlara yönelik verilen mesleki kursların öncelikle el emeğine dayanan, katma değeri yüksek, mümkünse yöreye özgü, orijinal ve özgün (yöresel kilim, halı, oyuncak, cam, çini ve seramik süsleme vs.) üretim alanlarına yönelik olması önemlidir. Zira küçük atölyelerde kadınlar tarafından üretilen mamullerin piyasada fabrikasyon yoluyla üretilen mallarla rekabet şansı söz konusu değildir. Bu bakımdan kadınların özgün üretim alanlarına yönelik kurslara yönelmesi sağlanmalıdır.

8. Yukarıda ifade edildiği gibi, bölgedeki kadınlar içinde Türkiye ortalamasının çok üzerinde okuma yazma bilmeyenler bulunmaktadır (%19). Okuma yazma bilmeme oranı özellikle 35 yaşın üzerindeki kadınlarda yoğunlaşmaktadır. Halk Eğitim Merkezleri, talep olması durumunda tek bir kadın için bile kurs açmaktadırlar. Kadınlarda okuma yazma öğrenme isteğini arttırıcı önlemler devreye sokulabilir. Yaz aylarında kurs açan öğretmenlere ücret verilmesi, köylerinde veya mahallelerinde kadınların okuma yazma öğrenmesine önayak olan muhtarlara veya benzeri şahıslara teşvikler verilmek suretiyle kadınlarda okuma yazma isteği arttırılabilir.

9. TRA2 bölgesinin en önemli sorunlarından biri, buraya tayinle gelen kamu görevlilerinin, fırsatını bulduğu ilk anda ilden ayrılıp başka şehirlere gitmeleridir. Kamu görevlilerinin burada kalmasını sağlamak için birtakım önlemler almak önemlidir. Bölgede çalışanlara eskiden olduğu gibi ilave maaş ödemekle, sözleşmeli statüde personel çalıştırmaya imkân sağlanması bu bağlamda atılacak etkili adımlar olabilir. Yine bölgedeki il ve ilçelerde sosyal alt yapı imkânlarının geliştirilmesi bu konuda etkin ve önemli olacaktır.

10. KOSGEB destekleri kadın girişimciler için çok önemlidir. Ancak bu desteklerin hayata geçebilmesi için kadınların kuruluş sermayesinden muaf tutulması önemli bir adım olacaktır. Yine ödemelerin alımdan önce yapılması hayati öneme sahiptir. Zira bölgedeki kredi imkânlarının azlığı, teminat yokluğu ve mevduat birikimi eksikliğinden dolayı nakit sıkıntısı bulunmaktadır. Dolayısıyla KOSGEB tarafından verilen desteklerin alım sürecinde sağlanması önemlidir. Yine kadın girişimciliğini bölgede geliştirmek için bölgeye mahsus olmak üzere, belli bir miktara kadar yapılan desteklerin tümü hibe kapsamına alınabilir.

11. Devlet tarafından sağlanan sosyal destekler, sigortalı olanlara yapılmamaktadır. Bu durum bölgenin aleyhine işlemektedir. Zira ildeki aileler kalabalık olduğu için kişi başına düşen gelir oldukça düşüktür. Bu bakımdan sosyal desteklerde sigortalılıktan çok kişi başına düşen gelirin esas alınması gerekir. Böyle bir durum daha hakkaniyetli olacağı gibi, bölgedeki insanların piyasada yer almasında da rol oynayabilir. Zira sigortalı olması durumunda devletten yardım alamayacağını düşündüğü için birçok insan devlet desteğini kaybetmek endişesiyle çalışmaktan vazgeçmektedir.

12. Bölgedeki il ve ilçelerde kadın girişimciliğini geliştirmek için kadın el ürünlerinin satıldığı

pazar yerlerinin kurulması şarttır. Bu tür mekanların olmayışından dolayı kadınlar aldıkları mesleki eğitim sonucunda ürettikleri ürünleri ucuz fiyatlarla tüccarlara satmak zorunda kalmaktadırlar. Kadınlara yönelik pazarların bulunması, kadın üreticilerin doğrudan doğruya tüketiciyle buluşmasını sağlayarak iki taraf için de yarar elde edilmesine yol açacaktır.

13. Bölgede Aile Destek Merkezlerinin ve Kadın Konukevlerinin kurulmasına ihtiyaç vardır. Bu tür merkezlerin kurularak köylere kadar yaygınlaştırılması önemlidir. Kadınlar bu tür merkezler üzerinden sinema, tiyatro, okuma yazma, mesleki eğitim vs. gibi etkinlikleri paylaşarak sosyalleşme ve katılım ihtiyacını karşılayacaktır. Gerekirse köylerde bulunan taziye evleri, taziyelerin dışındaki zamanlarda birer lokal hüviyetinde bu tür faaliyetler için kullanılabilir.

14. Gençleri terör faaliyetlerine ve örgütlerine kaptırmamak için onları sosyal hayata katmak ve onlara yaşamayı sevdirmek son derece önemlidir. Bu durum, gençleri eğitim ve işgücüne dahil etmekle mümkün olacağı gibi, onları sportif faaliyetlere dahil etmekle de mümkün olacaktır. Gençleri özellikle sportif faaliyetlere dahil etmek için iki konuda adım atılabilir: Öncelikle başta spor salonları ve sahaları olmak üzere, spor alt yapısının inşa edilmesi gerekir. İkinci olarak da, değişik sportif etkinliklere yönelik kulüpler kurarak gençleri sportif müsabakalara yönlendirilmesi sağlanmalıdır. Böylece bir yandan gençlerin enerjisi ve heyecanı bu yoldan sportif etkinlikleri yöneltilmiş olacak, bir yandan da gençlerin sosyalleşmesi sağlanmış olacaktır.

15. Bölgenin coğrafik yapısı kış sporları, trekking, yamaç paraşütü ve dağcılık gibi sportif faaliyetler için oldukça önemlidir. Bu imkânın devreye sokulması için etkin önlemler geliştirilmelidir. Devletin yanı sıra özel sektörün de bölgeye çekilerek bu tür alanlarda yatırım yapması sağlanmalıdır. Yine bölgenin coğrafi özellikleri üzerinden bölgede turizm geliştirilebilir. Turizme kapalı olan Ağrı dağının yeniden turistik faaliyetlere açılması bu bağlamda önemlidir. Ardahan'da bulunan kayak tesislerinin tanıtımının iyi yapılarak yabancı tatilcilerin buraya çekilmesi sağlanabilir.

16. Kadın girişimciliğinin gelişmesini sağlamak için kadın kooperatifçiliğinin teşvik edilmesi önemlidir. Kooperatiflerin yanı sıra, kadın sivil toplum kuruluşlarının da bölgede gelişmesini sağlayıcı politikalar geliştirmek gerekir. Kamu kurumları, verdikleri proje desteklerinde, kadın sivil toplum kuruluşlarının partner olarak yer alması şartını getirmek suretiyle bu tür teşvikleri sağlayabilirler. Kadın sivil toplum kuruluşları, mülki idarelerin yanı sıra, yerel yönetimlerle birlikte hareket ederek kadın kooperatifçiliğinin gelişmesine ön ayak olabilirler. Ulusal düzeyde gelişmiş olan kadın kooperatifleri modelleri bu çerçevede TRA2 bölgesine de uyarlanabilir.

17. Devlet tarafından sağlanan yardımların, yerini bulup bulmadığına ilişkin sıkı denetimle-

rin yapılması önemlidir. Bununla birlikte, yardımların belli faaliyetler üzerinden yapılması hem ekonomik açıdan hem de nüfusun ekonomik faaliyetler itibariyle aktif hale gelmesinde işlevsel rol oynayabilir. Bu aynı zamanda nüfusun pasif ve atıl kalmasını da engelleyici olabilir.

18. Kadınları toplumsal hayata katmak, dolayısıyla daha aktif hale getirerek kendilerini gerçekleştirmelerinin önünü açmak için örgün eğitimin yanı sıra sürekli eğitim faaliyetleri de son derece önemlidir. Bu bağlamda kadınlara üç türlü eğitim verilebilir: Öncelikle kadınlara kurslar, destekler, projeler ve sosyal faaliyetler hakkında bilgilendirme eğitimleri verilmelidir. İkinci olarak, kadınları rol modeli kadınlarla bir araya getirerek, fuarlara ve iş gezilerine katılmalarını sağlayarak girişimcilik eğitimleri verilmelidir. Son olarak da, yöreye özgü, katma değeri yüksek olan özgün ürünlerin üretilmesi hakkında mesleki eğitimlerin verilmesi büyük önem arz eder.

19. Kadınların sosyal hayata katılımını önleyen faktörlerin bir kısmı fiziksel alt yapı imkânlarının kısıtlı oluşuyla ilgiliyse, bir kısmı da bölgede hakim olan geleneksel patriarkal değerlerle ilgilidir. Patriarkal değerlerin sarmalından kurtulması için bir yandan kadınlara yönelik farkındalık eğitimlerinin verilmesi, bir yandan da erkeklere yönelik eğitimlerin verilmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle kadınlara yönelik şiddet karşıtı eğitimler bu bakımdan son derece önemlidir.

20. Bölgede kadına yönelik şiddet olayları üzerine ciddi biçimde eğilmek gerekir. Konuyla bir yandan eğitim yoluyla, bir yandan da yaptırımlar üzerinden etkin şekilde mücadele etmek gerekir. Şiddetle mücadele eğitimlerinin kadın ve erkeklerle sınırlı tutulmaması, aynı zamanda emniyet görevlilerine, jandarmaya, yargıçlara, kamu kurumu çalışanlarına da yaygınlaştırmak gerekir. Bu tür eğitimlerin yol gösterici, psikolojik destek sağlayıcı nitelikte olması önemlidir.

21. Mesleki eğitime devam etmek isteyen kadınları teşvik edici politikalar geliştirilmelidir. Bu tür eğitimlere devam eden kadınlar için sigorta yapmak, belli bir ücret vermek, yol ve harcırah desteği sağlamak, girişimcilik belgesiyle belgelendirmek, kredi imkânı sağlamak ve iş kurmalarına ön ayak olacak rehberlik desteği vermek gibi yollarla kadınların mesleki eğitimlere özendirilmesi gerekir.

22. Halk Eğitimi bünyesinde açılan kurslar kadınların bir yandan bilgilenmesine katkıda bulunurken, bir yandan da sosyalleşmesini sağlamaktadır. Kadınların kurslara devam etmesini sağlamak için günlük ulaşım ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Bölgedeki il ve ilçelerde bu tür eğitimlere katılmak istediği halde maddi imkânsızlıklar yüzünden katılamayan çok sayıda kadın vardır. Sağlanacak desteklerle bu kadınlar kurslara yönlendirilebilir.

23. İŞKUR üzerinden farklı kamu kurumlarında istihdam, bölgede kadının istihdamına önemli katkıda bulunmakla birlikte, bölgenin çalışkan ve üretici olma potansiyeli yüksek kadınlarını "hazırlıkçılığa" alıştırdığı ve kamu kurumlarında kadınlardan oluşan atıl bir işgücü yarattığı ve politik ve popülist politikaları özendirdiği gerekçesiyle, İŞKUR alım yöntem ve uygulamasının rehabilite edilmesi ve bu konuda yeni yöntem ve uygulamaların devreye sokulması gerekmektedir.

Kısaca, TRA2 bölgesinde yaşamakta olan kadınların toplumsal hayata katılarak kendilerini daha fazla gerçekleştirmelerini sağlamak için yukarıda ifade edilen alanlarda adımların atılması büyük önem taşır. Bölgenin kalkındırılması ve sosyal alt yapı imkânlarının yaygınlaştırılması kadınların sosyal hayatta daha fazla yer almasına yol açacaktır. Kadınların yaşamakta olduğu sorunların üstesinden gelme sorumluluğu kuşkusuz tek başına devlete ait değildir. Bu konu devletin yanı sıra, özel sektörü, meslek kuruluşlarını, medyayı ve sivil toplum örgütlerini de ilgilendiren bir husustur. Bu bakımdan merkezi hükümetin yanı sıra, belediyeler, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin farklı projelerle çok yönlü olarak kadın sorunlarına eğilmesi ve bu sorunların çözümünü sağlayıcı politikalar geliştirmesi gerekir. Bölgedeki her ilde bir üniversitenin bulunması bu bakımdan bir şans olarak değerlendirilmelidir. Üniversitelerin toplumla ilişki kurarak, toplumsal sorunların çözümüne yönelik projeler geliştirmesi, bu yönde rehberlik ve öncülük etmesi son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

A. A., Ağrı Halk Eğitimi Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 22 Temmuz 2016.

A. A., Doğubeyazıt Halk Eğitim Merkezi Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

A. A., Kars Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 7 Ağustos 2017.

A. E., Diyadin Jeotermal Genel Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

A. K., Ağrı Sosyal Yardımlaşma Vakfı Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

A. K., Görme Engelliler Kültür ve Birleşme Derneği (GÖRBİR) Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, 21 Temmuz 2016.

A. Ö., Iğdır Toplum Sağlığı Merkezi, Psikolog, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 9 Ağustos 2017.

A. S., Ağrı Sanayi İl Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, 21 Temmuz 2016.

A. S., Ardahan İŞKUR Müdürü, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz ve Durmuş Okan Bozkırlı, 11 Ağustos 2017.

A. T., Iğdır Belediyesi Başkan Yardımcısı, Mülakat: Adem Çaylak, 9 Ağustos 2017.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması-2011*, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014.

Akşit, Bahattin, "İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış", *Türkiye'de İç Göç*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Anadolu Ajansı, *Boşanma Oranları Son 10 Yılda Arttı,* aa.com.tr/tr/yasam/ bosanma-orani-son-10-yilda-artti/169614, [07.09.2016].

B. A., KAMER Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 22 Temmuz 2016.

B. H., Girişimci, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz, Adem Çaylak ve Olkan Senemoğlu, 05.08.2017.

B. İ., Çıldır Kaymakamı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

B. S., Kars'ta Kadın Girişimci, Mülakat: Adem Çaylak ve Oğuzhan Altınkoz, 5 Ağustos 2017.

B. Ş., Ağrı Belediye Meclis Üyesi, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

B. U., Kars Merkez Mahallesi Muhtarı, Mülakat: Gözde Özer, 7 Ağustos 2017.

Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010. http://ailetoplum.aile.gov.tr/data/54292ce03 69d c32 358ee2a46/kutuphane_61_turkiyede_aile_degerleri.pdf, [07.09.2016].

Başıhoş, Seda ve Ayşegül Taşöz Düşündere, *Gelişmişlik Göstergesi Olarak Gece Işıkları: İller Arası Gelir Eşitsizlikleri Ne Durumda?,* İstanbul: TEPAV Yayınları, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1464358310-6.Gelismislik_Gostergesi_Olarak_Gece_Isiklari___Ulusal_Olcekte_ve_Il_Bazinda_GSYH_Tahmini.pdf, [07.09.2016].

Bianet, *Uçan Süpürge'den Çocuk Gelinlerin Bir Yılı,* /bianet/insanhaklari/ 143002-ucan-supurge-den-cocuk-gelinlerin-bir-yili, [07.09.2016].

C. A. A., Patnos Belediye Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 23 Temmuz 2016.

C. S. Ağrı İl Sağlık Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

Çaha Havva, E. Sare Aydın ve Ömer Çaha, *Değişen Türkiye'de Kadın*, İstanbul: KADEM Yayınları, 2015.

_____, *Türkiye'de Cam Tavan Sendromu*, İstanbul: Kadem Yayınları, 2016.

Çaha Ömer, Adem Çaylak, Hüseyin Tutar, *TRA2 Bölgesi Sivil Toplum Kuruluşları Profili,* Kars: SERKA, 2013.

Çaha, Ömer ve Hüseyin Tutar, *TRA2 Bölgesinde Yoğun Kamu Çalışanı Göçü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri,* Kars: SERKA, 2012.

Çimen, Adnan, Orhan Çınar ve Faruk Koca, "Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Yaşam Memnuniyeti Araştırması", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.8, s.2, 2006, s 49-68.

D. K., Patnos Umut Kuşum Yaşam Derneği Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 23 Temmuz 2016.

D. Ö. Ö., Ağrı Girişimci İş Kadınları Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

D. T., Doğubayazıt Belediye Eş Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

Demirdirek, Hülya ve Ülker Şener, *81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2014,* http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1391012395-8.81 _Il_icin_Toplumsal_Cinsiyet_Esitligi_Karnesi__Taslak.pdf, [07.09.2016].

Department of Health and Human Service, *Costs of Intimate Partner Violence Against Women in the United States*, Atlanta: Center for Disease Control and Prevention ,www.cdc.gov/ ncipc/.../ ipvbook- final-feb18.pdf, [21.05.2014].

Devlet Planlama Teşkilatı, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması-2003, http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/ 341/2003-05.pdf, [07.09.2016].

E. D., Sarıkamış'ta Bir Tuhafiye Dükkânı Sahibi, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 08 Ağustos 2017.

E. K., İHH, Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

E. T., Iğdır KOSGEB Müdürü, Mülakat: Ömer Çaha ve Oğuzhan Altınkoz, 10 Temmuz, 2017.

E.Ü., Iğdır Valisi, Mülakat: Ömer Çaha v.d., 09 Ağustos 2017.

Ecevit, Yıldız, "Aile, Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, s.1, 1993, s.9-34.

Ekonomi ve Strateji Danışmanlık Hizmetleri, *Seçilmiş İllerde İşgücü, Sigortalı, İşsiz ve Yeşil Kartlı Sayısı-2009,* http://www.esdh.com.tr/pdf/secilmis_ illerde_isgucu_issiz_ve_yesil_kart_sayisi.pdf, [07.09.2017].

F. C., Kars Aktif İş Kadınları Derneği Başkanı ve Azerbaycan Evi Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha vd., 5 Ağustos 2017.

F. K., Ardahan Belediye Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

F. T., Kadın Girişimci, Mülakat: Adem Çaylak, 11 Ağustos 2017.

G. G., Ağrı İŞKUR Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

Gül, Erhan ve Bora Çevik, *2010 ve 2012 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması,* İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.

Güneş Doğudan Doğar kooperatifi, Grup Mülakatı, Mülakat: Havva Çaha, Gözde Özer ve Gizem Coşkun, 09 Ağustos 2017.

H. A., Göle Halk Eğitim Merkezi Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel 11 Ağustos 2017.

H. Ç. Kadın Girişimci, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

H. D., Çıldır Halk Eğitim Müdürü, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha ve Olkan Senemoğlu, 11 Ağustos 2017.

H. K., Ardahan'da Kur'an Kursu öğretmeni, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

H. O., Iğdır Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü Uzmanı, Mülakat: Adem Çaylak, 9 Ağustos 2017.

Haber Türk, *Türkiye'de Sezaryen Oranları 2016,* http:// hthayat.haberturk.com/ yasam/guncel/haber/1035698-turkiyede-sezaryen-oranlari-2016, [07.09.2017].

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması-2013,* http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2013/rapor/TNSA _2013_ana_ rapor.pdf, [07.09.2017].

İnan, Ercan, "Türkiye'nin 33 İlinde Yeşil Kartlı Sayısı Çalışan Sayısından Fazla Çıktı", *Vatan Gazetesi*, http:// www. gazetevatan. com/ ercan-inan-315726-yazar-yazisi-turkiye-nin-tam-33-ilinde-yesil-kartli-sayisi--calisan-sayisind an-fazla-cikti/, [07.09.2017].

Jandarma Genel Komutanlığı, *2013 Yılında Meydana Gelen Aile İçi Şiddet, Kadına Yönelik Şiddet ve Çocuk Suçlarının Değerlendirilmesi,* http://www.jandarma.gov.tr/asayis/aile_cocuk/aile_ici_siddet_2013.pdf, [07.09.2017].

Jansen, Henrica, İlknur Yüksel ve Pelin Çağatay, "Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığı", *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet,* Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, http://www.hips. hacettepe.edu.tr/TKAA2008-AnaRapor.pdf, s.45-69, [07.09.2017].

K. D., Umut Kuşum Yardımlaşma Derneği Başkanı, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 23 Temmuz 2016.

K. E., Ağrı Tarım İl Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

K. E., İnsani Yardım Vakfı Ağrı Şube Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

K. S., Tuhafiye dükkânı çalışanı, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 8 Ağustos 2017.

K. Ş., Kars SYDV Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, Mülakat: 07 Ağustos 2017.

K. T., Ardahan odak grup çalışmasına katılan bir katılımcı. Çalışmayı yapan: Adem Çaylak, 11 Ağustos 2017.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, Çocuğun Değeri, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1981.

Kağızman Merkez Odak Grup Çalışması, Çalışmayı yapan: Havva Çaha ve Gözde Özer, 8 Ağustos 2017.

Karal, Dilek, Elvan Aydemir, *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul: USAK Yayınevi, 2012.

Kars Kaleiçi Mahallesi Odak Grup Çalışması, Çalışmayı yapan: Havva Çaha-Gözde Özer, 6 Ağustos 2017.

Kaya, Faruk, "Ağrı Kent Profilinde Sosyo-Ekonomik Boyutlarıyla Kentsel Yoksulluk", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*c.13,s.2, 2011, s.219-242.

Kocacık, Faruk, Mustafa Çağlayandereli, "Ailede Kadına Yönelik Şiddet: Denizli İli Örneği", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, c6, s2, 2009, s.24-43.

Kozaklı, Süreyya Tamer ve Alev Özkazanç, "1980'lerde Gündelik Yaşam", *Mürekkep*, s.8, 1997.

L. A., Kars KOSGEB Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak ve Oğuzhan Altınkoz, 07 Ağustos 2017.

Layard, Richard, "Happiness and Public Policy: A Challenge to the Profession", *The Economic Journal*, v.116, is.510, 2006, p. C24-C35.

M. A., Diyadin Belediye Başkan Vekili, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

M. Ç., Ağrı Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü Kadın Konukevi Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 22 Temmuz 2016.

M. Ç., Diyadin Kaymakamı, Mülakat: Mehmet Dikkaya, 22 Temmuz 2016.

M. D., Göle SYDV Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

M. D., Muhtarlar Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 21 Temmuz 2016.

M. E. B., Ardahan Valisi, Mülakat: Adem Çaylak vd., 11 Ağustos 2017.

M. E., Ağrı Esnaf ve Sanatkarlar Odalar Birliği Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, 21 Temmuz 2016.

M. E., Sarıkamış SYDV Çalışanı, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 08 Ağustos 2017.

M. G., Iğdır Halk Eğitim Merkezi Müdürü, Mülakat: Ömer Çaha ve Oğuzhan Altınkoz, 09 Ağustos 2017.

M. I., Ağrı Valisi, Mülakat: Ömer Çaha vd. 21 Temmuz 2016.

M. K., Ağrı Belediye Eski Eşbaşkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 22 Temmuz 2016.

M. Ö., HDP Doğubayazıt İlçe Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

M. Ü., Ardahan Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

Milli Eğitim Bakanlığı, *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2015-2016,* Ankara: MEB Yayınları, 2016.

_____, *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2016-2017,* Ankara: MEB Yayınları, 2017.

N. A., Akçam Sigorta İşletmesi, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

N. K., Ağrı İl Milli Eğitim Şube Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, 21 Temmuz 2016.

N. Ö., Kars'ta girişimci kadın. Mülakat: Havva Çaha, 6 Ağustos 2017.

N. S. Ardahan Kadına Karşı Şiddeti Önleme Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

N. Y., Ardahan Halk Eğitim Merkezi Müdürü, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel 11 Ağustos 2017.

O. A., Iğdır Esnaf Ve Sanatkarlar Odası Sicil Memuru, Mülakat: Adem Çaylak, 09 Ağustos 2017.

O. O., Patnos Halk Eğitim Müdür Yardımcısı, Mülakat: Adem Çaylak, 23 Temmuz 2016.

O. U., Kars İl Milli Eğitim Müdürü, Mülakat: Havva Çaha, 07 Ağustos 2017.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2001.

Özcebe, Hilal ve Burcu Küçük Biçer, "Önemli Bir Kız Çocuk ve Kadın Sorunu: Çocuk Evlilikler", *Türk Pediatri Arşivi Dergisi*, c.48, s.2, 2013, s.86-93.

Öztürk, Emine, *Türkiye'de Aile İçi Şiddet, Kadın Sığınma Evleri ve Din,* İstanbul: Birey Yayıncılık, 2010.

R. E. Kars Belediyesi Kadın Çalışmaları Birimi, Mülakat: Adem Çaylak v.d., 07 Ağustos 2017

R. S., Ardahan KOSGEB Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 11 Ağustos 2017.

Radikal Gazetesi, *Ağrı'da 4 Günde 5 Kadın İntihar* Etti, http://www.radikal. com.tr/turkiye/agri-da-4-gunde-5-kadin-intihar-etti-999574/,[07.09.2017].

S. A., Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha ve Mehmet Dikkaya, 20 Temmuz 2016.

S. A., Dükkan Çalışanı, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 07 Ağustos 2017.

S. Ç., Karslı Girişimci Kadınlar Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha ve Gözde Özer, 05 Ağustos 2017.

S. D., Ev Hanımı, Mülakat: Adem Çaylak, 21 Temmuz 2016.

S. K, Kura Kum Eleme İşletmesi Sahibi, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz ve Durmuş Okan Bozkırlı, 11 Ağustos 2017.

S. K., Ağrı KOSGEB Müdürü, Mülakat: Havva Çaha, Ömer Çaha ve Mehmet Dikkaya, 20 Temmuz 2016.

S. K., Kars MHP Kadın Kolları Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Oğuzhan Altınkoz, 7 Ağustos 2017.

S. Y., Sarıkamış'ta Kadın Girişimci, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 8 Ağustos 2017.

Seçim Haritası, *Türkiye İllerde Araç Sahipliği Haritası,* http://secimharitasi. com/haritalar/31-turkiye-illerde-arac-sahipligi-orani-haritasi, [05.09.2016].

SERKA, *TRA2 Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) 2014 – 2023 Bölge Planı,* Kars: SERKA, 2013.

T. E., Sarıkamış SYDV yetkilisi, Mülakat: Havva Çaha ve Gözde Özer, 8 Ağustos 2017.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri-Ağrı*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2007.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, *Bölgesel Gelişmişlik Düzeyine Dayalı Yatırım Teşvik Uygulamaları-2017*, https:// www.ekonomi.gov.tr /portal/ faces/ oracle/ webcenter/portalapp/pages/content/ htmlViewer.jspx;jsessionid=8B2gti8CXZ-, [07.09.2017].

T.C. Sağlık Bakanlığı, *Sağlık İstatistikleri Yıllığı-2013*, http://ekutuphane. sagem.gov.tr/kitaplar/saglik_istatistikleri_yilligi_2013.pdf, [07.09.2017].

_____, *Sağlık İstatistikleri Yıllığı-2014*, http://ekutuphane.sagem.gov.tr /kitaplar/saglik_istatistikleri_yilligi_2014.pdf, [07.09.2017].

TBMM, *Kadına ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddet İnceleme Raporu*, https:// www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2012/raporlar/29_05_2012.pdf, [07.09.2017].

_____, *Kadına Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulun Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*, Sıra Sayısı:717, c.1, https://www.tbmm.gov.tr/ sirasayi/donem24/ yil01/ss.717-bolum-1.pdf, [07.09.2017].

TCMB, *Nakdi Kredilerin İl Bazında Dağılımı- 2013 Yılı Nakdi Kredileri,* http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/30a0500b-9894-48d7-8f5f-63774ec69190/0513.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-30a0500b-9894-48d7-8f5f-63774ec69190-l4VDdhw, [07.09.2017].

TES İŞ, *Açlık ve Yoksulluk*, http:// www.tes-is.org.tr/ news-detail/ 35/HAZ%C4%B0RAN-2017-A%C3%87LIK-VE-YOKSULLUK- ,[11.09.2017].

TOBB, *72. Genel Kurul Ekonomik Rapor 2015*, Ankara: TOBB Yayınları, https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2016/72GK/72-Genel-Kurul EkonomikRapor2015.pdf, [07.09.2017].

_____, *73. Genel Kurul Ekonomik Rapor 2016.* Ankara: TOBB Yayınları, https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf, [07.09.2017].

TÜİK, "Doğurganlık İstatistikleri 2016", *Haber Bülteni 24647*, http:// www.tuik.gov.tr/ PreHaber Bultenleri.do? id=24647, [08.09.2017].

_____, "Doğum İstatistikleri 2014", *Haber Bülteni 18621*, http:// www. tuik.gov.tr/ PreHaberBultenleri.do? id=18621, [01.08.2016].

_____, *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2016,* http://www.tuik .gov.tr/PreTablo .do?alt_id=1068, [08.09.2017].

_____, *Göç Verileri 2017*, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1067, [14.09.2017].

_____, "Bilgisayar ve İnternet Kullanımı", *Haber Bülteni 21779*, http:// www. tuik. gov.tr/ Pre Haber Bultenleri.do?id=21779,[19.09.2017].

_____, "Doğum İstatistikleri 2016", *Haber Bülteni 24647*, http:// www.tuik.gov.tr/ PreHaber Bultenleri.do? id=24647, [13.09.2017].

_____, "Dünya Nüfus Günü 2013", *Haber Bülteni 13663,* http:// www.tuik.gov.tr/ PreHaber Bultenleri.do? id=13663,[14.09.2017].

_____, "Dünya Nüfus Günü 2015", *Haber Bülteni 18617*, www.tuik.gov.tr/ PreHaber Bultenleri.do?id= 18617, [14.09.2017].

_____, İl Düzeyinde Yaşam Memnuniyet-2017, http://www.tuik.gov.tr/PreT blo.do?alt_id=1068, [07.09.2017].

_____, İl Düzeyinde Yaşam Memnuniyeti-2014, http://www.tuik.gov.tr/PreT ablo.do?alt_id=1068, [07.09.2017].

_____, "İl Düzeyinde Yaşam Memnuniyeti-2013", *Haber Bülteni 18507,* http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18507, [07.09.2017].

_____, İl ve Cinsiyete göre İl/İlçe Merkezi, Belde, Köy Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu, 2007-2016, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, [01.09.2017].

_____, İller İtibariyle Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, http://www. tuik. gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1075, [07.09.2017].

_____, "İllerde Yaşam Endeksi 2015", *Haber Bülteni 24561*, http://www. tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561, Alınma Tarihi: [28.08.2016].

_____, *İllerde Yaşam Endeksi İl Sıralamaları ve Endeks Değerleri,* http://ww w . tuik. gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1106, [07.09.2017].

_____, *İllere Göre Belediye Hizmetlerinden Çöp ve Çevresel Atık Toplama, Kanalizasyon, Şebeke Suyu ve Toplu Taşıma Hizmetlerinden Memnuniyet,* http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, [07.09.2017].

_____, İntihar İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1060, [07.09.2017].

_____, İstatistik Göstergeler 1923-2011, http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do ?metod=KitapDetay&KT_ID=0&KITAP_ID=158, [07.09.2017].

_____, *İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Bebek Ölüm Hızı 2010-2015,* http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1060, [07.09.2017].

_____, *İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Beş Yaş Altı Çocuk Ölümleri,* http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id= 1060, [07.09.2017].

_____, *İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre İntiharlar 2006-2015,* http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1060, [07.09.2017].

_____, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Ortalama İlk Evlenme Yaşı 2002-2016, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, [17.09.2017].

_____, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Toplam Doğurganlık Hızı 2009-2016, http://www. tuik.gov.tr/ PreTablo.do? alt_id=1060, [13.09.2017].

_____, "İstatistiklerle Aile 2014", *Haber Bülteni 18624,* http://www.tuik.gov .tr/PreHaberBultenleri.do?id=18624, [07.09.2017].

_____, "İstatistiklerle Çocuk 2016", *Haber Bülteni 24645,* http://www.tuik. gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24645, [07.09.2017].

_____, "İstatistiklerle Kadın -2015", *Haber Bülteni 21519*, http:// www. tuik. gov. tr/ PdfGetir. do?id=21519, [05.07.2016].

_____, "İstatistiklerle Kadın 2016", *Haber Bülteni 24643*, http://www.tuik.gov .tr/PreHaberBultenleri.do?id=24643, [07.09.2017].

_____, "İşgücü İstatistikleri 2016", *Haber Bülteni 24635*, http:// www. tuik. gov.tr/ Pre Haber Bultenleri. do? id=24635, [01.09.2017].

_____, "İşgücü İstatistikleri Mayıs 2017", *Haber Bülteni 24630*, http:// www .tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24630, [01.09.2017].

_____, Ölüm İstatistikleri 2014, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id= 1060, [07.09.2017].

_____, Ölüm İstatistikleri 2015, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id= 1060, [07.09.2017].

_____, Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017, [14.09.2017].

_____, *Seçilmiş Göstergelerle Ağrı 2013*, http://www.tuik.gov.tr/ilGosterge leri/iller/AGRI.pdf, [07.09.2017].

_____, *Tarım Alanları 2016*, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id =1001, [07.09.2017].

_____, *Temel Doğum İstatistikleri*, http:// www.tuik.gov.tr/ PreTablo.do? alt_id=1060, [14.09.2017].

_____, *Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri 2014,* http://www.tuik.gov.tr/Kita p.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=294, [07.09.2017].

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, İller İtibariyle Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla: 1992-2013, http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/ 1462 278846-9.EK_2_1992_2013_Il_Bazinda_ GSYH_ 2005__dolar _fiyatlarina _gore_.xls,[03.09.2016].

U. Ş., Ardahan Halk Sağlığı Müdürü, Mülakat: Oğuzhan Altınkoz ve Durmuş Okan Bozkırlı, 11 Ağustos 2017.

Urul, Asmin Kavas, *81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2016,* http://www.tepav.org.tr/upload/files/14581420298.81_Ilin_Toplumsal_Cinsiyet_Esitligi_Karnesi.pdf, [07.09.2016].

V. B. Tarımsal Kalkınma Derneği Ağrı Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak ve Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

V. T., Ağrı Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 22 Temmuz 2016.

Y. A., Ağrı Ziraat Odası Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, 21 Temmuz 2016.

Y. E., Doğubayazıt Esnaf ve Sanatkarlar Odası Başkanı, Mülakat: Adem Çaylak, 22 Temmuz 2016.

Yeldan, Erinç vd., *Orta Gelir Tuzağı'ndan Çıkış: Hangi Türkiye,* c.1, http://www.turkonfed.org/Files/ContentFile/ogt-1sektorel_analiz.pdf, [07.09.2016].

Z. B. A., Iğdır Kadın Derneği Başkanı, Mülakat: Havva Çaha ve Oğuzhan Altınkoz, 9 Ağustos 2017.

Z. O. Göle Kaymakamı, Mülakat: Adem Çaylak, Mukadder Yardımcıel, 11 Ağustos 2017.

Z. Ö., Kars Boğatepe Köyü Çevre ve Yaşam Derneği Başkanı, Girişimci Ev Hanımı, Mülakat: Havva Çaha vd. 8 Ağustos 2017.

Z. Y., KARS Halk Sağlığı Müdürü, Mülakat: Havva Çaha, 7 Temmuz, 2017.

Z. Y., Kars İl Sağlık Müdürlüğü Halk Sağlığı Müdürü, Mülakat: Havva Çaha ve Ömer Çaha, 7 Ağustos 2017.

EKLER

EK1: VARYANS ANALİZİ (EĞİTİM)

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Kaç yaşındasınız?	Between Groups	2201,776	6	366,963	224,285	,000
	Within Groups	5263,470	3217	1,636		
	Total	7465,246	3223			
Okuma yazma biliyor musunuz?	Between Groups	342,868	6	57,145	1142,038	,000
	Within Groups	160,970	3217	,050		
	Total	503,838	3223			
Medeni durumunuz nedir?	Between Groups	76,519	6	12,753	29,182	,000
	Within Groups	1405,917	3217	,437		
	Total	1482,437	3223			
Evlendiğinizde (ilk evlilik) kaç yaşındaydınız?	Between Groups	6333,414	6	1055,569	78,942	,000
	Within Groups	33040,647	2471	13,371		
	Total	39374,061	2477			
Nasıl evlendiniz?	Between Groups	109,955	6	18,326	29,522	,000
	Within Groups	1533,849	2471	,621		
	Total	1643,803	2477			
Nikâh durumunuzla ilgili aşağıdakilerden hangisi geçerlidir?	Between Groups	1,666	6	,278	1,823	,091
	Within Groups	376,373	2471	,152		
	Total	378,039	2477			
Eşinizin başka bir eşi daha var mı?	Between Groups	,687	6	,114	2,493	,021
	Within Groups	113,438	2471	,046		
	Total	114,124	2477			
Çocuğunuz var mı?	Between Groups	5,174	6	,862	12,836	,000
	Within Groups	166,014	2471	,067		
	Total	171,188	2477			
Kaç çocuğunuz var?	Between Groups	1757,793	6	292,965	106,578	,000
	Within Groups	6283,817	2286	2,749		
	Total	8041,610	2292			
Sizce bir kadın kaç çocuk yapmalıdır?	Between Groups	373,942	6	62,324	44,380	,000
	Within Groups	4455,863	3173	1,404		
	Total	4829,805	3179			
Tek bir çocuğunuz olacak olursa bunun kız mı yoksa erkek mi olmasını	Between Groups	1,688	6	,281	1,218	,294
	Within Groups	732,315	3170	,231		
	Total	734,003	3176			
Yaşadığınız yerde çocuklarınızı götüreceğiniz yeterli park, bahçe, sosyal tesis var mı?	Between Groups	4,196	6	,699	3,573	,002
	Within Groups	620,719	3171	,196		
	Total	624,915	3177			
Okul çağında kız çocuğunuz var mı?	Between Groups	4,245	6	,708	2,843	,009
	Within Groups	568,996	2286	,249		
	Total	573,241	2292			
Kız çoğunuzu/çocuklarınızı okula gönderiyor musunuz?	Between Groups	3,433	6	,572	3,481	,002
	Within Groups	188,054	1144	,164		
	Total	191,487	1150			

Engelli herhangi bir çocuğunuz var mı?	Between Groups	,878	6	,146	3,308	,003
	Within Groups	101,129	2286	,044		
	Total	102,007	2292			
Oturduğunuz evde anne, baba ve çocukların dışında sizinle birlikte yaşayan kimse var mı?	Between Groups	4,351	6	,725	3,809	,001
	Within Groups	597,815	3140	,190		
	Total	602,166	3146			
Sizinle birlikte oturan kimdir/ kimlerdir?	Between Groups	26,540	6	4,423	1,941	,072
	Within Groups	1704,697	748	2,279		
	Total	1731,237	754			
Çocukların eğitimi	Between Groups	20,140	6	3,357	20,325	,000
	Within Groups	490,843	2972	,165		
	Total	510,984	2978			
Ev veya arsa alımı	Between Groups	12,554	6	2,092	9,411	,000
	Within Groups	678,046	3050	,222		
	Total	690,599	3056			
Ev eşyası alımı	Between Groups	12,244	6	2,041	13,757	,000
	Within Groups	453,634	3058	,148		
	Total	465,878	3064			
Mutfak harcamaları	Between Groups	5,989	6	,998	6,464	,000
	Within Groups	470,680	3048	,154		
	Total	476,669	3054			
Kiminle görüşüleceği	Between Groups	11,030	6	1,838	7,695	,000
	Within Groups	726,687	3042	,239		
	Total	737,717	3048			
Kaç çocuk yapılacağı	Between Groups	9,613	6	1,602	6,761	,000
	Within Groups	699,778	2953	,237		
	Total	709,392	2959			
Yaşadığınız konutun mülkiyet durumu nedir?	Between Groups	4,276	6	,713	1,329	,240
	Within Groups	1715,457	3199	,536		
	Total	1719,733	3205			
Ailenizin arabası var mı?	Between Groups	32,755	6	5,459	23,483	,000
	Within Groups	743,437	3198	,232		
	Total	776,192	3204			
Buzdolabı	Between Groups	1,215	6	,202	10,076	,000
	Within Groups	64,387	3204	,020		
	Total	65,602	3210			
Çamaşır makinesi	Between Groups	1,674	6	,279	9,392	,000
	Within Groups	95,213	3205	,030		
	Total	96,887	3211			
Televizyon	Between Groups	1,004	6	,167	8,302	,000
	Within Groups	64,598	3205	,020		
	Total	65,602	3211			
Bulaşık makinesi	Between Groups	45,256	6	7,543	34,147	,000
	Within Groups	704,429	3189	,221		
	Total	749,686	3195			
Müzik seti/kaset çalar	Between Groups	44,240	6	7,373	36,474	,000
	Within Groups	640,429	3168	,202		
	Total	684,669	3174			

Aileniz geçimini nasıl sağlıyor?	Between Groups	563,989	6	93,998	29,691	,000
	Within Groups	10108,533	3193	3,166		
	Total	10672,522	3199			
Sizin kendi adınıza bankada bir hesabınız var mı?	Between Groups	122,911	6	20,485	155,135	,000
	Within Groups	421,364	3191	,132		
	Total	544,275	3197			
Eşiniz çalışmak için gurbete gidiyor mu?	Between Groups	3,318	6	,553	3,521	,002
	Within Groups	359,039	2286	,157		
	Total	362,358	2292			
Senenin ortalama kaç ayını gurbette geçirir?	Between Groups	5,140	6	,857	,738	,619
	Within Groups	462,109	398	1,161		
	Total	467,249	404			
Hanenizin aylık toplam geliri yaklaşık olarak ne kadardır?	Between Groups	422,261	6	70,377	51,233	,000
	Within Groups	4372,331	3183	1,374		
	Total	4794,592	3189			
Peynir, yoğurt, süt vb	Between Groups	,272	6	,045	,641	,698
	Within Groups	224,154	3172	,071		
	Total	224,425	3178			
El işi, örgü, nakış vb	Between Groups	1,522	6	,254	3,276	,003
	Within Groups	245,547	3172	,077		
	Total	247,068	3178			
Halı, kilim vb.	Between Groups	,023	6	,004	,766	,597
	Within Groups	15,896	3163	,005		
	Total	15,919	3169			
Reçel, pekmez vb.	Between Groups	,024	6	,004	,414	,870
	Within Groups	30,673	3162	,010		
	Total	30,697	3168			
D1.5. Diğer	Between Groups	,200	5	,040	,744	,591
	Within Groups	15,840	295	,054		
	Total	16,040	300			
Ücretli herhangi bir işte çalışıyor musunuz?	Between Groups	57,848	6	9,641	75,865	,000
	Within Groups	406,672	3200	,127		
	Total	464,520	3206			
Size bir iş imkânı sağlansa çalışmak ister misiniz?	Between Groups	36,152	6	6,025	29,296	,000
	Within Groups	547,076	2660	,206		
	Total	583,228	2666			
Çalışmak isterseniz eşiniz veya aile bunu nasıl karşılar?	Between Groups	35,426	6	5,904	22,376	,000
	Within Groups	566,804	2148	,264		
	Total	602,230	2154			
Herhangi bir sosyal güvenceniz (sigortanız) var mı?	Between Groups	24,455	6	4,076	16,285	,000
	Within Groups	801,185	3201	,250		
	Total	825,641	3207			
Herhangi bir mesleğiniz var mı?	Between Groups	139,395	6	23,232	182,306	,000
	Within Groups	405,503	3182	,127		
	Total	544,898	3188			
Bu mesleği nereden edindiniz?	Between Groups	36,692	6	6,115	6,529	,000
	Within Groups	560,157	598	,937		
	Total	596,850	604			

Kendi adınıza iş kurmak gibi bir düşünceniz oldu mu veya var mı?	Between Groups	41,460	6	6,910	28,894	,000
	Within Groups	761,683	3185	,239		
	Total	803,143	3191			
Sizce kadınlar için ideal yaşam biçimi nedir?	Between Groups	121,582	6	20,264	33,456	,000
	Within Groups	1933,943	3193	,606		
	Total	2055,525	3199			
İmkânınız olursa bir gün bu şehirden ayrılıp başka bir şehre göçmeyi düşünüyor musunuz?	Between Groups	25,909	6	4,318	18,590	,000
	Within Groups	743,525	3201	,232		
	Total	769,434	3207			
Devletin verdiği gebelik/ doğum yardımından haberiniz var mı?	Between Groups	15,971	6	2,662	10,959	,000
	Within Groups	754,891	3108	,243		
	Total	770,862	3114			
Şimdiye kadar devletten gebelik/doğum yardımı aldınız mı?	Between Groups	2,053	6	,342	1,509	,172
	Within Groups	312,118	1376	,227		
	Total	314,171	1382			
Aile olarak şimdiye kadar devletten çocuk eğitimi için destek aldınız mı?	Between Groups	,307	6	,051	,314	,930
	Within Groups	510,482	3133	,163		
	Total	510,789	3139			
Devletten herhangi bir sağlık yardımı alıyor musunuz?	Between Groups	8,064	6	1,344	7,359	,000
	Within Groups	582,847	3191	,183		
	Total	590,912	3197			
Yakacak/Kömür	Between Groups	17,218	6	2,870	14,286	,000
	Within Groups	646,200	3217	,201		
	Total	663,418	3223			
Yiyecek/gıda	Between Groups	,861	6	,144	2,621	,015
	Within Groups	176,176	3217	,055		
	Total	177,037	3223			
Beyaz eşya	Between Groups	,018	6	,003	,619	,715
	Within Groups	15,902	3217	,005		
	Total	15,921	3223			
Kıyafet/giysi	Between Groups	,075	6	,013	1,171	,319
	Within Groups	34,545	3217	,011		
	Total	34,620	3223			
İŞKUR'un açtığı mesleki kurslardan haberiniz oluyor mu?	Between Groups	58,831	6	9,805	41,636	,000
	Within Groups	757,599	3217	,235		
	Total	816,431	3223			
Halk eğitimin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz var mı?	Between Groups	78,750	6	13,125	56,912	,000
	Within Groups	741,899	3217	,231		
	Total	820,649	3223			
Belediyenin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz oluyor mu?	Between Groups	41,724	6	6,954	36,463	,000
	Within Groups	612,193	3210	,191		
	Total	653,917	3216			
Herhangi bir mesleki eğitim kursuna devam ettiniz mi/ ediyor musunuz?	Between Groups	22,629	6	3,771	20,957	,000
	Within Groups	568,846	3161	,180		
	Total	591,474	3167			
. Ne tür mesleki eğitim kursuna devam ettiniz/ediyorsunuz?	Between Groups	589,387	6	98,231	33,402	,000
	Within Groups	2252,694	766	2,941		
	Total	2842,080	772			

Devletin kadınlar için sağladığı mikro kredi imkânlarından haberiniz	Between Groups	56,086	6	9,348	49,000	,000
	Within Groups	611,984	3208	,191		
	Total	668,070	3214			
KOSGEB'in kadınlara iş kurmak için sağladığı kredi imkânlarından haberiniz var mı?	Between Groups	126,758	6	21,126	107,723	,000
	Within Groups	628,945	3207	,196		
	Total	755,703	3213			
Kendi adınıza iş kurmak için herhangi bir yere destek için başvurdunuz mu?	Between Groups	1,569	6	,262	5,554	,000
	Within Groups	149,353	3172	,047		
	Total	150,922	3178			
Başvurunuz nasıl sonuçlandı? Gereken desteği aldınız mı?	Between Groups	,869	5	,174	,419	,835
	Within Groups	61,398	148	,415		
	Total	62,266	153			
Hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarını genel olarak nasıl buluyorsunuz?	Between Groups	42,152	6	7,025	11,242	,000
	Within Groups	1992,774	3189	,625		
	Total	2034,926	3195			
Günde ortalama kaç saat televizyon izliyorsunuz?	Between Groups	55,072	6	9,179	4,475	,000
	Within Groups	6276,317	3060	2,051		
	Total	6331,390	3066			
Televizyonda en çok hangi tür programları izliyorsunuz?	Between Groups	321,926	6	53,654	13,429	,000
	Within Groups	10548,204	2640	3,996		
	Total	10870,130	2646			
En çok hangi kanalları izliyorsunuz?	Between Groups	4834,238	6	805,706	5,595	,000
	Within Groups	371964,513	2583	144,005		
	Total	376798,751	2589			
Gazete okuyor musunuz?	Between Groups	131,002	6	21,834	73,040	,000
	Within Groups	881,533	2949	,299		
	Total	1012,534	2955			
En çok hangi gazeteyi okuyorsunuz?	Between Groups	243,031	6	40,505	1,343	,235
	Within Groups	21772,774	722	30,156		
	Total	22015,805	728			
Kitap okuyor musunuz?	Between Groups	428,377	6	71,396	171,165	,000
	Within Groups	1228,001	2944	,417		
	Total	1656,377	2950			
İnternet kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız ne sıklıkta kullanıyorsunuz?	Between Groups	1309,959	6	218,327	321,949	,000
	Within Groups	2167,337	3196	,678		
	Total	3477,296	3202			
Bugüne kadar hiç canlı bir müzik konseri izlediniz mi?	Between Groups	206,458	6	34,410	196,441	,000
	Within Groups	561,756	3207	,175		
	Total	768,214	3213			
Bugüne kadar hiç sinemaya gittiniz mi?	Between Groups	230,645	6	38,441	218,392	,000
	Within Groups	565,367	3212	,176		
	Total	796,011	3218			
Şimdiye kadar herhangi bir proje çalışmasına katıldınız mı?	Between Groups	48,578	6	8,096	95,437	,000
	Within Groups	272,402	3211	,085		
	Total	320,980	3217			
Siyasi parti	Between Groups	2,782	6	,464	3,900	,001
	Within Groups	382,488	3217	,119		
	Total	385,270	3223			

Sendika	Between Groups	3,350	6	,558	12,534	,000
	Within Groups	143,295	3217	,045		
	Total	146,645	3223			
Dernek	Between Groups	2,013	6	,336	8,676	,000
	Within Groups	124,418	3217	,039		
	Total	126,431	3223			
Vakıf	Between Groups	3,368	6	,561	17,464	,000
	Within Groups	103,391	3217	,032		
	Total	106,759	3223			
Platform	Between Groups	,424	6	,071	4,369	,000
	Within Groups	52,054	3217	,016		
	Total	52,479	3223			
Sohbet grubu	Between Groups	2,619	6	,437	2,177	,042
	Within Groups	645,038	3217	,201		
	Total	647,658	3223			
Altın günü	Between Groups	4,139	6	,690	2,662	,014
	Within Groups	833,821	3217	,259		
	Total	837,960	3223			
Kur'an okumasını biliyor musunuz?	Between Groups	26,578	6	4,430	17,715	,000
	Within Groups	802,161	3208	,250		
	Total	828,739	3214			
Bölgedeki çatışma ortamı bir kadın olarak sizi olumsuz yönde etkiliyor mu?	Between Groups	2,228	6	,371	3,509	,002
	Within Groups	339,151	3205	,106		
	Total	341,379	3211			
Çatışma ortamı sizi daha çok hangi alanlarda etkiliyor?	Between Groups	17,753	6	2,959	2,151	,045
	Within Groups	3909,336	2842	1,376		
	Total	3927,090	2848			
Şikâyetçi olduğunuz herhangi bir rahatsızlığınız var mı?	Between Groups	312,085	6	52,014	76,237	,000
	Within Groups	2192,127	3213	,682		
	Total	2504,212	3219			
Bir hastalığınız olduğunda öncelikle kime başvurursunuz?	Between Groups	,667	6	,111	1,225	,290
	Within Groups	291,484	3215	,091		
	Total	292,151	3221			
Sağlık kontrolüyle ilgili aşağıdakilerden hangisi sizin için geçerlidir?	Between Groups	11,171	6	1,862	2,478	,022
	Within Groups	2408,177	3205	,751		
	Total	2419,348	3211			
Eşinizden izin almadan hastaneye gidebiliyor musunuz?	Between Groups	28,079	6	4,680	18,257	,000
	Within Groups	607,254	2369	,256		
	Total	635,333	2375			
Son gebeliğinizde sağlık kontrolü yaptırdınız mı?	Between Groups	22,265	6	3,711	7,012	,000
	Within Groups	1209,728	2286	,529		
	Total	1231,993	2292			
En son doğumunuzu nerede yaptınız?	Between Groups	93,097	6	15,516	40,822	,000
	Within Groups	868,907	2286	,380		
	Total	962,004	2292			
En son doğumunuzu nasıl yaptınız?	Between Groups	17,070	6	2,845	14,925	,000
	Within Groups	435,741	2286	,191		
	Total	452,810	2292			

Doğum kontrol yöntemlerinden kullandığınız oluyor mu?	Between Groups	85,777	6	14,296	17,347	,000
	Within Groups	1943,287	2358	,824		
	Total	2029,064	2364			
Şimdiye kadar hiç kürtaj yaptırdınız mı?	Between Groups	9,364	6	1,561	7,071	,000
	Within Groups	531,241	2407	,221		
	Total	540,605	2413			
Son bir sene içinde herhangi bir kimseden dayak yediniz mi?	Between Groups	4,454	6	,742	3,964	,001
	Within Groups	592,685	3165	,187		
	Total	597,138	3171			
Kimden dayak yediniz?	Between Groups	79,988	5	15,998	6,148	,000
	Within Groups	606,247	233	2,602		
	Total	686,234	238			
Şiddete uğradığınızda/dayak yediğinizde aşağıdakilerden hangisini en çok yapıyorsunuz?	Between Groups	178,938	6	29,823	18,298	,000
	Within Groups	2377,916	1459	1,630		
	Total	2556,854	1465			
"Alo 183" Sosyal Destek Hattından haberiniz var mı?	Between Groups	75,738	6	12,623	55,328	,000
	Within Groups	732,137	3209	,228		
	Total	807,876	3215			
Kadın sığınma evini ve ne işe yaradığını duydunuz mu hiç?	Between Groups	7,288	6	1,215	5,207	,000
	Within Groups	745,687	3197	,233		
	Total	752,975	3203			
Kadınlara istihdam alanlarının sağlanması	Between Groups	9,276	6	1,546	4,910	,000
	Within Groups	1012,906	3217	,315		
	Total	1022,182	3223			
Kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alanlarının yapılması	Between Groups	4,534	6	,756	1,939	,071
	Within Groups	1254,002	3217	,390		
	Total	1258,536	3223			
Kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılması	Between Groups	4,959	6	,826	4,207	,000
	Within Groups	631,929	3217	,196		
	Total	636,888	3223			
Kadına karşı şiddet eğitimlerinin yaygınlaştırılması	Between Groups	6,095	6	1,016	3,853	,001
	Within Groups	848,049	3217	,264		
	Total	854,144	3223			
Gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması	Between Groups	2,892	6	,482	1,168	,320
	Within Groups	1326,930	3217	,412		
	Total	1329,821	3223			
Kız çocuklarına yönelik taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi	Between Groups	3,323	6	,554	1,870	,082
	Within Groups	952,597	3217	,296		
	Total	955,920	3223			
Kırsal alanda kadınların ürettikleri ürünlere teşvik verilmesi	Between Groups	5,314	6	,886	2,677	,014
	Within Groups	1064,531	3217	,331		
	Total	1069,846	3223			
Bir bütün olarak hayatınızı düşündüğünüzde kendinizi mutlu hissediyor musunuz?	Between Groups	29,602	6	4,934	6,149	,000
	Within Groups	2574,785	3209	,802		
	Total	2604,387	3215			
Türkçeyi hangi düzeyde biliyorsunuz?	Between Groups	9,588	6	1,598	24,672	,000
	Within Groups	199,687	3083	,065		
	Total	209,275	3089			

EK2: VARYANS ANALİZİ (YAŞ)

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Okuma yazma biliyor musunuz?	Between Groups	76,673	5	15,335	115,522	,000
	Within Groups	427,165	3218	,133		
	Total	503,838	3223			
En son hangi okulu bitirdiniz?	Between Groups	1908,707	5	381,741	217,275	,000
	Within Groups	5653,871	3218	1,757		
	Total	7562,578	3223			
Medeni durumunuz nedir?	Between Groups	252,851	5	50,570	132,349	,000
	Within Groups	1229,586	3218	,382		
	Total	1482,437	3223			
Evlendiğinizde (ilk evlilik) kaç yaşındaydınız?	Between Groups	1565,870	5	313,174	20,476	,000
	Within Groups	37808,192	2472	15,295		
	Total	39374,061	2477			
Nasıl evlendiniz?	Between Groups	31,541	5	6,308	9,672	,000
	Within Groups	1612,262	2472	,652		
	Total	1643,803	2477			
Nikâh durumunuzla ilgili aşağıdakilerden hangisi geçerlidir?	Between Groups	12,297	5	2,459	16,623	,000
	Within Groups	365,741	2472	,148		
	Total	378,039	2477			
Eşinizin başka bir eşi daha var mı?	Between Groups	1,031	5	,206	4,506	,000
	Within Groups	113,094	2472	,046		
	Total	114,124	2477			
Çocuğunuz var mı?	Between Groups	14,362	5	2,872	45,276	,000
	Within Groups	156,827	2472	,063		
	Total	171,188	2477			
Kaç çocuğunuz var?	Between Groups	2153,069	5	430,614	167,242	,000
	Within Groups	5888,541	2287	2,575		
	Total	8041,610	2292			
Sizce bir kadın kaç çocuk yapmalıdır?	Between Groups	342,020	5	68,404	48,379	,000
	Within Groups	4487,785	3174	1,414		
	Total	4829,805	3179			
Tek bir çocuğunuz olacak olursa bunun kız mı yoksa erkek mi olmasını	Between Groups	2,374	5	,475	2,058	,068
	Within Groups	731,629	3171	,231		
	Total	734,003	3176			
Yaşadığınız yerde çocuklarınızı götüreceğiniz yeterli park, bahçe, sosyal tesis var mı?	Between Groups	1,027	5	,205	1,044	,390
	Within Groups	623,888	3172	,197		
	Total	624,915	3177			

Okul çağında kız çocuğunuz var mı?	Between Groups	99,106	5	19,821	95,608	,000
	Within Groups	474,135	2287	,207		
	Total	573,241	2292			
Kız çoğunuzu/çocuklarınızı okula gönderiyor musunuz?	Between Groups	7,768	5	1,554	9,682	,000
	Within Groups	183,719	1145	,160		
	Total	191,487	1150			
Engelli herhangi bir çocuğunuz var mı?	Between Groups	1,040	5	,208	4,713	,000
	Within Groups	100,967	2287	,044		
	Total	102,007	2292			
Oturduğunuz evde anne, baba ve çocukların dışında sizinle birlikte yaşayan kimse var mı?	Between Groups	3,136	5	,627	3,289	,006
	Within Groups	599,030	3141	,191		
	Total	602,166	3146			
Sizinle birlikte oturan kimdir/ kimlerdir?	Between Groups	108,468	5	21,694	10,013	,000
	Within Groups	1622,769	749	2,167		
	Total	1731,237	754			
Çocukların eğitimi	Between Groups	10,814	5	2,163	12,855	,000
	Within Groups	500,170	2973	,168		
	Total	510,984	2978			
Ev veya arsa alımı	Between Groups	25,400	5	5,080	23,300	,000
	Within Groups	665,199	3051	,218		
	Total	690,599	3056			
Ev eşyası alımı	Between Groups	9,387	5	1,877	12,580	,000
	Within Groups	456,491	3059	,149		
	Total	465,878	3064			
Mutfak harcamaları	Between Groups	14,282	5	2,856	18,835	,000
	Within Groups	462,388	3049	,152		
	Total	476,669	3054			
Kiminle görüşüleceği	Between Groups	14,014	5	2,803	11,785	,000
	Within Groups	723,702	3043	,238		
	Total	737,717	3048			
Kaç çocuk yapılacağı	Between Groups	62,684	5	12,537	57,265	,000
	Within Groups	646,707	2954	,219		
	Total	709,392	2959			
Yaşadığınız konutun mülkiyet durumu nedir?	Between Groups	12,868	5	2,574	4,825	,000
	Within Groups	1706,865	3200	,533		
	Total	1719,733	3205			
Ailenizin arabası var mı?	Between Groups	7,824	5	1,565	6,515	,000
	Within Groups	768,368	3199	,240		
	Total	776,192	3204			

Buzdolabı	Between Groups	,636	5	,127	6,277	,000
	Within Groups	64,966	3205	,020		
	Total	65,602	3210			
Çamaşır makinesi	Between Groups	,569	5	,114	3,787	,002
	Within Groups	96,318	3206	,030		
	Total	96,887	3211			
Televizyon	Between Groups	,227	5	,045	2,224	,049
	Within Groups	65,376	3206	,020		
	Total	65,602	3211			
Bulaşık makinesi	Between Groups	2,425	5	,485	2,071	,066
	Within Groups	747,260	3190	,234		
	Total	749,686	3195			
Müzik seti/kaset çalar	Between Groups	10,689	5	2,138	10,052	,000
	Within Groups	673,980	3169	,213		
	Total	684,669	3174			
Aileniz geçimini nasıl sağlıyor?	Between Groups	50,493	5	10,099	3,037	,010
	Within Groups	10622,030	3194	3,326		
	Total	10672,522	3199			
Sizin kendi adınıza bankada bir hesabınız var mı?	Between Groups	19,172	5	3,834	23,308	,000
	Within Groups	525,104	3192	,165		
	Total	544,275	3197			
Eşiniz çalışmak için gurbete gidiyor mu?	Between Groups	11,746	5	2,349	15,324	,000
	Within Groups	350,611	2287	,153		
	Total	362,358	2292			
Senenin ortalama kaç ayını gurbette geçirir?	Between Groups	22,544	5	4,509	4,045	,001
	Within Groups	444,706	399	1,115		
	Total	467,249	404			
Hanenizin aylık toplam geliri yaklaşık olarak ne kadardır?	Between Groups	112,396	5	22,479	15,286	,000
	Within Groups	4682,196	3184	1,471		
	Total	4794,592	3189			
Peynir, yoğurt, süt vb	Between Groups	,805	5	,161	2,285	,044
	Within Groups	223,620	3173	,070		
	Total	224,425	3178			
El işi, örgü, nakış vb	Between Groups	1,651	5	,330	4,270	,001
	Within Groups	245,417	3173	,077		
	Total	247,068	3178			
Halı, kilim vb.	Between Groups	,046	5	,009	1,846	,101
	Within Groups	15,873	3164	,005		
	Total	15,919	3169			

Reçel, pekmez vb.	Between Groups	,032	5	,006	,664	,651
	Within Groups	30,665	3163	,010		
	Total	30,697	3168			
D1.5. Diğer	Between Groups	,281	5	,056	1,051	,388
	Within Groups	15,759	295	,053		
	Total	16,040	300			
Ücretli herhangi bir işte çalışıyor musunuz?	Between Groups	14,620	5	2,924	20,804	,000
	Within Groups	449,900	3201	,141		
	Total	464,520	3206			
Size bir iş imkânı sağlansa çalışmak ister misiniz?	Between Groups	60,772	5	12,154	61,905	,000
	Within Groups	522,456	2661	,196		
	Total	583,228	2666			
Çalışmak isterseniz eşiniz veya aile bunu nasıl karşılar?	Between Groups	6,985	5	1,397	5,044	,000
	Within Groups	595,245	2149	,277		
	Total	602,230	2154			
Herhangi bir sosyal güvenceniz (sigortanız) var mı?	Between Groups	2,623	5	,525	2,041	,070
	Within Groups	823,018	3202	,257		
	Total	825,641	3207			
Herhangi bir mesleğiniz var mı?	Between Groups	17,602	5	3,520	21,251	,000
	Within Groups	527,296	3183	,166		
	Total	544,898	3188			
Bu mesleği nereden edindiniz?	Between Groups	28,978	5	5,796	6,113	,000
	Within Groups	567,872	599	,948		
	Total	596,850	604			
Kendi adınıza iş kurmak gibi bir düşünceniz oldu mu veya var mı?	Between Groups	32,262	5	6,452	26,668	,000
	Within Groups	770,880	3186	,242		
	Total	803,143	3191			
Sizce kadınlar için ideal yaşam biçimi nedir?	Between Groups	53,897	5	10,779	17,201	,000
	Within Groups	2001,628	3194	,627		
	Total	2055,525	3199			
İmkânınız olursa bir gün bu şehirden ayrılıp başka bir şehre göçmeyi düşünüyor musunuz?	Between Groups	46,928	5	9,386	41,595	,000
	Within Groups	722,506	3202	,226		
	Total	769,434	3207			
Devletin verdiği gebelik/ doğum yardımından haberiniz var mı?	Between Groups	38,734	5	7,747	32,897	,000
	Within Groups	732,128	3109	,235		
	Total	770,862	3114			
Şimdiye kadar devletten gebelik/doğum yardımı aldınız mı?	Between Groups	9,725	5	1,945	8,797	,000
	Within Groups	304,445	1377	,221		
	Total	314,171	1382			

Aile olarak şimdiye kadar devletten çocuk eğitimi için destek aldınız mı?	Between Groups	5,777	5	1,155	7,170	,000
	Within Groups	505,012	3134	,161		
	Total	510,789	3139			
Devletten herhangi bir sağlık yardımı alıyor musunuz?	Between Groups	3,206	5	,641	3,482	,004
	Within Groups	587,706	3192	,184		
	Total	590,912	3197			
Yakacak/Kömür	Between Groups	9,468	5	1,894	9,318	,000
	Within Groups	653,951	3218	,203		
	Total	663,418	3223			
Yiyecek/gıda	Between Groups	,335	5	,067	1,221	,296
	Within Groups	176,702	3218	,055		
	Total	177,037	3223			
Beyaz eşya	Between Groups	,046	5	,009	1,879	,095
	Within Groups	15,874	3218	,005		
	Total	15,921	3223			
Kıyafet/giysi	Between Groups	,133	5	,027	2,480	,030
	Within Groups	34,487	3218	,011		
	Total	34,620	3223			
İŞKUR'un açtığı mesleki kurslardan haberiniz oluyor mu?	Between Groups	19,164	5	3,833	15,470	,000
	Within Groups	797,267	3218	,248		
	Total	816,431	3223			
Halk eğitimin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz var mı?	Between Groups	23,473	5	4,695	18,951	,000
	Within Groups	797,176	3218	,248		
	Total	820,649	3223			
Belediyenin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz oluyor mu?	Between Groups	6,622	5	1,324	6,569	,000
	Within Groups	647,296	3211	,202		
	Total	653,917	3216			
Herhangi bir mesleki eğitim kursuna devam ettiniz mi/ ediyor musunuz?	Between Groups	5,136	5	1,027	5,540	,000
	Within Groups	586,338	3162	,185		
	Total	591,474	3167			
. Ne tür mesleki eğitim kursuna devam ettiniz/ ediyorsunuz?	Between Groups	262,668	5	52,534	15,621	,000
	Within Groups	2579,412	767	3,363		
	Total	2842,080	772			
Devletin kadınlar için sağladığı mikro kredi imkânlarından haberiniz	Between Groups	10,543	5	2,109	10,291	,000
	Within Groups	657,527	3209	,205		
	Total	668,070	3214			
KOSGEB'in kadınlara iş kurmak için sağladığı kredi imkânlarından haberiniz var mı?	Between Groups	24,328	5	4,866	21,342	,000
	Within Groups	731,375	3208	,228		
	Total	755,703	3213			

Kendi adınıza iş kurmak için herhangi bir yere destek için başvurdunuz mu?	Between Groups	,741	5	,148	3,130	,008
	Within Groups	150,182	3173	,047		
	Total	150,922	3178			
Başvurunuz nasıl sonuçlandı? Gereken desteği aldınız mı?	Between Groups	4,297	5	,859	2,194	,058
	Within Groups	57,970	148	,392		
	Total	62,266	153			
Hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarını genel olarak nasıl buluyorsunuz?	Between Groups	34,677	5	6,935	11,061	,000
	Within Groups	2000,249	3190	,627		
	Total	2034,926	3195			
Günde ortalama kaç saat televizyon izliyorsunuz?	Between Groups	17,961	5	3,592	1,742	,122
	Within Groups	6313,429	3061	2,063		
	Total	6331,390	3066			
Televizyonda en çok hangi tür programları izliyorsunuz?	Between Groups	67,457	5	13,491	3,298	,006
	Within Groups	10802,673	2641	4,090		
	Total	10870,130	2646			
En çok hangi kanalları izliyorsunuz?	Between Groups	829,304	5	165,861	1,140	,337
	Within Groups	375969,447	2584	145,499		
	Total	376798,751	2589			
Gazete okuyor musunuz?	Between Groups	17,526	5	3,505	10,392	,000
	Within Groups	995,008	2950	,337		
	Total	1012,534	2955			
En çok hangi gazeteyi okuyorsunuz?	Between Groups	67,973	5	13,595	,448	,815
	Within Groups	21947,832	723	30,357		
	Total	22015,805	728			
Kitap okuyor musunuz?	Between Groups	169,812	5	33,962	67,282	,000
	Within Groups	1486,565	2945	,505		
	Total	1656,377	2950			
İnternet kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız ne sıklıkta kullanıyorsunuz?	Between Groups	868,079	5	173,616	212,727	,000
	Within Groups	2609,217	3197	,816		
	Total	3477,296	3202			
Bugüne kadar hiç canlı bir müzik konseri izlediniz mi?	Between Groups	45,208	5	9,042	40,117	,000
	Within Groups	723,007	3208	,225		
	Total	768,214	3213			
Bugüne kadar hiç sinemaya gittiniz mi?	Between Groups	45,709	5	9,142	39,148	,000
	Within Groups	750,302	3213	,234		
	Total	796,011	3218			
Şimdiye kadar herhangi bir proje çalışmasına katıldınız mı?	Between Groups	11,392	5	2,278	23,638	,000
	Within Groups	309,588	3212	,096		
	Total	320,980	3217			

Siyasi parti	Between Groups	2,527	5	,505	4,250	,001
	Within Groups	382,743	3218	,119		
	Total	385,270	3223			
Sendika	Between Groups	,684	5	,137	3,017	,010
	Within Groups	145,961	3218	,045		
	Total	146,645	3223			
Dernek	Between Groups	,401	5	,080	2,048	,069
	Within Groups	126,030	3218	,039		
	Total	126,431	3223			
Vakıf	Between Groups	,943	5	,189	5,738	,000
	Within Groups	105,816	3218	,033		
	Total	106,759	3223			
Platform	Between Groups	,117	5	,023	1,433	,209
	Within Groups	52,362	3218	,016		
	Total	52,479	3223			
Sohbet grubu	Between Groups	1,742	5	,348	1,736	,123
	Within Groups	645,915	3218	,201		
	Total	647,658	3223			
Altın günü	Between Groups	20,432	5	4,086	16,085	,000
	Within Groups	817,528	3218	,254		
	Total	837,960	3223			
Kur'an okumasını biliyor musunuz?	Between Groups	17,551	5	3,510	13,886	,000
	Within Groups	811,188	3209	,253		
	Total	828,739	3214			
Bölgedeki çatışma ortamı bir kadın olarak sizi olumsuz yönde etkiliyor mu?	Between Groups	,677	5	,135	1,274	,272
	Within Groups	340,702	3206	,106		
	Total	341,379	3211			
Çatışma ortamı sizi daha çok hangi alanlarda etkiliyor?	Between Groups	9,494	5	1,899	1,378	,229
	Within Groups	3917,595	2843	1,378		
	Total	3927,090	2848			
Şikâyetçi olduğunuz herhangi bir rahatsızlığınız var mı?	Between Groups	557,854	5	111,571	184,236	,000
	Within Groups	1946,358	3214	,606		
	Total	2504,212	3219			
Bir hastalığınız olduğunda öncelikle kime başvurursunuz?	Between Groups	,690	5	,138	1,522	,179
	Within Groups	291,461	3216	,091		
	Total	292,151	3221			
Sağlık kontrolüyle ilgili aşağıdakilerden hangisi sizin için geçerlidir?	Between Groups	45,368	5	9,074	12,254	,000
	Within Groups	2373,981	3206	,740		
	Total	2419,348	3211			

Eşinizden izin almadan hastaneye gidebiliyor musunuz?	Between Groups	19,315	5	3,863	14,862	,000
	Within Groups	616,018	2370	,260		
	Total	635,333	2375			
Son gebeliğinizde sağlık kontrolü yaptırdınız mı?	Between Groups	52,674	5	10,535	20,430	,000
	Within Groups	1179,319	2287	,516		
	Total	1231,993	2292			
En son doğumunuzu nerede yaptınız?	Between Groups	205,428	5	41,086	124,195	,000
	Within Groups	756,576	2287	,331		
	Total	962,004	2292			
En son doğumunuzu nasıl yaptınız?	Between Groups	29,829	5	5,966	32,256	,000
	Within Groups	422,981	2287	,185		
	Total	452,810	2292			
Doğum kontrol yöntemlerinden kullandığınız oluyor mu?	Between Groups	126,310	5	25,262	31,319	,000
	Within Groups	1902,754	2359	,807		
	Total	2029,064	2364			
Şimdiye kadar hiç kürtaj yaptırdınız mı?	Between Groups	38,969	5	7,794	37,412	,000
	Within Groups	501,637	2408	,208		
	Total	540,605	2413			
Son bir sene içinde herhangi bir kimseden dayak yediniz mi?	Between Groups	,857	5	,171	,910	,474
	Within Groups	596,282	3166	,188		
	Total	597,138	3171			
Kimden dayak yediniz?	Between Groups	97,927	5	19,585	7,757	,000
	Within Groups	588,307	233	2,525		
	Total	686,234	238			
Şiddete uğradığınızda/dayak yediğinizde aşağıdakilerden hangisini en çok yapıyorsunuz?	Between Groups	87,776	5	17,555	10,381	,000
	Within Groups	2469,078	1460	1,691		
	Total	2556,854	1465			
"Alo 183" Sosyal Destek Hattından haberiniz var mı?	Between Groups	33,604	5	6,721	27,863	,000
	Within Groups	774,272	3210	,241		
	Total	807,876	3215			
Kadın sığınma evini ve ne işe yaradığını duydunuz mu hiç?	Between Groups	9,978	5	1,996	8,590	,000
	Within Groups	742,996	3198	,232		
	Total	752,975	3203			
Kadınlara istihdam alanlarının sağlanması	Between Groups	2,002	5	,400	1,263	,277
	Within Groups	1020,180	3218	,317		
	Total	1022,182	3223			
Kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alanlarının yapılması	Between Groups	5,661	5	1,132	2,908	,013
	Within Groups	1252,875	3218	,389		
	Total	1258,536	3223			

Kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılması	Between Groups	1,188	5	,238	1,202	,305
	Within Groups	635,700	3218	,198		
	Total	636,888	3223			
Kadına karşı şiddet eğitimlerinin yaygınlaştırılması	Between Groups	4,463	5	,893	3,380	,005
	Within Groups	849,681	3218	,264		
	Total	854,144	3223			
Gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması	Between Groups	4,285	5	,857	2,081	,065
	Within Groups	1325,536	3218	,412		
	Total	1329,821	3223			
Kız çocuklarına yönelik taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi	Between Groups	3,063	5	,613	2,069	,066
	Within Groups	952,857	3218	,296		
	Total	955,920	3223			
Kırsal alanda kadınların ürettikleri ürünlere teşvik verilmesi	Between Groups	3,634	5	,727	2,193	,052
	Within Groups	1066,212	3218	,331		
	Total	1069,846	3223			
Bir bütün olarak hayatınızı düşündüğünüzde kendinizi mutlu hissediyor musunuz?	Between Groups	38,434	5	7,687	9,616	,000
	Within Groups	2565,953	3210	,799		
	Total	2604,387	3215			
Türkçeyi hangi düzeyde biliyorsunuz?	Between Groups	3,535	5	,707	10,599	,000
	Within Groups	205,740	3084	,067		
	Total	209,275	3089			

EK3: VARYANS ANALİZİ (İLLER)

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Kaç yaşındasınız?	Between Groups	500,397	3	166,799	77,115	,000
	Within Groups	6964,849	3220	2,163		
	Total	7465,246	3223			
Okuma yazma biliyor musunuz	Between Groups	3,323	3	1,108	7,126	,000
	Within Groups	500,516	3220	,155		
	Total	503,838	3223			
En son hangi okulu bitirdiniz?	Between Groups	4,423	3	1,474	,628	,597
	Within Groups	7558,155	3220	2,347		
	Total	7562,578	3223			
Medeni durumunuz nedir?	Between Groups	23,716	3	7,905	17,450	,000
	Within Groups	1458,721	3220	,453		
	Total	1482,437	3223			
Evlendiğinizde (ilk evlilik) kaç yaşındaydınız?	Between Groups	7583,467	3	2527,822	32,866	,000
	Within Groups	247657,041	3220	76,912		
	Total	255240,508	3223			
Nasıl evlendiniz?	Between Groups	30,940	3	10,313	9,449	,000
	Within Groups	3514,700	3220	1,092		
	Total	3545,640	3223			
Nikâh durumunuzla ilgili aşağıdakilerden hangisi geçerlidir?	Between Groups	7,353	3	2,451	7,638	,000
	Within Groups	1033,376	3220	,321		
	Total	1040,730	3223			
Eşinizin başka bir eşi daha var mı?	Between Groups	66,134	3	22,045	31,524	,000
	Within Groups	2251,716	3220	,699		
	Total	2317,850	3223			
Çocuğunuz var mı?	Between Groups	15,174	3	5,058	19,905	,000
	Within Groups	818,208	3220	,254		
	Total	833,382	3223			
Kaç çocuğunuz var?	Between Groups	129,819	3	43,273	9,058	,000
	Within Groups	15382,428	3220	4,777		
	Total	15512,247	3223			
Sizce bir kadın kaç çocuk yapmalıdır?	Between Groups	148,775	3	49,592	31,572	,000
	Within Groups	5057,748	3220	1,571		
	Total	5206,523	3223			
Tek bir çocuğunuz olacak olursa bunun kız mı yoksa erkek mi olmasını	Between Groups	10,735	3	3,578	14,239	,000
	Within Groups	809,220	3220	,251		
	Total	819,955	3223			
Yaşadığınız yerde çocuklarınızı götüreceğiniz yeterli park, bahçe, sosyal tesis var mı?	Between Groups	2,072	3	,691	2,929	,032
	Within Groups	759,346	3220	,236		
	Total	761,418	3223			
Okul çağında kız çocuğunuz var mı?	Between Groups	67,760	3	22,587	36,521	,000
	Within Groups	1991,431	3220	,618		
	Total	2059,191	3223			

Kız çoğunuzu/çocuklarınızı okula gönderiyor musunuz?	Between Groups	3,284	3	1,095	3,274	,020
	Within Groups	1076,502	3220	,334		
	Total	1079,786	3223			
Engelli herhangi bir çocuğunuz var mı?	Between Groups	101,235	3	33,745	42,995	,000
	Within Groups	2527,233	3220	,785		
	Total	2628,469	3223			
Oturduğunuz evde anne, baba ve çocukların dışında sizinle birlikte yaşayan kimse var mı?	Between Groups	2,822	3	,941	3,655	,012
	Within Groups	828,835	3220	,257		
	Total	831,657	3223			
Sizinle birlikte oturan kimdir/ kimlerdir?	Between Groups	90,003	3	30,001	10,730	,000
	Within Groups	9002,869	3220	2,796		
	Total	9092,872	3223			
Çocukların eğitimi	Between Groups	11,853	3	3,951	15,218	,000
	Within Groups	836,007	3220	,260		
	Total	847,860	3223			
Ev veya arsa alımı	Between Groups	32,063	3	10,688	36,421	,000
	Within Groups	944,902	3220	,293		
	Total	976,965	3223			
Ev eşyası alımı	Between Groups	7,342	3	2,447	11,736	,000
	Within Groups	671,495	3220	,209		
	Total	678,837	3223			
Mutfak harcamaları	Between Groups	14,387	3	4,796	22,368	,000
	Within Groups	690,376	3220	,214		
	Total	704,763	3223			
Kiminle görüşüleceği	Between Groups	30,380	3	10,127	31,459	,000
	Within Groups	1036,508	3220	,322		
	Total	1066,888	3223			
Kaç çocuk yapılacağı	Between Groups	51,035	3	17,012	48,379	,000
	Within Groups	1132,279	3220	,352		
	Total	1183,315	3223			
Yaşadığınız konutun mülkiyet durumu nedir?	Between Groups	3,046	3	1,015	1,868	,133
	Within Groups	1749,852	3220	,543		
	Total	1752,898	3223			
Ailenizin arabası var mı?	Between Groups	3,257	3	1,086	4,256	,005
	Within Groups	821,383	3220	,255		
	Total	824,640	3223			
Buzdolabı	Between Groups	,089	3	,030	1,214	,303
	Within Groups	79,006	3220	,025		
	Total	79,096	3223			
Çamaşır makinesi	Between Groups	,079	3	,026	,771	,510
	Within Groups	109,519	3220	,034		
	Total	109,598	3223			
Televizyon	Between Groups	,061	3	,020	,844	,469
	Within Groups	78,000	3220	,024		
	Total	78,062	3223			

Bulaşık makinesi	Between Groups	23,921	3	7,974	32,989	,000
	Within Groups	778,302	3220	,242		
	Total	802,223	3223			
Müzik seti/kaset çalar	Between Groups	,844	3	,281	1,103	,346
	Within Groups	820,890	3220	,255		
	Total	821,734	3223			
Aileniz geçimini nasıl sağlıyor?	Between Groups	128,656	3	42,885	12,890	,000
	Within Groups	10712,853	3220	3,327		
	Total	10841,508	3223			
Sizin kendi adınıza bankada bir hesabınız var mı?	Between Groups	2,522	3	,841	4,338	,005
	Within Groups	624,001	3220	,194		
	Total	626,523	3223			
Eşiniz çalışmak için gurbete gidiyor mu?	Between Groups	101,322	3	33,774	43,788	,000
	Within Groups	2483,608	3220	,771		
	Total	2584,930	3223			
Senenin ortalama kaç ayını gurbette geçirir?	Between Groups	46,670	3	15,557	16,699	,000
	Within Groups	2999,781	3220	,932		
	Total	3046,451	3223			
Hanenizin aylık toplam geliri yaklaşık olarak ne kadardır?	Between Groups	29,411	3	9,804	6,145	,000
	Within Groups	5137,266	3220	1,595		
	Total	5166,677	3223			
Peynir, yoğurt, süt vb	Between Groups	,988	3	,329	2,737	,042
	Within Groups	387,617	3220	,120		
	Total	388,605	3223			
El işi, örgü, nakış vb	Between Groups	1,668	3	,556	4,387	,004
	Within Groups	408,133	3220	,127		
	Total	409,801	3223			
Halı, kilim vb.	Between Groups	,291	3	,097	1,377	,248
	Within Groups	226,940	3220	,070		
	Total	227,231	3223			
Reçel, pekmez vb.	Between Groups	,212	3	,071	,931	,425
	Within Groups	244,621	3220	,076		
	Total	244,833	3223			
D1.5. Diğer	Between Groups	16,240	3	5,413	16,914	,000
	Within Groups	1030,611	3220	,320		
	Total	1046,851	3223			
Ücretli herhangi bir işte çalışıyor musunuz?	Between Groups	4,077	3	1,359	8,447	,000
	Within Groups	518,105	3220	,161		
	Total	522,182	3223			
Size bir iş imkânı sağlansa çalışmak ister misiniz?	Between Groups	26,121	3	8,707	21,003	,000
	Within Groups	1334,864	3220	,415		
	Total	1360,985	3223			
Çalışmak isterseniz eşiniz veya aile bunu nasıl karşılar?	Between Groups	18,614	3	6,205	9,701	,000
	Within Groups	2059,383	3220	,640		
	Total	2077,997	3223			

Herhangi bir sosyal güvenceniz (sigortanız) var mı?	Between Groups	5,780	3	1,927	7,291	,000
	Within Groups	850,909	3220	,264		
	Total	856,690	3223			
Herhangi bir mesleğiniz var mı?	Between Groups	1,050	3	,350	1,711	,163
	Within Groups	658,880	3220	,205		
	Total	659,930	3223			
Bu mesleği nereden edindiniz?	Between Groups	4,899	3	1,633	1,648	,176
	Within Groups	3189,952	3220	,991		
	Total	3194,851	3223			
Kendi adınıza iş kurmak gibi bir düşünceniz oldu mu veya var mı?	Between Groups	28,976	3	9,659	36,332	,000
	Within Groups	856,031	3220	,266		
	Total	885,007	3223			
Sizce kadınlar için ideal yaşam biçimi nedir?	Between Groups	18,277	3	6,092	8,987	,000
	Within Groups	2182,837	3220	,678		
	Total	2201,114	3223			
İmkânınız olursa bir gün bu şehirden ayrılıp başka bir şehre göçmeyi düşünüyor musunuz?	Between Groups	4,563	3	1,521	6,168	,000
	Within Groups	794,049	3220	,247		
	Total	798,613	3223			
Devletin verdiği gebelik/ doğum yardımından haberiniz var mı?	Between Groups	2,118	3	,706	2,220	,084
	Within Groups	1023,838	3220	,318		
	Total	1025,955	3223			
Şimdiye kadar devletten gebelik/doğum yardımı aldınız mı?	Between Groups	27,113	3	9,038	11,867	,000
	Within Groups	2452,305	3220	,762		
	Total	2479,418	3223			
Aile olarak şimdiye kadar devletten çocuk eğitimi için destek aldınız mı?	Between Groups	1,299	3	,433	1,798	,145
	Within Groups	775,122	3220	,241		
	Total	776,421	3223			
Devletten herhangi bir sağlık yardımı alıyor musunuz?	Between Groups	2,797	3	,932	4,490	,004
	Within Groups	668,672	3220	,208		
	Total	671,469	3223			
Yakacak/Kömür	Between Groups	28,473	3	9,491	48,132	,000
	Within Groups	634,945	3220	,197		
	Total	663,418	3223			
Yiyecek/gıda	Between Groups	1,821	3	,607	11,157	,000
	Within Groups	175,216	3220	,054		
	Total	177,037	3223			
Beyaz eşya	Between Groups	,030	3	,010	2,019	,109
	Within Groups	15,891	3220	,005		
	Total	15,921	3223			
Kıyafet/giysi	Between Groups	,137	3	,046	4,267	,005
	Within Groups	34,483	3220	,011		
	Total	34,620	3223			
İŞKUR'un açtığı mesleki kurslardan haberiniz oluyor mu?	Between Groups	15,082	3	5,027	20,201	,000
	Within Groups	801,349	3220	,249		
	Total	816,431	3223			

Halk eğitimin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz var mı?	Between Groups	2,995	3	,998	3,931	,008
	Within Groups	817,654	3220	,254		
	Total	820,649	3223			
Belediyenin verdiği mesleki eğitimlerden haberiniz oluyor mu?	Between Groups	8,204	3	2,735	13,435	,000
	Within Groups	654,656	3216	,204		
	Total	662,861	3219			
Herhangi bir mesleki eğitim kursuna devam ettiniz mi/ ediyor musunuz?	Between Groups	1,535	3	,512	2,171	,089
	Within Groups	759,008	3220	,236		
	Total	760,543	3223			
. Ne tür mesleki eğitim kursuna devam ettiniz/ediyorsunuz?	Between Groups	45,405	3	15,135	7,756	,000
	Within Groups	6283,815	3220	1,951		
	Total	6329,221	3223			
Devletin kadınlar için sağladığı mikro kredi imkânlarından haberiniz	Between Groups	1,307	3	,436	2,024	,108
	Within Groups	693,402	3220	,215		
	Total	694,709	3223			
KOSGEB'in kadınlara iş kurmak için sağladığı kredi imkânlarından haberiniz var mı?	Between Groups	17,326	3	5,775	24,309	,000
	Within Groups	764,997	3220	,238		
	Total	782,323	3223			
Kendi adınıza iş kurmak için herhangi bir yere destek için başvurdunuz mu?	Between Groups	,352	3	,117	1,181	,315
	Within Groups	319,782	3220	,099		
	Total	320,134	3223			
Başvurunuz nasıl sonuçlandı? Gereken desteği aldınız mı?	Between Groups	5,253	3	1,751	10,340	,000
	Within Groups	545,255	3220	,169		
	Total	550,508	3223			
Hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarını genel olarak nasıl buluyorsunuz?	Between Groups	9,445	3	3,148	4,797	,002
	Within Groups	2113,399	3220	,656		
	Total	2122,844	3223			
Günde ortalama kaç saat televizyon izliyorsunuz?	Between Groups	24,276	3	8,092	3,742	,011
	Within Groups	6962,560	3220	2,162		
	Total	6986,836	3223			
Televizyonda en çok hangi tür programları izliyorsunuz?	Between Groups	64,280	3	21,427	4,898	,002
	Within Groups	14085,814	3220	4,374		
	Total	14150,094	3223			
En çok hangi kanalları izliyorsunuz?	Between Groups	1701,617	3	567,206	4,326	,005
	Within Groups	422191,348	3220	131,115		
	Total	423892,965	3223			
Gazete okuyor musunuz?	Between Groups	27,969	3	9,323	10,638	,000
	Within Groups	2821,867	3220	,876		
	Total	2849,836	3223			
En çok hangi gazeteyi okuyorsunuz?	Between Groups	337,820	3	112,607	10,046	,000
	Within Groups	36093,262	3220	11,209		
	Total	36431,082	3223			
Kitap okuyor musunuz?	Between Groups	43,820	3	14,607	15,111	,000
	Within Groups	3112,501	3220	,967		
	Total	3156,321	3223			

İnternet kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız ne sıklıkta kullanıyorsunuz?	Between Groups	4,099	3	1,366	1,241	,293
	Within Groups	3546,578	3220	1,101		
	Total	3550,677	3223			
Bugüne kadar hiç canlı bir müzik konseri izlediniz mi?	Between Groups	1,003	3	,334	1,357	,254
	Within Groups	793,497	3220	,246		
	Total	794,501	3223			
Bugüne kadar hiç sinemaya gittiniz mi?	Between Groups	3,433	3	1,144	4,579	,003
	Within Groups	804,773	3220	,250		
	Total	808,206	3223			
Şimdiye kadar herhangi bir proje çalışmasına katıldınız mı?	Between Groups	,840	3	,280	2,639	,048
	Within Groups	341,765	3220	,106		
	Total	342,605	3223			
Siyasi parti	Between Groups	,608	3	,203	1,697	,166
	Within Groups	384,662	3220	,119		
	Total	385,270	3223			
Sendika	Between Groups	,631	3	,210	4,640	,003
	Within Groups	146,014	3220	,045		
	Total	146,645	3223			
Dernek	Between Groups	,432	3	,144	3,679	,012
	Within Groups	126,000	3220	,039		
	Total	126,431	3223			
Vakıf	Between Groups	1,304	3	,435	13,277	,000
	Within Groups	105,455	3220	,033		
	Total	106,759	3223			
Platform	Between Groups	,182	3	,061	3,737	,011
	Within Groups	52,297	3220	,016		
	Total	52,479	3223			
Sohbet grubu	Between Groups	7,724	3	2,575	12,955	,000
	Within Groups	639,933	3220	,199		
	Total	647,658	3223			
Altın günü	Between Groups	15,707	3	5,236	20,503	,000
	Within Groups	822,253	3220	,255		
	Total	837,960	3223			
Kur'an okumasını biliyor musunuz?	Between Groups	18,163	3	6,054	23,543	,000
	Within Groups	828,058	3220	,257		
	Total	846,221	3223			
Bölgedeki çatışma ortamı bir kadın olarak sizi olumsuz yönde etkiliyor mu?	Between Groups	5,924	3	1,975	18,151	,000
	Within Groups	350,323	3220	,109		
	Total	356,247	3223			
Çatışma ortamı sizi daha çok hangi alanlarda etkiliyor?	Between Groups	8,288	3	2,763	1,915	,125
	Within Groups	4644,481	3220	1,442		
	Total	4652,769	3223			

Şikâyetçi olduğunuz herhangi bir rahatsızlığınız var mı?	Between Groups	12,389	3	4,130	5,294	,001
	Within Groups	2511,987	3220	,780		
	Total	2524,376	3223			
Bir hastalığınız olduğunda öncelikle kime başvurursunuz?	Between Groups	,593	3	,198	2,168	,090
	Within Groups	293,714	3220	,091		
	Total	294,307	3223			
Sağlık kontrolüyle ilgili aşağıdakilerden hangisi sizin için geçerlidir?	Between Groups	21,275	3	7,092	9,203	,000
	Within Groups	2481,306	3220	,771		
	Total	2502,580	3223			
Eşinizden izin almadan hastaneye gidebiliyor musunuz?	Between Groups	7,415	3	2,472	4,230	,005
	Within Groups	1881,419	3220	,584		
	Total	1888,833	3223			
Son gebeliğinizde sağlık kontrolü yaptırdınız mı?	Between Groups	98,710	3	32,903	27,981	,000
	Within Groups	3786,519	3220	1,176		
	Total	3885,230	3223			
En son doğumunuzu nerede yaptınız?	Between Groups	132,888	3	44,296	24,928	,000
	Within Groups	5721,774	3220	1,777		
	Total	5854,662	3223			
En son doğumunuzu nasıl yaptınız?	Between Groups	37,771	3	12,590	27,998	,000
	Within Groups	1448,030	3220	,450		
	Total	1485,801	3223			
Doğum kontrol yöntemlerinden kullandığınız oluyor mu?	Between Groups	65,997	3	21,999	13,824	,000
	Within Groups	5124,085	3220	1,591		
	Total	5190,082	3223			
Şimdiye kadar hiç kürtaj yaptırdınız mı?	Between Groups	33,018	3	11,006	15,827	,000
	Within Groups	2239,237	3220	,695		
	Total	2272,255	3223			
Son bir sene içinde herhangi bir kimseden dayak yediniz mi?	Between Groups	1,838	3	,613	2,993	,030
	Within Groups	659,201	3220	,205		
	Total	661,039	3223			
Kimden dayak yediniz?	Between Groups	8,769	3	2,923	6,469	,000
	Within Groups	1454,978	3220	,452		
	Total	1463,747	3223			
Şiddete uğradığınızda/dayak yediğinizde aşağıdakilerden hangisini en çok yapıyorsunuz?	Between Groups	623,103	3	207,701	120,205	,000
	Within Groups	5563,796	3220	1,728		
	Total	6186,898	3223			
"Alo 183" Sosyal Destek Hattından haberiniz var mı?	Between Groups	3,587	3	1,196	4,682	,003
	Within Groups	822,393	3220	,255		
	Total	825,980	3223			
Kadın sığınma evini ve ne işe yaradığını duydunuz mu hiç?	Between Groups	27,768	3	9,256	37,048	,000
	Within Groups	804,487	3220	,250		
	Total	832,255	3223			

Kadınlara istihdam alanlarının sağlanması	Between Groups	11,490	3	3,830	12,202	,000
	Within Groups	1010,693	3220	,314		
	Total	1022,182	3223			
Kadınlara yönelik park, bahçe ve gezi alanlarının yapılması	Between Groups	10,046	3	3,349	8,636	,000
	Within Groups	1248,490	3220	,388		
	Total	1258,536	3223			
Kız çocuklarının eğitime kazandırılması için teşviklerin artırılması	Between Groups	17,677	3	5,892	30,641	,000
	Within Groups	619,211	3220	,192		
	Total	636,888	3223			
Kadına karşı şiddet eğitimlerinin yaygınlaştırılması	Between Groups	7,676	3	2,559	9,733	,000
	Within Groups	846,468	3220	,263		
	Total	854,144	3223			
Gezici sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması	Between Groups	9,521	3	3,174	7,740	,000
	Within Groups	1320,300	3220	,410		
	Total	1329,821	3223			
Kız çocuklarına yönelik taşımalı eğitim sisteminin iyileştirilmesi	Between Groups	11,279	3	3,760	12,815	,000
	Within Groups	944,642	3220	,293		
	Total	955,920	3223			
Kırsal alanda kadınların ürettikleri ürünlere teşvik verilmesi	Between Groups	10,585	3	3,528	10,726	,000
	Within Groups	1059,260	3220	,329		
	Total	1069,846	3223			
Bir bütün olarak hayatınızı düşündüğünüzde kendinizi mutlu hissediyor musunuz?	Between Groups	7,982	3	2,661	3,266	,020
	Within Groups	2622,955	3220	,815		
	Total	2630,937	3223			
Türkçeyi hangi düzeyde biliyorsunuz?	Between Groups	3,611	3	1,204	11,222	,000
	Within Groups	345,388	3220	,107		
	Total	349,000	3223			

SERKA
KALKINMA AJANSI
DEVELOPMENT AGENCY
SERKA

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI
Ortakapı Mah. Atatürk Cad. No: 117 KARS - TÜRKİYE
Tel: +90 474 212 52 00 **Fax**: +90 474 212 52 04
e-mail: info@serka.gov.tr **web**: www.serka.gov.tr

ISBN 978-605-66913-9-3